

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09142

IDISHE GESHIKHT E IN
ROMANEN UN ERTSEHLUNGEN

Samson Erdberg

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אידישע געשיכטע

אין

ראמאנען און
ערצעהלונגען

זכרונות לבית הוד

לויט הערמאן רעקענדארף און א. ש. פרידבערג

פון ש. ערדבערג

פערטער באנד

ניו יארק, תרפ"ד

1924

Copyright, 1924, by S. Erdberg.
All Rights Reserved.

אינהאלט:

דער קרייז-צוג
דוד אל ראַי
דער שאנד צייכען
די פּערגיפּטעטע כּרונימער

דער קרייצ-צוג

אליהו בן יצחק מיט דער כוזרישער קעניגליכער פאמיליע זענען אָנגעקומען נאָך קארדאווא צו זוכען א רוחיג ווינקעל פאר זיך און פאר זייערע קינדער און קינדס-קינדער. אָבער נאָר די וואָס זענען געשטאָרבען פאר צוואַנציג יאָהר נאָך זייער אָנקומען נאָך קארדאווא האָבען געהאַט די עטליכע יאָהר מנוחה. שפעטער איז ווידער געקומען אן אומ-גליק און אַלעמען געצוואונגען צו זוכען אַ ניי-אָרט צו וואוי-נען. מרים, אליהו'ס שוועסטער, מיט איהר מאן דוד, דער געוועזענער כוזרישער פירשט, האָבען אויסגעלעבט זייערע יאָהרען רוחיג בכבוד און זענען געשטאָרבען גליקליך, מיט דער האָפנונג, אז אזוי וועט אויך זיין דאָ גוט פאר זייערע קינדער.

עס איז אָבער געוואָרען אן אויפשטאַנד אין שפּאַניען. דער פּעלד-מאַרשאַל האָט אַראָפּגעזעצט דעם כאַליף פון טראַהן און קארדאווא איז פּערפלייצט געוואָרען אין איהר אייגען בלוט וואָס איז פּערגאַסען געוואָרען אין גרויסען אויפשטאַנד.

דעמאָלט איז דער אַלטער אליהו בן יצחק מיט זיין ווייב הרהם גע'הרג'עט געוואָרען אין אויפשטאַנד, און זייער זוהן יקותיאל מיט דוד און מרים'ס קינדער, וואָס האָבען זיך געהאָדעוועט ביי אליהו'ן, האָבען פּערלאָזט קארדאווא און אַוועק וואו די אויגען האָבען זיי געטראָגען.

דוד און מרים'ס קינדער זענען אַוועק נאָך טאָלידא לער-נען אין דער גרויסער ישיבה און יקותיאל בן אליהו איז אַוועק נאָך סאַראַנאַסא און זיך דאָרט בעזעצט.

ער האָט געפונען חן אין די אויגען פון דאָרטיגען קעניג און איז געוואָרען זיין ערשטער מיניסטער. אין זיין גרויסקייט האָט יקותיאל געמאָן פּיעל גוטס צו אידען, ווי רב הסדאי האָט אַמאָל געמאָן אין קארדאווא.

טויזענטער אַרימע אידען האָט יקותיאל מקרב געווען און געווען צו זיי ווי א גוטער פאָטער. צווישען די אנטלאָפּענע פון קארדאווא איז געווען א איד, יהודה מיט זיין אינגעל שלמה. יהודה איז געשטאַרבען באַלד ווי ער איז געקומען נאָך סאראנאסא און זיין יתום שלמה איז געבליבען ארים אין עלענט.

יקותיאל האָט אריינגענומען דעם יתום צו זיך אין הויז און איהם געהאַלטען ווי אן אייגען קינד. שפעטער איז שלמה אויסגעוואַקסען גרויס אין תורה און אין חכמה און געקראָגן גען אַ גרויסען נאָמען ביי אידען. ער איז דער בעריהמטער רבי שלמה אבן גבירול. אז ער איז אַלט געוואָרען זיבעצעהן יאָהר האָט ער געשריבען זיין ערשטען וואונדערליכען שיר און איהם געווידמעט יקותיאל'ן.

און א יאָהר ארום איז אין סאראנאסא געווען א רעוואָז-לוציע. דעם קעניג'ס אן אייגענער האָט געמאַכט אן אויפֿ-שטאַנד און דערמאָרדעט דעם קעניג מיט זיינע אנהענגער. יקותיאל איז דעמאָלט אויך אומגעקומען און רב שלמה אבן גבירול האָט איהם שטאַרק בעקלאַנט און בעוויינט.

אין דער צייט האָט אַ ניי ליכט אויפגעשיינט פאר איר דען אין גראנאדא. דאָרט איז רב שמואל הנגיד געוואָרען דער הויפט־מיניסטער. ער האָט געהאַלטען זיין אַמט אונטער צוויי קעניגע.

רב שמואל הנגיד איז אויך געווען פון די אַנטלאָפּענע פון קארדאווא און ער האָט גוט געקענט יקותיאל'ן און רב שלמה אבן גבירול'ס פאָטער. אז יקותיאל איז אומגעקומען און זיין זוהן יצחק מיט אבן גבירול זענען געבליבען עלענט, איז זייער גאַנצע האָפנונג געווען רב שמואל.

ער האָט זיי טאַקי אריינגענומען צו זיך און גוט בעהאַנדלעט. זייער האָפנונג אז ער וועט זיי געבען שטעלעס אין די רעגירונג איז נישט געוואָרען פּרווירקליכט. רב שמואל האָט נישט געוואָלט געבען קיין הויכע שטעלעס אין דער רעגירונג צו אידען, זיינע מאַכמאדאנישע פיינד זאָלען איהם נישט פּערקלאַגען פאר'ן קעניג און איהם פּערהאַסען אין זיי-נע אויגען.

דאָס האָט פּערדראָסען אבן גבירול'ן און ער איז אַוועק

פון גראנאדא און זיך אומגעקערט נאך סאראגאסא. עס איז איהם דאָרט געווען זעהר שלעכט. די דאָרטיגע רייכע אידען, גרויסע תקיפים, האָבען איהם גע'רודפ'ט, ווייל ער האָט זיי עפענטליך פאָרגעוואָרפען וואָס זיי לערנען נישט קיין לשון קודש מיט די קינדער, נאָר אַראַביש און לאַטייניש.

יצחק בן יקותיאל איז פערבליבען אין גראנאדא און גע'ווען אַ חבר פון רב שמואל'ס זוהן יוסף. און אז רב שמואל הנגיד איז געשטאָרבען האָט זיין זוהן רב יוסף הנגיד פערנר'מען זיין אָרט און ער האָט שוין בעשטימט זיין חבר יצחק אויף אַ הויכען אַמט. רב יוסף האָט זיך נישט גערעכענט וואָס זיינע פיינד וועלען זאָגען און געפיהרט דאָס לאַנד ווי ער האָט געוואָלט.

זיינע פיינד האָבען שטאַרק געהעצט דעם המון קענען איהם און די אידען, די "פרעמדע" וואָס בעהערשען דאָס לאַנד. איין שבת ווען רב יוסף איז געזעסען אין זיין פאַלאַץ איז אַ באַנדע צורייצטע מאַכמאָדאָנער איהם באַפאַלען פּלוצ'לונג און געטויט און אויפגעהאַנגען זיין טויטען קערפער אויפ'ן טויער.

זיי זענען אויך בעפאַלען די אידען און איבער פופצעהן הונדערט אירישע פאַמיליעס זענען געטויט געוואָרען און זייערע הייזער בערויבט און צושטערט. נאָר אַ קליין הייפעלע אידען האָט זיך געראַטעוועט און אַנטלאָפען קוים מיט'ן לעבען.

יצחק בן יקותיאל האָט געראַטעוועט רב יוסף'ס ווייב מיט איהר קליין אינגעל און זיין ווייב מיט זיין אינגעל אליקום און אַנטלאָפען מיט זיי נאָך עליאסא (לוצענא). און ער האָט בעשלאָסען צו פערלאָזען שפּאַניען אויף שטענדיג. ער איז אוועק מיט זיין הויזגעזינד נאָך דייטשלאַנד און זיך בעזעצט אין ווערמייזא (ווארמס) וואו עס האָט געוואוינט זיין שווער. דער יונגער אליקום איז אריין אין דער דאָרטיגער ישיבה און געלערנט ביי רב יצחק'ען, וואָס איז געווען אַ תלמיד פון רבנו גרשם מאור הגולה. אליקום האָט זיך שטאַרק אויסגעצייכענט אין לערנען און חתונה געהאַט מיט דער איינציגער טאָכטער רבי יצחק הכהן'ס. ער איז געוואָרען זעהר

רייך און בעליעכט ביים פאלק און די שטאָדט האָט איהם אויסגעקליבען פאר רב און פיהרער פון דער קהלה.

ווערמייזא איז געווען איינע פון די עלטסטע אידישע קהלות. אידען האָבען זיך דאָרט בעזעצט אין גאַנץ פריהע צייטען, ווען דייטשלאַנד איז נאָך געווען אן אומבעזעצט לאַנד. די קהלה רעכענט זיך צו שטאַמען פון די צייטען פון די אידישע שופטים אין ארץ ישראל.

ווען שבט בנימין האָט געפיהרט מלחמה מיט די איבעריגע שבטים איבער "פלגש בגבעה" און דאָס גאַנצע שבט איז פערטיליגט געוואָרען נאָך טויזענט מאָן זענען אַנטלאָפּען, זענען זיי אָנגעקומען נאָך ווערמייזא און זיך דאָרט בעזעצט.

אין עזרא הסופר'ס צייטען האָט די ווערמייזא'ר קהלה בעקומען אַ בריעף פון ירושלים און מען האָט זיי אויפגעפאָך דערט עולה רגל צו זיין נאָך ירושלים אזוי ווי עס זענען עולה רגל אַלע אידען פון די פּרעמדע לענדער. די ווערמייזער אידען האָבען אָבעגענטפערט אַז זיי האָבען זיך שוין מיאש געווען פון אַלט ירושלים. זיי האָבען איצט ביים טייך ריינוס (ריין) אַ ניי ירושלים וואָס איז נישט ערגער פון דער אַלמער. די אידען אין דייטשלאַנד האָבען געהאַט נאָך עהנליכע לעגענדעס וועגען זייער אבשטאַם. זיי האָבען אויך געזאָגט אַז די רוימישע סאָלאַטען פון טיטוס'עס ארמעע האָבען גענומען פרויען פון די אידישע געפאַנגענע און זיך בעזעצט מיט זיי ביים ריינוס און מאַיננס (מיינ) און די קינדער זענען דורך זייערע מאַמעס אויפגעצויגען געוואָרען אַלס אידען. און פון זיי שטאַמען די דייטשע אידען.

די אַלע לעגענדעס, קען זיין, האָבען די אידען אויסגע-טראַכט כדי די קאטאָלישע גלחים זאָלען זיי לאָזען צורוח און זיך נישט אָברעכנען מיט זיי דערפאַר, וואָס קריסטוס איז געטייט געוואָרען אין ירושלים. האָבען די אידען צו ראַטער ווען זייער לעבען אויסגעטראַכט אַ בלבול אויף זייער ריינעם אידישען אבשטאַם.

דאָס איז אָבער זיכער אַז די אידען האָבען שוין געלעבט הונדערטער יאָהרען אין דייטשלאַנד. זיי האָבען נישט געהאַט קיין גלייכע רעכט מיט די קריסטען. די קעניגען זענען אָבער

נישט געווען שלעכט צו אידען. און אויב די אידען האָבען ניט געטאָרט האָבען לאַנד איז דאָס נישט געווען איבער דעם וואָס זיי זענען אידען. לאַנד האָבען נאָר געמעגט האָבען די אַדעל־לייט. דער האַנדעל פון לאַנד איז אָבער געווען אינגאַנצען אין אירישע הענד, זיי האָבען נאָר געמוזט צאָהלען עקסטראַ צינזען, וואָס האָבען נאָך געשטאַמט פון רויב, פון וועס־פאַסיאָנוס'עס צייטען.

אין די צייטען פון רבנו גרשם מאור הגולה האָט אַ קאַטאָלישער גלח זיך מגיר געווען און אָנגעשריבען אַ בוך מיט לעסטערונג קעגען קריסטענטום. דאָס האָט פּערדראָסען די גלחים און זיי האָבען אָנגערעדט דעם קייסער היינריך דער צווייטער זאָל אַרויסטרייבען די אידען. ער האָט זיי גע־פּאָלגט און אַרויסגעטריבען די אידען פון מאַגענצא (מאַינץ) און אומגענענד און די וואָס האָבען געוואָלט פאַרבלייבען האָבען זיך גע'שמד'ט.

אָבער אין אַ יאָהר אַרום האָבען די פּערטריבענע זיך אומ־געקערט אויף זייערע ערטער און די וואָס האָבען זיך גע'שמד'ט זענען געוואָרען צוריק אידען. רבנו גרשם האָט אַרויסגעגעבען אַ חרם אויף דעם וואָס וועט דערמאָנען זיי אַז זיי האָבען זיך געהאַט גע'שמד'ט.

נאָכדעם האָבען אידען ווידער געהאַט אַ גוטע צייט. די גלחים האָבען תמיד געזוכט זיי צו פייניגען נאָר די קעניגען און די בירגער האָבען געהאַלטען מיט אידען. אַזוי איז דאָס געגאַנגען ביז היינריך דעם פירטען. ער איז אויך געווען גוט צו אידען און צו להכעיס דעם פויפסט גרעגאָר דער זיבע־טער האָט ער אידען געגעבען גייע פרווילעגיעס. דאָס האָט אויפגעבראַכט די גלחים און זיי האָבען אָנגעפאַנגען העצען דעם המון אויף אידען.

זענען דעמאָלט אויפגעשטאַנען אידען וואָס האָבען אויס־גערעכענט דעם "קץ", אַז באַלד קומט משיח. אַ טייל האָט געזאָגט אַז אין אַכט און צוואַנציג יאָהר אַרום וועט קומען משיח.

אין אַכט און צוואַנציג יאָהר אַרום איז נישט געקומען משיח נאָר עס איז געקומען אַ נייע צרה אויף אידען, וואָס האָט זיי געמאַכט פּערנעסען אָן אַלע פריהעריגע צרות. עס

איז נאך נישט געווען אזא ביטערע צייט זייט אידען זענען אין גלות.

די קריסטען האָבען פֿערהייליגט ארץ ישראל, ווייל דער גרינדער פֿון זייער רעליגיע איז דאָרט געבוירען געוואָרען און דאָרט איז ער אומגעקומען. פֿלעגען די פֿאַנאַטישע קריסטען נעטן נאָך ארץ ישראל זיך וואַשען אין ירדן, וואו ער האָט זיך געבאָדען און זיי זענען געגאַנגען אויף זיין קבר.

דאָס געהן נאָך ארץ ישראל האָבען זיי געמאַכט מיט גרויס פֿאַרצאָד. ווייל די ריזע איז געווען פֿערבונדען מיט גרויס שוועריגקייט, האָבען די אויפֿגעהער, די פֿילגרימען, בעקומען גרויס עהרע. דער וואָס האָט זיך אונטערגענומען צו מאַכען די דאָזיגע ריזע איז געפֿיהרט געוואָרען מיט אַ גרויסע פֿראַצעסיע. דער גלח האָט איהם אָנגעטאָן אַ ווייס העמדעל מיט אַ צלם, אַ זאָק שפּייז און איהם מיטגעגעבען אַ שמעך קען. ער האָט דערביי אָבגעריכט אַ געבעט און איהם בע־שפּריצט מיט וואַסער.

די גלחים און דאָס פֿאַלס האָבען איהם בעגלייט מיט גע־זאָגן און מיט פֿאַהנען ביז הינטער'ן שטאָדט. אז ער איז צו־ריקגעקומען האָבען זיך אַלע פֿערזאַמעלט אין קירכע און ער האָט איבערגעגעבען דעם גלח אַ לֹלֶב וואָס ער האָט גע־בראַכט פֿון הייליגען לאַנד. דער לֹלֶב איז געבליבען אין קירכע און די גאַנצע מחנה האָט זיך געבענטשט מיט דעם פֿילגרים און געזאָגט, אַז וואויל איז דעם דאָזיגען וואָס האָט דערגרייכט אַזאַ כבוד.

קאָנסטאַנטין, דער ערשטער קריסט וואָס איז געזעסען אויפֿ'ן רוימישען טראָהן, האָט אָויסגעגעבען פֿיעל געלד אויס־צופּוצען די קריסטליכע ערטער אין ארץ ישראל. מאַקאַריוס, דער בישאָף פֿון ירושלים, האָט אויף דעם קייסער'ס בעפעחל אָבגערייניגט די קופּעס ערד, וואָס זענען געלעגען לעבען דער גאַלאַטא, וואו זיי גלויבען עס איז קריסטוס'עס קבר.

זיי האָבען דאָרט אויפֿגעבויט אַ שעהנעם קופּאַל אויף הויכע זיילען און אַ גרויס געבעט־הויז. פֿאַר'ן קבר האָבען זיי אוועקגעשטעלט אַ פֿיער־עקינגען הויף אויסגעפֿלאַסטערט מיט גלאַנציע שטוינער. דריי זייטען פֿון הויף זענען בע־

שמעלט מיט זיילען פון קינסטלעריש-געזעהאקטע שטיינער. און אויף דער פירטער זייט צו מזרח — א וואונדערליכער פאלאץ, די אויסענווייניגסטע וועג פון גלאנציגע שטיינער. קינסטלעריש איינגעפאסט, אז עס זעהט אויס ווי פון איין שטיין.

אינווייניג אויסגעפלאסטערט מיט פערשידענפארביגע מארמאר-שטיינער און דער קופאל אויסגעמאלען מיט וואונדערליכער געמעלען. דער דאך בעדעקט מיט בליי און אינגלייב בעדעקט מיט גינגאלד.

דריי טירען האָט דער פאלאץ און ביז מען קומט אריין אין פאלאץ געהט מען דורך פערשידענע זאלען רייך אויס-געפוצט. דער קייסער האָט בענייט דעם פאלאץ און ער האָט אויך געבויט א געבעט-הויז אין פלוין פון ממרא. זיין מוטער העלענא האָט געבויט צוויי געבעט-הייזער, איינעם אין בית-לחם, און א צווייטען אויפ'ן הר-הזיתים.

פונדעמאלט אָן האָבען קריסטען אָנגעהויבען געהן נאָך ירושלים צו די דאָזיגע ערטער. זיי האָבען געגלויבט, אז דער וואָס געהט נאָך ירושלים וועט האָבען יענע וועלט. און דער גרעסטער פערברעכער ווערט גערייניגט פון זינד, ווען ער געהט נאָך ירושלים.

אין די גרויסע שטערט האָבען זיי אויפגעבויט גאָסט-הייזער און האַרבעריגס פאר די פילגרימען. די דאָרטיגע קריסטען האָבען זיי בעדינט און בעטראַכט פאַר הייליגע. דער וואָס האָט נישט געקענט געהן נאָך ירושלים האָט אויס-געזאָלטען א פילגרים און דערמיט זיך אויסגעלייזט פון אויפגעהן.

ווען די מאכמעדאנער האָבען איינגענומען ארץ ישראל האָר-בען די קריסטען נישט אויפגעהערט צו געהן נאָך ארץ ישראל. די אַראַבישע הערשער זענען געווען צופרידען וואָס מאַסען מענשען קומען און גיבען צו לייזען. נאָר ווען די טערקען האָבען פערנומען דאָס הייליגע לאַנד זענען די קריסטען אויסגעשטאָנען גרויסע צרות.

זיי האָבען געלייגט א גרויסען אַבצאָהל אויף יעדען וואָס האָט געוואָלט קומען נאָך ירושלים און זייערע ווילדע סאָל-דאָטען האָבען זיך אריינגעריסען אין די געבעט-הייזער און

צוטריבען די פערזאמעלטע. זיי זענען ארויף אויף די אל-טארען און צואוואָרפען דאָס געפעס און צוטראַטען מיט די פיס. זיי האָבען צוהאַקט די זיילען, די צלמים און די בילדער און געשלאָגען די גלחים. דעם הויפט-גלח האָבען זיי געריסען די האָר פון קאָפּ און די באַרד און אוועקגעשלעפט אין גע-פענגניש, די קריסטען זאָלען מווען געבען א סך אויסלייז-געלד פאר איהם.

נאָר וואָס מעהר די ווילדע טערקען האָבען געפייניגט די פילגרימען זענען אלץ מעהר קריסטען גענאנגען נאָך ירושלים. און די אלע וואָס האָבען זיך איינגעשטעלט דאָס לעבען און געקומען צוריק זענען פּערגעמערט געוואָרען ביים פּאַלס.

די טערקען האָבען געפאָדערט א גרויסען אָבצאָהל פאר דער ערלויבניש אריינצוקומען נאָך ירושלים, זענען טווענטער אַרימע פילגרימען געלעגען פאר'ן טויער פון ירושלים אָהן שוץ און אויסגענאנגען פאר הונגער.

דער וואָס האָט אוועקגעגעבען זיין געלד צו קענען אריינג-קומען אין דער הייליגער שטאָדט איז דערנאָך געפאלען צו לאַסט אויף דער קריסטליכער קירכע, וואָס איז געוואָרען שטאַרק פּעראַרימט. און עס איז נישט געווען גענוג פּלאַץ אין די גאַסט-הייזער פאר די אַרימע קריסטען וואָס זענען גע-בליבען אינמיטען וועג.

פיעל קריסטען, שטענדיגע איינוואוינער פון ארץ ישראל, זענען אוועק נאָך אייראָפּא און זיך בעקלאַנט פאר זייערע ברידער און געבעטען זייער הילף קענען די טערקען. די פיל-גרימען האָבען בעשטעטיגט זייערע רייד און צוזאַמען אויב-געהויבען א געשריי נאָך הילף.

און עס האָט געווירקט. א סך קריסטען האָבען בעשלאָ-סען צו געהן מהנות-זווייס נאָך ארץ ישראל צו העלפען זייערע אונטערדריקטע פריינד. די ריטער האָבען זיך אָנגענומען מיט מוטה און גערופען אלעמען צו געהן האַלטען קריעג מיט די טערקען און זיך נוקם זיין אן זיי.

א פייער פון נקמה האָט געברענט אין זייערע הערצער. עס האָט נאָר געפעהלט דער ערשטער פונק וואָס זאָל אנציג-דען דאָס פייער און עס זאָל אויסברעכען און ארומכאַפען די וועלט. און אינגיכען איז געקומען דאָס פייער.

אין יאהר פיער טויזענט אכט הונדערט דריי און פופציג לויט דעם אידישען רעכנונג איז פעטער דער אייזענער, א קאטאלישער מאָנאך פון עמיען, פראַנקרייך, גענאָנגען נאָך ארץ ישראל. אין ירושלים האָט ער געזעהן די ליידען פון די דאָרטיגע קריסטען און ער האָט זיך אָנגעצונדען ווי אַ העליש פייער.

ער האָט מיטגענומען אַ בריעה פון ירושלים/ער הויפט-נלח און אוועק נאָך רוים צום פויבסט אורבאן דער צווייטער. ער האָט זיך בעקלאַנגט פאר'ן פויבסט און איהם דערזעהלט דעם צער און די ליידען פון די קריסטען און איהם צוגערעדט, ער זאָל ארויסלאָזען אן אויפרוף צו אלע קריסטען, זיי זאָלען געהן אויף ירושלים און זיך נוקם זיין אן די טערקען פאר די בזיונות און די ליידען וואָס זיי טוען צו די קריסטען.

די עצה איז געפעלען געוואָרען דעם פויבסט. און ער האָט איהם בעפוילען צו פאָהרען פון שטאָרט צו שטאָרט און פון לאַנד צו לאַנד און רעדען אין פויבסט'ס נאָמען צום פאָלק צו געהן מלחמה האַלמען מיט די טערקען.

פעטער איז געווען שרעקליך דאָר און געהאט אן אויס-געפייניגט בלייך פנים. ער האָט געטרָאָגען א צוריסען העמד פערבונדען מיט אַ שטריק. און זיינע אויגען האָבען גע-שפריצט פייער.

בארוועס מיט'ן בלויען קאַפּ, רייטענדיג אויף אן איי-זעל איז ער דורכגעגאַנגען גאַנץ איטאַליען און פראַנקרייך, אין דער רעכטער האַנד האָט ער געהאַלמען אַ צלם און מיט זיין מעכטיגע שטימע האָט ער געשמורמט קעגען דעם אומ-רעכט וואָס די טערקען טוען צו די קריסטען.

ער האָט גערעדט אין די קירכען און אויף די גאַסען, וואו ער האָט דערזעהן מענשען האָט ער זיי געוועקט און גערופען צו מלחמה אויף די טערקען. ער האָט זיי געוויזען בריעה, וואָס ער האָט געזאָגט זענען אַראָפּגעפאלען פון הימעל פאר איהם און איהם בעפוילען צו רופען אלע קריסטען צו נעמען נקמה אָן די טערקען.

ער האָט אָנגעצונדען אַ שרעקליך פייער אין יעדען קריסטליך האַרץ און דער שטורם איז געוואָרען פון טאָג צו טאָג גרעסער און שטאַרקער.

אז אלע זענען שוין געווען שרעקליך אויפגעגענגט און גרייט צו געחן אין פייער האָט דער פּויבסט צוזאמענגערופען אלע גלחים און ריטער נאָך קלערמאן פראנקרייך. דאָס פּאָלק איז געווען אזוי גרויס אז זיי האָבען געמוזט האַלטען די פּערזאָנלונג אונטער'ן פרייען הימעל.

דער פּויבסט האָט דערצעהלט אלעמען די צרות וואָס די קריסטען שטעהן אויס פון די טערקען, און ער האָט אלע-מען בעשוואָרען צו געהן נאָך ארץ ישראל און אויסלייזען די קריסטליכע הייליגע ערטער פון די טערקישע פּערשווערער. ער האָט צוגעזאָגט אלעמען וואָס וועלען זיך בעמחילייגען אין דער מלחמה צו פּערגעבען זייערע זינדר און ער האָט געענדיגט זיין רעדע מיט אַ געשריי :

— "איצט ווער עס האָט גאָט אין האַרצען זאָל נעמען דעם צלם אין האַנד און גיט אָב אייער לעבען פאר אייער אויסלייזער!"

אלע צוהערער האָבען געוויינט און געקלאָגט, געשריגען און געשטרומט מיט די גלחים אינאיינעם :

— דיאס לא וואולט ! דיאס לא וואולט ! (דאָס איז גאָט'ס ווילען !)

די ערד האָט געציטערט פון זייערע געשרייען, זיי האָבען זיך געשטעלט אויף די קנייה גרייט דער פּויבסט זאָל זיי בענטשען פאר'ן געהן אין קריעג. אַ בישאָף האָט אין גאָמען פון אלעמען זיך מתודה געווען און דער פּויבסט האָט זיי פּערגעבען די זינדר.

אלע פרייוויליגע פון דעם בישאָף ביז דעם נידריגסטען גלח, פון דעם ריטער ביז דעם קנעכט האָבען זיך אויף דעם אַקסעל אויסגענייט אַ רויטען צלם, אַלס צייכען פון אָנגעד-העריגקייט צו דער ארמעע פאר'ן צלם. אַ סך פון זיי האָבען זיך אויסגעברענגט אַ צלם אויפ'ן שטערען און דערמיט אָג-גענומען געוואָרען ביים פּאָלק אלס הייליגע.

דאָס פּראָסטע פּאָלק איז געגאנגען אין דער ארמעע זעהנדיג אין דעם אַ מיטעל צו בעפרייען זיך פון זייערע אונטערדריקער די אדעללייט. זיי און זייערע ווייבער און קינדער זענען געווען שקלאַפּען ביי די אדעללייט, און די

תבואה פון די פעלדער וואָס זיי האָבען בעארכייט האָבען צוגענומען זייערע העררען.

די ריטער זענען געווען צופרידען מיט דער מלחמה האָפּענדיג אז זיי וועלען זיך אויסצייכנען אין קריעג און זיך דערווערבען א גרויסען נאָמען. די קעניגען זיינען אויך געווען צופרידען וואָס זיי ווערען פטור פון א סך ריטער און געהאָפּט, אז פיל פון זיי וועלען פאַלען אין שלאַכט און זייערע מערמעגענס וועלען איבערגעהן צו דער מלוכה.

אויך אידען זיינען געווען צופרידען. ווייל די קרייצ-פאָהרער האָבען אלץ פּערקויפט און אָנגעגרייט געוועהר און שפייז אויפ'ן לאַנגען וועג. אידען האָבען דעמאָלט פּער-דיענט א סך געלד. זיי האָבען אָבער באלד בעצאָהלט טייער פאר דעם פּערדינסט. זיי האָבען דערפאר בעצאָהלט מיט זייער לעבען.

דער מלחמה שטורם האָט ארומגענומען אלע לענדער פון מערב-אייראָפּא. פון אומעטום זענען געקומען מחנות פרייוויליגע. נאָך פון שפּאַניען איז קיינער נישט געקומען. די קריסטען אין שפּאַניען זענען געווען פארנומען מיט איר גערליכע מלחמות מיט די מאַכמאָדאָנער.

די ריטער וואָס האָבען זיך פּערשריבען אלס פרייוויליגע האָבען זיך געזאמט עטליכע חדשים ביז פריהלינג אָנצור-גרייטען אַלדאָס נויטיגע. דאָס פּראָסטע פּאַלק האָט זיך אָבער נישט געקענט דערווארטען, זיי האָבען וואָס פריהער זיך געוואָלט בעפרייען פון זייערע הערשער און געהן בע-פרייען דאָס הייליגע לאַנד.

פּערציג טויזענד קרייצפּאָהרער מיט ליידניע קעשענעם געפיהרט פון וואַלטער פּאַן האבעניכטס האָבען זיך געלאָזט אין וועג אריין. אזוי ווי זיי האָבען נישט געוואוסט דעם וועג האָבען זיי געלאָזט געהן פּאַראוים עטליכע ציגען און א גאַנצן גלויבענדיג, אז די דאָזיגע בעשעפּענישען וועלען זיי פיהרען אויפ'ן גלייכען וועג נאָך ירושלים. און אזוי ווי זיי האָבען נאָרנישט געהאָט מיט זיך האָבען זיי גלייך אָנגע-הויבען רויבען די איינוואוינער אויפ'ן וועג, זיי זאָלען האָבען צו עסען. און עטליכע פּערדאָרבענע מאַנאָכען האָבען זיך

אָנגערופען צו דער מחנה און געזאָגט :

— מיר געהען מלחמה האַלטען מיט די פיינד פון אונזער גלויבען. און די דאָזיגע פיינד זענען אין א ווייט לאַנד. פארוואָס זאָלען מיר לאָזען צורוח די פיינד וואָס וואוינען דאָ אין לאַנד? די אידען זענען דאָך אונזערע פיינד! זיי האָבען דאָך געקרייצט אונזער ערלייזער!
נאכמעהר אויפצוהעצען דעם פעבל האָבען די מאַנאָ-כען געוויזען בריעה וואָס זענען אַראָפּגעפאלען פון הימעל און אין די בריעה איז געשטאַנען געשריבען אז דאָס איז גאָט'ס ווילען.

און דער פעבל, די קרייצפאָהרער זענען בעפאלען די אידען פון די שטערט אויף זייער וועג און זיי דערמאָרעט מיט א גרויאמען טויט און אוועקגערויבט זייער האָב און גוטס. אין רוען, פראנקרייך, האָבען די קרייצפאָהרער צוואמענ-געטריבען די אידען אין קירכע און ארויפגעלייגט די שווער-דען אויף די אידענ'ס העלזער און זיי פאָרגעלייגט איינס פון די ביידע : דער צלם אָדער דער טויט.

דאָס זעלבע האָבען זיי געטאָן מיט די אידען פון טרוי און מעץ און ארומיגע שטערט. ווי שלעכט עס איז געווען פאר די אידען אין פראנקרייך האָט דאָך דאָס אומגליק נישט ארומגענומען דאָס גאנצע לאַנד. די בישאָפּען און די פירשטען האָבען ערטערווייס געשטערט די קרייצפאָהרער אומצוברענ-גען די אידען.

אָבער ווי די קרייצפאָהרער זענען אריבער דעם ריין און אריין נאָך דייטשלאַנד האָבען זיי שוין נישט געטראָפּען קיין שטערונג פאר זייערע ווילדע אָנפאלען אויף אידען. דער קייסער היינריך דער פירטער איז געווען אין איטאליען, די רייסערייען וואָס ער האָט געהאַט מיט דעם פויבסט און דאָס, וואָס זיינע געגנער האָבען ארויסגעשטעלט זיין אייגענעם זוהן קעגען איהם האָט אָבגעצויגען זיין אויפמערקזאמקייט פון זיין לאַנד. און די אידענפיינדליכע קרייצפאָהרער האָבען אזוי פיעל איריש בלוט פערגאַסען אז דער רויטער צלם, וואָס זיי האָבען געהאַט אויסגענייט אויף זייערע קליידער איי נישט געוואָרען דערקענט איבער דעם איריש בלוט וואָס האָט רויט געמאַכט זייערע קליידער.

די אידען אין דייטשלאנד האָבען געהאָפּט אז באלד וועט זיין דער קין, עס וועט קומען משיח. און פלוצלונג האָט ווי אַ שמורס זיך געטראַגען אַ גרויס אומגליק אויף זייערע קעפּ און געוואָלט ברענגען אַ בייזען ביטערן סוף אויף זיי.

אַז די אידען האָבען דערזעהן דאָס אומגליק איז נאָהנט האָבען זיי זיך גענומען צום אַלטען געוועהר פון זייערע עלטערן. זיי האָבען גוזר תענית געווען און געוויינט און געבעטען צו נאָט ער זאָל זיי ביישמעהן אין זייער נויט. און זיי האָבען געשוואוירען בעסער שטאַרבען אלס אידען אַיִן דער אויסצוקויפען זייער לעבען מיט שמד.

די אידען פון טרייער האָבען די ערשטע מקים געווען די שבועה. ווי די קרייצפּאָהרער האָבען זיך דערנעהנטערט צו דער שטאָדט האָבען אַ סך אידען געשאַכטען זייערע קינדער און דערנאָך זיך אליין דערשטאַכען מיט די מעסערס. פרויען און מיידלעך האָבען זיך אָנגעבונדען שטיינער צו די העלזער און זיך אריינגעוואָרפען אין טייך מאַזעל און דערטרונקען געוואָרען.

אפילו די אידען וואָס האָבען זיך געלאָזט איבעררעדען פון אַ רב מיט'ן נאָמען מיכאל, וואָס האָט זיי געראַטען פּאָל-גען דעם בישאָף ענגעלכארט, זיי זאָלען זיך שמד'ען, האָבען תיכף, ווי די קרייצפּאָהרער זענען אוועק זיך אומגעקערט צום אידענטום, נאָר דער רב מיכאל איז געבליבען געטריי דעם בישאָף און פערבליבען אַ קריסט.

די אידען פון מעץ און די אַרומיגע קהלות האָבען געטאָן דאָס זעלבע וואָס די אידען פון טרייער. פון דאָרט זענען די ווילדע קרייצפּאָהרער אוועק צו מזרח פון רהיין און זייער גרויזאַמקייט איז געגאַנגען פאַראוים און געוואָרפען גרויס שרעק אויף אַלע אידען.

עס איז געקומען פּסח, די ערשטע סדר נאַכט. דער רב פון ווערמייזא, רבי אליקום בן יצחק, פון מלכות בית דוד, איז געגאַנגען אין שוהל אַרײַן און די רביצין איז געבליבען אין הויז גרייטען דעם סדר.

זי האָט אויסגעשפּרייט אַ ווייס טישטוך אויפ'ן גרויסען טיש און אָנגעשטעלט טייערע זילבערנע, גלעזערנע און פאַר-

פירענע כלים. אויבען-אָן אַ גרויסע זילבערנע שיסעל מיט דריי מצות. צווישען די מצות ליינענע טיכלעך און אן אויסנע-האפטען זיידען טוך אויף דער אויבערשטער מצה. אין מיטען טיש איז געשטאנען אַ זילבערנע טאץ מיט פינף שיסעלעך. איינס מיט מרור, איינס מיט כרפס, איינס מיט זאלצוואסער און איינס מיט חרוסת און איינס מיט די זרוע און א געבראָך טען איי.

לעבען דער טאץ איז געשטאנען אַ גרויסע זילבערנע מנורה מיט דריי רעהרען און א גרויסע פלאש רויטוויין. אוי-סער דעם איז פאר יעדען געווען גרויס שיסלען, כוסות, טיכ-לעך און נאך געשיר צום עסען און א הגדה פאר אימליכען בעזונדער.

אויבענאָן פאַר'ן בעל-הבית איז געשטאנען אַ פאטער-שטול בעדעקט מיט גרין לעדער. אויף דער לינקער זייט פון שטוהל איז געלענען אַ רויט זיידען קישען אויסגענייט מיט זילבער.

רבי אליקום האָט געהאט אן איינציג יונגעל יוסף. ער איז אַלט געווען פינף יאָהר. ער האָט געזעהן דאָס גאנצע אָננדרייטען און דעם שעהן געדענקטען טיש, און ער האָט געהאלטען אין איין פרעגען זיין מאמע וואָס דאָס אַלץ בע-טייט.

זי איז אָבער געווען שטארק פערנומען און האָט איהם אויף אַלע פראגען געענטפערט, אַז דער טאטע וועט קומען פון שוהל, וועט ער איהם אַלץ דערקלערען.

באַלד איז רב אליקום געקומען פון שוהל און געזאָגט הויך גוט-יוס-טוב. זיין איינציג יונגעלע איז איהם געלאָפּען אַקעגען און ארומגעכאַפּט. דער פאָטער האָט איהם געקושט, אַרויפגעלייגט די הענד אויף זיין קאָפּ און איהם געבענטשט און געזאָגט צום ווייב :

— ווייסט, מיין טיערע, איך האָב דיר געבראַכט אַ מתנת אויף יוס-טוב !

— מיין גוטער מאַן, וואָס דאַרף איך מתנת, אַז מיר פעהלט גאַרנישט ? — האָט זי געזאָגט — הלואי זאָלען מיר דערלעבען אין זעלבען שטאַנד איבער-אי-יאָהר יוס-טוב און עס זאָל קומען אַ הילף אויף אַלע אידען.

— דאך וועסטו זיין צופרידען מיט דער מתנה וואָס איך
האָב דיר געבראכט פון שוהל. דו ווילסט דאָך דאָס שוין לאָנג.
צנו, טרעף !

די רביצין איז געשטאַנען און געטראכט און זיך נישט
געקענט דערמאָנען, וואָס זי וויל אזוי שטאַרק האָבען און ער
האָט עס איהר געבראכט פון שוהל.

— אומזיסט דיין טראכטען, מיין צנועה, וועסט נישט
טרעפען — האָט דער רב געזאָגט — איך האָב דיר געבראכט
א טאַכטער, וואָס דו וועסט זי ליעב האָבען ווי אן אייגען
קינד. היינט האָט מען געבראכט קינדער פון מעין, יתומים
וואָס זייערע עלטערן זענען אומגעקומען אויף קרושהשם. די
אידען וואָס זענען אַנטלאָפּען האָבען די קינדער שטילערהייט
אַרויסגעראַטעוועט און די רוצח'ישע קרייצפּאָהרער האָבען
נישט געזעהן. זיי זענען אָנגעקומען אַהער און נאָך'ן דאַווען
האָבען זיי זיך געשטעלט פאַר די שוהל און געווארט מען זאָל
זיי אהיימנעמען אויף יום-טוב. יעדער איינער האָט גענומען
א יתום אַהיים. איך האָב דערזעהן א קליין מיידעלע וואָס האָט
מיד צוגעצויגען און איך האָב זי גענומען און מיר וועלען זי
ערציהען ווי אן אייגען קינד. איך ווייס אז דו ביזט דערמיט
צופרידען, ביזט דאָך גוט האַרציג.

— און וואו איז דאָס מיידעלע ? — האָט זי געפרעגט
מיט טרערען אין די אויגען.

— זי שטעהט אין פאַרצימער. איך האָב פריהער דיר
געוואָלט אָנזאָגען — האָט דער רב אליקום איהר ערקלערט
און געעפענט די טיר און גערופען :
— קום אריין, טעכטעריל מינס.

עס איז אריין א זיבען־יעהריג מיידעל. דאָס פנים'על
וואונדערשעהן און דריקט אויס א שטילען טרויער. איהרע
בלאָנדע האָר נישט אויפגעקאמט און די קליידעלעך אין אונ-
אַרדנונג. עס איז אָבער געווען צו דערקענען אז זי שטאַמט
פון אנגעזעהנע לייט. זי איז געגאנגען מיט נישט דרייסיטע
טויט. נאָר רב אליקום מיט'ן ווייב האָבען איהר מיט ליעבע
געזאָגט :

— קום, מיידעלע, קום. וועסט זיין דאָ ווי אן אייגען קינד.
מען האָט איהר דערלאנגט א חויכען שטול לעבען דעם

קליינעם יוסף. די רביצין האָט זי אַרומגענומען און אוועקגע-
זעצט און יוסף האָט געקוקט אויף איהר און זיך געוואונדערט.
— קענסט עברי ? — האָט רב אליקום זי געפרעגט.

— יא. איך קען אויך פארטייטשען.

— ווער האָט דיך געלערנט ?

— מיין טאָטע זכרונג לברכה. איך האָב געהאַט א טייערן
טאָטע, אויך א גוטע, לייעבע מאַמע.

זי האָט זיך מיט די הענט פערדעקט דאָס פנים און גע-
וויינט שטיל.

ביי רב אליקום מיט זיין ווייב האָבען זיך געשמעלט טרע-
רען אין די אויגען, יוסף האָט דאָס געזעהן און אויך געוויינט.

אַ ביסעל שפעטער אז דאָס מיידעלע האָט אוועקגענומען
די הענט פון פנים האָט רב אליקום זי געפרעגט :

— ווי הייסטו ?

— שרה.

— ווער זענען געווען דיין טאָטע-מאָמע ?

— מיין טאָטע איז געווען א גאָלדשמיר און ער האָט גע-
הייסען אוריאל און די מאַמע האָט געהייסען אסתר.

רבי אליקום האָט זי מעהר נישט געפרעגט און אָנגעהוי-
בען אַברייכטען דעם סדר. די קליינע שרה האָט געזאָגט הויך

די הגדה. יוסף האָט געקוקט דאָ אויף זיין נייע שוועסטער,
דאָ אויפ'ן פאָטער און נישט געוואוסט וואָס דאָ טוט זיך.

אזוי לאַנג ווי זיי האָבען געזאָגט די הגדה האָט יוסף גע-
שוויגען. נאָך ביים עסען האָט ער געזאָגט :

— טאָטע, די מאַמע האָט מיר געזאָגט אז דו וועסט מיר
דערצעהלען וואָס עס בעטייט דער סדר, דערצעהל מיר,

טאָטע !

און רבי אליקום האָט איהם דערצעהלט די נסים פון

יצירת מצרים און אז נישט נאָר אונזערע עלטערן האָט נאָט
אויסגעלייזט, נאָר אויך אונז אלע און נאָט בעשיצט אלע איר

דען פון אלע זייערע פינדל.
— פארוואָס האָט נאָט געלאָזט אז די גוים זאָלען הרג'נען

מיין טאָטע מאַמע און אלע אידען פון אונזער שטאָדט ? —
האָט די קליינע שרה געפרעגט.

— מיר טאָרען נישט פרעגען קיין קשיות אויף נאָט —

הָאָט רבי אליקום געענטפערט — אונזערע זינד זענען זעהר גרויס, ווערען מיר געשטראפט. אָבער יעדער איד וואָס קומט אום פאר זיין אמונה איז א קדוש.
ווען ער הָאָט גערעדט הָאָבען זיך געגאָסען טרערען פון זיינע אויגען.
— אליקום, בערוהיג זיך, ס'איז יום-טוב, מען טאָר נישט וויינען — הָאָט די רביצין זיך אָנגערופען און זיך קוים אייניג געהאַלטען פון וויינען.
און זיי הָאָבען ווייטער אָבעריכט דעם סדר.

צומאָרגענס הָאָט רבי אליקום מיטגענומען יוסף'ן אין שוהל אריין און זיך געשטעלט דאוונען.
נאָך'ן ליענען איז רב אליקום אַרויף אויפ'ן בעלעמער און געוואָנט אַ דרשה. ער הָאָט גערעדט וועגען דער ביטערער צייט וואָס איז געקומען אויף אירען און אָנגעוואָנט אלעמען צו זיין גרייט זיך מוסר נפש זיין פאר גאָט.
פלוצלינג איז געוואָרען אַ טומעל אין שוהל, דער בישאָף פון ווערמייזא הָאָט געשיקט אַ קנעכט צום רב, און וויל איהם עפעס אָנגען. רב אליקום הָאָט אויפגעהערט דרש'ענען און אַראָפּ צום קנעכט.

— דער בישאָף הָאָט מיך געהייסען אייך זאָגען, אז די קרייצפאָהרער זענען שוין אוועק פון מעץ און זיי גרייטען זיך בעפאַלען אלע אידישע קהלות — הָאָט דער קנעכט גע-זאָגט — די היגע קהלה מוז ווערען געראַטעוועט. זאָלען אלע אירען נעמען זייערע פערמעגענס און אוועקגעהן אין בישאָף'ס פאַלאַץ. דער בישאָף וועט זיי אָבנעבען אַ זיכער אָרט און וועט זיי בעשיצען.

ווי די אירען הָאָבען דאָס דערהערט זענען זיי דערשראָ-קען אַרויס פון שוהל און געלאָפּען אַהיים ראַטעווען ווייב און קינדער און די פערמעגענס.

די נאַנצע עדה אירען הָאָט זיך באַלד פערזאַמעלט אַרום דער שוהל. עס איז געווען אַ גרויסע מחנה. אַלטע און יונגע, מענער און פרויען, דערוואַקסענע און זויגלינדער. אַלע הָאָ-בען זיך געשמופּט פאַר שרעם. די פרויען הָאָבען געוויינט,

די קינדער האָבען צוטומעלט געשריגען. עס איז געווען אַ שרעקליכע מחומה.

רב אליקום האָט זיי געטרייסט און געשטאַרקט דעם מוטח און זיי געהייסען זיך פּערלאָזען אויף גאָט. מען האָט אַרויסגענומען די ספר תורה'ס פון שוהל. רב אליקום און די עלטסטע לייט האָבען געטראָגען די ספרים פאַראויס, די נאַכ-צע עדה איז זיי נאָכגעגאַנגען און זיי זענען אוועק צום ביי-שאַף. דער בישאָף האָט זיי אָכגעגעבען דעם גאַנצען צווייטען שטאָק פון זיין גרויסען פּאַלאַץ, און פּערשלאָסען דאָס טויער.

אין טויט-שרעק האָבען די אירען איבערגעלעבט דעם יום-טוב. דער פּיינד האָט נאָך אַלץ געקוילעט אירען ארום מעץ. ניין טעג אין אייר איז אָנגעקומען אַ ידיעה אז די קרייצפּאָהרער האָבען געשיקט אַ קליינע אָבטיילונג נאָך אשפּירא (שפּיער). די אבטהיילונג איז אָנגעקומען אום שבת און זיי האָבען פּערנומען די צעהן אנגעזעהענסטע איר-דען פון שטאָרט און אוועקגעשלעפט אין קירכע. דאָרט האָ-בען די מערדער געפּייניגט די אירען און זיי דוקא געוואָלט צווינגען צו שמד.

די אירען זענען אָבער בייגעשטאַנען דעם נסיון און זענען אַלע אומגעקומען אויף קידוש השם. אַ אידישע פרוי איז אויך אריינגעפאלען אין זייערע הענד, האָט זיך זיך באַלד גענומען דאָס לעבען.

די איבריגע אירען האָבען זיך אָבער געשטעלט אַקעגען. דער בישאָף יאָהאַנסען מיט זיין מיליטער האָט געהאַלפּען די אירען און זיי האָבען פּערטריבען די קרייצפּאָהרער. די נייעס האָט צוגעגעבען אַ סך מוטח די ווערמיזער איר-דען און אַ סך האָבען פּערלאָזט דעם בישאָף'ס פּאַלאַץ און זיך אומגעקערט אהיים אין שטאָרט אריין.

נאָך צוויי וואָכען זענען אַריבער פון שרעק און האָפּנונג פאַר ווערמיזאָר אירען. און דאָס אומגליק איז געקומען.

דאָס איז געווען זונטאג, דריי און צוואַנציג טאָג אין אייר, אין יאָהר תתנ"ו האָבען די אירען זיך אויפגעכאַפט אין גרויס שרעק פון די ווילדע געשרייען פון די קרייצפּאָהר-דער :

דיאס לא וואולט ! דיאס לא וואולט ! (דאָס איז נאָט'ס ווילען).

די אידען האָבען אַרויסגעקוקט דורך די פענסטער און דערזעהן אַ גרויס פעבעל געהט אויף דער שטאָרט. רייטער און פּוסגעחער, מענער, פרויען און קינדער. אלע בעוואַפּענט מיט שווערדען, שפיזען, העק און הייגאַפּלען, גראַבע שטע-קענב און שטיינער.

די מעהרסטע געהען באַרוועס און צוריסענע קליידער אַזויסגעשמירט מיט בלוט. אַ טייל געהט איינגעהילט אין גרין און רויט זיידענע סיכער אויסגענייט מיט גאָלד און זילבער. דאָס זענען געווען די פּרוכט'ן פון די אַרון קודש'ס וואָס זיי האָבען אַראָפּגעריסען.

עס איז געווען אַ באַנדע ווילדע, שכור פון בראַנפּען און חאַס. פּאַראַוויס זענען געגאַנגען די גלחים מיט די פעהנער און צלמים.

די אידען וואָס האָבען זיך געהאַט אומגעקערט אין שטאָרט אַריין האָבען געפרובט זיך שטעלען אַקענען. די פיינד זענען אָבער געווען שטאַרקער און מעהר. און אַז די אידען האָבען געזעהן אַז זיי קענען נישט ביישטעהן, האָט איינער דעם אַנדערן געשאַכטען. אַ ברודער האָט געקוילעט זיין ברודער, די מאַמעס זייערע קינדער און די חתנים זייערע כלות. און די וואָס האָבען נישט געהאַט קיין כח זיך צו נעמען דאָס לעבען, האָבען זיך געלאָזט טויטען פון די מערדער, שרייענדיג אלע אויף אַמאָל : —שמע ישראל, ד' אלהינו, ד' אחד !

נאַכדעם ווי די מערדער האָבען אויסגעקוילעט אלעמען האָבען זיי זיך געוואָרפּען אויף די הייזער און זיי אויסגע-רויבט און דערנאָך צושטערט. אלע ספר תורה'ס וואָס זיי האָבען געפונען האָבען זיי פּערשוועכט און צוריסען און געטראָטען מיט די פיס אין דעם טייך בלוט פון די אומגע-קומענע אידען.

אַ וואָך צייט האָבען די ווילדע מערדער געבושעוועט אין שטאָרט. זיי האָבען גע'שיכור'ט און געטאַנצט אויף די אי-דישע חורבות. אין זיבען טעג אַרום, ראש הודש סיון, זענען די ווילדע מערדער מיט שטורם געגאַנגען צום בישאָפּ'ס

- פאלאץ און אָנגעקלאַפט אין טויער. דער בישאָף איז ארויס אויפ'ן באלקאן און געפרעגט :
- וואָס ווילט איהר דאָ ?
- מיר ווילען די אידען וואָס דו האָסט בעהאַלטען.
- וואָס ווילט איהר זיי טאָן ?
- אז מיר וועלען זיי האָבען וועלען מיר שוין וויסען וואָס צו טאָן.
- וואָס האָבען זיי אייך געטאָן וואָס איהר ווילט זיי אומברענגען ?
- זיי האָבען גע'הרג'עט אונזער ערלייזער. מיר ווילען נעמען נקמה !
- דער ערלייזער האָט מוחל געווען זיינע פיינד. איהר דארפט זיך ניט אָננעמען פאר איהם.
- מיר זענען נישט געקומען לערנען ביי דיר ! מיר זענען געקומען טויטען אונזערע פיינד.
- און זיי האָבען אָנגעהויבען האַקען מיט די העק אויפ'ן טויער.
- דער בישאָף האָט געטראַכט אַ וויילע און געפרעגט :
- און אז זיי וועלען זיך שמד'ען ?
- וועט מען זיי לאָזען לעבען.
- טאָ זייט רוהיג. איך געה צו די אידען און וועל זיי פאַרלייגען זיי זאָלען זיך שמד'ען.
- מאַך עס גיך, מיר האָבען נישט קיין סך צייט צו וואַרטען.
- דער בישאָף איז אַריין צו די אידען און מיט אַ ציטערדיגע שטימע געזאָגט :
- פריינד, ליידער קען איך אייך אַנדערש נישט בעשי-צען נאָר איהר זאָלט זיך שמד'ען. בעטראַכט און פאַלגט מיין עצה. עס טאָר אָבער נישט דויערן לאַנג. די באַנדע איז זעהר ווילד און אומגעדולדיג.
- מיר וועלען דיך נישט פאַלגען ! — האָבען אַלע אויסגעשריגען.
- גיב אונז צוויי שעה צייט זיך מיטש צו זיין — האָט רב אליקום געזאָגט.

— רבי ! — האָבען אלע אידען אויסגעשריגען פֿערוואונג-
דערט.

— איך ווייס וואָס איך רעד — האָט דער רב פֿעמט דער-
קלערט.

— איך וועל פֿרובען ווירקען אויף זיי, אפשר וועלען זיי
וואַרטען צוויי שעה — האָט דער בישאָף געזאָגט און אַרויס
צו די מערדער.

— די אידען וועלען זיך שמד'ען — האָט דער בישאָף
זיי אָבענאָרט, זיי זאָלען וואַרטען ביז דער רב וועט זיך
מישב זיין — נאָר פֿאר'ן שמד'ען מוז איך דאָך זיי עפֿים
זאָגען פֿון אונזער גלויבען. עס מוז דויערן אַמנווייניגסטען
צוויי שעה.

די מערדער האָבען זיך געשמעלט וואַרטען.

ווי דער בישאָף איז אַרויס פֿון די אידען האָט דער רב
פֿערשלאָסען די טיר און געזאָגט :

— ברידער ! נישט פֿאַר שוואַכקייט האָב איך געבעמען
די צוויי שעה, נישט זיך מישב צו זיין. נאָר מיר זאָלען זיך
דערווייל קענען צוגריימען צו שטאַרבען אויף קידוש השֵׁם.
ווי דער רב פֿון מיין קהלה מוז איך טאָן מיין פֿליכט. אין דער
תורה שטעהט געשריבען, אז מען געהט אַרויס מלחמה האַל-
טען מיט'ן פֿיינד זאָל דער כהן רעדען צום פֿאלק און זאָגען
צווי :

”שמע ישראל, איהר גענעהנט היינט צו א מלחמה... זאָ-
לען אייערע הערצער נישט ווערען שוואַך... דער וואָס האָט
מורא און האָט נישט קיין מוטה זאָל זיך אומקערען אהיים
און נישט שוואַך מאַכען די הערצער פֿון זיינע ברידער...”

ברידער ! מיר גענעהנען איצט צו א מלחמה. און אין
נאָמען פֿון אונזער גאָט זאָג איך אייך :

ווער עס האָט נישט גענוג מוטה צו שטאַרבען פֿאַר גאָט
זאָל אוועקגעהן פֿונדאָנען וואוהיין ער וויל. גאָט וויל נישט אַ
קרובֿן וואָס קומט נישט מיט'ן גאַנצען האַרצען. דער וואָס
איז יא גרייט מקריב צו זיין דאָס לעבען אַ קרובֿן פֿאַר גאָט
זאָל אויפהויערען די הענד צום הימעל און זאָגען הויך :
”ב י ד ק א פ ק י ד ר ו ח י”.

האָבען אלע אויפגעהויבען די הענד און געזאָגט :

— בירד אפּסיד רוחי.

דער רב רבי אליקים האָט אַרויסגענומען פון הינטער'ן מאַנטעל אַ לאַנג שאַרף חלף און מיט פייער געזאָגט :

— ברידער, אידען! הייליג פאַלק, אברהם אבינו'ס קינד דער! אברהם אבינו האָט געברענגט זיין איינציגען זעהן אויף דער עקדה, אז וואויל איז צו אייך, ברידער! היינט וועלען אונזערע קרושים אונז אלעמען אויפנעמען מיט גרויס שמחה.

אַבער איידער מיר ווילען ווערען קרושים מוזען מיר תשובה טאָן אויף אונזערע זינד. ווער עס האָט געטאָן אן עולה צו זיין חבר אָדער האָט מביש געווען, זאָל איהם איצט מפּים זיין און איבערבעטען. און איך הויב דאָס אָן :

האָב איך עמיצען בעלידיגט אָדער גורם געווען אַ געלד-שאַרען ווילענדיג אָדער נישט-ווילענדיג? האָב איך חרטה און בעט איהם ער זאָל מיר מוחל זיין. און איך בין מוחל יעדען איינעם וואָס האָט מיר געטאָן אן עולה.

די גאַנצע עדה האָט אָנגעהויבען שטאַרק וויינען און געזאָגט :

— ניין, רבי, איהר האָט קיינמאָל קיינעם נישט בע-ליידיגט און נישט גורם געווען קיינעם קיין געלד-שאַרען. איהר זענט געווען א געטרייער פּאַסטוך פון אונזער קהלה. מיר זענען אין אונזער לעצטע רגע אויף דעם ערות.

— גאָט איז מיין ערות! — האָט רב אליקים אויסגערופען.

— גאָט איז אונזער ערות! — האָבען אלע אויסגערופען. זיי זענען זיך געפאַלען אויף די העלזער און שטאַרק גע-וויינט. מיט ביטערע טרערען האָט איינער דעם אַנדערן גע-בעטען זיך מוחל זיין. עס האָט זיך אויפגעהויבען א מורא'דיג געשרי און געוויין און געשפּאַלמען די הימלען. דער רב האָט זיך געשטאַרקט און געזאָגט :

— מיר האָבען תשובה געטאָן אויף די זינד צווישען זיך. איצט לאָמיר תשובה טאָן אויף די זינד סעגען גאָט. איך וועל זאָגען די ודוי פון יום-כּפור און זאָל יעדער מיטזאָגען שטיל, מיט גרויס כונה און מיט אונטערטעניגקייט צו גאָט.

רב אליקום האָט געזאָגט ודוי און אלע האָבען מיט אַ שטיף געוויין און צובראָכענע הערצער מיטגעזאָגט.
נאָך דער ודוי האָט רב אליקום זיך אָנגערופען און גע-
זאָגט :

— איצט שטאַרקט אייך, ברידער און שוועסטער, שטאַרקט אייערע הערצער פאר אונזער אמונה אין דער לעצ-
טער רגע. וואויל איז אייך וואָס איהר האָט אויסגעקליבען צו שטאַרבען פאר גאָט. פאַר'ן טויט לאָמיר זאָגען שמע ישראל און דאָס וועט זיין אן עדות, אז מיר שטאַרבען אויף קידוש השם. דערנאָך וועט יעדער איינער שעכטען זיין ווייב און קינדער, און מיר וועלען וואַרפען גורל ווער עס זאָל דער ערשטער שעכטען זיין חבר. דער וואָס וועט בלייבען דער לעצטער, וועט זיך נעמען דאָס לעבען. זענט איהר מסכים ?
— יא ! — האָבען אלע געענטפערט.

— איך וועל דער ערשטער אָנהויבען די שחיטה מיט מיין טייערן זוהן, מיט מיין איינציג קינד ! — האָט רב אליקום געזאָגט שטיף און איז געוואָרען שרעקליך בלאַס און שטאַרק געציטערט.

— ניין, רבי ! — האָבען אלע געזאָגט — זייט נישט דער ערשטער. טאָמער וועט איהר ווערען שטאַרק דערשלאָגען און עס וועט נישט זיין קיינער וואָס זאָל אונז צוגעבען מוטה אין אונזער לעצטער רגע ? רבי, איהר וועט מקריב זיין אייער קרבן דער לעצטער.

— זאָל זיין אזוי — האָט רב אליקום געזאָגט און הויך אָנגעהויבען זאָגען מיט גרויס כוונה :

שמע ישראל, ד' אלהינו, ד' אחד !

הויך און פעסט האָבען אלע מיטגעזאָגט, יעדער האָט זיך אַרומגערינגעלט מיט זיין הויזגעזינד און איידער די טאַטעס האָבען אָנגעהויבען זייערע מורא'דיגע שחיטות, האָט דער רב געפרעגט די קינדער :

— הייליגע שעפעליך, ווילט איהר שטאַרבען פאר אונ-
זער גאָט ?

און די אומשולדיגע קינדערלעך האָבען פון אלע ווינקלען געענטפערט מיט זייערע דיגע שטימעלעך :
— מיר ווילען !

— צום לעצטען מאָל — האָט רב אליקום געזאָגט — וויל עמיצער בלייבען לעבען, זאָל ער אַרויסגעהן.

קיינער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט. דער רב האָט דערלאַנגט דעם חלף דעם ראש הקהל און געזאָגט :

— כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבחה (פאר דיר, גאָט, זענען מיר געוואָרען געטויט דעם גאַנצען טאָג, גערעכענט ווי שאָף צו דער שהיטה).

די קינדער האָבען אויסגעשטרעקט זייערע העלזער און שטיל אויסגעגאנגען אונטער די הענד פון זייערע טאַטעס. קיינער האָט נישט געקלאָגט און נישט געוויינט. דער חלף איז איבערגעגאנגען פון האַנד צו האַנד ביז עס זענען נישט מעהר איבערעבלעבען ווי דער רב און די רביצין, זייער אייני ציג אינגעלע יוסף און די קליינע יתומה שרה, וואָס דער רב האָט צוגענומען פּסח.

דער רב האָט זיך אַרומגעקוקט אויף די געשאַכטענע און אויסגעשפּרײט די הענד און געזאָגט :

— הייליגע, זאָל אייער מױט זיין א כפרה פאר אלע אײַ דען. ריינע לױטערע נשמות, איהר זענט אויסגעגאנגען אין פריעדען, געהט אױף און קומט אין פריעדען אין הימעל !

און ער האָט געזאָגט "ויהי נועם".

דערנאָך האָט ער געזאָגט צו יוסף'ן :

— יעצט, מיין ליעבער זוהן, האַלט עס ביי דיר. זעה, דיינע חברים, די קליינע אומשולדיגע קינדער, האָבען אוועק געגעבען זייער לעבען אויף קידוש השם. זיי אויך ווי זיי.

— איך וועל אַזוי זיין, טאַטע ! — האָט דאָס קינד געזאָגט און אויסגעשטרעקט דעם האַלז פאר'ן חלף.

— אליקום, איך בעט דיך, האָב רחמנות, שעכט מיך פריהער, לאָמיק נישט זעהן ווי מיין קינד שטאַרבט ! — האָט די רביצין זיך געבעטען.

דער רב איז בעשטאַנען דאַרויף. זי האָט אַרומגענומען יוסף'ן, געקושט און געבענטשט און מיט אַ פעסטער שטימע געזאָגט :

"בירך אפקיד רוחי, פדית אותי ד' אל אמת !" (אין דיין האַנד גיב איך איבער מיין נשמה, האַסט מיך אויסגעלייזט גאָט, אמת'ער גאָט).

און זי האָט אויסגעשטרעקט איהר האַלז — — — — —
 נאָך דער רביצין האָט דער רב געוואָלט שעכטען זיין
 בן-יחיד, איז די קליינע שרה צוגעשפרונגען און געבעטען :
 — רבי ! איך בעט אייך ! שעכט מיך פריהער. טאָמער
 וועט איהר ווערען שוואַך נאָכדעם ווי איהר וועט האָבען
 אומגעבראכט אייער איינציג קינד, און עס וועט נישט איי-
 בערבלייבען קיינער וואָס זאָל אויף מיר רחמנות האָבען און
 מיך שעכטען ווי די אנדערע הייליגע קינדער.

דער רב האָט אָבגעווישט אַ טרער און געזאָגט :
 — אוי, וועה, דו ליעב, אומגליקליך מיידעלע ! דו
 ווילסט אויך איך זאָל דיך טויטען ! ביזטו דען צוליעב דעם
 געקומען צו מיר אין הויז ?

די קליינע שרה האָט געשמייכעלט און געזאָגט :
 — רבי, עס טוט מיר נישט באַנג. ס'איז מיר בעסער צו
 שטאַרבען אונטער די הענד פון א רב אידער אונטער די
 הענד פון די ווילדע מערדער.

זי האָט אויסגעשטרעקט איהר קליינעם ווייסען האַלז...
 אַ הייליגע פרייד האָט ארויסגעקוקט פון איהר שטילגעכלי-
 בענע אויגען...

דער רב האָט זיך געשטעלט אויף די קנייה און מיט דער
 צימערדיגער האַנד אויפגעהויבען דעם חלף, אויסגעשטעלט
 זיינע פערפינסטערטע אויגען צום הימעל און מיט אַ שרעק-
 ליך קול געשריגען :

— שטאַרק מיך, פעסטיג מיך, גאָט פון אברהם אבינו !
 און ער האט ארויפגעלייגט דעם חלף אויף יוסף'ס האַלז.
 אבער די האנד האט זיך נישט געריהרט און ער האט געגעבען
 אַ ווילד משונה'דיג געשריי און ווי א שטיין געפאלען צו דער
 ערד.

דאס קינד האט איהם געוועקט, גערופען, געשריגען, גע-
 וויינט און דער פאטער איז געלעגען שטיל. האט זיך נישט
 געריהרט, אָהן אָטעם.

וואס טוט מען יעצט? האט יוסף געטראכט, ער האט
 מקנא געווען זיינע חברים'לעך וואָס זענען געלעגען שטיל און
 רוהיג ארום איהם. ער האט גענומען דעם חלף און זיך געוואָלט
 איבערשניידען דאס העלזל, ער האט אבער נישט געקענט.

זיין קליין הענטיל האט נישט געהאט גענוג כח דאס צו טאן.

ער האָט זיך אַרומגעקוקט און דערזעהן אַן אָפּען פענסטער, ער האט זיך דערמאָנט אז ער איז אויפ'ן צווייטען שטאָק. א ווילע האט דאס קינד געטראכט, דערנאָך האט ער צוגערוקט א שטול צום אָפּענעם פענסטער, אַרויפגעקראָכען אויפ'ן שטול, פון שטול—אויפ'ן פענסטער, פאַרמאכט די אויגען און זיך אַרויסגעוואָרפען פון דער הויך.

ווען דער קליינער יוסף איז געקומען צו זיך, האט ער דערזעהן אז ער איז אין אַ גרויס, שעהן צימער, געגענאיבער איהם איז געהאַנגען אַ מענש אויף אַ גרויסען קרייז און אַרומגעהאַנגען מיט בילדער.

אַלץ איז איהם געווען פּרעמד און ער האט נישט גע-וואוסט ווי אזוי ער איז געקומען אהער. דער נעכטיגער טאָג האט זיך איהם אויסגעוויזען ווי אַ בייזער, פינסטערער חלום, ער האט נישט געגלויבט אז ס'איז אמת אלץ וואס ער האט געכמען געזעהן. און דאס ערשטע ווארט וואס ער האט אַרויסגערעדט ווי ער האט אויפגעפּענט די אויגען איז געווען:

— מאמע!

א פּרעמדער איז אַריינגעקומען, צוגעגאַנגען צו זיין בע-טיל און מיט ליבע געפּרעגט:

— וואָס ווילסטו, טייער זעהנעלע?

יוסף האט זיך אַיינגעקוקט אין דעם פּרעמדען, ער איז גע-ווען אַ פּופּציגער מיט אַ קאָפּ רויטע האָר און אַ רויטע באָרד און אַ פנים פול בלאַטערן. ער האָט געעקעלט יוסף'ן.

— איך בין נישט דיין זעהן, ביזט א פּרעמדער—האט יוסף געזאגט און אבגעקערט דאס פנים, וואו איז מיין טאטע? וואו איז מיין מאמע?

— היינט בין איך דיין טאטע—האט דער טאן געזאגט—איך האב געראטעוועט דיין לעבען. ווען דו ביזט געכמען אַראַפּגעפאַלען פון צווייטען שטאָק, האט דיך אַ קרייצפּאַהרער אונטערגעכאַפּט. ער האט דערקענט אז דו ביזט אַ אַידיש קינד און ער האָט געפּרעגט זיינע חברים צי ער זאָל דיך טויטען אדער לאָזען לעבען. איך בין פונקט פּערבייגעגאַנגען,

דו ביזט מיר געפעלען, ביזט דאך א שעהן יונגעלע. האב איך זיי געבעמען זיי זאלען דיך איבערגעבען צו מיר. איך האב דיך גענומען און גע'שמד'ט און דיר געגעבען מיין נאָמען און בין פון איצט אָן דיין טאטע און וועסט מיך פאָלגען, וועל איך דיך ליעב האבען ווי א פאטער זיין קינד, וועסט מיך נישט פאָלגען וועל איך זיין זעהר שטרענג צו דיר.

— אבער וואו איז מיין ערשטער פאטער?—האט יוסף געפרעגט.

— ער איז געפעהרליך קראנק, ער וועט שוין נישט ווער רען געזונד.

יוסף האט זיך ביטער צואוויינט.

דער מאן האט איהם דערלאנגט א קליין צלם'על און גע-
זאָגט :

— בערוהיג זיך. נאך דיר א שעהנע זאך צו שפילען. קוש עס, מיין זוהן, דאס איז דאס בילד פון אונזער נאָמ. זאָלסט איהם ליעב האבען אייביג.

יוסף האָט נישט צוגעריהרט זיך צום צלם'על און געזאָגט: — איך וויל נישט, דער טאטע האט מיר געזאָגט אז נאָט איז אין הימעל און עס איז נישטאָ זיין בילד.

— אויב דו וועסט עס נאָכאמאָל זאגען וועל איך דיך שטרענג בעשמראפען—האט דער מאן זיך געבייזערט. ער האט זיך אבער אנגערופען מיט גוטען—בעטראכט זיך, טיי ערער קריסטאָף, וועט דיר אייביג זיין גוט.

— איך הייס נישט קריסטאָף. מיין נאָמען איז יוסף.

— דיין נאָמען יוסף איז מעהר נישטאָ, אז איך האב דיך גע'שמד'ט האב איך דיר א נאָמען געגעבען קריסטאָף. דער נאָמען וועט בלייבען, געה ארונטער פון בעט און קום צום געבעט.

יוסף האט זיך אנגעטאָן, ער האט געזוכט דאס ארבע כנפות און נישט געפונען. דער מאן האט איהם געזאָגט, אז ער האט דאס נעכטען פערברענט. ער האט איינגעטונקט די פינגער אין וואסער און אויסגעשפריצט אויף איהם א צלם. דערנאָך האט ער געזאָגט א געבעט און יוסף האט נאָכגעזאָגט וואָרט ביי וואָרט.

- אזוי געפעלסטו מיר—האט דער מאן געשמייכעלט—
וועסט מיר פאלגען, וועל איך דורך האבען ליעב.
מיטאג צייט האט געקלונגען און דער מאן האט איהם
גענומען צום טיש. יוסף האט דערזעהן אז ער געהט מיט'ן
בלויסען קאפ, האט ער געוואלט צוריק געהן אין זיין צימער.
— וואס ווילסטו?—האט דער מאן איהם געפרעגט.
— איך זוך מיין הימעלע.
— וואס דארפסטו עס?
— דער טאטע האט געזאגט אז מען טאג נישט געהן
מיט'ן בלויסען קאפ.
דער מאן איז געווארען בייז און געשריגען :
— איך זעה, אז מיר וועט זיין שווער ביז איך וועל אויס-
ווארצען פון דיר די אידישע נארישקייטען. זאלסט וויסען,
אלץ וואס איך ערלויב דיר, מענסטו טאן.
יוסף האט געמוזט זאגען מיט איהם א געבעט און זיי
האבען זיך געזעצט עסען. ביים טיש איז חוץ זיי נאך געווען
אן אלטע גויע, און יוסף האט געפרעגט :
— וואו זענען אייערע סינדער ?
— איך האב נישט קיין סינדער, איצט וועסטו זיין מיין
קינד. וואויל איז דיר וואָס איך האָב דורך צוגענומען, איך בין
זעהר רייך, איך האָב הייזער, פעלדער און גערטנער און א סך
געלד. וועסטו מיר פאלגען וועסטו זיין מיין יורש, וועסטו זיין
גרויס און רייך.
— איך וויל זעהן מיין טאטען—האט יוסף געזאגט.
— א שלעכט עסק מיט דיר!—האט דער מאן געטופעט
מיט די פיס—ביזט אן איינגעשפארטער איד!
— איך וויל נישט זיין איינגעשפארט. איך וועל אייך
אלץ פאלגען—האט יוסף געוויינט—נאך לאָזט מיר נאָר איינ-
מאָל זעהן מיין טאטען.
— גוט, איך וועל דיר צוליעב טאן. נאך'ן עסען וועל איך
דורך פיהרען צו איהם און איך וועל זעהן צי דו וועסט האלמען
וואָרט.
דאס האט בערוהיגט יוסף'ן און ער האט געגעסען. דער
מאן האט געהאלמען וואָרט און איז ארויס מיט איהם אין
דרויסען.

זיי זענען גענאנגען דורך דעם אידישען קווארטאל. עס איז געווען וויסט. די טירען אויסגעריסען. די פענסטער צו-שמעטערט, די גאסען האָבען אויסגעזעהן מורא'דיג, עס האָט גערעגענט עטליכע טעג און עס איז געוואָרען אַ גרויסע בלאָג-טע אויסגעמישט מיט צובראָכען געפעס, פּעדערן, צוריסענע ספרים און קליידער. דאס וואס די מערדער האבען נישט גע-קענט מיטנעמען האָבען זיי קאַליע געמאַכט.

זיי זענען פארבייגעגאנגען די שוהל, און דאָס יונגעלע האט אויפגעשוידערט. דאס טויער צובראכען, דער דאך אראפגעריסען, די פענסטער צוקלאפט און די שווארצע הוילע פּעדרייכערטע ווענט האבען געקוקט אויף איהם אזוי פינס-טער ווי אויגען אויסגעשטאָכענע.

פאר דער שוהל האבען זיך ארומגעוואלגערט די צוברא-כענע בענק און שטענדרעס מיט'ן בעלעמער און די שטאַכע-טען, יריעות פון ספר תורה'ס האבען זיך געוואלגערט אין בלאָטע און הזירים האבען זיי געטרעמען.

יוסף האט אויסגעשריגען ווילד און דער מאן האט ניד איהם אוועקגעפיהרט און זיי זענען צוגעקומען צו רב אליקום'ס הויז. יוסף האט דערקענט זיין טאטע-מאמע'ס הויז און אויסגעבראכען אין א גרויס געוויין.

— אוי! לאָזט מיך אריין אויף א מינוט! דאָ האבען מיר געוואוינט!

— נאַריש קינד ! וואָס בענקסטו נאָךדעם צושטערטען הויז ? מיין הויז איז דאָך אַ סך שענער !
— לאָזט מיך עס אַנקוקען נאָך איינמאָל!
— גוט, געה.

יוסף איז אריינגעגאנגען. האט זיך ארומגעקוקט אין אלע ווינקלען און מיט א ביטער געוויין זיך געזעגענט דערמיט ווי מיט דעם נאָהנטסטען חבר.

זיי זענען צוגעקומען צו דער לאַנקע פאר דער שטאָרט און מאסען געקוילעטע אידען האבען זיך ארומגעוואלגערט און זייערע טיפע וואונדען זענען געווען שווארץ פון פּערגליווער-טען בלוט.

יוסף האט זיך דערמאָנט אָן זיין מאמע, שרה'ן, זיינע

חברים'לעך און ער האט זיך אראפגעלאָזט אויף דער ערד.
ער האט נישט געקענט געהן.

דער מאן האט איהם אויפגעהויבען און מיטגעשלעפט ביז
צום בישאָף'ס פּאַלאַץ. זיי זענען דורכגעגאנגען דאָס גרויסע
צימער וואס איז פון א רעמונג הויז געוואָרען א שעכטהויז.
עס איז שוין געווען אבגעוואשען דאס בלוט און מען האט
נישט געקענט דערקענען אז ערשט נעכטען איז דאָ געווען
א גרויסע שחיטה.

זיי זענען דורכגעגאנגען א סך צימערן און צוגעקומען צו
א פּערשלאָסענע טיר. זיי האבען דערהערט רעדען אינווייניג:
— דאס איז זעהר שווער.

— זיין לעבען איז אבער אבהענגיג פון דעם!— האט א
צווייטער געזאָגט.

— איין קרויסטליכע נשמה איז אונז טייערער פון לעבען
פון די אלע מענשען. דעם פאטער וועט מען דאך נישט קענען
איבעררעדען, דאס קינד וועט אבער בלייבען א קרויסט.

— אפשר זאלען מיר אויסרעדען מיט איהם ער זאל זיך
שמד'ען וועט מען צולאָזען דאס קינד צו איהם?

— דאס איז נאָר נישט ווערט! באלד ווי ער וועט גע-
זונד ווערען וועט ער אנטלויפן נאָך אויסלאנד און ווערען
צוריק א איר. ווער ווייס? מען וועט צולאָזען דאס קינד צו
איהם וועט ער עס נאָך דערשטיקען צו ראַטעווען עס פון אונז-
זערע הענד? מיר דארפען זיך האלטען ביי דאָס אונזעריגע:
דאָס קינד האָבען די קרייצפאָהרער געטויט, און דעם קינד
וועט מען זאָגען אז דער פאָטער איז שוין געשטאַרבען. וועט
דער פאָטער אויסגעהן פאר צרות און דאָס קינד וועט בלייבען
א קרויסט.

ווי דער מאן האט דערהערט די רייד האט ער געזאָגט צו
יוסף:

— קום אהיים, דין טאַטע איז שוין נישטאָ דאָ.

— וואו איז ער, וואו?— האט יוסף געשרייגען מורא'דיג.

— וואס שרייסטו? קום!— האט דער מאן געזאָגט

שמרענג און איהם געשלעפט מיט זיך. די טיר האָט זיך גע-
עפענט און דער בישאָף האט ארויסגעשטעקט דעם קאָפּ און
געפרעגט וואס דא איז. אין דער רגע האט יוסף אריינגעקוקט

אינווייניג און דערזעהן א מאן מיט צופאטעלטע האָר, צוריי
סענע קליידער און א שרעקליך פנים. ער האט זיך איינגעקוקט
און צוגעשפרונגען צו דער טיר שרייענדיג:

— טאטע, אוי, טאטע!!

— יוסף! זעהן מיינער!—האט א שטימע ארויסגע-

שריגען פון צימער.

עמיצער האט געגעבען א וואונק און פערלאקט די טיר.
דער מאן האט געכאפט יוסף'ן אויף די הענד און אראפגעלאָך-
פען מיט איהם. דאס קינד האט געשריגען, זיך געריסען דאס
הארץ און עס האט נישט געהאָלפען. דער מאן האט איהם
אוועקגעטראגען צו זיך אין הויז.

א גאנצע טאָג האט יוסף ביטער געוויינט און געשריגען:
טאטע! טאטע! צומאָרגענס האט מען איהם אוועקגעטראגען
אין מאָנאָכען קלויסטער און איהם מיט געוואלד גיטומען ער-
ציהען אלס קריסט.

ווען די ווילדע מערדער זענען צוויי שעה שפּיעטער אריין
אין צימער אין בישאָף'ס פּאַלאַץ און דערוואָרט, פון זיי ווער
לען אב'שמד'ען אלע אידען זענען זיי געבליבען שטאַרק ענ-
טוישט ווען זיי האבען אלעמען געפונען ליגען געשאַכטען.

זיי האבען אבער געוואוסט אז אין וואלד חינטערן שטאָט
בעהאלטען זיך אידען, וואס זענען מיט א וואך צוריק אנט-
לאָפען פון שטאָדט. האבען זיי ארומגערינגעלט דעם וואלד,
געכאפט די אידען און זיי געטויט. נאָר א קליינע צאָהל יונגע
בחורים האבען זיי געבונדען און אוועקגעשליעפט אין קירכע
צום שמד'ען.

צווישען זיי איז אויך געווען שמחה כחן, יוסף'ס פעטער,
זיין מאמע'ס א ברודער וואס איז דער איינציגער געבליבען
לעבען, ווען זיין פאָטער רב יצחק הכהן מיט די זיבען זיחן
זענען געטויטעט געוואָרען פון די מערדער.

שמחה כהן האָט געוואָלט נקמה נעמען פאר זיין פאָטער
און ברידער און ער האט זיך איבערגעגעבען אין די מערדער'ס
הענד. א יונגער אנגעזעהענער גלח, דעם בישאָף'ס שוועס-
טער'ס זעהן האט די יונגע בחורים גע'שמד'ט. ווען דער גלח

איז צוגעקומען צו שמחה כהן האט ער ארויסגעכאפט א מע-
סער און איהם דערשטאָכען אויף טויט.

דאס פעבעל איז בעפאלען שמחה'ן און איהם צוריסען
אויף שטיקער. אכט הונדערט אידען זענען דעם טאָג אומ-
געקומען אין ווערמייזא, אויסער די וואס זענען געטויט גע-
וואָרען אין וואַלד און ארום שטאָרט.

פון דאָרט זענען די ווילדע מערדער אוועק נאָך מאַגענ-
צא (מאיינץ). דער ערצבישאָף ראטהארד וואָס האָט געוואָלט
טויטען די אידען אין צונעמען זייער האָב און גוטס, האָט די
אידען איינגערעדט זיי זאלען זיך בעהאלטען אין זיין פאלאץ.
די אידען האבען געבראכט אין פאלאץ זייערע פערמעגענס
און ער האט זיי אבגעגעבען א סך צימערן. דארט האבען אלע
געפאסט, גרויס און קליין אפילו זייגעדיגע קינדער האבען
נישט געקראגען די ברוסט. זיי האבען געוויינט און געקלאגט
און געשריגען צו נאָט.

אבער די טויערן פון תפלה זענען געווען פערשלאָסען פאר
זיי. דער בישאָף האט אויסגעשטעלט זיינע סאָלאַטען ארום
פאלאץ. דעם דריטען טאָג אין סיון זענען די קרייצפאהרער
אנגעקומען. דעם בישאָף'ס סאלאַטען זענען צוגעשטאנען
צו זיי און האבען אויפגעבראכען דאס טויער. ווי וועלך אויף
א סטאָדע שאָף זענען זיי בעפאלען די אידען, און עס איז
געשעהן דאָ דאסזעלבע וואס אין ווערמייזא.

מיט דעם געשריי "שמע ישראל" זענען זיי אלע געפאלען
טויט. א טייל וואס האט זיך אליין גענומען דאס לעבען און
די אנדערע אונטער די הענד פון די מערדער. דרייצעהן הונ-
דערט דער'הרג'עטע אידען האבען זיי יענעם טאָג ארויסגע-
פיהרט אויף וועגען און אוועקגעוואָרפען הינטער'ן שטאָרט.
דאס אידישע האָב און גוטס האט דער ערצבישאָף צוגענומען
און זיך איינגעטיילט מיט זיינע לייט.

זעכציג אידען פון זיינע בעסטע בעקאנטע האט דער ערצ-
בישאָף בעהאלטען אין די ארומיגע דערפער. די מערדער הא-
בען זיי אבער אויפגעזוכט און געטויט. נאָר עטליכע פון זיי
זענען אוועקגעשליעפט געוואָרען אין קירכע און מיט געוואַלד
געוואָרען אבגע'שמד'ט.

אָבער אויך זיי האָבען בעסער אויסגעקליבען דעם טויט.

צווישען זיי זענען געווען דער פרומער גאָטספּאָרכטיגער רב אוריה און רב יצחק בן דוד דער פּרנס.

רב יצחק האט געהאט צוויי וואונדערשעהנע טעכטער. אין דעם ערשטען טומעל האבען זיי זיך געלאָזט שמר'ען און גע- האַפט שפעטער זיך אומקערען צום אידענטום. זיי האבען אבער באלד געהאט חרטה. אויפ'ן דריטען טאָג, ערב שבועות, האָט רב יצחק געשאַכטען זיינע צוויי טעכטער און אונטער- געצונדען אויף זיי דאס הויז.

פון דארט איז ער אוועק מיט רב אוריה'ן אין דער פּער- וויסטער שוהל און זי אונטערגעצונדען און אריינגע- שפּרונגען אין פייער. דאס פייער האט זיך פּערשפּרייט אי- בער מאינץ און די גרעסטע טייל פון שטאָדט איז אוועק מיט'ן רויך.

דעם זעלבען טאָג זיינען די קרייצפּאָהרער אָנגעקומען לעבען קאלאניא (קעלן). די קהלה איז געווען די עלטסטע אין דייטשלאַנד. די אידען זענען געווען גרייט אנצונעמען די שטראָף פון גאָט. זיי האָבען אָבער געפרובט זוכען שוין ביים דארטיגען בישאָף און די קריסטען פון שטאָדט. די גוים האָבען זיך דערבארמט אויף זיי און באהאלטען די אידען אין זייערע הייזער. דעם ערשטען טאָג שבועות זענען די מערדער אריין אין שטאָדט און מיט שמורס בעפא- לען די אידישע הייזער.

אז זיי האָבען נישט געטראָפּען קיין איין איד האָבען זיי אויסגעלאָזט זייער ווילדען האס צו די הייזער און זיי צו- שטערט און אויסגערויבט אלץ וואָס זיי האָבען געפונען. די ספר תורות האָבען זיי צוריסען און געטרעטען מיט די פיס. דאָס איז געשעהן דעם זעלבען טאָג ווען די אידען האָבען מקבל געווען די תורה אויפ'ן בארג סיני.

דעמאָלט איז געווען אן ערדציטערניש און די פּאָנאָטישע מערדערישע גלחים האָבען בערוהיגט די מערדער און זיי גע- זאָגט אז דאָס איז א צייכען פון גאָט אז זיי מוען גוטס וואָס זיי פּערטיליגען די אידען. און די מערדער האָבען געכאפט א איר מיט א אידישע פרוי און זיי צוריסען אויף שטיקער. דיוועלבע נאכט האָט דער קעלניער בישאָף אוועקגע- פיהרט שטילערהייד די אידען און זיי בעהאַלטען אין זיינע

דערפער. דריי וואָכען זענען זיי דאָרט געווען בעהאַלטען און געלעבט אין גרויס שרעק.

די מערדער האָבען געוואָהר געוואָרען פון זייער בעהעל־טעניש און געזאָגען אויף זיי. די אידען האָבען דאָס דער־הערט, האָבען זיי געפאסט צוויי טעג און צוויי נעכט. דעם דריטען טאָג איז די מערדער באַנדע אָנגעקומען. א סך אידען האָבען זיך גענומען דאָס לעבען און די איבריגע האָבען די מערדער אוימגעבראכט.

א קליינע צאָהל האָבען די מערדער געצוואונגען צו שמד. זיי האָבען די דאָזיגע אידען אזוי לאַנג געפייניגט ביז זיי זע־נען אַרונטער פון זינען.

אין קעלן זענען געווען א סך קדושים וואָס זענען געווען א מוסטער פאר אלע אידען. דער אלטער רב שמואל בן יהיאָל פון ווייבלינק (וועלינגסהאפּען) האָט גענומען זיין געראַטע־נעם זוחן און אַרונטערגעגאַנגען צום טייך און די גאַנצע עדה נאָך זיי.

דער אלטער רב האָט געמאכט א ברכה אויף דער שחיטת און דער זוחן האָט אויך נאָכגעזאָגט: "אָמן". און די עדה האָט געזאָגט שמע ישראל. נאָכדעם ווי דער אלטער רב האָט געקוילעט זיין זוחן האָבען אלע — צוויי הונדערט נפשות — זיך אַריינגעוואָרפען אין טייך און געוואָרען דערטרונקען.

דריי הונדערט אידען האָבען זיך געהאַט בעהאַלטען אין דאָרף איילענדאָ (אַלדענא). ווען זיי האָבען דערהערט אז די קרייצפּאָהרער דערנעהנטערען זיך האָבען פינף מוטיגע פרוי־מע אידען גענומען אויף זיך צו שעכטען אלעמען.

ווען זיי האָבען געענדיגט זייער פּורכטבארע טאט, האָט איינער פון די פינף געשאַכטען זיינע פיער חברים און ער איז אַרויף אויף א הויכען טורעם און זיך אַראָפּגעוואָרפען. ער איז צושטעמערט געוואָרען אויף שטיקער.

דעם זעלבען טאָג איז אויך געקומען דאָס אומגליק אויף די אידען וואָס זענען געווען בעהאַלטען אין דאָרף זאַנטא (זינצוג). דאָרט איז געווען א קדוש, וואָס איז אַנטלאָפּען פון פּראַנקרייך. ער האָט צוזאַמענגערופּען די אידען אויפ'ן פעלד און געזאָגט אזוי:

— אזוי טוט מען ביי אונז!

און ער האָט זיי געוויזען. ער האָט אויסגעגראָבען א טיפּ פּע גרוב און אריינגעשפרונגען. ער האָט געמאַכט אַ ברכה "על השחיטה" און זיך איבערגעשניטען דעם האַלז. אלע איר דען האָבען איהם נאָכגעטאָן. זיי האָבען זיך געגראָבען קברים, געזאָגט שמע ישראל און מאכענדיג די ברכה על השחיטה, האָבען זיי זיך געשאַכטען אויף קידוש השם.

אין דאָרף מיירא (מערים) זענען אלע אידען געוואָרען געכאַפט פּלוצלונג. די מערדער האָבען זיי געבונדען איינציגווייט און זיי שטאַרק געהיט זיי זאָלען זיך נישט נעמען דאָס לעבען.

נאָך צוויי אידישע פרויען זענען געבליבען אין הויז. איינע האָט געהאַט פיבער און די צווייטע איז געווען א קומפּער טאָרין. זי האָט ערשט געבוירען א יונגעל. מיט איהר איז אויך געבליבען איהר עלטסטע טאָכטער, א מיידעלע פון צעהן יאָהר.

ווי די פרויען האָבען דערזעהן וואָס דאָ איז געשעהן האָרבען זיי מיט די לעצטע כוחות זיך אויפגעהויבען פון די בערמען און געשאַכטען דאָס מיידעלע. דאָס ערשט געבוירענע אינגעלע האָבען זיי איינגעוויקעלט אין קישען און ארויסגעשלידערט פון פענסטער. און דערנאָך האָבען זיי זיך ארויסגעוואָרפען.

צומאָרגענס האָבען די מערדער אוועקגעשלעפט די אידען אין קירכע צום שמד'ען. די גרעסטע טייל האָט זיך אָבער געלאָזט הרג'ענען. רב שמריה איינער פון די אנגעזעהענסטע לייט אין קהלה האָט געגעבען א גרויסע סומע געלד דעם ביישאַפּ'ס קאַסיר ער זאָל ראַטעווען איהם און זיין הויזגעזינד. דער קאַסיר האָט אוועקגעהיט רב שמריה'ן מיט זיין הויזגעזינד אין וואַלד אַרין און צוגענומען ביי רב שמריה'ן זיין גאַנץ פערמעגענס. אויך דאָס געלד פון זיינע קינדער, וואָס האָבען געוואוינט אין שפּיער.

דערנאָך האָט ער אויסגעזאָגט די דאָרפסלייט וואו רב שמריה איז בעהאַלטען. די מערדער זענען געקומען און אוועקגעשלעפט רב שמריה'ן מיט זיין הויזגעזינד און זיי געוואַלט שמד'ען. האָט רב שמריה זיך געבעטען ביי זיי אָבצורייניגען דאָס אויף מאָרגען, ווייל ער איז שטאַרק מיידער. נאָך

היינט אווענד זאל איהם זיין ערלויבט צו עסען כשר און גר-
צען א ניי שארף מעסער.

די דארפסלייט האָבען איהם גוט געקענט און דאָס צוליעב
געטאָן. ביינאכט האָט ער געשאַכטען זיין ווייב מיט די זיהן
און טעכטער און ער האָט זיך אליין געוואָלט קוילען. איז
איהם אָבער די האַנד שוין געווען אזוי אָבגעשוואכט, אז ער
האָט נישט געקענט ריהרען מיט איהר.

ווען די דארפסלייט זענען אין דער פריה געקומען און גע-
זעהן וואָס ער האָט געטאָן האָבען זיי איהם געזאָגט, אז זיי
וועלען איהם מוחל זיין, אויב ער וועט זיך שמד'ען. נאָר אויב
ער וועט זיך נישט שמד'ען וועלען זיי איהם בעגראָבען לע-
בעדיגעהייט מיט די טויטע.

— בעגראָבט מיך! — האָט רב שמריה געזאָגט פעסט.
זיי האָבען אויסגעגראָבען א גרויס קבר און אריינגעוואָר-
פען זיין ווייב און קינדער. רב שמריה איז אליין אריין אין
קבר. זיין ווייב האָט ער געלייגט רעכטס און די קינדער
לינקס און זיך אליין אין מיטען.

די מערדער האָבען אָנגעהויבען פערשיטען דאָס קבר און
איהם ווידער געפרעגט צי ער וויל זיך שמד'ען וועלען זיי
איהם לאָזען לעבען. ער האָט זיי אָבער נישט געענטפערט,
האָבען זיי מיט כעס געוואָרפען די ערד און איהם בעגראָבען
לעבעדיגעהייט.

אין די צוויי פינפטערע חדשים פון אכט טאָג אין
אייר ביז אכט טאָג אין תמוז זענען אומגעקומען צוועלף טוי-
זענט אידען אויף קידוש השם פון די אידישע קהלות ביים
ריין.

צוועלף טויזענד עקרות, גרעסערע און פורכטבארערע
עקדות ווי די עקדה פון יצחק אבינו אויפ'ן בארג מוריה.
דאָס איז וואָס מען האָט געוואוסט. א סך זענען אומ-
געקומען אויף די וועגען און מען האָט נישט געוואוסט זייער
צאָהל. א טייל וואָס האָט נישט געהאט דעם מוטה צו שטאר-
בען האָבען זיך געלאָזט געצוואונגענעהייט אָב'שמד'ען. דאָס
האָבען זיי געטאָן אויף דערוויל. די בייזע צייט וועט ארי-
בער וועלען זיי זיך אומקערען צום אידענטום.
אין א יאָהר ארום איז פערוויקליכט געוואָרען די האַפ-

גונג פון די דאָזיגע אנוסים. דער קייסער היינריך דער פיר-
טער האָט זיך אומגעקערט פון איטאַליען. אז ער האָט דער-
הערט וואָס די ווילדע מערדערשע קרייצפּאָהרער האָבען גע-
טאָן מיט די אידישע קהלות ביים ריין האָט דאָס איהם
שטאַרק פּערדראָסען. און ער האָט ארויסגעגעבען אן ערלויב-
ניש אז די אלע אנוסים מעגען זיך גלייך אומקערען צו זייער
גאָט און זייער פּאָלק.

די ערלויבניש איז געווען א ישועה און א טרייסט פאר
די אידען אין דייטשלאַנד. און די אנוסים זענען תיכף געוואָ-
רען צוריק אידען.

דער פּויבסט קלעמענס דער דריטער איז געווען שטאַרק
אין כעס אויף דעם קייסער און ער האָט זיך צוקריענט מיט
איהם. ער האָט געזאָגט אז דער קייסער האָט פּענ-
שוועכט זיין גלויבען מיט א זינד וואָס קען נישט ווערען פּענ-
געבען.

דער קייסער האָט זיך אָבער נישט צוגעהערט צו זיינע
רייד. ער האָט נאָך געוואָלט שווער בעשטראַפּען דעם מיינ-
צער בישאָף ראַטהארד דערפאַר, וואָס ער האָט בערויבט די
אידען וואָס האָבען געזוכט שוין ביי איהם און ער האָט זיי
געלאָזט פּערטיליגען. דער בישאָף האָט זיך דערשראָקען און
אנטלאָפּען פון מאַינץ.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און פון דער גאנצער וויל-
דער באַנדע, וואָס איז בעשטאנען פון דריי הונדערט טויזענט
מאן, וואָס האָט געוואָלט אָבנעמען ארץ ישראל פון די טער-
קען, האָט זיך אומגעקערט א קליינע צאָהל, הונגעריג, באָר-
וועס און נאַקעט און פול חרפה און שאַנד.

נאָכדעם ווי זיי האָבען געמאָרדעט און גערויבט די אידען
פון דייטשלאַנד און בעהמען זענען זיי געקומען אין די לענדער
ביים דאנאוויס (דוניי). דאָרט האָבען זיי אויך געוואָלט
מאָרדען און רויבען. די אונגאַרן און די בולגאַרען זענען זיי
אָבער בעפאלען און א סך פון זיי אויסגע'הרג'עט און די
איבריגע פּערטריבען ווי מען פּערטרייבט ווילדע חיות, וואָס
בעפאלען א ישוב.

די איבערגעבליבענע זענען געגאנגען נאך קליין אזיע און דער טערק האט זיי אין איין שלאכט אזוי צוקלאפט אז זיי האָבען שוין מעהר נישט געקענט אויפהויבען דעם קאָפּ. דאָס הייפּעלע וואָס האָט זיך געראטעוועט און אנטלאָפּען קוים מיט'ן לעבן. האָבען זיך מיט שאַנד אומגעקערט אין זייערע לענדער.

די ערשטע באַנדע קרייצפּאָהרער איז צופאַלען ווי פּלע-וועס אויפ'ן ווינד. און באַלד איז געגאנגען א צווייטע באַנדע דע קרייצפּאָהרער אָבנעמען ירושלים פון טערק. זיי זענען געווען מאָפּעלט ווי די ערשטע און זענען געוואָרען אָנגע-פּיחרט פון אדעל.

זיי האָבען שוין קיינעם נישט בערויבט אויפ'ן וועג, נאָר אין אָרדנונג געגאנגען צו זייער ציעל. און זיי זענען אָנגעקומען אין הייליגען לאַנד. א סך פון זיי זענען געפאלען אין די שלאכטען וואָס זיי האָבען געפּיחרט. אָבער זעכציג טויזענט מאן קרייצפּאָהרער זענען אָנגעקומען נאָך ירושלים. דאָס איז געווען אין יאָהר ד' תתנ"ט.

די שטאָדט איז געווען שטארק בעפעסטיגט. זיי האָבען זי אָבער איינגענומען מיט שטורם און בעזעצט די הייליגע שטאָדט. און באַלד האָבען זיי געמאַכט א שרעקליכע שחיטת אויף די מאַכטאָדאָנער און אויף די אידען. פיעל אידען האָבן בען זיי אריינגעטריבען אין שוהל, אידען און קאראאימען, און אונטערגעצונדען זי מיט אלע אידען אינווייניג.

די אַדעללייט, די אָנפּיחערער פון קרייצצוג האָבען זיך איינגעטיילט מיט סיריע און ארץ ישראל און געגרינדעט קליינע מלוכות און זיי האָבען דאָרט געוועלטיגט. הערצאָג נאָטפריד פון בוליאָן האָט געקראָגען ירושלים.

נאָך זיין טויט האָט געקעניגט אין ירושלים זיין ברודער באַלדווין דער ערשטער. דערמיט וואָס זיי האָבען אָבער דאָס לאַנד צוטיילט צווישען זיך האָבען זיי זיך געטאָן גרויס שאַ-דען. יעדער האָט געזאָרגט פאַר זיך און זיי זענען שוין נישט געווען פּעראייניגט און האָבען נישט געקענט ביישטעהן די טערקען, וואָס זענען זיי אָפּט בעפאַלען און אָנגעטאָן גרויסע צרות.

דריי און צוואנציג יאָהר שפעטער נאָך דעם ערשטען קרייצצוג און ניינצעהן יאָהר נאָכדעם ווי ירושלים איז גע-
ווען אַ קריסטליכע קעניגליכע שטאָדט איז אָנגעקומען די
נייעס נאָך אַנטאָכיען, וואָס איז געווען די צווייטע שטאָדט
אין גרויס נאָך ירושלים, אַז דער בעריהמטער העלד אילגאזי
מיט זעכציג טויזענט טערקען געהען אָבנעמען ארץ ישראל
פון די קריסטען. זיי שטעהען שוין נישט ווייט פון אַנטאָכיען.
ראַגניער, דער קריסטליכער הערשער פון אַנטאָכיען, האָט
פּערזאָמעלט זיין אַרמעע און נישט ווארטענדיג אַז באַלדוין
פון ירושלים זאָל איהם קומען צו הילף איז ער אַרויס קעגען
אילגאזי.

דער בישאָף פעטער מיט זיינע גלחים זענען געגאנגען
צווישען דער קריסטליכער אַרמעע. דאָס מיליטער האָט אַנר-
דער געקניחט און די גלחים האָבען זיי געבענשט און בעגאָ-
סען מיט שמד וואסער.

אין דער מאַכמאדאנישער אַרמעע איז געשטאַנען דער
אימאם און געוועקט די סאָלדאַטען צו קעמפען ביז'ן לעצטען
טראַפען בלוט פאַר אַלאַ און זיין נביא מתמר. און עס האָט
זיך אָנגעהויבען די שלאַכט.

די טערקען זענען געגאנגען אויף די קריסטען פון דריי
זייטען און עס האָט אויסגעבראַכען אַ מורא'דיגע מלחמה.
און די קריסטען האָבען געהאַט אַ גרויסע מפּלה. ראַגניער און
דער בישאָף זענען געפאַלען. די גרעסטע טייל פון דער קריסט-
ליכער אַרמעע איז אומגעקומען.

דאָס גאַנצע רויב האָט אילגאזי אוועקגעגעבען צו זיינע
מיליטער הויפטלייט. פאַר זיך האָט ער גענומען נאָר ראַ-
גניער'ס קליידער און געוועהר. אילגאזי האָט אויך גענומען אַ
סך געפאַנגענע. די אַלטע און שוואַכע האָט ער געהייסען
טויטען אויפ'ן אָרט. די יונגע און געזונטע זענען געוואָר-
דען אוועקגעפיהרט נאָך אלעפּא און פּערקויפט געוואָרען פאַר
שקלאַפען.

די זון איז אונטערגעגאנגען. עס איז געוואָרען אווענד.
די לבנה האָט געשיינט אין איהר פולען ליכט און בעלויכטען

דאָס שלאַכטפעלד. טויזענטער און טויזענטער טויטען קריסטען זענען געלעבן אויפ'ן שלאַכטפעלד אין טייכען בלוט און עס האָט אויסגעזעהן מורא'דיג.

אן אַלטער מאַן מיט זיין הויזגעזינד איז גענאנגען אויף דעם בלוטיגען פעלד און ווי ער וואָלט אָנגעקוואַלען פון דעם מורא'דיגען בילד, האָט ער געזאָגט :

— כן יאברו, אזוי זאָלען אומקומען, נאָט, דיינע אַלע שונאים !

— טאַטע ! דו זינדיגסט מיט דיינע רייד — האָט געזאָגט זיין זעכצען-יעהריגע מיידעל — די אומגליקליכע גלויבען טאַקי נישט אין אונזער גלויבען, זיי גלויבען דאָך אָבער אין נאָט ווי מיר.

— ניין, זיי גלויבען נישט און געהן נישט אין נאָט'ס וועגען — האָט דער אַלטער איהר דערקלערט, — ווען דו, מיין טאָכטער, וואָלסט געוואוסט, וואָס די דאָזיגע לייט האָן בען געטאָן מיט אונזערע ברידער אין אייראָפּא, וואָלסטו זיך נישט אָנגענומען פאר זיי !

דער אַלטער האָט גענומען זיין פאַמיליע און געוואָלט אוועקגעהן. דאָס מיידעל האָט זיך אָבער אָבגעשטעלט פלוצ-לינג און געזאָגט :

— שא ! עפּים הער איך ! עמיצער זיפצט.

— מסתמא א פּערוואונדעטער וואָס איז אויסגעגאנגען — האָט דער אַלטער געזאָגט און געוואָלט אוועקגעהן.

דאָ האָט זיך נאכאמאָל דערהערט א זיפץ.

— טאַטע ! האָסט געהערט ? — האָט דאָס מיידעל אַ

זאָג געטאָן און געלאָפען נאָכ'ן אָפּקלאַנג פון זיפץ.

זי האָט דערזעהן ליגען א יונגען מאַן אין א טייך בלוט. ער קרעכט שווער, וויל אלץ אויפהויבען דעם קאָפּ און מיט די לעצטע כחות פון א שטאַרבענדען בעט ער :

— אוי... וואַסער... וואַסער... אין נא...מען... פון דער...בארמ...דיגען... נאָט... וואַסער... סער...

דער אַלטער האָט גערופען דאָס מיידעל. זי האָט זיך אָבער נישט צוגעהערט צו איהם. איז געלאָפען צום נאָהענטען גע-צעלט און באַלד געבראַכט אַ לאָגעל וואַסער. זי האָט עס צוגעטראָגען דעם פּערוואונדעטען און איהם אָנגעטרונקען.

— זאל... דיר... גאָט... בעצאָהלען...—האָט דער פּערוואַונד-
דעטער געזאָגט און געקושט איהר האַנד
— אוי, טאָטע ! — האָט דאָס מיידעל געזאָגט דער-
פּרייט — איך האָב געראַטעוועט א מענש ! לאָמיר איהם נע-
מען אהיים.

— רעדסט נאַרישקייטען ! וואו האָבען מיר אין אונזער
ענגער שטוב פּלאַץ פאַר איהם ? — האָט דער אַלטער אויף
איהר אָנגעשראַגען
— איך וועל איהם געבען מיין בעט. איך וועל שלאָפּען
אויף דער ערד.

— אז ער וועט שטאַרבען ביי אונז וועלען די קריסטען
מאַכען א בלבול אויף אונז אז מיר האָבען איהם געטויט.
מיר האָבען שוין גענוג געליטען פון אזעלכע בלבולים.

— אז ער וועט אָבער געזונד ווערען וועלען מיר האָבען
געראַטעוועט א נפש פון טויט. און אז ער וועט זיך אומקער-
רען אין זיין לאַנד וועט ער דערצעהלען דאָס גוטס וואָס אידען
האָבען איהם געטאָן און ער וועט ווערען א פּריינד פון אונ-
זער ברודער. טאָטע ! דאָס וועט זיין א קידוש הַשם !

— ביזט אַ וואוילע און א קלוגע טאָכטער — האָט דער
אַלטער געזאָגט און זי געקושט — ביזט גערעכט.
דער אַלטער, זיין פרוי, דאָס מיידעל און די צוויי אינג-
לעך, איינער צעהן יאָהר אַלט און דער צווייטער — זיבען,
זענען צוגעגאַנגען צום פּערוואַונדעטען, איהם אויפגעהויבען
און געטראָגען צו זיך אהיים.

דער אַלטער און זיין טאָכטער זענען אַרומגעגאַנגען אַרום
און פּערכונדען זיינע וואונדערן. דער פּערוואַונדעטער האָט
אבער געקראָגען שטאַרקען פיבער און ציזיי טעג איז ער געלע-
גען אין דער גרעסטער היץ. ער האָט געברענט ווי אַ פייער.

דער אַלטער און זיין טאָכטער זענען אַרומגעגאַנגען אַרום
איהם מיט דער גרעסטער איבערגעבענהייט און אויפ'ן דרי-
טען טאָג אינדערפריה איז איהם געוואָרען אַביסעל לייכטער.

עס איז געווען שבת. האָט דער אַלטער זיך אָבגערוהט און
איידער ער איז געגאַנגען דאווענען איז ער אַריינגעגאַנגען זעהן
דעם קראַנקען. ער האָט מיט גרויס שמחה אָנגעזאָגט זיין

טאָמער די גוטע בשורה אז דעם קראַנקען איז בעסער און ער וועט ווערען געזונד.

נאָכ'ן דאוונען איז דער פאטער מיט די צוויי אינגלעך גע-
קומען פון שוהל. ער האָט געזאָגט פּרעהליך גוט-שבת און
אויסגעטאָן דעם טלית און געמאַכט קידוש. דערנאָך האָבען
זיי זיך געוואָשען און געזעצט עסען.

נאָכ'ן בענטשען האָט דער פאטער געפרעגט די אינגלעך
וואס זיי האָבען געלערנט אין חדר. די אינגלעך זיינען אויפ-
געשפרונגען אויף אַמאָל און מיט געשרייען געוואָלט זאָגען.
האָט דער פאטער זיי איינגעשטילט:

— פּערנעסט נישט, דער קראַנקער שלאָפט. רעדט שטיל,
גייהר זאָלט איהם נישט אויפוועקען.

און ער האָט זיי גענומען פּערהערען. דער עלטערער האָט
געהאט די וואָך געלערנט דריי קאָפיטלען ישעיה און צוויי
בלאָט גמרא. דער יונגערער האָט אָבגעלערנט פינף פּרשות
חומש.

ער האָט זיי פּערהערט און דער קלענערער האָט גאָר גוט
געקענט האָט ער, פאר שמחה, וואס דער פאטער לויבט איהם
אָנגעהויבען טאַנצען.

— זיי שטיל, וועסט דאָך אויפוועקען דעם קראַנקען! —
האָט דער פאטער איהם ווידער דערמאנט.

ער האָט אבער שוין געהאט אויפגעוועקט דעם קראַנקען.
איז דער פאָטער אריין צו איהם און אָנגעפרעגט ווי ער
פיהלט. דער קראַנקער האָט איהם אָנגענומען פאר דער האַנד
און געפרעגט:

— וואו בין איך? ווי הייסט די שטאָדט?

— חלבון (אלעפא).

— ווי הייסט דער טייערער מענש וואס האָט מיך אריינגע-

נומען און געראַטעוועט פון טויט?

— אליקום, איך בין דער היגער רב.

— דער רב? — האָט דער קראַנקער זיך געוואונדערט
דערפרעהט — איך בין ביי אידען? ווי וואונדערליך זענען
די וועגען פון גאָט! געלויבט זאָל זיין דער גאָט פון מיינע
עלטערן וואס ער האָט מיך געבראַכט אַהער.

— ביזט א איד ?

— איך בין געבוירען א איד.

— ווי קומסטו אין דער קריסטליכער ארמעע ?

— ס'איז א סך צו דערצעהלען — האָט דער קראַנקער גע' זאָגט און געוואָרען שרעקליך בלאַס און געפאַלען אין חלשות. — גיכער ! וויין ! עסיג ! — האָט דער רב געשריען.

דאָס מיידעל האָט געבראַכט אַ פּלאַש וויין און אַ גלאָז שטאַרקען עסיג. דער רב האָט אַריינגעגאָסען דעם קראַנקען אין מויל און אין נאָז וויין און איינגעריבען זיינע שלייפען און די ברוסט מיט די הענד מיט עסיג. דער קראַנקער האָט געעפענט די אויגען, אָנגענומען דעם רב'ס האַנד און געזאָגט : — איך בעט אייך, הערר רב ! אויב עס איז גאָט'ס ווילען איך זאָל שטאַרבען זאָלט איהר מיר טאָן מיין רעכט ווי א איד. ברענגט מיר צו קבר ישראל. איך בין געבוירען א איד. מיט געוואַלט בין איך געוואָרען א קריסט. טוט מיר דאָס גענאָד, עס וועט נאָך זיין גרעסער ווי דאָס וואָס איהר האָט געטאָן מיט מיר ביז איצט.

— קענסט זיך פּערלאָזען אויף מיר ! איך וועל דיך נישט אָבנארען — האָט דער רב געזאָגט געריהרט — נאָר פּאָלג מיר, ליג רוהיג אַ פּאָר שעה. ביזט שטאַרק אויפגערעגט. טאָרסט נישט רעדען.

דער קראַנקער האָט איהם געפּאָלגט און איז איינגעשלאָן פּען. אלע זיינען אַרויס, זיי זאָלען איהם נישט שטערן.

אזענד, די לבנה האָט אַריינגעשיינט און בעלויכטען דעם קראַנקען. ער האָט זיך אויפגעכאַפט און דערזעהן דעם רב'ס מיידעל, זיין רעטערין, זיצט קעגען איבער און וואַכט איבער איהם.

זי האָט זיך גלייך אויפגעחויבען, צוגעגאַנגען צו איהם און האַרציג געפּרעגט :

— איהר ווילט עפעס ?

— איך דאַנק אייך, טיער מיידעל — האָט ער געזאָגט — איך וויל גאָרנישט. מיר איז גאַנץ גוט. נאָר וואָס זיצט איהר אַליין. וואו זיינען אַלע ?

— דער טאַטע מיט די ברידערלעך זיינען געגאַנגען אין

שוהל אריין דאוונען מעריב און די מאמע איז געגאנגען צו איהר קראנקער פריינדין. בין איך געבליבען אכטונג געבען אויף אייך.

— זאָל אייך, האַרציג קינד, גאָט בעצאָהלען פאַר אייער גוטסקייט. מיך פערדריסט אבער וואס צוליעב מיר מוזט איהר זיצען אין שטוב און געהט נישט שפאצירען אביסעל.

— שפאצירען איז א פערגעניגען נאָר פאר'ן גוף. טאָן גוטס איז א פערגעניגען פאר דער נשמה.

— האַלטען אַלע אידישע טעכטער אזוי ?

— יא. דאס האָבען מיר געלערנט פון אונזערע עלטערן. אזוי לערנט אונז די תורה. מיר אידען ליידען גענוג צרות און מיר ווייסען ווי מען דאַרף זיך דערבאַרמען אויף מענשען.

— איהר וועט נישט זיין ביז וואס איך פרעג אייך, ווי הייסט איהר ?

— וואס זאָל איך זיין ביז — האָט זי געשמייכלט אומ-שולדיג — איך הייס שרה.

— שרה — האָט דער קראנקער איבערגעזאָגט און געוואָרען בלאַס.

— דער נאמען דערמאנט אייך א טרויעריגע עראינערונג, זעה איך — האָט שרה געזאָגט.

— יא, אוי, ס'איז אזוי. אַלס קינד האָב איך געהאַט א טייערע חבר'טע. איך האָב זי לייעב געהאַט ווי א שוועסטער. זי האָט געהייסען שרה. א וואויל, לייעב קינד. איך האָב זיך אבער געצעהלטע טעג געפרעהט מיט איהר. איך האָב זי פער-לירען אין א שרעקליך אומגליק.

שרה האָט געזיפצט און געזאָגט :

— מיין נאמען איז טאַקי נאָך א שרעקליכען אומגליק. אין דעם האָט זיך דערהערט א טומעל פון פּרעהליכע שטיפּערישע אינגלעך.

— זיי קומען ! — האָט שרה געזאָגט — איך געה ארויס אויף א רגע זאָגען גוט וואָך דעם טאַטע און ער וועט מיך בענטשען, קום איך באַלד צוריק.

די טיהר האָט זיך געעפענט מיט שמורס און די אינגלעך ווינען פּרעהליכע אריינגעשפרונגען.

—זייט שטיל! — האָט דער רב זיך געבייזערט — אַ
 קראַנקער איז דאָך דאָ אין הויז!
 —וועלען מיר שוין נישט קענען זינגען זמירות? — האָט
 דער קליינער יוסף געזאָגט טרויעריג.
 — נאָט וויל בעסער מען זאָל טאָן גוטס איידער זינגען —
 האָט דער רב איהם דערקלערט.
 —גוט וואָך, טאָטע! — האָט שרה געזאָגט און געקושט
 זיין האַנד.

—גוט וואָך, גוט יאָהר, ליעבע מאַכטער! — האָט דער
 רב געענטפערט און ארויפגעלייגט די הענד אויף איהר קאָפּ
 און געזאָגט "יברכך" און זי געקושט אין שטערן און גלייך
 געפרעגט:

—וואס מאַכט דער קראַנקער?

—ער איז אויף און פיהלט גוט.

—געלויבט השם יתברך — האָט דער רב געזאָגט דער-

פרעהט.

דער רב האָט געמאַכט הבדלה און אריין צום קראַנקען.
 דער חולה האָט זיך אויפגעזעצט.

—ווי פיהלסטו, יונגער פריינד?

—ס'איז מיר א סך בעסער, טייערער מאַן. איך פיהל ווי
 שוין אויפצושטעהן. איך וואָלט שוין געקענט געהן איבער'ן
 שטוב.

דער רב האָט איהם בעטראַכט און געזאָגט מיט פרייד:

—איך גלויב אזוי. אויב דו ווילסט אראָפּגעהן פון בעט,
 וועל איך דיר געבען מיין שלאָפראָק און וועסט מיט מיר
 אריינגעהן אין אַנדערן צימער.

דער רב האָט איהם געהאַלפּען אויפשטעהן, איינגעהילט
 אין שלאָפראָק און איהם אריינגעפיהרט אין צווייטען צימער.
 ער האָט איהם אוועקגעזעצט אויפ'ן פאטערשוהל אויבענאָן.
 אַלע האָבען זיך ארומגעזעצט און איהם בעטראַכט שטיל. דאָס
 יונגסטע אינגעלע האָט זיך נישט איינגעהאַלטען און גע-
 זאָגט:

—טאָטע, יעצט ווען דער גאָסט זיצט מיט אונז קענען

מיר דאָך זינגען זמירות.

—כ'האָב מורא עס וועט איהם שאַדען.

—ניין, ניין, הערר רב! ווי גערן איך וויל לעבען וויל איך הערען אידיש געזאגט. שוין דריי און צוואנציג יאָהר ווי איך האָב נישט געהאט דאס דאָזיגע פּערגעניגען — האָט דער קראַנקער געזאָגט מיט בענקשאַפט.

—אויב דו ווילסט — גוט. קינדער, געזונגען!

די אינגלעך האָבען אָנגעהויבען. דער רב, די רביצין און שרה האָבען אויך מיטגעזונגען און זיי האָבען געזונגען די זמירות "מוצאי שבת".

זיי האָבען געזונגען אזוי שעהן אז דעם קראַנקען האָבען זיך געשטעלט טרערען אין די אויגען. ער האָט נישט פּער שטאַנען די ווערטער אבער דער גון איז איהם אריין טיעף אין האַרצען. זיי האָבען געזונגען און איהם האָבען זיך גענאָ-סען די טרערען.

אז זיי האָבען געהאט אָבעזונגען האָט דער קראַנקער גע-זאָגט שטאַרק אויפגערעגט:

—גאָט זאָל אייך בענטשען פאר דעם גרויסען פּערגעני-גען, וואָס איהר האָט מיר אָנגעטאָן. איהר האָט מיך דער-מאנט אין מיינע קינדער יאָהרען, ווען איך האָב געהערט מיין טאַטע-מאַמע זינגען זמירות שבת און יום טוב. די לעצטע נאַכט ווען מיר זיינען געזעסען אין אונזער הויז, די ערשטע סדר נאַכט האָבען מיר אַלע צוזאַמען געזונגען אַ הייליגען וואונדערליכען שיר. איך האָב איהם שוין פּערגעסען. איך בין דעמאָלט אַלט געווען פינף יאָהר. דריי און צוואנציג יאָהר זענען אַריבער. אָבער די מעלאָדיע געדענק איך נאָך. עס הויבט זיך אָן טרויעריג און ענדיגט זיך מיט טרייסט און האַפנונג. איך געדענק אויך אז דעם שיר האָט געמאַכט אַ שפּאַנישער איד וועמען מיין פאטער האָט געהאַלטען פאר אַ געטליכען מאַן. זיין נאמען איז אין אָנהויב פון די פּערזען. איך האָב אבער פּערגעסען דעם שיר און זיין נאמען.

—קינדער! — האָט דער רב געזאָגט דערשראָקען — לאָמיר זינגען דעם שיר פון מיין פאטער'ס יוגענד חבר. מיר זינגען דאָך איהם צום סדר. היינט איז ביי אונז יום טוב, מיר האָבען געוואָהר געוואָרען אז אונזער גאַסט איז אַ איד... אַלע האָבען זיך אויפגעשטעלט און דער קליינער יוסף

האָט אָנגעהויבען מיט זיין דין אנגענעהם קול און זינגען רב
שלמה בן גבירול'ס שיר "הגאולה".

דער קראנקער האָט זיך איינגעגעסען מיט די אויגען אין
דעם זינגענדיגען אינגעלע און מען האָט אויף זיין פנים דער-
קענט ווי שטארק עס שטורמט אין זיין האַרץ. מיט אַ מאָדנע
דורשט פון פרייד האָט ער געשלאָנגען די מעלאָדיע און די
ווערטער און צוגעשאַקעלט מיט'ן קאָפּ. ער האָט אויסגעזעהן
ווי אַ מאַן וואָס האָט זיך נאָך אַ סך פיין און ליידי ענדליך
אומגעקערט אַהיים צו זיין משפּחה.

דער רב האָט נישט אראָפּגענומען די אויגען פון קראַנקען
און געהיט זיינע בעוועגונגען און אויף זיין פנים איז קענטיג
געווען אַ געוואַלדיגע אויפּרענונג. ווי יוסף האָט געענדיגט דעם
ערשטען פּערז האָבען אַלע הויך צוגעזונגען דעם לעצטען
פּערז.

און דאָ איז געשעהן אַ וואונדער. דער קראַנקער האָט
מיטגעזונגען און מיט דער האַנד צוגעקלאַפט אָן טיש. זיין
בלאָס פנים האָט אויפגעלויכטען און ער האָט פּלוצלונג אויס-
געשריען לוסטיג:

— אוי, איך האָב מיך דערמאנט! איך געדענק! מיין שיר!
מיין שיר!

און ער האָט אָנגעהויבען זאָגען די ווערטער. ער האָט
אבער פּערפעהלט אַ שורה און דער קליינער יוסף האָט פּער-
ריכט זיין גרייז און געזאָגט:

— איהר האָט פּערפעהלט אַ שורה!

איצט האָבען נאָר געזונגען דער קליינער יוסף און דער
קראַנקער. די איבריגע האָבען זיך שטארק דערשראָקען. דער
רב איז געוואָרען שרעקליך בלאָס. די אויגען זענען איהם
עפּים ווי אַרויסגעקראַכען און ער האָט אָנגעהויבען שטארק
ציטש'ן. אָט האָט ער אויסגעשטרעקט די הענד צום קראַנקען
און זיי גלייך מיט שרעק צוריקגענומען. פּלוצלונג האָט ער זיך
אויפּגעהויבען און וואַסלענדיג אַרויס אין צווייטען צימער.

— אוי, וועה! מיין מאַן! טאַטע! טאַטע! — האָבען
אַלע געשריגען דערשראָקען און איהם נאָכגעלאָפּען.

— ס'איז נאָר נישט, טייערע, ס'איז נאָר נישט — האָט
ער זיי בערוהיגט — לאָזט מיך עטליכע מינוט אַליין.

עס איז געוואָרען מורא'דיג שטיל. די מוטער און די קינד
דער זענען געשטאַנען טרויעריג, דערשראָקען און נישט
אַרויסגערעדט קיין וואָרט. דער קראַנקער איז געוואָרען אור-
מעטיג. ער האָט פּערשטאַנען אז דאָס איז געשעהן איבער
איהם. ער האָט פּערשטערט די שמחה. ער האָט אָבער נישט
געוואוסט פאַרוואָס.

באלד איז דער רב צוריק אריינגעקומען. ער האָט זיך בע-
מיהט צו האַלטען רוהיג. מען האָט אָבער דערקענט אז ער איז
שטאַרק אויפגערעגט און באלד וועט ער זיך צוואוויינען.

— זייט מיר מוחל, טייערע — האָט דער קראַנקער זיך
פּערענטפּערט — איך האָב, אַריינגעטראָגען דעם אומעט, איך
ווייס אייגענטליך נישט מיט וואָס.

— מיין טייערער, ליבער גאַסט, אומזיסט דיין מורא —
האָט דער רב איהם בערוהיגט — ווייסטו דען נישט אז אַ
מענטש וויינט פאַר פרייד ?

דער רב האָט זיך געזעצט ביים טיש און אָנגעהויבען
שמועסען. ער האָט אַלץ געוואָלט ווייזען אַ פּרעהליכע מינע
און נישט אַראַפּגענומען די אויגען פון קראַנקען. מען האָט
דערקענט אז ער איז איצט זיכער אין אַ זאך וואָס ער האָט
פרייהע נאָך געצווייפעלט.

און באלד האָט דער רב געהייסען אַלעמען זיך לייגען
שלאָפען.

אין צוויי וואָכען אַרום איז דער גאַסט געוואָרען פולשטענ-
דיג געזונד. ער איז אָבער געוואָרען זעהר אומעטיג, וויסענדיג
אז באלד וועט ער דאַרפען פּערלאָזען דאָס הויז, וואָס ער
האָט באקומען אזוי לייעב.

עס איז איהם קיינמאָל נישט געווען אזוי גוט ווי דאָ. אַלע
האָבען איהם שטאַרק לייעב געהאַט און אָבגעהייט ווי די אויגען
אין קאַפּ. די פאָר וואָכען פון זיין קראַנקהייט זענען געווען
די בעסטע אין זיין לעבען. און דערפאַר איז ער געווען אזוי
אומעטיג וואָס ער וועט זיי מוזען פּערלאָזען.

דער רב האָט פּערשטאַנען זיין אומעט און איינמאָל ווען
זיי זענען געווען אַליין אין הויז האָט דער רב איהם געפּרעגט
וואָס ער איז אזוי אומעטיג ?

דער גאַסט האָט געעפּענט זיין האַרץ פאַר איהם און דער-

צעהל'ט אז איצט ווען ער איז געזונד, קען ער דאך דאך נישט בלייבען מעהר. ער האָט נישט וואו צו געהן. צו די קריסטען וויל ער זיך נישט אומקערען און צווישען אידען איז ער פרעמד.

— זאָרג נישט, מיין ליבער, איך בין דיין בעשיצער — האָט דער רב איהם בערוהיגט — וויפיעל הנאה דו האָסט פון מיין הויז, האָב איך נאָכמעהר נחת פון דיר, וואָס איך קען דיר טאָן גוטס.

— איהר זענט אַ טייערער האַרציגער מאַן — האָט דער גאַסט אויסגערופען געריהרט — אייער גוטסקייט האָט נישט קיין גרעניץ. איהר זענט אין מייע אַויגען מיין צווייטער פאָטער אַנשטאט דעם ערשטען וואָס איך האָב פערלירען אין מיין קינדהייט.

— לאָמך זיין ווי דיין... ערשטער פאָטער... וויל... איך... בין... דיין... טאָטע!... — האָט דער רב אויסגעשריגען און איהם אַרומגעכאַפּט, געדריקט צום האַרצען און הייס גע-קושט.

דער גאַסט האָט ברייט געעפענט די אויגען און שטאַרק זיך איינגעקוקט אין אַלמען מאַן, געקוקט אין זיינע אויגען און פּלוצלינג האָבען זיינע קינדער יאָהרען אויפגעשיינט פאר אַ.ס. יאָ! ער דערקענט איהם. עס איז דער טאָטע! ער האָט אויסגעבראַכען אין אַ גרויס געוויין, אַרויפגעפאַלען אויפ'ן פאָטער'ס האַלז און בעדעקט מיט הייסע קושען. דער יונגער פּערוואַונדעמער קריסט איז געווען דער קלייד גער יוסף, רב אליקים דעם ווערמייזער רב'ס אוועקגערויבט פינגף יעהריג יונגעל.

נאָך דער ערשטער פרייד וואָס דער געפונענער פאָטער מיט'ן געפונענעם זוהן האָבען געהאַט האָט דער פאָטער גע-זאָגט מיט אַ האַרציגען שמייכלעך:

— מיין זוהן, דעם אַלמען טאָטענס אויגען האָבען בעסער געזעהן ווי דעם יונגען זוהנ'ס. איך האָב דיך באַלד דערקענט יענעם שבת-צורנאַכטס ווען דו האָסט דערצעהל'ט וועגען דעם שיר וואָס דיין פאָטער פלעגט זינגען צו דער ערשטער סדר נאַכט. איך האָב געוואָלט גלייך פאַלען אויף דיין האַלז און

שרייען: קינד מיינס! זוהן מיינער! איך האָב אָבער מורא געהאַט די פּלוצלינגיגע דערקענונג זאָל דיר נישט שאַדען, דו ביזט דאָך געווען שטאַרק קראַנק. האָב איך זיך איינגעד- האַלטען. עס האָט מיך אָבער שטאַרק געדריקט, בין איך אריין אין צווייטען צימער אַראָפּווינען. איך האָב דיך גלייך דער- קענט, אז דו ביזט מיין פּערלזינדען קינד, וואָס איך האָב גע- טרויערט נאָך דיר די גאַנצע צייט. און דו האָסט מיך נישט דערקענט ביז איצט. ווי גרויס איז דער חסד פון גאָט. איך האָב מיך שוין נישט געריכט צו זעהן דיך, מיין זוהן יוסף. און גאָט האָט מיר געהאַלפּען און דיך אומגעקערט צו מיר אויף דער עלטער. און איך האָב דיך דערלעבט צו זעהן מיט מיינע אויגען! איצט, מיין טייער קינד, דערצעהל מיר ווי דיר איז דערגאנגען די דריי און צוואַנציג יאָהר.

און ער האָט אָנגעהויבען דערצעהלען:

— יענעם שרעקליכען טאָג ווען די אידען אין ווערמייזא האָבען זיך גענומען דאָס לעבען...

— דאָס געדענק איך — האָט איהם דער פּאָטער צי- טערנדיג אָנגעשטעלט — ווען איך בין געפאלען אין הלשות ביזטו ארויסגעשפרונגען פון פענסטער און א קרייצפּאָהרער האָט דיך דערכאַפט און א ווערמייזער גוי האָט דיך צוגעגרי- מען און אָבגע'שמד'ט. צומאָרגענס האָסטו מיך געוואַלט זעהן און זיך געוואַלט אריינרייסען אין מיין צימער. די שרעקליכע מענשען האָבען דיך אָבער אוועקגעשלאַפּט מיט געוואַלט — דאָס אַלץ ווייס איך. דערצעהל פון ווייטער.

— אויף'ן בישאָפּ'ס בעפעהל — האָט ער ווייטער דער- צעהלט — האָבען זיי מיך צומאָרגענס אריינגעגעבען אין מאַנאַכען מאַנאַסטיר און מיט געוואַלט מיך דערצויגען אַלס קאַטאָליק. מיט די שטרענגסטע מיטלען האָבען זיי אויסגע- וואַרצעלט אידישקייט פון מיר. אין מאַנאַסטיר איז געווען אַ שולע פאַר קינדער. האָב איך דאָרט געלערנט. אין אָנפאַנג איז מיר געווען זעהר שווער צוצוגעוועהנען זיך צו דעם נייען לעבען. אַלע מיינע חברים האָבען געשפּעט פון מיר און מיך געפייניגט וואָס איך האָב ליעב אידישקייט. אַ סך מאָל האָב איך פרובירט צו אַנטלויפען, זיי האָבען מיך אָבער

תמיד נעכאפט און שווער בעשטראפט. ביז איך האָב זיך אונטערגעגעבען.

איך האָב אנגעשטעלט אז איך בין טריי מיין נייען גלויב־בען, זיי זאָלען האָבען צוטרויען צו מיר און איך זאָל קענען שפעטער אַנטלויפען. דערווייל האָב איך זיך שטאַרק אויס־געצייכענט אין לערנען. איך בין געווען דער בעסטער שילער און מיינע לעהרער האָבען מיך שטאַרק געלויבט. דאָרט בין איך געווען ביז כ'בין געוואָרען צוואַנציג יאָהר.

דעמאָלט איז מיינ נייער פּאָטער געקומען צו מיר און מיך געוואָלט צוריקנעמען צו זיך און מיך חתונה מאַכען. איך האָב זיך אָבער אָבגעזאָגט. גענוג שווער איז מיר געווען צו טראָגען די מאַסקע פון דער פרעמדער רעליגיע, האָב איך נאָך געוואָלט חתונה האָבען און ברענגען א דור גוים אויף דער וועלט ?

איך האָב דאָך אלץ נישט געוואָלט אויפגעבען די האַפֿט־נונג אַרויסצורייסען זיך פון די גוים. און איך האָב אָנגעגעב־ען א תירוץ, צו קענען זיך אַרויסדרעהען, אז איך וויל נישט חתונה האָבען, איך וויל ווערען א מאַנאָך.

בין איך פערבליבען אין מאַנאָסטיר און ווייטער געלערנט ביז איך בין געוואָרען א מאַנאָך. פאַר־צו־יאָהרען איז אנגע־קומען די ידיעה אז דער ענישטישער סולטאַן געהט אָפּגע־מען דאָס הייליגע לאַנד פון די קריסטען און אז ער האָט שוין געדונגען די טערקען צו געהן אין קריעג, האָבען זיך אָנגעהויבען ביי אונז נייע הכנות פאַר א קרויצצוג.

דאָס איז פאַר מיר געווען א צייכען פון הימעל אז איך וועל איצט זיך קענען אַרויסרײסען פון די גוים. און איך האָב געבעטען דעם עלטסטען פון מאַנאָסטיר, ער זאָל מיר ערלויבען אַריינצוטרעטען אין דער ארמעע פון די קרייצ־פּאָהרער.

אין אַנהויב האָט ער מיר אָפּגעזאָגט. נאָר אז איך האָב איהם שטאַרק געבעטען האָט ער מיר ערלויבט. ער האָט אָבער אָנגעזאָגט די אנדערע מאַנאָכען זיי זאָלען מיך שטאַרק היטען. ווי איבערגעגעבען איך בין געווען פאַר זייערע אויגען צום קריסטענטום, האָבען זיי מיר אָבער אלץ נישט געטרויט אז איך וועל נישט אַנטלויפען.

די גרעסטע פרייד האָב איך געהאַט ווען איך בין ארויס פון מאָנאָסטיר, די תפיסה וואָס האָט אויפגעפרעסען מיינע קינדערייאָהרען. ווי א געפאנגענער וואָס געהט ארויס פריי האָב איך זיך דערפיהלט. מיין געפאנגענשאפט האָט אָבער אַלץ נישט אויפגעהערט. מיינע חברים די מאָנאָכען האָבען מיך נישט אָבגעלאָזט פון אויג. זיי האָבען געהיט מיינע טריט.

איך האָב נאָר געהאַט איין האָפנונג : די מאכטאדאנער וועלען זיענען און איך וועל פאלען אין שלאכט אָדער ווערען געפאנגען. ביידע וואָלטען מיך אויסגעלעזט פון מיינע פיין. איך וואָלט בעפרייט געוואָרען פון די קריסטען.

אָבער דער גאָט פון מיינע עלטערן איז מיר בייגעשטאַנען און מיר געמאָן אזא גרויס חסד וואָס איך האָב נאָר נישט גע'חלוס'ט דערפון. גאָט האָט מיך געבראַכט צו דיר, טאַמע, קרוין פון מיין קאַפּ. אין דער שלאכט בין איך געוואָרען פער-וואונדעט און דאָס איבעריגע ווייסטו דאָך בעסער פאר מיר. איך ווייס דאָך נאָך נישט ווי אזוי דו ביזט מיר געקומען צו הילף !

— מיין טייער קינד ! מיין טרייסט און מיין שטאַלץ אויף מיין עלטער ! — האָט דער פאָטער אויסגערופען און געוויינט פאר שמחה — איך האָב זיך דאָך שוין נישט גע-ריכט דיך צו זעהן ! ווער האָט געקענט האָפען אז איך וועל נאָך דערלעבען דיך צו זעהן ? איצט וועל איך דיר דערצעהן לען וואָס איך האָב איבערגעלעבט :

— נאָך די צוויי שעה וואָס מיר האָבען אויסגעבעטען ביי די מערדערישע קרייצפּאָהרער, האָבען די מערדער זיך אַריינגעריסען אין אונזער צימער צו הערען וואָס מיר האָבען בעשלאָסען. אז זיי האָבען געפונען אלע געשאַכטענע האָט זיי גאַרנישט געאַרט. דאָס שוידערליכע בילד האָט זיי נישט געריהרט. זיי זענען נאָך געווען צופרידען מיט אונזער בראָך און געשפּעט פון די קדושים.

ווי זיי האָבען דערזעהן אז איך אטעם נאָך האָבען זיי מיך געוואָלט טויטען. דער בישאָף האָט מיך אָבער געראַטע-וועט. ער האָט זיי צוגעזאָגט, אז איהם וועט געלינגען מיך איבעררעדען צו שמד.

דער בישאָף האָט מיך אַרײַנגענומען צו זיך. און אין דער צײַט ווען די ווילדע מערדער האָבען געוואָרפֿען די קערפערס פֿון אונזערע קדושים פֿאר די הינט, האָט מען מיך אוועק־געלייגט אין אַ ווייך בעט און איך בין געלעגען אַ צומישטער און נישט געוואָוסט וואָס מיט מיר טוט זיך.

פֿאַרנאַכט בין איך געקומען צו זיך און דאָס ערשטע וואָרט וואָס איך האָב אַרויסגערעדט איז געווען דיין נאָמען. איך האָב געשריגען: יוסף! יוסף! האָבען די פֿינד מיר געזאָגט, אַז דו ביזט טויט. ביזט גע'הרג'עט געוואָרען ווען דו האָסט דײַך אַרויסגעוואָרפֿען פֿון פענסטער.

איך האָב אָנגעהויבען שרײַען אזוי ביטער אַז איך בין שויער אַראָפֿ פֿון זינען. ווען איך בין נאָר געווען ביי מײַנע קלאָרע געדאַנקען האָט דער בישאָף געהאַלטען אין אײַן אײַנערדען מיר, איך זאָל זיך שמד'ען. זײַנע רײד זענען אָבער געווען אומזיסט. אזוי בין איך געלעגען אַ גאַנצען טאָג. פֿער'חלש'ט און צומישט.

אין אַ רגע וואָס מיר איז געוואָרען גרינגער האָב איך דערהערט ווי דער בישאָף סוד'עט זיך מיט'ן דאָקטאָר און זײ שפּאַרען זיך צי זײ זאָלען צולאָזען דאָס קינד צו מיר אָדער נישט. דער דאָקטאָר האָט גע'טענה'ט אַז מען מוז דײַך צולאָזען צו מיר, איך וועל דײַך זעהן וועל איך ווערען געזונד. דער בישאָף האָט אָבער געזאָגט, אַז ער האָט מורא איך וועל דײַך דערשטיקען אָדער דײַך אנרעדען זאָלסט בלײַבען פעסט ביי אײַדישקײט. און פֿלוצלינג האָב איך דערהערט דיין שטימע הינטער דער טיר. בין איך געווען זיכער אַז דו לעבסט. און דאָס האָט מיך בערוהיגט און דערוועקט אין מיר אַ שטאַרקען ווילען צו לעבען. אײַנגיכען בין איך געוואָרען געזונד.

דערווייל זענען די מערדער אוועק פֿון ווערטיזאָ און אין בין אַרויס פֿון בישאָפֿ'ס פּאַלאַץ. איך בין אויך גלייך אוועק פֿון שטאָרט, וואו איך בין געבליבען דער אײַנציגער איר. איך האָב זיך געפֿיהלט ווי אַ פּאַסטוך וואָס וועלף האָבען פֿער־צוקט זײַן גאַנצע סטאַדע. און איך האָב בעשלאָסען צו פֿער־לאָזען די קריסטליכע לענדער און זיך בעזעצען אין אַ לאַנד אונטער דער מאַכמעדאַנישער ערשאַפֿט.

נאך שפאניען האָב איך נישט געוואָלט פאָהרען, ווייל אויף די דאָרטיגע קליינע הערשער קען מען זיך נישט פערר לאָזען, בין איך אַוועק אין אַריענט. איך האָב זיך אַ סך אַנטגעליטען, געוואַנדערט איבער פיעל שטערט ביז איך בין אַנטגעקומען אַהער.

אין אַנפאַנג האָב איך מיך דאָ מפרנס געווען פון מלמדות. איך האָב געלערנט מיט יונגלעך. איך בין אָבער דערנאָך בעקאַנט געוואָרען אין דער קהלה און אז דער אַלטער רב איז געשטאַרבען האָבען זיי מיך אויסגעקליבען פאר רב. נאָט האָט מיר בעשערט אַ גוטע און עהרליכע פרוי, וואָס איך האָב געפונען ביי איהר טרויסט נאָך דיין הייליגע מאַמע, זי זאָל האָבען אַ ליכטיגען גן-עדן. נאָט האָט אונז נעבענטשט מיט דריי קינדער. אַ טייערע לייעבע טאָכטער און צוויי גוטע פעהיגע יונגלעך. זיי דערפרעהען מיין הארץ אויף דער עלטער.

מיין טאָכטער האָב איך געגעבען אַ נאָמען שרה נאָך דעם הייליגען מיידעלע, וואָס איך האָב אריינגענומען אין מיין הויז און שפעטער מיט מייע אייגענע הענד זי געקוילעט פאר אַ קרבן פאר נאָט אין יענעם שרעקליכען טאָג. און מיין יונגסטען זוהן האָב איך אַ נאָמען געגעבען יוסף נאָך דיר, איך זאָל דיר דורך איהם געדענקען תמיד.

מיט עטליכע וואָכען צוריק בין איך מיט מיין הויזגעזינד אַוועקגעפאָהרען צום שלאַכטפעלד און געפיהרט אַהין האָט מיך אַ בייזע מחשבה : צו זעהן די מפלה פון די מענשען וואָס האָבען אונז אַזוי פיעל שלעכטס געטאָן אין זייער גרויזאמען צאָרן. נאָט האָט מיך אָבער אַהין געפיהרט צום גוטען.

ווי מיר זענען געגאַנגען צווישען די גע'הרג'עטע האָט דיין שוועסטער דערהערט אַ פערוואַנדעטען קרעכצען. איך בין געווען האַרטאָרציג און געוואָלט אַוועקגעהן נישט זעהנדיג ווער עס קרעכצט. דיין שוועסטער'ס רחמנות האָט אָבער גובר געווען מיין האַרטאָרציגקייט, און זי האָט דיר געבראַכט וואַסער צו טרינקען און גע'פועל'ט ביי מיר דיך אריינצונעמען צו אונז און דיר אויסהיילען.

— וואָס פאר אַ טייער קינד זי איז ! — האָט דער גע'פונענער זוהן אויסגערופען דערפרעהט — עס וועט דיר נישט

פערדריסען, טאטע, ווען איך וועל דיר זאָגען אז איך האָב זי ליעב, האָ ? עס איז אזוי גוט וואָס מיר האָבען זיך היינט דערקענט. איך האָב שוין געוואָלט מאָרגען שטילערהייט פּערלֶאַזען דיין הויז און אין אַ ברועה איך אלעמען בעדאָנ־קען פאר דעם חסד וואָס איהר האָט מיר געטאָן. וויפיעל טרערען איך וואָלט געווען פּערגאַסען ! איך וואָלט שטאַרק געוויינט וואָס איך מוז מיך שיידען מיט דעם מיידעל וואָס איך האָב אזוי ליעב און איהרע טרערען — איך ווייס אז זי האָט מיך איך שטאַרק ליעב.

— זי געהט ! שא, רעד גאַרנישט, וועסט באַלד עפּים זעהן — האָט דער רב געזאָגט.
פּרעהליך און אויפגעלעגט איז שרה אריינגעקומען.

— וואו ביזטו געווען, טאָכטער מיניע ?
— ביי דער אַלטער יסכה, זי איז קראַנק.
— וואָס האָסטו דאָרט געטאָן ?
— די מאַמע האָט מיך געהייסען איהר אוועקטראָגען אַ ביסעל יויך. די אַלטע האָט מיר אזוי שטאַרק געדאַנקט. זי האָט געזאָגט אז איך האָב זי דערהאַלטען ביים לעבען. זי האָט מיר געוואונשען, אז געהענדיג אהיים זאָל איך קריגען וואָס מיין האַרץ גלוסט.
— עס פּעהלט דיר דען עפּים ביי מיר, וואָס דו דאַרפסט ערשט קריגען ?

— שרה האָט זיך פּעררויטעלט און געשוויגען.
— קוק נאָר אויף דעם יונגען מאַן, דו קענסט איהם ?
האָט דער פאָטער געפּרעגט.
— איך ווייס — האָט זי זיך געוואונדערט אויף דער פּראַגע — דאָס איז דער גאָסט וואָס וואוינט ביי אונז עט־ליכע וואָכען. מעהר ווייס איך נישט.
— קום אַהער, טאָכטער מיניע, צוקוש זיך מיט איהם — האָט דער פאָטער געזאָגט מיט אַ שמייכל.
זי איז געוואָרען ציטומעלט און איהרע באַקען האָבען זיך אָנגעצונדען און זי האָט זיך פּערשטעלט דאָס פנים.
— צוקוש זיך מיט איהם, שרה, איך הייס ! — האָט דער פאָטער בעפוילען.

— טאטע, דו בעליידיגסט מיך ! איך האָב קיינמאָל
נישט געהערט פון דיר אזעלכע וויצען...

— קוק אויף זיין פנים און אויף מיינעם, קוק זיך גוט
איין, וועסטו מיך פערשטעהן.

זי האָט איהם געפאָלגט און פלוצלינג געוואָרען בלאַס
און אָנגעהויבען ציטערן.

— ווייסטו שוין ווער ער איז ?

— טאטע, איך שטוין. וואָס זעה איך ? איהר זענט ביי-
דע אזוי עהנליך. איז ער דינער א קרוב ?

— טרעה שוין וואָס פאר א קרוב איז ער מיר און... דיר !

— טאטע ! — האָט זי אויפגעצאָפּעלט דערפרייט —
אַלע מאָל פלעגסטו זאָגען אז דו האָפּסט נאָך צו געפינען
דיין... פעלירענעם...

— יא, שרה'לע, יא...

שרה האָט גאָרנישט גערעדט, יוסף האָט געוואָלט עפעס
זאָגען. נאָר זי האָט איהם פערמאכט דאָס מויל מיט איהרע
האַרציגע קושען.

— גענוג ! איצט קען איך שוין שטאַרבען ! ווי יעקב
אבינו זאָג איך : עם לעבט נאָך מיין עלטסטער זון יוסף !
ער איז מיט אונז, מיט אונז ! — האָט דער פאָטער געזאָגט
און אַ שטראָם טרערען האָט אַרויסגעזעצט פון זיינע פרעה-
ליכע גליקליכע אויגען און ער האָט ביידע קינדער ארומגענו-
מען און געקושט און געהאַלט.

— שרה טייערע, לייעבע שרה ! — האָט דערנאָך געזאָגט
דער גליקליכער ברודער — איצט בין איך צוגעבונדען צו
דיר מיט אַ טאָפּלמען בונד. איך בין דיין ברודער און דיר
צו פערדאנקען לעב איך און האָב געפונען מיין טאטען און
איין אַלעמען. ווי גרויס איז מיין שמחה מיט דעם חסד וואָס
גאָט האָט אונז געטאָן !

אז די צוויי יונגלעך זענען אהיים געקומען פון חדר און
זיי האָבען דערהערט די נייעס, האָבען זיי געשפרונגען פאר
גרויס פרייד און ביידע אויף אַמאָל אָנגעהאנגען זיך אויף
זיין האַלז. דאָס הויז האָט געשטורמט פון זייערע לוסטיגע
געשרייען.

פלוצלינג איז דער קליינער יוסף געוואָרען אומעמיג אין
געזאַנט :

— איך האָב מורא איך וועל שטאַרבען. צוויי ברידער
מאַרען דאָך נישט הייסען איין נאָמען...
— האָב נישט מורא — האָט דער פאָטער איהם בערו-
היגט — שבת וועלען מיר איהם געבען אן אנדערן נאָמען.
ער איז דאָך יעצט ווי ערשט געבוירען. ער וועט שבת אין
שוהל ווערען צוריק א איר און מיר וועלען איהם געבען אן
אנדערן נאָמען.

עס איז געווען א גרויסער, א פרעהליכער שבת. די גאַנצע
קהלה איז געווען פערזאַמעלט אין שוהל. נאָך שחרית איז
דער רב ארויף אויפ'ן בעלעמער און דערצעהלט אַלץ וואָס
עס האָט געמראָפן מיט זיין פערלויבענעם זוהן. די גאַנצע
ווייבערשע שוהל האָט אויסגעבראַכען אין א גרויס געוויין.
דערנאָך האָט דער רב געעפענט דאָס ארון קודש, ארויס-
גענומען א ספר תורה און געפרעגט זיין געפונענעם זוהן
הויך פאר אלע :

— זאָג, קערסטו זיך אום צו גאָט, דעם גאָט פון אונזערע
עלטערן מיט'ן גאַנצען האַרצען ?

— איך קער זיך אום צו גאָט דעם גאָט פון אונזערע
עלטערן מיט'ן גאַנצען האַרצען — האָט ער געענטפערט.
דער פאָטער האָט איהם דערלאנגט דאָס ספר תורה, ער
האָט געקושט דאָס ספר און געוויינט פאר פרייד און מען
האָט אָנגעהויבען לייענען.

ער האָט געקראָנען שלישי. דער פאָטער האָט איהם פאָר-
געזאַגט די ברכה און פאר'ן לייענען די פרשה האָט מען איהם
א נאָמען געגעבען אברהם ווי יעדען גר צדק. דערנאָך האָט
דער פאָטער מיט איהם געבענטשט "גומל". און אלע אידען
האָבען איהם געענטפערט :

— ווער עס האָט דיר פערגעלט גוטס זאָל דיר פערגעלטען
גוטס אויף אייביג.

דער פאָטער האָט איהם אַרומגעפיהרט אַרום בעלעמער
און יעדער האָט זיך צוגעשטופט צו איהם, געגעבען שלום-

עליכם, ברידערליך גערריקט די האנד און געזאָגט :
— אחינו אתה !

נאָך'ן דאווענן האָט דער פּאָטער פּערבעמען אלעמען אין קהל־שטוב. די רעביצין, שרה און די חשוב'סטע פרויען פון קהלה האָבען געגרייט צום טיש און אלעמען בעדינט און זיי האָבען אָנגעריכט א פּרעהליכע לוסטיגע סעודה.

פון דעמאָלט אָן האָבען איהם אלע גערופען אברהם. דער קליינער יוסף איז געווען פול שמחה. ער אליין הייסט יוסף. און דער פּאָטער האָט אָנגעזאָגט אלעמען צו רופען איהם נישט בלויז אברהם, נאָר "אברהם בן אליקים". אלע זאָלען וויסען אז ער שטאַמט נישט פון גוים, נאָר ער איז געבוירען א איד. דער רב איז זיין פּאָטער.

עס איז אָבער שווער געווען דעם רב'ס תלמידים און די שטאָדטלייט איהם צו רופען אזא לאַנגען נאָמען, האָבען זיי איהם פּערקירצט און אנשטאַט אברהם בן אליקים האָבען זיי איהם גערופען : אבר' בן אל' און דערפון איז שוין ארויס־געקומען דער נאָמען "אברבנאל". דער נאָמען איז געבליבען פאַר זיינע קינדער און קינד־קינדער.

א יאָהר צייט האָט דער פּאָטער מיט איהם געלערנט ביז ער איז געוואָרען א פּולשטענדיגער איד, נעטריי נאָט און אָנגעהימען אין די מצוות. ער האָט באַלד חתונה געהאַט מיט א רייכען סוחר'ס טאָכטער פון באַגדאַד. זי איז געווען א שחנע פרומע אידישע טאָכטער און ער האָט געהאַט מיט איהר א גליקליכען לעבען.

דער שווער האָט איהם צוגענומען פאַר א שותף אין גע־שעפט, זיי האָבען געהאַט גרויס ברכה און זייער געשעפט איז געווען שטאַרק בעריהמט און זיי זענען געווען זעהר רייך.

די מגלה האָט אָנגעשריבען אברהם בן אליקים, וואָס מען האָט איהם גערופען אברבנאל, אין יאָהר פיער טויזענד אַכט הונדערט און ניינציג לויט דעם אידישען רעכנונג. ער האָט זי איבערגעלאָזט פאַר זיין זוהן שלמה צוזאַמען מיט די פריהריגע מגלות און דעם חלף מיט וועלכען די קרושים פון ווערמייזא זענען געשאַכמען געוואָרען על קידוש השם און ער האָט איהם צוגעשריבען פּאָלגענדע ווערטער :

— מיין טייערער זוהן שלמה : —

אין דער דאָזיגער מגלה בעשריב איך מיין לעבענס-
 געשיכטע וואָס איז פערבונדען מיט דער געשיכטע פון אונ-
 זער פאָלק אין דייטשלאַנד. די ווערטער שרייב איך מיט
 טינט. די געשעהענישען זענען אָבער פערצייכענט געוואָרען
 מיט טייכען בלוט און טרערען איבער גאַנץ דייטשלאַנד.
 דער קומענדער דור וועט דאָס לייענען און ער וועט אויפ-
 שוידערן פאר גרויס שרעק. אזא אומגליק ווי עס האָט אינז
 געטראָפּען דורך די קרייצציהער איז נישט געהערט געוואָרען
 און נישט געוואָרען געזעהן אין קיין לאַנד און ביי קיין פאָלק.
 אפילו אונזער פאָלק וואָס איז געוועהנט מיט צרות און ליי-
 דען פון אייביג אָן, האָט נישט געהאַט אזא אומגליק פון זינט
 די צייטען פון אנטיוכוס הרשע און האַדריאָן, אונזערע
 אַמאָליגע ביטערע און בייזע פינד.

ליעבער זוהן! איך לאָז דיר איבער די דאָזיגע מגלה,
 זאָלסט זי אָבהימען פאר דיינע קינדער און קינדס-קינדער
 אויף אייביג. איך לאָז דיר אויך איבער דעם חלף מיט וועל-
 כען עס איז געוואָרען געשאַכטען די הייליגע קהלה פון ווער-
 מייזא, ווען זי האָט זיך מקריב געווען על קידוש השם.
 דער חלף איז שוין געלעגען אויף מיין האַלז. עס איז אָבער
 געווען גאָט'ס רצון איך זאָל בלייבען לעבען. דעם חלף האָב
 איך געפונען ביים ווערמייזער בישאָף אין פאָלאָן, ווען איך
 בין אלס יונגעל געליעבט געוואָרען פון איהם. דעם חלף האָב
 איך תמיד אָבערהיט אלס הייליגען אנדענקען. זאָל ער אויך
 זיין הייליג פאר דיר, פאר דיינע קינדער און קינדס-קינדער.
 די מגלות פון אונזערע זידעס זענען ביי מיין טאָטע דעם
 רב. איבער חונדערט און צוואַנציג יאָהר וועסטו זיי ירש'נען
 און זאָלסט זיי אָבהימען ווי דיינע אויגען אין קאָפּ.
 דאָס זענען די רייד פון דיין פאָטער,

אברהם בן אליקום, וואָס ווערט
 גערופען אברבנאל, אן אור-אור-
 אייניקעל פון אליהו בן יצחק, דער
 איידים פון מלך פון די כוזרים, פון
 מלכות בית דוד.

דוד אל-ראי

באגראד איז געוואָרען די גרעסטע און בעריהמטסטע רעזידענץ-שטאָדט. זי איז געשטאַנען אויף ביידע זייטען פון טייך חדקל (טיגרים). אַ גרויסע וואונדערליכע בריק האָט פּעראַייניגט ביידע טיילען שטאָדט

באגראד האָט געהאַט אַכציג טויזענט גאַסען, צוועלף טויזענט גאַסטהייזער, צוועלף טויזענט מיהלען און זעכציג טויזענט באדהייזער. עס האָבען דאָרט געוואוינט א סך גרויסע קינסטלער וואָס האָבען געשאפּען א סך קונסטווערק. און עס איז דאָרט געווען א סך אוניווערזיטעטען פאר חכמה און וויסענשאַפט.

אַרומצוגעהן באגראד האָט געדויערט דריי טעג און זי איז געווען פול מיט די שענסטע און וואונדערליכסטע גע-ביידעס און טייערע פּרעכטיגע גערטנער. זי האָט געהאַט אן ערך צוויי מיליאָן איינוואוינער.

אין דער גרויסער שטאָרק בעפעלקערטער באגראד האָבען געוואוינט ווייניג אידען. נישט מעהר פון טויזענט אידישע פּאַמיליעס. די אידען האָבען דאָרט געהאַט גרויס הצלחה און געוואָרען זעהר רייך. דער כאַליף מחמד אלמאקטאפי האָט זיי לייעב געהאַט און אָבגעגעבען גרויס כבוד, ווייל ער האָט שטאַרק געאַכט די אידישע אמונה.

די אידען האָבען געהאַט אַכט און צוואַנציג שוהלען. פיער שוהלען זענען געווען אזוי וואונדערליך און אזוי פּרעכטיג, אַז זייער רוהם איז געגאַנגען גאַנץ ווייט. איין שוהל האָט געהייסען "דניאל'ס שוהל", ווייל, לויט דער טראַדיציע איז די שוהל געבויט געוואָרען אויפ'ן זעלבען אָרט ביים ברעג טייך, וואו דער נביא דניאל האָט געזעהן די צוויי מלאכים שטעהן אויף ביידע ברעגען פון טייך.

די דאָזיגע שוהל איז אויך הייליג ביי די מאַכמאדאנער און יעדער ווער עס דאָווענט דאָרט, קריגט גרויס כבוד.

נישט ווייט פון דער שוהל איז געווען א מעטשעט און דער מועזין וואָס געהט אַרויף אויפ'ן טורעם פון מעטשעט האָט אַזוי הויך געזונגען, אַז זיין שטימע האָט דערגרייכט אין דער שוהל אַרײַן.

האָבען די אידען געהאַט גענוג מוט צו בעקלאַנגען זיך פאַר'ן כאַליף, אַז דער מאַכמאדאַנישער שמש שטערט מיט זיין הויך געזאַנג זייער דאָווענען. אַזוי זיכער און שטאַרק זענען די אידען געווען אין באַגראַד.

אברהם אברבנאל האָט געהאַט גרויס הצלחה און געוואָרן רען רייכער פון טאָג צו טאָג. ער האָט געהאַט צוויי זיהן, שלמה און הורדיה און אן איינציגע טאָכטער — ברכה. זיין עלטסטער זוהן שלמה האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון רבי חגי הנשיא, א ראשי־שיבה אין באַגראַד. ער איז אויך אַרויס־געקומען פון מלכות בית־דוד.

אין באַגראַד איז געווען א היבשע צאָהל אידען, וואָס לויט זייערע יחוס־בריעף האָבען זיי געשטאַמט פון מלכות בית דוד אין יעדער פון זיי האָט געהאַט דעם עהרען־טיטול נשיא.

שלמה האָט נושאַרן געווען אין כאַליף'ס אויגען און דער כאַליף האָט איהם בעשטימט פאַר ראש הגולה. זיין וואָרט איז געווען ווי אַ קעניגליכער בעפעהל פאַר אלע אידען וואָס האָבען געוואוינט אין דעם כאַליפאט, די אידען פון ארם נהרים, בבֿל, פּערסיען, דערבענד, אַראַביען און תימן. אלע קהלות זענען געפיהרט געוואָרען לויט זיין ווילען און יעדע זאך האָט ער בעשטעטיגט מיט זיין שטעמפעל וואָס ער האָט בעקומען פון כאַליף. אויפ'ן שטעמפעל איז געווען אויסגע־קריצט אַ לייב מיט אַ האַנד איבער איהם.

די אידען האָבען איהם געצאָהלט צינען יעדער לויט זיין שטאַנד און פּערמענען, ער האָט אויך געקראָגען צינען פון די אידישע גאַסט־הייזער און געשעפטען. ער האָט געהאַט אַ גרויס פּערמענען, פיעל פּאַלאַצען, פעלדער און גערטנער. זיין היז איז געווען אָפּען און דער טיש תמיד געגרייט פאַר

אלע אידען, וואָס זענען פון נאָהענט און פון ווייט געקומען
צו איהם פאר אן עצה.

ער האָט געהאַט אייגענע סאָלדאַטען רייטער גוים, וואָס
ער האָט געדונגען און אירישע וואָס זענען געווען זיין לייב
וואָך. אָנגעטאָן אין טייערע זיידענע קליידער האָט ער געריי-
טען אויף זיין פראַכטפול פערד. אויפ'ן קאָפּ האָט ער גע-
טראָגען אַ ווייסען טורבאַן מיט אַ גאָלדענעם האַלזבאַנד וואָס
דער כנ"ף האָט איהם געשאַנקען.

די רייטער האָבען געריטען פאַראַוים און אויסגערופען :
— מאַכט אַ וואַרע פאַר אונזער הערר, דער זוהן פון
דוד'ס הויז !

און ווער עס איז פערבייגעגאַנגען, אידען און נישט
אידען, האָט זיך געבוקט צו איהם. דער וואָס האָט דאָס נישט
געטאָן האָבען די רייטער איהם געכאַפט און איהם געגעבען
הונדערט קלעפּ איבער די פּיאַטעס, אזוי איז געווען דעם כאַ-
ליף'ס בעפעהל.

ווידער האָט זיך אומגעקערט צו די אידען דער כבוד און
די גדולה פון אירישען נשיא, ווי אין בוסתנא'ים צייטען.
דורך דעם איז אויך געהויבען געוואָרען דער כבוד פון דער
תורה. דער נשיא האָט אויסגעקליבען דעם גרעסטען רב און
איהם בעשטימט פאַר דעם עלטסטען איבער אלע ראשי
ישיבות.

אין שלמה הנשיא'ס צייטען איז רבי עלי הלוי געווען
דער הויפט פון אלע ראשי ישיבות. אז רבי עלי איז געשטאַר-
בען האָט פערנומען זיין אָרט זיין זוהן רבי שמואל.

רב שלמה הנשיא איז געשטאַרבען אין זיינע בעסטע
יאָהרען. ער איז נישט אלט געווען פולע פינף און פערציג
יאָהר. זיין זוהן דניאל איז געוואָרען נשיא און ער האָט נאָך
געהאַט מעהר כבוד ווי זיין פאָטער. ער האָט בעשטימט רבי
שמואל'ן פאַר אַ גאון. און רבי שמואל האָט געפיהרט גרויס
זיין אַמט און טויזענטער תלמידים זענען געקומען לערנען
ביי איהם.

באַגראַד האָט דעמאָלט געהאַט צעהן ישיבות. צעהן
גרויסע רבנים זענען דאָרט געווען די לעהרער. זיי האָבען זיך
גערופען "בטלנים", ווייל זיי האָבען נישט געטאַרט טאָן קיין

ארכיביט, נאָר זיצען און לערנען און אָבגעבען זיך אין נאנצען פאר דער קהלה.

זיבען פון זיי זענען געווען בראש פון די איבעציג דיינים פון שטאָדט. די דיינים האָבען געהייסען "אלופים". צוויי פון די צעהן בטלנים זענען געווען "חברים", רבי שמואל הלוי'ס געהילפען און איינער איז געווען דער "גזבר".

אין רבי שמואל הלוי'ס ישיבה האָט מען אריינגענומען נאָך די תלמידים וואָס האָבען געענדיגט יענע ישיבות. רבי שמואל'ס ישיבה איז געווען אין א גרויסען וואונדערליכען פּאַלאַץ, אינווייניג אויסגעהאנגען מיט זעלמענע פּאַרהאַנגען. דער גאון איז געגאנגען אָנגעטאָן אין גאָלדענע קליידער און געזעסען אויף טייערע אויסגעשטיקטע זירענע דיוואנען. און די תלמידים זענען געזעסען אויף דער ערד ארום איהם.

ער האָט געזאָגט דעם שיעור און צוויי פערטייטשער האָט בען דערקלערט זיינע רייד פאר די תלמידים. דאָס וואָס זיי האָבען נישט געקענט דערקלערען האָט דער גאון אליין דערקלערט. רבי שמואל האָט געהאַט אן איינציגע טאָכטער מנוחה, וואָס האָט זיך שטאַרק אויסגעצייכענט אין לערנען און איז געוואָרען אַ לעהרערין פון זיינע תלמידים. אַלס צנועה האָבען אָבער די בחורים נישט געטאָרט קוקען אין איהר פנים, איז זי געזעסען אין אן אויבערשטיבעל און פון אַ פענסטער ארויסגעזאָגט איהר שיעור פאר די תלמידים.

רב דניאל הנשיא האָט אויך נישט געהאַט קיין זיהן נאָך צוויי טעכטער. די עלטסטע, נחמה האָט חתונה געהאַט מיט דוד, זיין ברודער הורדיה'ס אַ זוהן. און די יונגסטע האָט חתונה געהאַט מיט זיין שוועסטער ברכה'ס זוהן — שמואל. דוד און שמואל'ס פאָטער הורדיה האָט געוואוינט אין אשור (מאָזל), וואָס שטעהט אויפ'ן פּלאַץ פון אַלט נינה, און זי הייסט טאַקי ניי-נינה. נאָך ווען זיי זענען אויפגע-וואַקסען זענען זיי אַוועק נאָך באַגראַד לערנען אין גאון'ס ישיבה.

אַזוי ווי זיי זענען געווען דעם נשיא'ס איידימעס זענען זיי געווען שטענדיג איינגעהער אין רב שמואל הלוי'ס הויז. און זיי האָבען געזעהן ווי מנוחה, רבי שמואל'ס טאָכטער ליידט אָהן א שיעור.

זי איז שוין געווען א דערוואקסען מיידעל, זי האָט גע-
וואָלט לעבען און דער פּאָטער האָט זי געהאַלטען איינגע-
שלאָסען, זי האָט נישט געזעהן די וועלט, האָט נישט געטאָרט
רעדען מיט קיין מאַן אויסער מיט די אַלטע "בטלנים", וואָס
זענען געווען זיינע בעסטע פּריינד.

רבי שמואל האָט זיך געהאַלטען זעהר גרויס. לויט זיין
יחוס־בריעה איז ער ארויסגעקומען פון שמואל הנביא און ער
האָט זיך איינגערעדט, אַז עס איז שוין נישטאָ קיין גרעסערס
פון איהם. און ער האָט זיך פּערמאָסטען מיט'ן רמב"ם,
"דאָס ליכט פון מערב" און געוואָלט געפינען גרייזען אין
רמב"ם ספּריים.

אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין זוהן, האָט ער
מנוחה'ן געהאַלטען ווי א זוהן און געוואָלט זי זאָל ירש'נען
זיין תורה. ער האָט געהאַט אַן אומגעווענהליכען פּעסטען
כאַראַקטער, זיין ווילען איז געווען שטאַרק ווי שטאָל און זי
האָט איהם געמוזט פּאַלגען. האָט זי געמוזט פון קינדווייס-
אויף טראָגען אויף זיך דעם יאָך פון לערנען און זי איז גע-
וואָרען אַלט און פּערוועלקט פאר דער צייט.

די בחורים האָבען אויפגעהויבן זיך שדכנ'ען צו איהר
און זי האָט אויגעזעהן ווי א טייערע בלום, וואָס נאָך איי-
דער זי האָט זיך צובליהט איז געקומען דער ווינטער און זי
איז געוואָרען פּערפּרוירען און איינגעטריקענט.

אַמאָל איז מנוחה געווען זעהר שעהן און אנגענעם. איהר
גרויס קלוגשאַפט אין לערנען האָט איהר צוגעגעבען גרויס
חן און זי איז געווען בעריהמט פון אלע איהרע חבר'טעם.
א סך מענער האָבען זיך גע'שדכנ'ט צו איהר. איינער פון זיי
האָט געוואונען איהר האַרץ און זי האָט איהם זעהר ליב
געהאַט. נאָר דער פּאָטער האָט נישט דערלאָזט דערצו.

דער געליעבטער האָט אָבער געהאַט אַן אייזערנעם ווילען
און אויסערגעוויינליכען מוט, האָט ער בעשלאָסען צו ווערען
גרויס און בעריהמט, אַז עס זאָל זיין א כבוד רבי שמואל'ן
צו קריגען איהם פאר אַן איידים.

דאָס איז געווען דוד אל-ראַי פון פּערסיען. אַלס יונגער
בחור האָט ער געלערנט ביי רבי עלי'ן און פּעררעכענט געווען
אַלס איינער פון די בעסטע תלמידים. דערנאָך איז ער גע-

וואָרען שטאַרק בעריהמט אין לערנען און אין וויסענשאפט. ער איז געווען אַ גרויסער העלד ווי זיינע ברידער, די בערג-איינוואוינער.

ווען רבי שמואל האָט איהם נישט געוואָלט נעמען פאר אַן איידים האָט ער מיט אַ פערביטערטערט האַרץ זיך אומ-געקערט אין זיין געבורטסשטאָדט. דאָרט האָט ער געזעהן ווי די אידען ווערען שטאַרק אונטערדריקט פון די שלעכטע הערשער און זיי האָבען נישט צו צאָהלען די שווערע צינזען וואָס דער קעניג האָט אויף זיי ארויפגעלייגט, האָט ער בע-שלאַסען זיי צו בעפרייען.

פּערסיען איז דעמאָלט געווען צוטיילט צווישען פינף-און-פּערציג קליינע הערשער וואָס איבער זיי האָט געקניגט דער סולטאַן סיינאגאר, דער "קעניג איבער די קעניגען". די קליי-נע הערשער האָבען זיך אַרומגעריסען און אין לאַנד איז גע-ווען אַ שרעקליכע אונאַרדנונג.

דאָס האָט צוגעגעבען דוד אל-ראַי'ן מוטה צו בעפרייען זיין פּאַלק. ער האָט איבערגערעדט דעם הערשער פון זיין שטאָדט און געוואונען זיין צוטרוי. דערנאָך האָט ער געשיקט זאָגען די אידען פון די האפסא בערג (אדערבייזשאן) וואָס זענען געווען פרייע מענשען, זיי זאָלען איהם העלפען בע-פרייען די פּערסישע אידען.

ער האָט זיי געהייסען זיך פּערזאמלען איינציגווייס און בעהאַלטען זייערע שווערדען אונטער די מאַנטלען און וואָ-טען אויף זיין רוף. אַ סך האָבען איהם געפּאָלגט און געקומען צו איהם. דער הערשער האָט געדענקט, אַז דאָס קומען זיי צו איהם לערנען. דעמאָלט האָט דוד אל-ראַי פּערנומען די פּעס-טונג.

דער אויפשטאַנד האָט זיך פּערשפּרייט. אַ סך אידען האָבען געלעבט אין אדערבייזשאן. זיי האָבען געהאַט הונד-דערט קהלות. זיי זענען אַרויסגעקומען פון די אידען וואָס שלאַמאסד מלך אשור האָט פּערטריבען. אַלע געניטע קריעגער און שכנים האָבען געציטערט פאַר זיי.

דוד אל-ראַי האָט געזעהן, אַז ער האָט ערפּאָלג, האָט ער געשיקט שלוחים צו די אידען אין בבל זיי זאָלען קומען צו

איהם און דערנאָך געהן אינאיינעם אָבצונעמען ארץ-ישראל פון די גוים'ס הענד.

פיעל אידען פון בכל זענען גלייך געקומען צו איהם. ער איז שוין געווען שטארק בעריהמט. אומעטום האָט מען דער-צעהלט וואונדער פון זיין העלדישקייט און מוטת. אזוי האָט מען דערצעהלט, אז דער פערסישער סולטאן האָט איהם גע-רופען צו זיך. איז ער געגאנגען אַליין, אָהן מיליטער. ער האָט זיך אָהן מורא געשטעלט פאר'ן סולטאן, און איהם געזאָגט, אז ער וויל ווערען דער קעניג פון די אידען.

דער סולטאן איז געוואָרען ביזו און איהם געלאָזט שמיר-דען אין קייטען און איינגעזעצט אין דער שווערסטער תפיסה. אויפ'ן דריטען טאָג האָט דער קעניג זיך בעראַטען מיט זיינע ראטגעבער וואָס צו טאָן מיט דעם אידישען בונט און מיט דעם אנפיהרער דוד אל-ראי.

פלוצלינג איז דוד אל-ראי אריינגעקומען אין פאלאץ און גערעדט צום סולטאן זעהר שטרענג. ער האָט געזאָגט אז ער האָט נישט מורא נישט פאר איהם און נישט פאר זיינע סאָל-דאָטען. די שווערסטע טירען קען ער עפענען און מיט'ן וואָרט קען ער איבערשניידען אייזענע רינגלען. און אזוי ווי ער האָט גערעדט איז ער פערשוואונדען פון זייערע אויגען. זיין קול האָבען זיי נאָך געהערט אָבער זיי האָבען איהם נישט געזעהן. פיעל עהנליכע וואונדער האָט מען דערצעהלט פון איהם. מען האָט געזאָגט, אז דאָס מוט ער מיט קבלה. ער בענוצט זיך מיט דעם שם המפורש. ער בעזיענט די נאָטור. אז ער וויל זעהט איהם קיינער נישט. ער זעהט אָבער אלעמען. ער קען געהן איבער טייכען און ימ'ען און ער האָט "ספיצת הדרך", ווייל דעם זעלבען טאָג וואָס ער איז געשטאַנען פאר'ן סולטאן איז ער געווען אין זיין היימשטאָרט, וואָס איז צעהן טעג רייווע פון סולטאַנ'ס רעזידענץ.

דערפאר אז די אידען פון אשור, באגדאד און דמשק האָבען בעקומען זיין רוף צו פארזאמלען זיך נאָך שושן לע-בען קבר פון נביא דניאל, זענען מאַסען אידען אָהן געגאַנגען. רב דניאל הנשיא מיט זיין פאַמיליע און דער גאון רב שמיאל הלוי מיט זיין טאָכטער מנוחה זענען אויך אוועק

זהין. זיי האָבען נישט קיין מורא געהאט פאר'ן הערשער, זייל עם האָט געהייסען, אז זיי געהען צום הייליגען קבר פון נביא דניאל. און דאָס איז געווען א מצוה פאר אלע איינע זאוינער.

שושן איז אויף דער גרעניץ פון פערסיען און בבל, ביים טייך אולי. אַמאָל איז שושן געווען נאָר א גרויסע שטאָדט, ארום און ארום האָט זי געהאַלטען הונדערט און צוואַנציג טייל. די פערסישע קעניגען האָבען זי אויסגעקליבען פאר וויינער-שטאָדט.

זיי האָבען דאָרט געבויט א סך גרויסע וואונדערליכע פאַלאַצען און געפלאַנצט טייערע גערטנער. זייערע חורבות ווערן נאָך היינט בעוואונדערט.

אין שושן זענען געווען די קעניגליכע שאַצקאמערן און איהר רייכקייט האָט נישט געהאַט קיין שיעור. נאָר אין די ערד-ציטערנישען און פיעל מלחמות איז זי געוואָרען שטארק חרוב און זעהר ווייניג הייזער זענען איהר איבערגעבליבען.

שושן איז געשטאַנען אויף ביידע זייטען פון טייך. פון איין זייט זענען די מעהרסטע איינוואוינער געווען אידען, א זיבען טויזענט מאַן און אויף דער צווייטער זייט זענען די מעהרסטע איינוואוינער געווען מאַכמאדאנער.

די אידען האָבען געהאַט פערצעהן שוהלען, לעבען אין שוהל איז געווען דניאל'ס קבר. אין אידישען קווארטאל זענען געווען גרויסע מערק צום האַנדעל, זעלטענע גערטנער און אַלע זענען געווען רייך און אנגעזעהן. אויף דער צווייטער זייט טייך האָבען געוואוינט בלוז אַרימע לייט.

האָבען די אַרימע לייט מקנא געווען די רייכע און דער צווייטער זייט און געזאָגט, אז זייער גאַנץ רייכקייט האָבען זיי אין זכות פון נביא דניאל וואָס ליגט אויף זייער זייט. און זיי האָבען געפאָדערט, אז דער נביא זאָל ווערען איבער-געטראָגען אויף זייער זייט, וועלען זיי אויך געניסען גוטס אין זיין זכות.

די רייכע האָבען דאָס נישט געוואָלט נאָכגעבען און עס איז אויסגעבראַכען צוושען זיי א שרעקליכע מלחמה, וואָס האָט זיך געצויגען זעהר לאַנג און פיעל טויטע זענען געפאלען

אויף ביידע זיימען. ביז עס איז געוואָרען שלום צווישען זיי מיט דעם תנאי אז איין יאָהר זאָל דניאל ליגען אויף איין זייט און דאָס צווייטע יאָהר — אויף דער אַנדערער זייט. און און אזוי איז דאָס אָנגעגאנגען. יאָהרען-לאַנג. איינ-מאָל איז דער סולטאַן, דער אויבער-הערשער פון לאַנד, גע-קומען נאָך שושן און ער האָט געזעהן ווי מאַסען מענשען, אידען און מאַכמאדאנער, שטופען זיך אויף דער בריק און טראָגען אן ארון.

ער האָט געפרעגט ווער עס איז געשטאַרבן וואָס האָט אַזאַ גרויסע לוי? האָט מען איהם דערצעהלט די גאנצע מעשה. האָט ער זיך שטאַרק געבייזערט וואָס מען טוט אָן אַזאַ כּוונן דעם נביא צו שלעפען זיינע ביינער אַהין און צוריק און פּערבאַטען דאָס צו טאָן.

ער האָט געהייסען אוועקשטעלען אייזענע זיילען אויף ביידע זייטען טייך און ציהען אייזענע קייטען איבער דעם טייך. דעם ארון זאָלען זיי אריינלייגען אין א קופּערנעם קאסט טען און איהם אויפהענגען אויף די קייטען פונקט אינמיטען טייך. צוויי מייל ארום דעם ארון האָט קיינער נישט געטאַרט כאַפען קיין פיש.

אויף דעם אָרט האָט דוד אל-ראי צוזאַמענגערופען די אידען. זיי זענען געקומען צו איהם אום חמשה עשר באב און דעם גאַנצען טאָג געזעסען אין די אלטע חורבות איבער דער גרויסער היץ. די זון ברענט דאָרט אזוי שטאַרק, אז די שלאַג-גען ווערען דאָרט אָבגעבראַטען און די תּבואה ווערט פון דעם פּייער פּערברענט.

אין פּאַלאַץ לעבען פעסטונג האָט געוואוינט דוד אל-ראי מיט די חשוב'ע לייט, וואָס זענען געקומען הערען יואָם עס האָט צו זאָגען דער נייער אויסלייזער וואָס וויל אַעלפּען די אידען און זיי צוריק ברענגען אין לאַנד פון די אבות.

די זון איז אונטערגעגאנגען און די נאַכט-שאַטענס האָבען אָבגעקיהלט די גרויסע היץ, איז דוד אל-ראי ארויס פון פּאַל-לאַץ און זיך געשטעלט אויף די ברייטע שטיגען. ער איז געווען וואונדער-רשעהן. הויך און פעסט ווי א צעדערבוים און געגאנגען אָנגעמאָז איינפאך ווי די בערג-לייט. נאָר די שויד

פון זיין שווערד איז געווען פון ריין זילבער און געהאנגען
האָט זי אויף אַ טייערען זיידענעם גארטעל אויסגענייט מיט
גאָלד.

הינטער איהם זענען געשטאנען צוועלף העלדען וואָס ער
האָט זיך אויסגעקליבען פון די אידישע בערג-לייט. זיי האָבן
בען געטראָגען גרויסע קרומע שווערדען פון דמשק און לאַנד
נע שאַרפע שפיזען אויף דער רעכטער פלייצע.

די מחנה איז געוואָרען שטיל און דוד אל-ראַי האָט אָנגע-
געהויבען רעדען. ער האָט זיי געוועקט און גערופען צו געהן
אויסלייזען ארץ-ישראל פון די פרעמדע הענדר. ער האָט דער-
צעהלט דעם רוהם פון די אידען ווען זיי האָבען געלעבט רוה-
היג אין הייליגען לאַנד און זייער העלדישקייט. ער האָט דער-
מאָנט די חשמונאים און די קנאים אין קריגען מיט די רוימער.
די איבערגעגעבענקייט פון די אידען אין ביתר און געמאָלען
פאר זיי אַ שוידערליך בילד פון ירושלים'ס חורבן.

— דאָס הרוב'ע ירושלים איז נאָך אלץ טייער — האָט ער
אויסגעשריגען — זי איז הייליג פאר אלע פעלקער און
אמונות. איבער ירושלים האָבען די קריסטען און די מאַכמא-
דאָנער געפיהרט גרויסע מלחמות און אַ סך בלוט פערגאָ-
סען. נאָר מיר, ירושלים'ס אמה'ע קינדער, וואו עס האָבען
געקיניגט אונזערע מלכים, וואו אונזערע נביאים האָבען גע-
זאָגט נביאות, וואו אונזערע תנאים האָבען געלערנט אונזער
תורה, וואו אונזער שטאָלץ, דאָנן בית המקדש איז געשטאנען
— נאָר מיר, דאָס אויסדערווען לטע פאָלק, שטעהען פונוויי-
טענס, ליידען די גרעסטע צרות אין גלות און מיר ריהרען
זיך נישט פון אָרט. זענען מיר זען שוין אזוי נידריג געפאלען
אז מיר האָבען שוין פערלויבען יעם ווילען צו ווערען אַ פאָלק
ווי אלע פעלקער, צו קריגען אונזער לאַנד ?

אַ שטורם האָט זיך אויפגעהויבען צווישען דער מחנה.
אַ סך האָבען ביטער געוויינט און זיי האָבען געשריגען :
— זיי דו אונזער פיהרער ! וואוהיין דו וועסט אונז שיק-
קען וועלען מיר געהן !

רב דניאל הנשיא מיט'ן וואן רבי שמואל זענען ארויף
אויף די שטיגען און דער נשיא האָט געפרעגט :
— ביזט גערעכט, דוד אל-ראַי, הלאוי זאָל קומען די

גאולת. איך וועל דעמאָלט איר ערנעבען מיין אַמט צו א בע-
סערן פון מיר. ווי קענען מיר אָבער מאַכען אַ בונט קעגען
כאַליף? ער איז אַ גנעדיגער הערשער און איז אזוי גוט צו
אירען, ווי קענען מיר מאַכען אַן אויפשטאַנד קעגען דעם וואָס
בעהאַנדעלט אונז אזוי גוט?

— זאָל גאָט היטען! — האָט דוד אל-ראי געענטפערט —
מיר וועלען נישט מאַכען קיין אויפשטאַנד קעגען דעם כאַ-
ליף. אפילו די פּערסישע הערשער וואָס פּייניגען אונז וועט
מען אויך לאָזען צורוח. אַ בעווייז האָט איהר, אַז איך האָב
נישט אָנגעריהרט דעם הערשער פון מיין שטאָרט ווען איך
האָב איינגענומען די פּעסטונג. איך האָב געשיקט אַ פּרוינד-
ליכען בריעף צום פּערסישען אויבער-הערשער און איהם גע-
בעטען ער זאָל ווערען צו אונז אזוי ווי כורש אַמאָל אין אונז-
זער פּאָלק וועט איהם אייביג בענטשען. מיר ווילען זיך אומ-
קערען אין לאַנד פון אונזערע אבות, אין אונזער לאַנד פון
וואָנען מיר זענען געוואָרען כּעזריבען.

די פרעמדע וואָס האָבען זיך דאָרט בעזעצט אויף אונזער
לאַנד זאָלען עס פּערלאָזען און פּערנעמען אונזערע ערטער
וואָס מיר פּערלאָזען אין גלוח. מיר וועלען פּערשפּאַרען קרי-
גערייען און מלחמות און אַליץ וועט ווערען דורכגעפיהרט אין
פּרידען. אַזא בריעף האָב איך געשיקט צו אלע הערשער פון
די אַרומיגע לענדער. און דאָס וועט זיין פאר אונז אַ צייכען:
זענען זיי עהרליך און פּרוינליך, וועלען זיי אונז ערלויבען
דורכגען זייערע לענדער. מיר וועלען קויפען ביי זיי עסענ-
וואַרג ביז מיר וועלען אָנקומען אין לאַנד וואָס גאָט האָט
געגעבען צו אונזערע עלטערן. וועלען זיי אָבער ארויסטרעטען
קעגען אונז מיט דער שווערד, איז דאָס אַ סימן אז זיי האל-
טען אונז פאר אייביגע קנענט און ווילען אונז נישט לאָזען
ווערען אַ פּריי פּאָלק אויף אונזער לאַנד.

— אמת! ריכטיג! מיר ווילען שלום. דער וואָס וועט
וועלען מלחמה וועלען מיר וויסען וואָס מיר האָבען צו טאָן!
— האָט אַ טייל געשריגען זיין נאָך זיי אלע:
— גערעכט! גערעכט! ווער עס זאָגט אַנדערש איז אונז-
זער שונא!

דאָ האָט דער נשיא שוין נישט געוואַגט צו עפענען דאָס

מױס. אויך דער גאון האָט געשוויגען. און דוד אל־ראי האָט גערעדט ווייטער :

— איך בין גליקליך וואָס מיר פארמאָגען נאָך גרויסמוז מיגע מענשען וואָס ווילען אויסלייזען דאָס פּאָלק. איצט איז די ריכטיגע צייט. די קריסטען מיט די מאַכמאָדאָנער האַלטען כסדר מלֵהמות און זענען שטאַרק אָבגעשוואַכט, קענען מיר זיענען. אין אלע לענדער איז איצט אומרוהיג. מיר זענען שטאַרקער פאר זיי. און אויב מיר וועלען זיין פּעראַייניגט וועלען מיר זיכער זיענען. מיר האָבען הונדערט און פּופּציג טויזענט אידען אין פּערסיען, צוויי הונדערט טויזענט אין בבל, דריי מאָל הונדערט טויזענט אין אַראַביען, זיבעציג טויזענט אין ביווא און סאַמאַרקאַנד, פּופּציג טויזענט אין אַדער־ביזשאַן, זעכציג טויזענט אין די נישאַבורער בערג. די אַדער־ביזשאַנער און נישאַבורער זענען וואונדערליכע העלדען, זעלמענע שיסער וואָס פּעהלען קיינמאָל נישט דעם ציעל. זייערע עלטסטע זענען דאָ און זענען גרייט צו געהן אין קריעג. זיי האָבען אויך מיטגעבראַכט די פיהרער פון די "נוזיער", זיי זענען נישט קיין אידען, זיי דינען צום ווינט, זיי זענען אָבער די בעסטע פריינד פון אונזערע ברידער און זענען גרייט אונז צו העלפען.

אין די לענדער וואָס איך האָב דערמאָנט האָבען מיר אַכט הונדערט און דרייסיג טויזענט אידען אויסער די נוזיער און די אידען פון אינדיען, עטיאָפּיע, עגיפּטען, סיריען, גריכענ־לאַנד און די אינזלען, פון גאַנץ אייראָפּא און אַרץ־ישׂראל. וועט אונז דען זיין שווער צוזאַמענצושטעלען א גרויסע אר־מע אָבצונעמען אונזער לאַנד ?

— פיהר אונז און מיר וועלען טאָן וואָס דו וועסט היי טען ! — האָבען אלע געשריגען און אויסגעשטרעקט צו איהם די הענד.

— זייט געבענטשט, מיינע ברידער ! זאָל גאָט אונז העלפען און שיקען אונז זיין אמת ליכט און פיהרען אונז אויף'ן ריכטיגען וועג צו אונזער גרויסען ציעל ! — האָט דוד אל־ראי געזאָגט — איצט קערט זיך אום אין אייערע הוימען און אין נאָמען פון גאָט וועקט אויף אלע אידען פאר אונזער הייליג לאַנד און ירושלים. ענדע זומער זאָלט איהר קומען

און אז גאָט וועט אונז ביישטעהן וועלען מיר זוכה זיין צו פיערן פסח אין ירושלים. לשנה הבאה בירושלים !
 — לשנה הבאה בירושלים ! — האָבען אלע אויסגעשריי גען, זיך ווארים געזעגענט און אוועק אין זייערע היימען

דעם זעלבען אווענד איז דוד בן הודיה דעם נשיא'ס אייך דים מיט זיין ווייב, נחמה און מנוחה דעם גאון'ס טאָכטער צוגעגאנגען צום טייך אולי און זיך אוועקגעשטעלט צווישען די אייזענע זיילען, אויף וועלכע עס הענגט דניאל'ן ארון צו טרעפן דאָ דוד אל-ראי'ן וואָס האָט געוואָלט בענייען זיין ליעבע מיט מנוחה'ן.

די לבנה האָט געגאָסען אַ ווייס ליכט אויפ'ן טייך און דאָס וואָסער האָט געגלאַנצט ווי צוגאָסען זילבער. די שטראַהלען האָבען זיך געשפּילט אין דעם קופּערנעם קאָסטען איבער'ן טייך און פּערשפּרייט אַ וואַנדערליך ליכט. עס האָט אויסגעזעהן ווי דער קאָסטען וואָלט געשוועבט אין דער לופט איבער'ן טייך, וואָס האָט דעם נביא געזעהן אַ לעבעדיגען שטעהן אויף זיין ברעג.

דאָס בילד האָט דערוועקט אין זיי הייליגע געפיהלען און עס האָט זיך זיי אויסגעוויזען אז זיי זעהן דעם מלאך וואָס האָט זיך בעוויזען צו דניאל'ן. ווער ווייס ? אפשר אין שוין טאָקי געקומען די צייט פון דער גאולה ? אפשר איז דוד אל-ראי טאָקי משיח ?

ווי זיי האָבען אזוי געטראַכט, איז דוד אל-ראי פּלוצלונג אויסגעוואַקסען פאַר זיי. ער האָט זיך פּערנייגט און געזאָגט : — איך האָב זיך אַ ביסעל פּערשפּעטיגט. די עלטסטע פון די נזייער האָבען מיך פּערהאַלטען. זייט מיר מוחל. און דו, טייערע מנוחה, וועסט דאָך מיר פּערגעבען וואָס איך האָב געשאַנקען אַנדערע אַ טייל פון די עטליכע מינוט וואָס איך האָב בעשטימט פאַר דיר. דורך דעם וועט נעהנטער ווערען דער טאָג ווען דער בונד צווישען אונז ביידע וועט ווערען געשלאָסען עפענטליך. דיין איינגעשפּאַרטער טאַטע וועט דעמאָלט אויך מסכים זיין, אויב נאָט וועט בעגליקען מיין וועג.

— הלאוי זאָלען ווערען פּערווירקליכט דינע רייז —

נאָט מנוחה געזאָגט מיט אַ זיפן.

— איהר פאָטער גלויבט נישט אין דיר — האָט דוד בן הוריה איהם געזאָגט — ער האָט מורא, אַז דורך דיר וועט נאָך ערגער ווערען אונזער לאַגע.

— איך בעט דיר, האַלט עס נישט פאר אַ זינד — האָט מנוחה איהם געבעטען — אין זיין גאַנצען גלויבען וואָרט ער אויף נסים ווי אין די צייטען פון אונזערע אבות.

— איך וועל נישט זיין ביזו! — האָט דוד אַראַי גע- וואָגט — ער איז נישט דער איינציגער. עס וועט אָבער קומען אַ צייט און זיי וועלען זעהן אַז איך בין גערעכט. דיין פאָ- טער וועט דעמאָלט שליטען שלום מיט מיר. ער וועט דאָך זיין גליקליך ווען די ישועה וועט קומען און ער וועט שוין נישט זיין קעגען אונזער התונה.

— זאָלען נאָר דיינע רייד ווערען מקוים — האָט מנוחה געזאָגט מיט האַפנונג — דו בעגליק און דער טאטע וועט זיין דיין פאָהן-טרעגער ווי רבי עקיבא ביי בר כוכבא'ן.

— און איך וועל מיט דיר, מנוחה, טון דאָסזעלבע וואָס רבי עקיבא מיט זיין ווייב רחל — האָט דוד אַל-ראַי אָנגע- נומען איהר האַנד און מיט גרויס געפיהל פערזיכערט — רבי עקיבא האָט איהר אָנגעטאָן אַ קרוין פון אַ "גאָלדען ירושלים". דו וועסט זיין מיין קרוין און איך וועל דיר שענ- קען אַ ירושלים פון שטיין, אַן אויפגעבויט ירושלים, וואָס איז טייערער פון אלע איידעלשטיינער אויף דער וועלט.

— האָסטו זיך אָבער פערטראַכט, טייערער, אין רבי עקיבא'ס סוף וואָס האָט זיך פערלאָזט אויף בר-כוכבא'ן? — האָט מנוחה געפרעגט פערזאָרגט.

— היינט זענען אַנדערע צייטען — האָט דוד אַל-ראַי זי בערוהיגט — רוים איז נישטאָ מעהר. און די פעלקער ריי- סען זיך אַרום צווישען זיך, קענען מיר זיענען. אודאי, נישט גרינג וועל איך קומען צום ציעל און אפשר וועל איך פאַלען? אָבער עס איז דאָך אזא הויכער, הייליגער ציעל! אויסצוליי- זען מינע ברידער פון גלות און זיי אוימצוקערען אין אייגען לאַנד. וועל איך בעגליקען, וועט מיין נאָמען זיין אן איי- ביגע ברכה ביי אידען און איך וועל דיר, טייערע מנוחה, קריגען פאר אַ ווייב און לעבען גליקליך, און אויב איך וועל

חלילה, פערלירען, איז דאָך בעסער פאר מיר צו שטארבען יונגערהייט איידער לעבען לאנג אַ לעבען פון צרות און פיין.. איך קען נישט זעהן ווי מיין פאָלק איז אַ קנעכט און איך קען נישט לעבען — אָהן דיר.

— האָף צו גאָט, מיין ליבער פריינד — האָט מנוחה געזאָגט מיט ליבע — און גאָט וועט רחמנות האָבען אויף זיין פאָלק און בעגליקען דיין וועג !

זיי האָבען זיך געזעגענט און געאייִלט צוריק אין שטאָדט נאָך איידער דער נשיא מיט דעם גאון האָבען זיך אומגע־קערט אין הויז פון וועג וואו זיי האָבען ארויסגעלייט די פיהרער פון די פערשידענע קהלות אויף זייער וועג אין זייערע היימען.

דער גאון מיט דעם נשיא זענען אריין אין צימער און דער גאון האָט געזאָגט ביז :

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרען אַז איינער וואָס קומט נישט אַרויס פון מלכות בית דוד זאָל זיך איינרעדען, אַז ער וועט ברענגען די גאולה און אונז אומקערען ארץ ישראל אָהן דער גוג ומגוג מלחמה, וואָס מוז זיין פאר דער גאולה, און אָהן די ניסים, נאָר פשוט מיט מאַכט ווי די פערגרעכטע גוים און זייערע מלחמות ?

— אפשר איז ער משיח בן יוסף, וואָס דאַרף מאַכען אַ וועג פאר משיח בן דוד ?

מנוחה האָט אויפגעציטערט. זי האָט זיך דערמאָנט וואָס פאר אַ סוף עס דערוואָרט איהם, משיח בן יוסף וועט דאָך ווערען גע'הרג'עט. דוד, דעם נשיא'ס איידים האָט זי פער־שטאַנען און צו בערוהיגען זי האָט ער זיך אָנגערופען :

— אָבער משיח בן יוסף וועט אויך אויפמאָן וואונדער. ער וועט ברענגען די ערשטע גאולה, וועט פיהרען די אידען נאָך ארץ ישראל, זיי ברענגען נאָך ירושלים, אויפבויען דאָס בית המקדש און מקריב זיין קרבנות און אַ פייער וועט אַראָפּינדערן פון הימעל און פערברענען זיינע קרבנות אלס סימן אַז גאָט האָט בעוויליגט זיינע מעשים.

— נישט זיינע מעשים וועט גאָט בעוויליגען — האָט דער גאון געשריגען — ער מיינט נאָר אַז אידען זאָלען זיך

אומקערען נאך ארץ ישראל און בעארבייטען דאָס לאַנד ווי די אנדערע פעלקער, די מצוות געהן איהם גאָר נישט אָן.

— וואוינען אין ארץ ישראל איז א קליינע מצוה? —
האָט זיך אָנגערופען דער נשיא — זי איז דאָך אזוי גרויס ווי אלע מצוות צוזאַמען!

באַלד האָבען דעם נשיא'ס איידים דוד און מנוחה דעם גאון'ס מאַכטער, זיך אריינגעמישט און אלע האָבען זיך גע-שפּאַרט וועגען דוד אַל־ראַי'ן. דער גאון האָט זיך צושריגען אויף זיין מאַכטער:

— וואָס שטעלסטו זיך איין פאַר איהם? דו האַלסט אפשר אויך מיט איהם? אפשר ליגען דיר אין זינען אַלטע זאַכען? ... זאָג איך דיר, אַז דיין פּערלאַנג וועט נישט ווערען ערפילט און איך שווער אַז דוד אַל־ראַי'ס פּלאַן וועט נישט האָבען קיין ערפּאָלג.

דער נשיא האָט זיך אָנגענומען פאַר מנוחה'ן, נאָר דער גאון האָט איהם אָבגעשטעלט און געזאָגט:

— אויך איהר, נשיא, בלאַנדזשעט. דוד אַל־ראַי האָט פּערנומען די פּעסמונג פון זיין שטאָדט. דער פּערסישער סולטאַן איז ביז אויף איהם. דער כאַליף וועט אויך נישט שווייגען. און אויב ער וועט אָנהויבען א מלחמה וועלען אלע מאַכמאָדאַנער ערקלערען אונז א "הייליגע קריעג" און איבער דוד אַל־ראַי'ן אונז אלעמען אויסקוילען און פּערטיליגען אונז זער פּאַלק.

מנוחה און דער נשיא האָבען אויפגעצייטערט דאָס צו הערען. נאָר דוד דעם נשיא'ס איידים האָט זיי בערוהיגט און געראַטען דערווייל צו שטעהען פּונווייטענס און זעהן וואָס דער כאַליף וועט זאָגען.

דעם גאון'ס שרעק איז נישט געווען אומזיסט. די פּער-שישע הערשער זענען געווען אין כּעס אויף די אידען וואָס האָבען פּערלאַזט זייערע היימען און צוגעשטאַנען צו דוד אַל־ראַי'ן. די אידישע אַרמעע איז געוואַקסען פון מאַגאַצור טאַג און זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט אין די שלאַכטען וואָס זיי האָבען געפיהרט מיט די פּערסער. נאַנץ פּערסיען

לעבען בכל איז געווען אין דוד אל-ראי'ס הענד און ער איז געוואָרען שטאַרק בעריהמט.

אז די אידען פון באגראד האָבען דאָס דערהערט האָבען זיי זיך שטאַרק געפרעהט און געהאַפט אז די גאולה איז נאָהנט. נאָר די געלערנטע און די רבנים זענען געווען צו טיילט צווישען זיך. די אינגערע האָבען געוואָלט צושטעהן צו דוד אל-ראי'ס אַרמע. מנוחה איז געווען גרייט צו פערלאָז זען איהר פאָטער און אריבערגעהן צו דוד אל-ראי'ן.

דער גאון מיט די ראשי ישיבות זענען אָבער געווען שטאַרק קעגען איהם. יעדער זיעג האָט זיי געבראַכט פרישען צער און שרעק. נאָר דער נשיא האָט זיך נישט געמישט. ער האָט געוואָלט וויסען וואָס דער כאַליף האָט צו זאָגען. דער כאַליף האָט זיך געהאַט איינגעשלאָסען אין פאַלאַץ און אַ צייט נישט גערופען קיינעם צו זיך.

עס איז געווען חנוכה, זענען פלוצלינג געקומען עטליכע רייטער פון כאַליף און אָנגעזאָגט דעם נשיא, ער זאָל שוין געהן אין פאַלאַץ וועגען א וויכטיגען ענין. דער נשיא האָט זיך אָנגעטאָן זיינע פראכטפולע קליידער, אויפגערימען אויפ'ן פערד און געשיקט זיין אַבטיילונג רייטער פאָראויס.

די אידען האָבען דאָס דערהערט האָבען זיך אלע פערזאָ-מעלט אַרום נשיא'ס הויז. עס איז אויך געקומען דער גאון און די ראשי ישיבות און אומגעדולדיג געוואָרט, דער נשיא זאָל צוריקקומען און דערצעהלען וואָס דער כאַליף האָט גע-וואָלט.

אַ מינוט האָט זיך געצויגען ווי אַ יאָהר. ענדליך איז דער נשיא געקומען בעגלייט פון א פערסישען הערשער און אן אבטיילונג בעוואָפענטע רייטער.

דער נשיא מיט דעם פערסישען הערשער זענען אריין און אריינגערופען דעם גאון, און דער נשיא האָט געזאָגט :

— דאָס איז דער הערשער וואָס דוד אל-ראי האָט צוגע-נומען זיין פעסטונג. ער איז געקומען מיט בריעה פון פערסי-שען סולטאַן צום כאַליף און צו מיר. דער סולטאַן וואַרנט מיך איך זאָל אויסנוצען מיין הויכען אַמט אָבצוהאַלטען דוד אל-ראי'ן פון זיין אונטערנעמונג. אויב נישט, וועט ער פערטיי-ליגען אלע אידען פון זיינע לענדער. דער כאַליף האָט מיר

בעפולען דאָס צו טאָן. דער הערשער האָט אויך מיטגעבראָכט
בריעף פון איספּאַהאַנער רב און פון פּיעל קהלות. זיי בע-
טען אונז מיר זאָלען דוד אַל־ראַי'ן אַרײַנגלייגען אין חרם,
ווייל דאָס איז אַיינציגע מיטעל אָבצוקערען דאָס פּאָלק
פון איהם.

— נאָ, זעהט איהר, אז אַלץ לאָזט זיך אויס ווי איך האָב
געזאָגט! — האָט דער גאון אויסגערופען טריאומפּירענדיג
— איצט קענען מיר נישט שווייגען ווען דער פּאַלשער משיח
ווייל ברענגען אן אומגליק אויף אונזער פּאָלק!
ער האָט אַרײַנגערופען די ראשי ישיבות און פאר דעם
הערשער אין די אויגען אַרײַנגעלייגט דוד אַל־ראַי'ן אין חרם
אין נאָמען פון גאָט, דעם נשיא און גאון און דאָס בית־דין
פון באַגדאָד.

דער גאון האָט אויפגעשריבען דעם חרם און אַרײַפגע-
לייגט דעם נשיא'ס חתימה און איבערגעגעבען צו צוויי מור-
טיגע שלוחי בית־דין, זיי זאָלען דעם חרם אוועקטראָגען צו
דוד אַל־ראַי'ן. דער פּערסישער הערשער האָט זיי געוויזען
דעם וועג.

אז די שטאָרט האָט זיך דערוואוסט פון חרם איז אלעמען
בעפּאַלען אַ שרעקליכער פחד. אַלע וואָס זענען געווען גרייט
צוצושטעהן צו דוד אַל־ראַי'ן, האָבען זיך צוריקגעהאַלטען
דערפון. זיי האָבען זיך שטאַרק געשראַקען פאר דעם חרם. נאָר
מנוחה, דעם גאון'ס מאַכטער, האָט געהאַלטען מיט איהם און
אויסגעגאַסען איהר כּעס אויף די חרם־ליינער, וואָס זיצען
זיך רוחיג אין זייערע הייזער און שיקען זייער גיפּט אַזוי
ווייט. זי האָט גערעדט צו די יונגע לייט:

— וואָס האָבען זיי זיך אַזוי דערשראַקען און איהם
אַרײַנגעלעגט אין חרם? ווען דער סולטאַן וואָלט נישט מורא
געהאַט פאר דוד אַל־ראַי'ן, וואָלט ער שוין געווען פּערטיליגט
אַלע אירען. וואָס האָבען זיי אַזוי מורא פאר'ן סולטאַן, אז
דער סולטאַן האָט נאָר מורא און האָט זיך געמוזט ווענדען
צום כאַליף ער זאָל איהם העלפען! איך קען נישט אַרויס-
טרעטען קענען מײן פּאַטער, אָבער אויף'ן נשיא פּערדריסט
מיד, וואָס האָט ער זיך דערשראַקען פאר מײן טאַטע? איך

ווייס, דער נשיא האַלט מיט דוד אל-ראי'ן נאָר ער האָט זיך דערשראָקען פאר מיין פאָטער און מסכים געווען אויפ'ן חרם.

דעם נשיא'ס איידימעס האָבען איהם פערענטפערט. זיי האָבען געזאָגט, אז דער גאון איז שולדיג. דער נשיא האָט איהם געמוזט פאָלגען, ווייל ער רעדט אין נאָמען פון דער תורה. און מנוחה האָט געזאָגט אויפגערעגט :
— דער גאַנצער חרם איז גאָרנישט ווערט ! אייף גרויסער זיעג דוד אל-ראי'ס וועט זיי אלע מאַכען אונטערטעניג, זיי וועלען זיך אונטערגעבען און זיך שטאַרק שעמען וואָס זיי האָבען זיך געמאַכט אזוי נאָריש !

און דער גרויסער זיעג וואָס מנוחה האָט דערוואַרט איז געקומען. אין עטליכע וואָכען ארום האָט דוד אל-ראי געהאַט אַ גרויסע שלאַכט מיט דעם סולטאַן'ס ארמעע און זי שטאַרק צוקלאַפט. דער סולטאַן איז אַנטלאָפּען אין זיין הויפט-שטאָרט און זיך דאָרט בעפעסטיגט.

מנוחה האָט אויפגעלעבט און געוועקט די יונגע לייט צו צושטעהן צו דוד אל-ראי'ן. און אלע זענען געווען גרייט זי צו פאָלגען. דער נשיא האָט שוין אויך געהאַט חרטה וואָס ער האָט געגעבען זיין הסכמה אויפ'ן חרם און ער האָט גע-האָפט, אז איהם וועט געלינגען איבערצורעדען דעם כאַליף, ער זאָל לאָזען דוד אל-ראי'ן צורוח. ער איז געווען זיכער אז דוד אל-ראי איז דער גואל.

אָבער די ניפטיגע פיילען פון חרם האָבען דערווייל גע-טראָפּען אין ציעל..

די צוויי שלוחים זענען שטילערהייט אינמיטען נאַכט צוגעקומען צו דוד אל-ראי'ס ארמעע. אלע זענען געשלאָפּען. נאָר די וואַך איז געשטאַנען ביי די זייטען און געהיט, דער פיינד זאָל נישט בעפאלען פלוצלינג.

און די שלוחים האָבען געוויזען דעם חרם. די וועכטער האָבען זיך שטאַרק דערשראָקען און געוואַרפען דאָס געוועהר. זיי זענען געגאנגען צו די מיליטער-עלטסטע און זיי געוויזען דעם חרם און צושראָקענע זענען זיי זיך צולאָפּען. כאַלד איז די גאַנצע ארמעע געשטאַנען אויף די פיס. און גלייך האָבען

זיי אַראָפּגענומען די פּעהנער, צוואוואָרפען די געצעלטען און זענען זיך צולאָפּען אויף אַלע זייטען.

דאָס איז אַלץ געשעהן ווען דוד אַל־ראי איז געשלאָפּען רוהיג. זיין לייב־גוואַרדיע איז אויך אַנטלאָפּען און איהם איבערגעלאָזט אַליין. דער פּחד פון חרם וואָס דאָס בית־דין אין כּבֿל האָט אַרויסגעגעבען, האָט זיי צוטריבען ווי פּלע־וועס אויפ'ן ווינט.

עס זענען נאָר איבערגעבליבען די גווינער סאָלדאַטען, די גוים זענען געקומען צו הילף דוד אַל־ראי'ן. ווען זיי האָבען זיך אויפגעכאַפּט האָבען זיי געשטוינט. דער נאַנצער לאַגער איז געווען ליידיג. נישט געווען קיין אידישער סאָלדאַט. די עלטסטע פון די גווינער זענען אוועק אין דוד אַל־ראי'ס גע־צעלט געוואָהר ווערען וואָס דאָ איז געשעהן, האָבען זיי דער־זעהן אַ שרעקליך בילד.

דוד אַל־ראי איז געלעגען טויט מיט אַ שאַרפע שפיז אין האַרצען. אויפ'ן טיש איז געלעגען אַ בויגען פּאַפּיר מיט אַ שטעמפּעל פון אַ לייב מיט אַ מענשליכע האַנד איבער איהם. זיי האָבען זיך צושפּרייט אויף אַלע זייטען און געפונען עט־ליכע אירען, וואָס האָבען נאָך נישט בעוויזען אָבצולוי־פען ווייט און זיי געוויזען דאָס פּאַפּיר

אז די גווינער האָבען דערהערט, אז דוד אַל־ראי איז אַריינגעלייגט געוואָרען אין חרם פון די אידישע עלטסטע, האָבען זיי זיך אויך שטאַרק דערשראָקען. זיי האָבען אויך מורא געהאַט פאַר'ן חרם פון די רבנים.

דאָס איז געווען דער ביטערער סוף פון דעם אידישען העלד דוד אַל־ראי וואָס האָט געוואָלט העלפען זיין פּאָלק !

די אירען פון באַנדאד האָבען דאָס געוואָהר געוואָרען פון די אירען וואָס זענען אָנגעלאָפּען אהער פון דוד אַל־ראי'ס אַרמעע. זיי האָבען מורא געהאַט צו בלייבען אין פּערסיען. די צוויי שלוחים זענען שוין נישט צוריקגעקומען נאָך באַג־דאד. זיי האָבען מורא געהאַט דער נשיא מיט דעם נאון זאָד־לען זיי נישט בעשטראָפּען דערפאַר, וואָס זיי האָבען זענומען געלד פון דעם פּערסישען הערשער און דערמאָרדעט דוד אַל־ראי'ן. זיי זענען אוועק צום סולטאַן און ער האָט זיי גוט

בעלוינט פאר זייער פערברעכען און זיי בעזעצט אין זיין לאַנד.

איצט אז דוד אל-ראי איז געווען טויט האָט דער סולטאַן אַרעסטירט אַלע פיהרער פון די אידישע קהלות, זיי געשלאָסען אין קייטען און אריינגעוואָרפען אין געפענגניס. ער האָט זיי געוואָלט אומברענגען. דער נשיא האָט דאָס געוואָהר גע-וואָרען, איז ער אוועקגעלאָפּען צום כאַליף און געבעטען זיין הילף. דער כאַליף האָט איהם מיטגעגעבען א בריעף צום סולטאַן, ער זאָל דערפילען די בקשה פון נשיא.

דער נשיא איז געפאָהרען צום סולטאַן און איהם געגע-בען א מתנה הונדערט צענטער גאָלד און דער סולטאַן האָט די אַרעסטירטע בעפרייט און עס איז געוואָרען שטיל.

ווי דעם נשיא'ס טאָכטער נחמה און איהר מאַן דוד האָ-בען דערהערט די טרויעריגע בשורה, האָבען זיי פערשטאַ-נען, אז דאָס וועט מנוחה'ן צוברעכען און זיי זענען אוועק צום גאון. האָבען זיי געטראָפּען דאָס הויז פול מענשען און די הויז-קנעכט זענען געלאָפּען ווילד אריין און אַרויס.

מנוחה האָט אין אָנפאַנג גע'חלש'ט. די דאָקטוירים האָ-בען זי דערמינטערט, אָבער זי איז צומישט און זי רעדט אויסענוועג און זי דערקענט קיינעם נישט. אז דער נאון האָט דערזעהן דעם נשיא'ס קינדער, איז ער צוגעגאנגען צו מנוחה'ן און געזאָגט :

— קוק, טאָכטער, דעם נשיא'ס קינדער נחמה און דוד זענען דאָ !

זי האָט אויסגעשטעלט די אויגען אויף זיי און גערעדט ווי אַ משוגע'נע. נחמה האָט שטאַרק געוויינט און מנוחה האָט געקוקט אויף איהר מיט ווילדע בליקען און אָנגעהויבען זאָגען אַ שיעור.

— אַ שעה צייט האַלט זי אין איין רעדען און מען ווייס נישט וואָס — האָט דער גאון געזאָגט מיט וועהטאָג.

די אומגליקליכע מנוחה איז געזעסען אין בעט, געקוקט אלעמען גלייך אין פנים און געזאָגט תורה אָהן צוזאמענהאַנג. זי איז געווען שרעקליך בלאַס, איהרע שוואַרצע אויגען האָבען געברענט ווילד און זי האָט געדעהט מיט'ן פינגער ווי זי

דערקלערט דאָס לערנען. שפעטער איז זי געוואָרען שטיל. נישט גערעדט קיין וואָרט, נאָר די ליפען בעוועגט און גע- מצבט מיט די פינגער.

די מיה פון די דאָקטוירים איז געווען אומזיסט. זיי האָ- בען זי נישט געקענט אויסהיילען. צו איהר גליק, און אפשר אומגליק איז געקומען דער בעריהמטער אידישער דאָקטאָר נתנאל, וואָס איז געווען הויפט דאָקטאָר אין כאַליף'ס משוגעים שפיטאָל. די מאַכמאָדאָנער האָבען איהם גערופען וואַהיד-אל-זמן (דער איינציגער אין זיין צייט) און ער האָט זיך אונטערגענומען זי צו היילען.

דעם נשיא'ס קינדער האָבען איהם דערצהלט, אז דוד אל-ראַי'ס טויט איז די אורזאך פון איהר קראַנקהייט, און איינציגווייסיג, איינציגווייסיג איז איהם געלונגען מיט רייד און מיט מערדיצען זי מאַכען וויינען. זי האָט זיך שטאַרק אויס- געוויינט און עס איז איהר געוואָרען גרינגער. דער דאָקטאָר איז געגאַנגען מיט איהר שפּאַצירען אין פּאָטער'ס גארטען און אין אַ חודש ארום איז זי געקומען צו זיך און געוואָרען געזונד.

דער גאון איז געווען שטאַרק דאַנקבאַר דעם דאָקטאָר וואָס ער האָט געראַטעוועט זיין איינציג קינד, און דער דאָקטאָר איז געוואָרען אַן איינגעהער אין גאון'ס הויז און אָפט געשמעסט מיט'ן גאון און מיט מנוחה'ן.

דער טרויער האָט מנוחה'ן צוגעגעבען א סך חן און דער דאָקטאָר האָט זיך שטאַרק פּערליעבט אין איהר. זעקס חדשים האָט ער געשוויגען, ענדליך האָט ער אנטפלעקט זיין סוד פאר דעם נשיא'ס איידים דוד מיט נחמה'ן און זיי געבע- טען איבערערדען מיט'ן גאון ער זאָל מסכים זיין אויפ'ן שדוך.

דוד האָט בעשלאָסען צו רעדען מיט'ן גאון און נחמה — מיט מנוחה'ן. מיט דעם גאון איז עס געגאַנגען גרינג. ער האָט געוואוסט אז איצט וועט איהם אָנקומען שווער צו קרי- גען אזא שדוך פאר איהר ווי ער וויל. זי איז דאך געווען גייסטיג קראַנק. ער איז געווען שטאַרק צופרידען וואָס דער דאָקטאָר, דער איינציגער אין זיין דור וועט ווערען דער איי- דים פון גאון "דער איינציגער אין זיין דור".

מיט מנוחה'ן איז אָבער געגאנגען זעהר שווער. זי וואָט זיך נישט געוואָלט טרייסטען נאָך אל-ראי'ן. ענדליך נאָך אַ סך מיה און רייד איז געלונגען דוד'ן מיט נחמה'ן זי אי-בערצורעדען און זי האָט נאָכגעגעבן.

דער דאָקטאָר נתנאל האָט אויסער זיין דאָקטאָריי נאָך געהאַט אַ סך מעלות, וואָס דער גאון האָט זיי אָבער געהאלט'טען פאר גרויסע חסרונות. אלע למודים חוץ דער תורה האָט דער גאון שטאַרק פיינט געהאַט. און ער איז דאריבער גע-ווען אַ שונא דעם "גרויסען אדלער", דער שטאַלץ פון די אי-דען, דער רמב"ם, ווייל ער האָט שטודירט און פערטיעפט זיך אין פילאָזאָפיע.

נתנאל איז געווען אַ געלערנטער פילאָזאָף און געקענט גוט העברעאיש און האָט געשריבען אַ פירוש אויף קהלת. די אידישע דיכטער האָבען איהם בעזונגען און שטאַרק גע-לויבט.

דער דאָקטאָר האָט שטאַרק מקרב געווען דעם אבן-עזרא, ווען ער האָט געוואַנדערט אין די מזרח-לענדער מיט זיין זוהן יצחק. דער אבן-עזרא איז מיט זיין זוהן געקומען נאָך באַגראַד און די אידישע עשירים האָבען איהם נישט גע-האַלפּען, נאָר נתנאל האָט איהם שטאַרק מקרב געווען און גע-שטיצט. ווען דער אבן עזרא איז אוועק פון באַגראַד איז זיין זוהן יצחק פערבליבען ליים דאָקטאָר און געלערנט ביי איהם מעדיצין.

דער דאָקטאָר האָט שטאַרק געהאַלטען פון זיין בוך וואָס ער האָט געמאַכט אויף קהלת. ער איז אויך געווען אַ מאַן מיט פעסטע מיינונגען און זיך נישט געלאָזט אָבשפּאַרען. דער גאון האָט נישט געהאַלטען פון זיין פילאָזאָפיע און מנוחה האָט געוואוסט אז עס וועט אויסברעכען אַ קריגע צווישען איהר פאָטער און דעם דאָקטאָר, האָט זי אכטונג געגעבען זיי זאָלען נישט שמועסען קיינמאָל וועגען גלויבען און פילאָזאָפיע.

דעם נשיא'ס איידים דוד האָט אויך געוואוסט, אז עס איז אַ געפּאָהר ווען זיי וועלען זיך אַמאָל צושמועסען וועגען

די פראגען. האָט ער שטאַרק צוגעאײלט די חתונה, מנוחה זאָל ענדליך פּערלאָזען איהר פּאָטער'ס הויז.

מנוחה האָט זיך אָבער אײנגעשפּאַרט אז עס מוז אריבער אַ גאַנץ יאָהר נאָך דוד אל־ראָ'ס טויט. און זי האָט געבעטען איהר פּאָטער אָבצולײנען די חתונה ביז דעם טאָג, ווען אלע קומען צוריק פון יחזקאל הנביא'ס קבר, וואו די אידען געהן צו יעדען יאָהרצײט.

די מזרח־אידען האָבען זיך אָבגעלערנט פון די ארומיגע פּעלקער צו געהן אויף די קברים פון הייליגע און דערצעהלען פון זיי אזעלכע וואונדער, וואָס די הייליגע האָבען קײנמאָל נישט געטאָן ביים לעבען.

אזוי האָבען זיי געפונען עזרא הסופר'ס קבר. און זיי דערצעהלען דערוועגען אזא מעשה :

עזרא הסופר איז געגאַנגען פון ירושלים צום פּערסישען קעניג און איז געשטאַרבען אויפ'ן וועג. פּערצעהן הונדערט יאָהר האָט קײנער נישט געוואוסט פון קבר ביז עס איז ענד־ליך געפונען געוואָרען דורך אַ בלינדען מאַכמאָדאַנישען פּאַסטור.

דער בלינדער פּאַסטור האָט געפּאַשעט זיין סטאַדע און האָט אײנגעדרימעלט. איז עמיצער געקומען צו איהם צו חלום און געזאָגט :

— איך בין עזרא הסופר. געה צום סולטאַן און זאָג איהם ער זאָל שיקען עטליכע אידען זיי זאָלען ארויסנעמען מייע ביינער פון דעם קבר און מיך בעגראָבען דאָרט און דאָרט. אויב ער וועט דאָס נישט טאָן, וועט זיין גאַנץ פּאַלק אויס־שטאַרבען אין אַ מנפה.

דער בלינדער פּאַסטור האָט זיך אויפגעכאַפט פון שלאָף און אַ וואונדער איז געשעהן — ער איז געוואָרען זעהענדיג. דער פּאַסטור האָט דאָס איבערגעגעבען דעם סולטאַן און ער האָט זיך גאָר נישט געמאַכט דערפון. איז געוואָרען אַ מנפה און אַ סך מענשען זײנען אויסגעשטאַרבען. דעמאָלט האָט דער סולטאַן שוין געשיקט אידען, זיי זאָלען איבערטראָגען עזרא הסופר'ס ביינער.

זיי האָבען געגראָבען און געפונען אַ מאַרמאַרנעם ארון מיט אַן אויפּשריט : "איך בין עזרא הסופר". האָבען זיי

מיט גרויס עהרע אוועקגעטראָגען דעם ארון צו דעם אָרט, וואָס דער פּאַסטאָר האָט זיי געזאָגט און דער סולטאַן האָט דאָרט אויפגעבויט אַ גרויסע געביידע מיט אַ גאַלדענעם קופאַל. יעדען אבענד זעהט מען אַ פייער-זייל זיך ציהען פון קבר ביז'ן הימעל און עס בעלייכט אַרום און אַרום אַ צוויי-דריי שעה. דריי-פיער מייל איז ליכטיג.

פון איין זייט פון דער געביידע האָט מען אויפגעבויט אַ שוהל און אויף דער צווייטער זייט — אַ מעטשעט. דאָס אָרט איז הייליג פאר אידען און מאַכמאדאנער. ביידע פעלקער ברענגען אַהער גרויסע נדבות און דאָס געהט חתונה צו מאַכען יתומים.

אַבער נאָך הייליגער און בעריהמטער איז יחזקאל הנביא'ס קבר, וואָס איז לעבען דער שטאָדט קופאַ, נישט ווייט פון טייך פרת. אויפ'ן קבר שטעהט אַ ריזיגע געביידע מיט אַ וואונדערליכען קופאַל.

די שוהל זאָל האָבען געבויט יכניה מלך יהודה מיט פינף און דרייסיג טויזענד אידען, ווען אויל מרודך האָט איהם בעפרייט פון תפיסה. אויף די ווענט זענען אויסגעקריצט די נעמען פון די אנגעזעהענע אידען. יכניה'ס נאָמען איז פון אויבען און יחזקאל'ס — אונטען.

די שוהל ווערט פעררעכענט פאר אַ קליין בית-המקדש. אין די צעהן טעג צווישען ראש-השנה-יום-כפור קומען זיך דאָרט צוזאַמען ביז אכציג טויזענד אידען פון גאַנץ ווייט. יום-כפור נעהמט מען ארויס דאָס ספר תורה וואָס יחזקאל האָט געשריבען און מען לייענט אין דעם.

אפילו דער נשיא, דער גאון מיט די ראשי ישיבות געהן דאָרט אַהין. דערנאָך פייערן זיי דאָרט סכות מיט גרויס פאַרדאָר. אויך די אַראַבער און די אַנדערע מאַכמאדאנער מיט זייערע פירשטען געהן דאָרט אַהין.

יענע צייט איז דאָרט אַ גרויסער יריד. די מענשען וואָס פערזאַמלען זיך דאָרט פערנעמען אַ פעלד גרויס צוויי און צוואַנציג מייל. אויף יחזקאל'ס קבר ברענען ליכט שטענדיג. קיין אויל און קנויטען געהן נישט אויס, ווייל דאָס פאַלקס ברענגט אַ סך נדבות. מיט דעם געלד פערריכטען זיי די

געביידע און פוצען זי אויס, מאכען חתונה יתומים און שטי-
צען לערנער וואָס האָבען נישט קיין פרנסה.

וועגען דעם דאָזיגען קבר דערצעהלען זיי זיך אָן געוואל-
דיגע נסים. אויף דעם קבר האָבען זיי אויך דערצעהלט, אז
א פייער-זייל פֿלעגט אַרויסגעהן דערפון, נאָר שלעכטע מענ-
שען האָבען פּערשוועכט דאָס קבר און דער פייער-זייל האָט
זיך אויפגעהערט צו בעווייזען.

און איבער דעם דאָזיגען פייעריל איז אויסגעבראָכען אַ
פייער צווישען גאון און דעם דאָקטאָר נתנאל און האָט זיי
דערווייטערט איינעם פון אנדערן אויף אייביג.

דער גאון האָט דערצעהלט דאָס וואונדער פאר אַלע
פּערזאָנלעכע אין נשיא'ס סוכה און געבראָכט אַ בעווייז
אז אויף עזרא'ס קבר איז נאָך היינט דאָ דער פייער-זייל. עס
זענען דערביי געווען דער דאָקטאָר נתנאל און דעם אַבן-
עזרא'ס זון יצחק. האָט יצחק געפרעגט פארוואָס דאָס פייער
ליכט נישט ביינאָכט נאָר אין אווענד ? און פארוואָס איז
א מאַכמאדאנישער פּאַסטוך אויסגעקליבען געוואָרען פון הי-
מעל צו געפינען עזרא'ס קבר, נישט קיין איד ? און פאָר-
וואָס האָט מען פּערצעהן הונדערט יאָהר נישט געוואוסט פון
דעם קבר ביז דער בלינדער פּאַסטוך איז געקומען ?

דער גאון האָט נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן, איז ער
געוואָרען בייז און איהם אויסגעזידעלט.

— איך פרעג, ווייל איך וויל וויסען און איהר זידעלט
מיך — האָט יצחק געזאָגט.

— אויף לעגענדעס פרעגט מען נישט קיין קשיות —
האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, ווילענדיג אָבהאַקען דעם שמועס.
יצחק האָט אָבער געהאַט געטרונקען אַ סך וויין און האָט
אַ זאָג געטאָן צום דאָקטאָר :

— איהר האָט דאָך אמאָל מיר דאָס אַלץ אַזוי גוט ער-
קלערט, וואָס שווייגט איהר איצט ?

דער נשיא איז געוואָרען נייגעריג און געפרעגט :

— וואָס האָט ער דערקלערט ?

— דאָס ליכט קומט פון דער זון-הויז. דערפאר אז עס
איז פינסטער זעהט מען נאָרנישט.

דאָס האָט דעם גאון שטאַרק פּערדראָסען און ער האָט

גערעדט שאַרף קענען נתנאל'ן וואָס האָט זיך ערלויבט שריי-
בען א פירוש אויף קהלת. האָט דער דאָקטאָר געענטפערט
שאַרף און דער נשיא האָט זיי איינגעשטילט און געזאָגט אז
דאָ האָט מען גערעדט וועגען דעם ליכט וואָס געהט אַרויס
פון די הייליגע קברים, נישט פון קהלת, און ער האָט געבעטען
דעם דאָקטאָר ער זאָל איהם דאָס דערקלערען.

— איך בין נאָך נישט געווען אויף עזרא'ס קבר און האָב
נישט געזעהן דאָס ליכט. איז ביי מיר א ספק צי די גאַנצע
געשיכטע איז אמת, אָדער די לייכטגלויביגע זאָגען דאָס
גלאַט אין דער וועלט אריין.

דער גאון איז אויפגעשפרונגען פאר כעס און געפרעגט :
— הייסט עס, אז דאָס וואָס דו זעהסט נישט מיט דיניע
אויגען גלויבסטו נישט ?

— איך האָב געזאָגט : אויף אַ מעשה פרעגמ מען נישט
קיין קשיות. אָבער ווען ס'איז אפילו אמת, קען איך דאָס
דערקלערען. דאָרט מוז אוראי זיך געפינען שוועבעל און
אונטער דער זון געהען אַרויס פון דער ערד ליכטיגע גאזען
און פארנאכט זעהען זיי אויס ווי א פייער-זייל. שפעטער
ווען עס ווערט פינסטער זעהט מען זיי נישט.

עס איז געוואָרען אַ טומעל צווישען די ראשי ישיבות,
דער גאון האָט זיך אויפגעשמעלט און געפרעגט שטרענג :

— און וואָס זאָגסטו אויף דעם בלינדען פאסטוך'ס
הלום ? און אויף דער מנפה ? און דעם ארון מיט דער
אויפשריפט ? דאָס אַלץ איז פאַר דיר, שוואַכ-גלויביגער,
צו וועניג צו גלויבען אין די וואונדער פון אונזערע הייליגע ?
נתנאל האָט זיך נישט געקענט העלפען און געענטפערט :

— לויט דער אידישער אמונה איז מען נישט מחויב צו
גלויבען אין נסים וואָס א בלינדער פאסטוך האָט געזעהן אין
הלום. ווער ווייס צי די גאַנצע מעשה מיט'ן הלום האָט נישט
אויסגעטראַכט אַ משוגע'נער אָדער א לינגער ?
— אוי, וועה ! אפיקורסות ! — האָבען די ראשי ישיבות
געשריגען.

— וועה צו די אויערן וואָס הערען דאָס ! — האָט דער
נשיא געזאָגט דערשראָקען.

דער גאון האָט גענעבען א ווינק דעם נשיא און די ראשי-

ישיבות און זיי האָבען זיך אַלע אויפגעשטעלט און דער גאון האָט אויפגעהויבען די הענר. דעם נשוא'ס איידימעס האָבען פערשטאַנען וואָס דער גאון געהט טאָן, זענען זיי צוגע- שפרונגען צו איהם און איהם געבעטען ער זאָל דאָס נישט טאָן. ער האָט אָבער זיך שטאַרק געבייזערט אויף זיי און אריינגעלייגט נתנאל'ן אין חרם און געזאָגט :

— איצט ביזנו א פערשאַלטענער און קענסט זיך נישט פערבינדען מיט מיין געבענטשט הויז.

נתנאל האָט נישט געקענט אַרויסרעדען קיין וואָרט. און איידער ער האָט זיך אומגעקוקט איז ער געבליבען אַליין. אַלע זענען אַרויס פון סוכה און איהם איבערגעלאָזט. נאָר יצחק דעם אבן עזרא'ס זוהן, איז געבליבען מיט איהם און דער חרם איז געפאַלען אויך אויף זיין קאָפּ.

אז דאָס פּאַלק האָט זיך דערוואוסט פון חרם האָבען אַלע זיך דערשראָקען און קיינער האָט נישט געוואָלט געבען נתנאל'ן מיט יצחק'ן אַן אָרט איבערצונעכטיגען. אפילו א טרונק וואַסער פאר געלד האָבען זיי נישט בעקומען. האָבען זיי געוואַנדערט אַ גאַנצע נאַכט ביז זיי זענען צוגעקומען צו די צעזעלטען פון די מאכמאדאנער און זיך א ביכעל אָב- גערוהט.

צומאָרגענס אינדערפריה זענען זיי אוועק נאָך באַגראַד און פאר חרפה וואָס די אידען האָבען זיי אָנגעטאָן האָבען זיי זיך גע'שמד'ט און געוואָרען מאַכמאדאנער.

אז מנוחה האָט דאָס געוואָהר געוואָרען האָט זי שרעקליך געוויינט. איין חתן נאָכ'ן אַנדערען האָט איהר פּאָטער ארייני- געלעגט אין חרם און געטויט פאר איהר אויף אייביג. דער גאון איז אָבער געווען שטאַרק צופרידען און געזאָגט אז פון הימעל האָט מען זיך דערבארמט אויף איהם, זיין טאָכטער זאָל נישט נעמען קיין שלעכטען מאַן.

מנוחה איז געבליבען עלענט און פערלאָזען אין איהר פּאָטער'ס הויז. זי האָט שוין מעהר נישט געוואָלט הערען פון חתונה האָבען. און האָט זיך אָבגעגעבען מיט לערנען. אין לערנען האָט זי געפונען א טרייסט פאר איהר פערלויב- רען גליק. זי איז געוואָרען אַ לעהרערין אין דער ישיבה. די

תלמידים האָבען זי נישט געזעהן ביים לערנען, נאָר פון פענסטער געהערט איהר שטימע. זי איז געוואָרען אַלט און פֿערוועלטט פֿאַר דער צייט.

ווען דער אבן-עזרא האָט דערהערט וואָס זיין זוהן יצחק האָט געטאָן האָט ער איהם בעקלאַנט ווי א טויטען און אָנ-געשריבען אַ ביטער קלאַג-ליעד אויף איהם.

שלעכטע צייטען זענען דערנאָך געקומען. דער נשיא איז געשטאָרבען. און לויט דעם ירושה-געזעץ האָט זיין איידם דוד בן הוריה געדאַרפט ווערען נשיא. אָבער לויט די לאַנד-געזעצען האָבען די אידען געדאַרפט אויסקלייבען דעם נייעם נשיא. האָט דאָס פּאָלק זיך צוטיילט אויף צוויי פּאַרטייען. איינע איז געווען פֿאַר דוד בן הוריה און די צווייטע פֿאַר'ן אַנדערן איידם — פֿאַר שמואל'ן. שמואל'ס ווייב האָט מקנא געווען איהר שוועסטער נחמה און אָנגערעדט איהר מאַן, ער זאָל וועלען דעם אַמט.

דער כאַליף איז געווען מיט ביידע אומצופֿרידען. מען האָט איהם געזאָגט, אז ביידע האָבען געהאַלטען מיט דוד אל-ראַאי'ן. עס האָט זיך אָבער נישט געלוינט אַרומצו-צווייטען פֿאַר דעם אַמט, ווייל דער גאון, וואָס האָט שטאַרק נושאַחן געווען ביים כאַליף, ווייל ער האָט אַריינגעלייגט אל-ראַאי'ן אין חרם, האָט זיך צוגענומען די נאַנצע מאַכט פון נשיא. ער האָט בעשטימט רבנים, האָט זיך צוגענומען דעם יעהרליכען צינז וואָס די אידען האָבען געצאָהלט דעם נשיא, און ער האָט געדונגען זעכציג קנעכט וואָס האָבען אַלעמען געשלאָגען מיט גראָבע שטעקענס, אויב מען האָט איהם נישט אָבגעטיילט דעם כבוד ווי א נשיא. אַלץ וואָס ער האָט גע-זאָגט האָט דער כאַליף בעשטעטיגט.

דוד בן הוריה איז געוואָרען שטאַרק פֿערביטערט און פֿערלאָזען באַנדאָד און צוריק געפֿאַהרען אין זיין געבורטס-שטאָרט מאַזוז. דער דאָרטיגער סולטאַן האָט איהם אָבגעגעבן בען נרויס כבוד און ער האָט געטראָגען דעם טיטול נשיא, איז באַלד זיין שוואַגער שמואל אַהינגעגאַנגען און די מחלוקה איבער'ן נשיא-טיטול האָט זיך בענייט. עטליכע יאָהר איז אָנגעגאַנגען די פּאַמיליען מחלוקה בין

עם זענען פלוצלינג אָנגעקומען שלוחים פון גאון, זיי זאָלען גלייך קומען נאָך באַגראַד, ווייל מנוחה האַלט ביים שטאָרר בען, זי וויל זיי זעהן פאר'ן טויט.

זיי זענען גלייך אוועק נאָך באַגראַד. זיי האָבען מנוחה'ן קוים דערקענט. זי איז געווען הויט און ביינער. די שווינדער זוכט האָט זי אויפגעפרעסען. עם איז איהר מעהר נישט געד בליבען ווי איהרע גרויסע שוואַרצע ליכטיגע אויגען. אַ רויט קייט האָט זיך געשפילט אין איהרע אויסגעדראַטע באַסען. דער אַלטער גאון איז געבויגען אין דרייען געשטאַנען איבער איהר צובראָכען און דערשלאָגען, וואָס זיין איינציג סינד שטאַרבט.

מנוחה האָט קוים געאַטעמט. זי האָט זיך שטאַרק דער-פרעהט מיט זיי און פאר'ן טויט האָט זי בעפוילען עם זאָל ווערען שלום. איהר צוליעב האָט שמואל זיך אָבגעזאָגט פון אַמט און איהם איבערגעלאָזט פאר דוד בן הודיה. דערפאַר האָט דוד איהם אוועקגעגעבען די גאַנצע ירושה וואָס איז געבליבען פון נשיא. דער גאון האָט אויך נאָכגעגעבען זיין טאָכטער ער זאָל נישט נעמען די ציגען וואָס געהערען דעם נשיא. די צוויי שוועסטערן האָבען אויך זיך איבערגעבעטען. אַלע האָבען געמוזט געבען תקיעת-כף מנוחה'ן אַז זיי וועלען האַלטען וואָרט.

אַז דער שלום איז געווען געשלאָסען האָט מנוחה זיך צוקושט מיט'ן פאָטער און מיט דעם נשיא'ס טעכטער, זי האָט זיך געזענענט מיט דוד'ן און מיט שמואל'ן און מיט אַ שמייכעל איז זי אויסגעגאַנגען.

עם איז אַלץ געוואָרען ווי מנוחה האָט געוואָלט. דער שלום איז געבליבען אין קראַפט. דוד דער נשיא האָט געד לעבט גוט מיט דעם גאון און זיי האָבען זיך מעהר נישט צוקריגט. עם איז אויסגעבראָכען אַ שאַרפע מחלוקה צווישען גאון מיט זיינע תלמידים און דעם רמב"ם און זיינע תלמידים, האָט דוד, דער נשיא, זיך איינגעשמעלט און נישט דערלאָזט אַז די ביידע גאונים זאָלען ווערען בעלידיגט.

רב דניאל פון דמשק האָט אָנגעשריבען א ספר קענען רמב"ם מיט שרעקליכע בעלידיגונגען, האָט דוד דער נשיא איהם געלייגט אין הרם ביז ער האָט הרטה געהאַט אויף זיינע

דייד און געבעטען מען זאל איהם מוחל זיין. צוזאמען מיט די פראנצויזישע רבנים, די בעלי התוספות וואס זענען געווען אין ירושלים, האָט דער נשיא אריינגעלעגט אין חרם די געגנער פון גאון און נישט געלאָזט אראָפּנעמען דעם חרם ביו זיי וועלען איבערבעטען דעם גאון.

אין יענער צייט איז געווען אַ האָפּנונג אז אידען זאָלען זיך אומקערען אין לאַנד פון די אבות, נישט מיט מאַכט, נאָר מיט גאָט'ס הילף און מיט'ן גומען ווילען פון די הער-שער.

רבי יהודה הלוי, דער הייליגער משורר, האָט, אין זיין גרויסער ליבע צו ארץ ישראל, פערלאָזט זיין היים אין שפּאַניען און אוועק נאָך ארץ ישראל. אויפ'ן וועג האָט ער געזונגען וואונדערליכע פייעריגע, הייליגע שירים פון גרויס ליבע צו ציון און ירושלים.

און אז רבי יהודה הלוי איז צוגעקומען צו די טויערן פון ירושלים, איז ער פערשוואונדען, קיינער האָט איהם מעהר נישט געזעהן. גאָט האָט איהם צוגענומען.

זיינע הייליגע פייעריגע שירים האָבען זיך צוברענט אין אַ גרויסען, הייליגען פלאַם און אָנגעצונדען אלע אירישע הערצער מיט אַ שטאַרקער ליבע צום הייליגען לאַנד און דער הייליגער שטאָדט.

מאַסען אידען זענען דעמאלט געגאנגען נאָך ארץ ישראל, נאָר די קריסטען האָבען זיי נישט אַריינגעלאָזט. אין גאַנץ ארץ ישראל זענען דעמאלט געווען נישט מעהר ווי אַ טויזענד אירישע פאַמיליעס און האָבען געלעבט אין גרויס אַרימקייט. צוויי הונדערט אירישע פאַמיליעס האָבען געוואוינט אין ירושלים, אין אַ ווינקעל הינטער מגדל דוד. זיי האָבען דאָרט געהאַט אַ פאַרבעריי, וואָס זיי האָבען אָבגעדונגען פון דעם קריסטליכען קעניג און בעצאָהלט דערפאר זעהר טהייער. יעדער איד וואָס זיינע הענד און דאָס פנים זענען נישט געווען אויסגעשמירט מיט פאַרב איז געוואָרען אַרויסגעטריי בען. א איד האָט זיך נישט געמאָרט וויזען מיט אַ לייטיש אויסזעהן.

דעמאלט איז געווען קעניג אין ירושלים באלדווין, דער פירטער, אַ דרייצעהן-יעהריגער פול מיט צרעת פון קאָפּ ביז

די פיס. אז ער האָט דערהערט אז אידען קומען מאַסענווייז נאָך ירושלים, האָט ער פאַר כעס ארויסגעטריבען די צוויי הונדערט פאַמיליעס וואָס האָבען געוואוינט דאָרט פון פריי-הער. נאָר איין איינציגע פאַמיליע האָט ער איבערגעלאָזט און זי האָט געמוזט צאָהלען פאַר דער פאַרבעריי די זעלבע סומע געלד וואָס די צוויי הונדערט האָבען געצאָהלט.

דער מצורע'דיגער קעניג איז בלינד געוואָרען און גע-שטאַרבען. איז אויף זיין אָרט געוואָרען קעניג א זעקסדיגער ריג אינגעל. דעם יונגעל'ס שטיפפאַטער האָט איהם דער-מאָרדעט און פערנומען דעם טראָהן. דעמאָלט האָט סאלאדין, דער עגיפטישער סולטאַן דערקלערט קריעג די קריסטען און אין א גרויסער שלאַכט לעבען טבריה האָבען די קריסטען געהאַט אַ שרעקליכע מפּלה. דער קעניג מיט זיינע מיניס-טאָרען און ריטער זענען געוואָרען געפאנגען און סאלאדין האָט פערנומען גאַנץ ארץ ישראל.

סאלאדין איז געווען אן עהרליכער און גוטער הערשער. ער האָט ערלויבט אַלע אידען צו קומען צוריק נאָך ארץ ישראל און זיך בעזעצען וואו זייער האַרץ גלּוסט. אַלע פערטריבענע האָבען זיך גלייך אומגעקערט. פיעל נייע זענען געקומען פון טונים, מאראקא און טריפאלי און זיך בעזעצט אין הייליגען לאַנד און געגרינדעט א קהלה.

דערנאָך זענען געקומען אידען פון דייטשלאַנד און פראַנקרייך, די אשכנזים. די אשכנזים זענען געשטאַנען הע-כער אין לערנען ווי די פריהעריגע אידען און זיי האָבען איבערגעוואויגען אין אַלע רעליגיעזע פראגען. דעמאָלט האָ-בע זיי אינגעפיהרט אז ראש השנה זאָל זיין צוויי טעג, ביז דעמאָלט איז אין ארץ ישראל געווען ראש השנה נאָר איין טאָג.

באַלד ווי די אידען האָבען אָנגעהויבען זיך בעזעצען אין ארץ ישראל איז געקומען אַ ניי אומגליק. די אייראָפּעאישע הערשער האָבען דערהערט אז די מאַכטאדאַנער האָבען פערנומען ירושלים, האָבען זיי גערופען די קריסטען צו א נייען קרייצצוג.

די מעכטיגע הערשער, פרידריך באַרבאראַסא, קייסער פון דייטשלאַנד; פיליפ אויגוסט, קעניג פון פראַנקרייך און

ריטשארד לייבענהארץ, קעניג פון ענגלאַנד, זענען געשטאנען
בראש פון דעם קרייצצוג. צו זייערע ארמען זענען צוגע-
שטאנען די קריסטען פון מזרח און עם האָט אויסגעבראַכען
א שרעקליכע מלחמה אין אזיע און די אידען האָבען דערווייל
געלימען גרויסע פערלוסטען.

דער דייטשער קייסער איז אָבער דערטרונקען געוואָרען
לעבען קיליקיא און דער פראנצויזישער קעניג מיט דעם
ענגלישען האָבען זיך צוקריגט, און נאכדעם ווי זיי האָבען
איינגענומען עכו האָט דער פראנצויזישער קעניג זיך אומ-
געקערט נאָך פראנקרייך און דער ענגלישער קעניג איז
אליין געגאנגען אויף ירושלים.

ער האָט זי אָבער נישט געקענט אייננעמען און ער האָט
ענדליך געשלאָסען פריעדען מיט סאלאדינען. די גאַנצע
שטרעקע ביים ים פון יפו ביז צור זאָל געהערען צו די
קריסטען און ירושלים מיט גאַנץ ארץ ישראל צו די מאַכמא-
דאנער. זיי וועלען נישט מעהר שטערן די קריסטען צו
געהן צו זייערע הייליגע קברים אין ארץ ישראל. דעמאָלט
אָן געוואָרען רוהיג אין לאַנד.

אויב אין מזרח איז געוואָרען רוהיג איז אָבער אין אייר
ראָפּא געוואָרען אומרוהיג. דער פויפסט אינגאנצנט האָט
אָנגעצונדען א פייער פון האַס צו די אידען, די קרייצצוגען
האָבען נישט אויפגעהערט און פון יעדען קרייצצוג האָבען
די אידען געליטען מורא'דיגע פּיין. דאָס לעבען איז געווען א
גיהנם פאר אידען. דער פויבסט איז געווען אזוי פערביסען
אַז ער האָט בעשטראַפט אפילו די קריסטען וואָס האָבען גע-
לאָזט אידען צורוח.

די דאמיניקאנער און פראנצויסקאנער מאַנאָכען האָבען
זיך צושפרייט איבער אלע לענדער און אָנגעטאָן שרעקליכע
צרות צו אידען. דער קעניג, אָדער הערשער וואָס האָט נישט
געפייניגט און אונטערדריקט די אידען פון זיין לאַנד, איז
פון זיי דערקלערט געוואָרען אלס אַ קריסטוס-לעסטערער און
אַן אפיקורס. די הערצאָגען פון דרום פראנקרייך האָבען נישט
געפייניגט די אידען, האָט דער פויבסט זיי שטארק פער-
פאָלגט דערפאר. דער פראנצויזישער קעניג איז געווען אַ

שרעקליכער שונא־ישראל און ער האָט אָהן רחמנות געפֿיי־
ניגט די אידען.

אָבער דער פּויבסט איז נאָך אַלץ נישט געווען צופרידען,
ווייל ער לאָזט די אידען זיין אין זיין קעניגרייך. און ער
האָט געשריבען צו אלע הערצאָגען די דאָזיגע ווערטער :
די קריסטען טאָרען נישט לאָזען אידען צורוח. אידען מוזען
זיין געזונד ווי קין דער ברודער־מערדער און שטענדיג טראָג
גען אויפ'ן שטערן דעם שאַנד־פּלעק. די קריסטען טאָרען
נישט אויס'הרג'ענען די אידען און זיי פּערטיליגען, נאָר זיי
לאָזען לעבען און זיי אזוי מאַטערן ביז זייער לעבען זאָל זיי
ווערען ערגער ווי דער טויט.

די יוידע אױסגעלאַסענקייט פון די קאַטאָלישע גלחים
האָט אין דרום פראַנקרייך אָבגעשטויסען א סך קאַטאָליקען
און זיי האָבען זיך אָבגעריסען פון דער קירכע, זיי האָבען
געליקענט אין פּויבסט, דאָס זענען געווען די הונגענאָמען.

דער פּויבסט האָט שטאַרק געזידעלט די הערשער פֿון
לאַנד וואָס זיי האָבען נישט פּערטיליגט די אידען און די
אפיקורסים און ער האָט אַרײַנגעלייגט אין חרם אַלע אײַנ־
וואוינער פון טולוז און נאָך א סך שטעט. ער האָט גערופען
די קאַטאָליקען צו א קרייצצוג אויף טולוז און בעזיע. הונד
דערט טויזענט פּאַנאַטישע קאַטאָליקען זענען געגאנגען אויף
די שטעט און אין בעזיע אַלײן האָבען זיי אױסגעקוילעט
זיבעציג טויזענט נפשות, אַלטע און יונגע, מענער און
פּרויען, מאַמעס מיט זײַנקינדער. זיי האָבען אפילו אױס־
געקוילעט געטרייע קאַטאָליקען, וואָס האָבען געוואוינט אין
שטאָרט. די צוויי גלחים, די שלוחים פון פּויבסט, האָבען
געזאָגט צו זיי אז זיי זאָלען אלעמען אױסקוילענען און די
געטרייע וועט גאָט פיהרען אין געדן.

אז די קאַטאָליקען האָבען געקוילעט קריסטען, האָבען זיי
שוין אױסגעלאָזט זייער צאָרן צו די אידען און די אידען
האָבען געליטען שרעקליכע פּערלױסטען. דער פּויבסט איז
אָבער אַלץ נישט געווען צופרידען און ער האָט גערופען א
קאָנקלאַוו צו מאַכען נייע גזירות אויף אידען. דאָס יאָהר האָ־
בען אידען גערופען "דאָס טרויריגע יאָהר".

אידען האָבען איבער דעם פּויבסט געלעבט אין גרויס שרעק. און דריי הונדערט רבנים פון פראַנקרייך און ענגלאַנד האָבען בעשלאָסען צו בעזעצען זיך אין ארץ ישראל. זיי האָבען געהערט, אז אונטער "ישמעאל'ס" הערשאַפט לעבן בען אידען רוהיג. די שרעק פאר דעם פּויבסט און רבי יהודה הלוי'ס הייליגע שירים וועגען ארץ ישראל האָבען זיי געפיהרט אין לאַנד פון די אבות.

בראש פון די דריי הונדערט רבנים זענען געגאנגען די בעלי התוספות רבי יהונתן כהן פון לונעל, רבי שמשון פון שאנז, רבי שמואל בן ר' שמשון, רבי סעדיה, רבי טוביה, רבי יוסף בן ר' ברוך, זיין ברודער רבי מאיר, רבי אברהם חזקן און רבי דוד, דער "רב נכבד".

אז דער נשיא דוד האָט דאָס דעהערט איז ער געפאָהרען נאָך ארץ ישראל, מקים זיין דעם נדר צו זיין אין הייליגען לאַנד און צו זעהן די בעריהמטע "בעלי התוספות". פון כאַליף האָט ער מיטגענומען אַ בריעה צום הערשער פון ארץ ישראל, ער זאָל קריגען די ערלויבניש צו זיין אויף די אידישע הייליגע ערטער, וואָס די מאַכמאָדאָנער האָבען פערנומען און קיינעם נישט צוגעלאָזט צו זיי.

אין חברון האָט דער נשיא זיך בעגעגענט מיט די בעלי התוספות און צוזאמען געווען אין מערת המכפלה און דערנאָך געגאנגען נאָך ירושלים. ווי זיי האָבען דערזעהן די הייליגע שטאָרט פון ווייטענס, האָבען זיי געריסען קריעה און אז זיי זענען צוגעקומען צום אָרט פון בית המקדש האָבען זיי נאָכאמאָל געריסען קריעה און שטאַרק געוויינט אויפ'ן חורבן.

זיי זענען געווען אויף די קברים פון די אידישע מלכים, נביאים און תנאים. די קברים זענען דאָס איינציגע וואָס איז איבערגעבליבען פון אמאָליגען רוהם און גרויסקייט. אָבער אפילו דאָס איינציגע איז אויך אין פרעמדע הענד. די מאַכמאָדאָנער האָבען אלע פערנומען. נאָך פאר גרויסע סומען געלד קריגט אַ איד אן ערלויבניש צו וויינען אויף די הייליגע אידישע קברים.

דער נשיא האָט פאר די רבנים און זייערע פאמיליעס געקויפט וואוינונגען צווישען די חורבות לעבען בארג ציון.

פון מגדל דוד ביז'ן כותל מערבי. ער האָט אויך געלאָזט פער-
ריכטען פאר זיי אן אלטען פראכטפולען בנין פאר א שוהל.
דער נשיא איז געווען צוויי יאָהר אין ירושלים ביי ער
האָט איינגעארדענט אלע רבנים אין שטאָדט און ער האָט פון
זיי זיך אָנגעהערט די גרויסע צרות וואָס אידען שטעהען
אויס אין אייראָפּא און אלע צוזאמען האָבען פּערגאָסען ביי
טערע טרערען אויף דעם טרויעריגען מצב פון אידען.

די קריסטען האָבען נישט צוגעלאָזט קיין אידען צו אן
אמט און אפילו נישט צו בעשעפטיגען זיך מיט ערד-אַר-
בייט אָרעך א מלאכה. האָבען אידען געמוזט האַנדלען מיט
אַלטוואַרג און לייהען געלד אויף פּראָצענט. די צוויי מיאָוס'ע
בעשעפטיגונגען האָבען די קריסטען געלאָזען פאַר אידען.

דורך די בעשעפטיגונגען האָבען אידען געליטען מורא'-
דיגע פיין. דער האַנדעל מיט אַלטוואַרג האָט זיי פּער-
מיאָוס'ט אין די גוים'ס אויגען און דאָס לייהען געלד אויף
פּראָצענט האָט געוועקט האַס ביי די גוים וואָס האָבען גע-
ליהען דאָס געלד. און אז זיי האָבען געדאַרפט צאָהלען די
חובות, האָבען זיי אויסגעטראַכט פאַלשע בלבוילים אויף איר
דען און מען האָט זיי דערמאָרדעט און זיי האָבען פּער-
שפּאַרט אָבצוגעבען דאָס געליהענע געלד. פון פריהער איז
דאָס לעבען געווען א גיהנם פאַר אידען, דער פּויבסט אינא-
צענט איז געווען דער ערגסטער טייוועל און ער האָט די
אַלע גוואַלדטאַטען און פּערברעכענס קעגען אידען געלאָזט
מאַכען פאַר שטענדיגע געזעצען.

דערפאַר זענען די רבנים אוועק פאַראויס און געהאַפּט אַז
דאָס פּאַלק וועט נאָכקומען. די צוויי רבנים, איינער פון די
פאַרבער, רב סעדיה איש ימיני, און רב אליהו המערכי פון
די אפּריקאַנער אידען, האָבען אויך דערצעהלט דעם נשיא
זייערע צרות וואָס זיי האָבען זיך אָנגעליטען פריהער און
אַלע צוזאַמען האָבען געדאַנקט גאָט, וואָס זיי האָבען זוכה
געווען צו זיין אין הייליגען לאַנד און געזעהן אין דעם אן
אָנהויב פון דער נאָולה.

עס איז אָבער נישט געווען קיין אָנהויב פון דער נאָולה.

די דריי הונדערט רבנים זענען געקומען, אָבער דאָס פּאַלק איז נישט נאָכגעגאנגען. מענשען וואָס זאָלען בעארבייטען דאָס לאַנד און אויפבויען די חורבות זענען נישט געקומען. עס זענען געקומען פּאַסטוכער אָהן אַ סטאַדע, קעפּ אָהן הענד. זיי האָבען מיטגעבראַכט אַ סך תּורה, זיי האָבען אָבער נישט געהאַט קיין ברויט פּאַר זייערע פּרויען און קינדער.

עס זענען יא דערנאָך געקומען אַ צוויי טויזענט אידען. זיי זענען אָבער נישט געווען קיין ארבייטער. קיין איינער פון זיי האָט נישט געוואוסט צו האַלטען אַן אַקער אין האַנד. זיי זענען אַלע געווען לערנער, ווער מעהר און ווער וועניגער. עס זענען געווען עטליכע וואָס האָבען מיטגעבראַכט געלד און געדענקט דאָ צו האַנדלען. עס איז אָבער אין דעם וויס־טען לאַנד נישט געווען מיט וואָס צו האַנדלען. די וואָס האָרען בען געהאַט געלד האָבען עס אויפגעגעסען. די איבריגע האָרען בען אפילו אויף דער ערשטער צייט נישט געהאַט מיט וואָס צו קויפּען ברויט.

דער נשיא האָט אין אָנפאַנג זיי געשטיצט און גרייט געווען דאָס צו טאָן ווייטער ביז יעדער וועט געפינען פּרנסה. זיי האָבען נאָרנישט געזוכט קיין פּרנסה, נאָר האָבען גע־וואַרט אויף נסים, די פּרנסה זאָל זיי אריינקומען אין הויז אַרײַן.

זיי זענען געווען גאַנץ אַנדערש פון די אידען אין בבל און אין גאַנצען מזרח. די אידען פון מזרח זענען געווען ערד־אַרבייטער און בעל־מלאכות. די אידען פון אייראָפּא זענען נישט געקומען לעבען אין ארץ־ישׂראל, נאָר שטאַרבען און בעגראָבען ווערען אין דער הייליגער ערד.

די גרויסע רבנים האָבען זיך אויך צוטיילט אויף פּאַר־טייען. א טייל האָבען געהאַלטען מיט'ן רמב"ם און אַ טייל איז געווען קעגען איהם. פון דער צוטיילונג פון די רבנים וואָלט אָבער קיין בייז נישט אַרויסגעקומען. עס זענען אָבער צווישן די אריבערגעקומענע אידען געווען ארומקריענער, וואָס זענען געווען גרויסע בעל־גאוה'ניקעס און זיי האָבען גע־שפּעט פון די פּאַרבער און די אַפּריקאַנער אידען און זיך אַרומגעריסען מיט זיי.

זיי האָבען גערופען די רבנים פון די פאַרבער עמ"י הארצים, האָט דער הויפט רב פון די פאַרבער געזאָגט בייז :
 — זייער מינדסטער נאָגעל איז בעסער ביי נאָט ווי איהר אינגאַנצען. זיי זענען עהרליך, טוען ארבייט און איהר זענט בטלנים, ליידיג-געהער. זיי זענען פאַרבער און איהר זענט געפאַרבעט !

די גרויסע רבנים, די בעלי-התוספות, האָבען פון די קריגערייען געהאט גרויס צער און אוועק פון ירושלים. א טייל איז אוועק נאָך צפת און טבריה און צום באַרג כרמל, נאָר עמליכע בעלי-התוספות זענען פערבליבען אין ירושלים און זיך געהאַלטען פון ווייטענס פון אלעמען.

אידער דער נשיא איז אוועק פון ירושלים האָט ער איר בערגעלאָזט א גרויסע סומע געלד פאר די דאָרטיגע אידען, ער האָט אויך גע'פועל'ט ביי די וואָס האָבען מיטגעבראַכט געלד זיי זאָלען שטיצען זייערע אָרימע ברידער. א טייל אָרימע האָבען איהם געפאַלגט און אוועק פון שטאָרט. דער נשיא האָט זיי געקויפט לאַנד, זיי זאָלען דאָרט פאַשען שאָף. ער האָט געהאַפט אז זייערע קינדער וועלען ווערען צוגעבונדן דען צו דער ערד און זי בעאַרבייטען און עס וועט ווערען א גרויסער אידישער ישוב.

דער נשיא איז צוריקגעקומען נאָך באַגראַד. ער האָט אָבער כסדר געבענקט נאָך ארץ ישראל. בעזונדער האָט ער געוואָלט וויסען וואָס עס איז געוואָרען מיט די אידען וואָס ער האָט זיי געקויפט לאַנד אין שאָף. ער האָט שפעטער גע-הערט גוטע נייעס. נאָט האָט געבענטשט זייערע סטאָדעס און זיי האָבען געהאַט א גוטען און א רוחיגען לעבען. א רב האָט זיך אַרײַנגעקליבען צו זיי און לערנט מיט זיי אין מיט זייערע קינדער. דער נשיא האָט געהאַט גרויס נחת דערפון. ער האָט אָבער געהאַט גרויס צער וואָס די מחלוקת אין ירושלים האָט בען נישט אויפגעהערט. טאָג און נאַכט האָבען די אשכנזים מיט די פאַרבער און די אפריקאַנישע אידען זיך ארומגע-קריגט.

די דאָזיגע מגלה האָט אָנגעשריבען דער זיבעציג יעהר
רינגער נשיא דוד בן הודיה אין יאָהר פיער טויזענט, ניון
הונדערט און אכציג, פאר זיין זוהן ישי און ער האָט איהם
צוגעשריבען די דאָזיגע ווערטער :

מיין טייערער זוהן ישי ! איך לאָז דיר איבער די מגלה
און מיין שטעמפעל. זאָלסט זיי אָבהימען פאר דייענע קינדער
און קינדס-קינדער.

איך בין גרוי און אַלט און האָב זיך שוין מייאש געווען
צו זעהן מיט די אויגען די ישועה פון מיין פאָלק. גאָט'ס
חסד איז אָבער גרויס און איך האָף צו גאָט, אז ער וועט
שיקען זיין הילף. און אויב עס וועט דויערן לאַנג, וואָרט דו
און דייענע קינדער אויף דער ישועה.

געדענקט דאָס הייליגע לאַנד און טראַגט ירושלים אין
אייער האַרצען. איהר זאָלט תמיד שטיצען די אָרימע לייט
פון ארץ ישראל. די זעלבע סומע געלד וואָס איך שיק יעהר-
ליך נאָך ארץ ישראל זאָלט איהר אויך שיקען. און אויב
גאָט וועט אייך העלפען און איהר וועט זיין רייכער, זאָלט
איהר שיקען מעהר.

איהר זאָלט אויך העלפען די אידישע פאָסטוכער אין
ארץ ישראל, זיי זאָלען קענען קויפען מעהר לאַנד.

נאכמעהר זאָלט איהר שטיצען אונזערע אָרימע ברידער
פון אייראָפּא, וואָס קומען נאָך ארץ-ישראל. זיי דאַרף מען
נאָכמעהר העלפען. איהר זאָלט זיך אָבער צוזאמענשריי-
בען מיט די אייראָעפּאישע רבנים און זיי בעמען זיי זאָלען
אַכטונג געבען, אז די וואָס פאָהרען נאָך ארץ ישראל זאָלען
זיין יונגע ענערגישע ארבייטסזאַמע מענשען, נישט קיין
שוואַכע און פּוילע. די שוואַכע און פּוילע טוען שאַדען מיט
זייער קומען.

פאר די ענערגישע און ארבייטסזאַמע זאָלט איהר געבען
געלד און נוצען אייער שטאַרקען איינפלוס, דעם איינפלוס
פון נשיא פון בבֿל "צו שטיצען יעדען אידישען לאַנד-
ארבייטער און גערמנער אין הייליגען לאַנד". אונזער האָפּ-
נונג איז אויף זיי און דורך זיי וועט קומען די גאולה און

אונזער פאָלק וועט דערלעבען די אמת'ע ישועה אויסגע-
לייזט צו ווערען פון שווערען ביטערען גלות.

דאָס זענען די רייד פון דיין פאָטער

דוד בן הודיה בן אברהם
אברבנאל פון מלכות בית דוד.

דער שאנד-צייכען

דער אידישער ישוב וואָס האָט זיך אָנגעהויבען שאַפען אין ארץ ישראל איז ווידער געוואָרען פּערוויסט. די ווילדע מאַנגאלען זענען ארויס פון מיטעל־אזיע און חרוב געמאַכט אַ סך לענדער. זיי האָבען אויך פּערוויסט פּערסיען, בבל און סיריען. זיי האָבען אויסגע'הרג'עט אין די לענדער פיער מיליאָן זעקס הונדערט און זיבען און פּערציג טויזענט נפשות. אין באַנדאָר האָבען די מאַנגאלען אויסגע'הרג'עט צוויי הונדערט טויזענט מאַן.

זיי האָבען זיך פּערשפּרייט אויף אַלע זייטען און אומע־טום וואו זיי זענען געקומען האָבען זיי מיטגעבראַכט פאַר־וויסטונג און חורבן. אַ טייל מאַנגאלען זענען געגאַנגען אויף ארץ ישראל און האָבען פּערוויסט ירושלים און אויסגעקוילעט אַלע איינוואוינער. אַ קליין הייפּעלע האָט זיך געראַטעוועט אין די בערג.

זעהר ווייניג אידען האָבען זיך געראַטעוועט און אַנט־לאָפען נאָך שכס און זיי האָבען מיטגענומען מיט זיך נאָר די ספר תורה'ס.

ווען די מאַנגאלען זענען אוועק זענען צוויי טויזענד מאַכ־מאַדאָנער און דריי הונדערט קריסטען צוריקגעקומען נאָך ירושלים, נאָר די אידען האָבען זיך נישט געאיילט צוריק צוקומען.

ווען רבנו משה גירונדי, דער רמב"ן, איז אין זיבען יאָהר אַרום געקומען נאָך ירושלים, האָט ער דאָרט נאָר געפונען צוויי אידען, צוויי ברידער פאַרבער. איבער דעם רמב"ן האָר בען די אַנטלאָפּענע אידען זיך איינציגווייז אומגעקערט און דער רמב"ן האָט צווישען די חרבות געפונען אַ הויז מיט מאַרמאַרנע זיי־ען און ער האָט דערפון געמאַכט אַ שוהל. עס האָט זיך דאָרט באַלד געגרינדעט אַ קהלה וואָס איז שפּעטער

שטארק אויסגעוואקסען איבער דער גרויסער ישיבה וואָס דער רמב"ן האָט דאָרט געגרינדעט.

דער רמב"ן האָט נישט לאַנג געלעבט אין ירושלים. אויפ'ן דריטען יאָהר איז ער געשטאָרבען. זיינע גרויסע מעשים זענען אָבער געבליבען געבענמשט אויף אייביג.

נאכדעם ווי די מעכטיגע מאנגאלישע הערשער האָבען איינגענומען די וועלט האָבען זיי געלעבט רוהיג אין זייערע פּאַלאַצען און זייערע קינדער האָבען זיך צוטיילט מיט די לענדער. אראנאן האָט געקראָגען פּערסען, כּבל און סיריען און ער האָט געהאַט צוויי הויפט־שטערט, טאווריו און באגדאד. און האָט ער אַמאָל געוואוינט אין איין הויפט־שטאָרט און אַמאָל אין דער צווייטער.

ווען די מאנגאלען האָבען פּערנומען באגדאד איז דעמאלט געווען נשיא יוסף אברבנאל בן ישי, דוד הנשיא'ס אייניקעל. דער נשיא יוסף מיט זיין ווייב זענען אומגעקומען אין דער שלאַכט און זיי האָבען איבערגעלאָזט דריי יתומים, קליינע אינגלעך. דער יונגסטער יהודה איז געווען אַ צוויייערהיג קינד.

זייערע קרובים האָבען צוגענומען די יתומים און זיי געלאָזט לערנען תורה און וויסענשאַפט און זיי זענען געוואָרען בעריהמטע דאָקטוירים. דער בערימטסטער איז געווען דער עלטסטער מרדכי. ער איז געוואָרען דעם קעניג'ס לייב־דאָקטאָר און דער קעניג האָט איהם שטארק ליעב געהאַט.

מרדכי איז אַזוי געפּעלען דעם קעניג, אַז ער האָט איהם געמאַכט פאַר פינאַנץ־מיניסטער. ער האָט איהם געגעבען דעם העכסטען טיטול און ער איז געוואָרען דער פיהרער פון דער רעגירונג. מען האָט איהם גערופּען "דער זייל פון קעניג־ניגריך". מרדכי האָט געגעבען הויכע שטעלעס זיינע ברידער, קרובים און גוטע פריינד און ער האָט אַ סך גוטס אויפגעטאָן פאַר אידען.

ער איז אויך געווען גוט צו די קריסטען און פיעל פון זיי בעשטימט פאַר הויכע בעאמטע. ער איז געווען בעליעבט ביי אַלעמען און די דיכטער האָבען איהם געזונגען לויב־לידער. די אידען פון דייטשלאַנד האָבען דאָס געוואָהר געוואָרען און אַ סך האָבען איהם געהאַלטען פאַר משיח. פיעל אידען

האָבען פּערלאָזט זייערע היימען און מיט זייער הויזגעזינד געפּאָהרען צו איהם. דער מהר"ם פון רוטענבורג האָט זיך געוועקענעלאָזט מיט זיין פּאַמיליע און געוואָלט פּאָהרען נאָך ירושלים.

אַבער ווען ער איז צוגעקומען צום ים אין איטאַליען האָט מען איהם אַרעסטירט. דער קייסער רודאָלף איז געווען אין כּעס וואָס א סך אידען פּערלאָזען דייטשלאַנד און נעמען מיט זיך זייערע פּערמענענס, האָט ער דערפּאַר איינגעשפּאַרט דעם גרויסען גאון אין געפּענגניש, אין פּעסטונג ענוועסהיים. דאָרט איז דער גאון געזעסען ביז זיין טויט.

מרדכי האָט געוואוסט אז די אידען אין אייראָפּאַ שטעהן אויס געברענטע צרות און ער האָט בעשלאָסען צו שיקען א פּערטרעטער צו די אייראָפּעאישע הערשער אין נאָמען פון מעכטיגען קעניג אראנאן און שליסען מיט זיי א בונד, וועט ער דערנאָך קענען פּועל'ן זיי זאָלען גוט בעהאַנדלען זייערע אידען.

ער האָט דערצו אויסגעקליבען זיין יונגסטען ברודער יהודה וואָס האָט גוט געקענט די אייראָפּעאישע שפּראַכען, און ער האט איהם מיטגעגעבען א רעקאָמענדאַציע-בריעף צום פּויבסט און יהודה אברבנאל האָט זיך תּיכּף געלאָזט אין וועג אריין.

און אזוי ווי ער האָט געוואוסט אז דער פּויבסט איז דער בעפּעהלגעבער צו אלע קעניגען און זיי פּאָלגען איהם, איז ער דאָס ערשטע געפּאָהרען נאָך רוים זיך זעהן מיט'ן פּויבסט.

די אַמאָליגע וועלט־הערשערין רוים, וואָס האָט חרוב גע- מאַכט ארץ ישראל, איז איצט אַליין געווען האַלב פּערוויסט. די פּרעמדע פּעלקער וואָס זענען זי בעפּאלען האָבען א סך מייערע געביידעס צושטערט. פּיעל גרויסע פּראַכטפולע פּאַ- לאַצען זענען פּערניכטעט געוואָרען אין די אינערליכע מלחמות. נאָר איין פּאַלאַץ איז געבליבען אין זיין גאַנצער פּראַכט. דער וואַטיקאַן, וואו עס וואוינט דער פּויבסט מיט זיינע גלחים.

אָפּט זענען די רוימער אויך בעפּאלען דעם וואַטיקאַן און געשטורמט דעם פּויבסטליכען הויף, ווייל ער האָט זיך גענר-

מען צופיעל מאכט אין לעבען. די הערשער פון אנדערע לעני-
דער האָבען געצימערט פאר'ן פויבסט. אָבער די איטאליעני-
שע פירשטען, קענענדיג דעם פויבסט'ס הויף פון דערנאָהנט,
האָבען אָפט געפיהרט מלחמות מיט דעם פויבסט. נאָך מיט
דער הילף פון זיינע געדונגענע פרעמדע סאָלדמען האָט דער
פויבסט געקענט ביישטעהן קעגען זיינע געגנער.

אמאָליגע יאָהרען איז רוים געווען די וועלטהערשערין
מיט דער מאַכט פון דער שווערד. איצט איז זי ווידער געוואָר-
רען די וועלטהערשערין אָבער מיט'ן כח פון קאטאליציזם.
אָנשטאָט דער שווערד האָט איצט דער וועלטהערשער, דער
פויבסט, גענוצט דעם "חרם" אויף די אומגלויביגע און
אפיקורסים און די זינד פערגעבונג פאר די טרייע אנהענגער.
די אידען פון רוים איז געווען אַ ביסעל בעסער ווי די איר-
דען אין אנדערע קריסטליכע לענדער. זיי האָבען אָבער אויך
געמוזט טראָגען א שאַנד-צייכען, מען זאָל דערקענען אז זיי זע-
נען אידען. די גזרה פון שאַנד-צייכען האָט געמאכט דער
פויבסט אינאצענט דער דריטער אויף דעם פערטען גלחויב-
קאָנגרעס אין רוים, דער שאַנד-צייכען איז געווען א צייכען
פאר'ן ווילדען פעבעל אז דאָס זענען קינדער פון פאָלק וואָס
נאָט'ס צאָרן איז אויסגעגאָסען אויף זייערע קעפּ אויף אייביג.
יהודה אברבנאל האָט מיט זיך מיטגענומען נאָך איין
שווארצען דינער, וואָס איז איהם געווען זעהר געטריי, און
אידער ער איז אָנגעקומען אין רוים, האָט ער געשיקט אַג-
זאָגען דעם פויבסט, אז ער קומט.

דער פויבסט האָט געוואוסט, אז אראנאן איז זעהר גוט
צו די קריסטען און ער האָט געהאָפט אז דורך איהם וועט
איהם געלינגען צו פערטרייבען די מאַכטאָדאָנער פון ארץ
ישראל און דאָרט קרוינען א קריסטליכען קעניג.

איז ער געווען שטאַרק צופרידען מיט אראנאן'ס פער-
טרעטער און ער האָט אַרויסגעשיקט אנטקעגען דעם וויקאר
קאלאָדע אורבינא, זיין פאָליטישען פערטרעטער, ער זאָל
אויפנעמען דעם שליח פון מאננאלישען קעניג.

דע אורבינא האָט איהם אויפגענומען מיט גרויס עהרע
און אוועקגעפיהרט אין איינעם פון פויבסט'ס פאָלאָצען, אין
דעם זעלבען פאלאץ וואו פויבסט אינאצענט דער דריטער

האָט אַרויסגעגעבען די גזרה, אז אלע אידען מוזען באַהאַנגען אַ שאַנד-צייכען.

יהודה אברבנאל האָט דאָרט געקראָגען אַ קעניגליכע וואוינונג און דאָס אָנגענומען פאר אַ צייכען פון הימעל, אז אזוי ווי פון דעם פּאַלאַץ זענען אַרויסגעקומען ביזנעס גזרות אויף אידען, וועלען איצט פון דעם זעלבען פּאַלאַץ דורך אַזעס אַרויסקומען ישועות אויף אידען.

צומאָרגענס אינדערפריה איז דע אורבינא געקומען צו איהם און איהם בעגריסט אין פויבסט'ס נאָמען און איהם איינגעלאָדען צו געהן זעהן דעם פויבסט. יהודה האָט זיך אָנגעטאָן זיינע שענסטע קליידער און זיין געוועהר אזוי ווי אַ הויכער ריטער, צוויי טייערע פּערד האָבען געוואָרט אין דרויסען, זיי האָבען זיך אויפגעזעצט און אַוועקגעריטען צום וואַטיקאַן.

אויפ'ן וועג האָט דע אורבינא געוויזען יהודה'ן די וואונדער פון רוים. ווען זיי זענען פּערבייגעפּאָהרען די סאַנט לאַ-רענצאַ קירכע האָט יהודה אברבנאל אויפגעצייטערט און אייניג געהאַלטען דאָס פּערד. ער האָט דערזעהן אַן אלט הויך טויער, אין דער הויך זענען אויסגעמאַלט רייזגע מענער מיט בלומען-קראַנצען און זיי טראָגען פּערשידענע כלים אויף שטאַנגען אויף זייערע פלייצעס.

— דאָס איז טיטוס'עס טריאומף-טויער! — האָט איהם דער וויקאַר דערקלערט — דאָס איז געבויט געוואָרען צום אַנדענקען פון חורבן בית המקדש. דאָס בילד איז פון די בית-המקדש כלים, וואָס ער האָט צוגערויבט. אָט איז דער שולחן, די מנורה, די טרומפייטען און די איבריגע כלים. די כלים זענען געווען פון ריין גאָלד און וואונדערליכע קינסטלערישע אַרבייט. די כלים האָט טיטוס אַוועקגעלייגט אין פּרידענס-טעמפל פון יאַנוס.

— זענען נאָך דאָ דאָרט די כלים? — האָט יהודה גע-פּרעגט.

— ניין. דאָס טעמפל האָבען ווילדע פּעלקער צושטערט און די כלים זענען אַרומגעשלאַפט געוואָרען פון לאַנד צו

לאנד — האָט דער וויקאר געזאָגט און האָט איהם דערצעהלט
ווי אזוי עס איז געשעהן :

— אַ דריי־הונדערט און פופציג יאָהר זענען די כלים
פון בית המקדש געווען אין יאָנוס טעמפעל. ווען די וואַנדאָר־
לען האָבען איינגענומען רוים האָבען זיי צוגענומען די כלים
און אוועקגעפיהרט נאָך קארטאָנא. אין הונדערט יאָהר שפע־
טער האָט אַ ביזאנטישער גענעראַל אוועקגענומען די כלים
פון קארטאָנא און זיי געבראכט נאָך קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

און ווי מען האָט געפיהרט די כלים איבער דער גאָס האָט
אַ איד דאָס דערזעהן און עס האָט איהם באַנג נעמאָן, וואָס די
הייליגע כלים ווערען פערשוועכט און ער האָט געזאָגט צו אַ
מיניסטער, אז עס איז אַ סכנה פאַר ביזאַנץ אריינצונעמען
די כלים אין קעניגליכען הויף. זי וועט האָבען אַזאַ סוף ווי
רוים און קארטאָנא. זאָל מען בעסער די הייליגע כלים צור־
ריקפיהרען נאָך ירושלים.

דער קייסער יוסטיניוס האָט דאָס געוואָהר געוואָרען און
זיך שטאַרק דערשראָקען. און ער האָט געהייסען זיי אַוועק־
פיהרען נאָך ירושלים און אַוועקלעגען אין אַ קדיסטליכער
קירכע. מען האָט די כלים אַרויפגעלייגט אויף אַ שיף און
אַוועקגעשיקט נאָך ארץ ישראל. די שיף איז אָבער פערלויירען
גענאַנגען און מען ווייס נישט וואו זי איז אהינגעקומען.

— דאָס איז אַ סימן, אז גאָט וואַכט איבער די אידען
און זייערע הייליגקייטען —

— נאָר ווען זיי וועלען זיך שמר'ען — האָט דער וויקאר
בעמערקט — איצט זענען זיי דאָך אומגלויביגע.
— אידען זענען די גרעסטע גלויביגע — האָט יהודה
געזאָגט.

דער וויקאר האָט זיך שטאַרק איינגעקוקט אין יהודה'ן
און געפרעגט :

— וואָס נעמט זיך אָן דעם מאַנאַגלישען קעניג'ס פער־
טרעטער פאַר די אידען, וואָס גאָט האַסט זיי ?
יהודה האָט נישט געוואָלט באלד אין אָנפאַנג זיך אויס־
געבען פאַר אַ איד און ער האָט געזאָגט :
— אונזער קעניג איז גוט צו אלעמען. ער איז גוט צו

אידען און צו קריסטען. איך קען די אידען און איך וואונדער זיך וואָס עס איז זיי אזוי שלעכט ביי איך.

אין איין טייל פון שטאָדט האָבען אלע זיך געבוקט צום וויקאר און אין א צווייטען טייל האָט מען געמאַכט חוזק פון איהם. דער וויקאר האָט איהם דערקלערט, אז די וואָס מאַכען חוזק זענען דעם פּויבסט'ס געגנער. זיי וואוינען אין א בע-זונדערען קוואַרטאַל, זיי זענען די גיבעלינען, דעם פּויבסט'ס פיינר, און זיי פיהרען אַפּטע מלחמות מיט די גילפען, דעם פּויבסט'ס אנהענגער און דעם קייסער'ס געגנער.

זיי זענען אַריבער די בריק וואָס פיהרט צום וואַטיקאַן. אויפ'ן פלאץ האָבען זיך ארומגעדרעהט מאסען גלחים און מאַנאַכען. א טייל אין ווייסען, א טייל אין שוואַרצען גע-קליידט. אנדערע אין גרויע, רויטע, גרינע און רעגענבויען-קאָלירטע מאַנטלען. געווען אַזעלכע אין מאַנטלען מיט בריי-טע פּאַלעס און אַזעלכע אין פעלצען אָדער קאָלדרעס אויפ'ן הוילען לייב. א סך זענען געגאנגען מיט די בלויע קעפ, באַרוועס. אנדערע מיט אַבגעגאָלטע קעפ און לאַנגע בערד און אנדערע מיט קעפ האָר און אַבגעגאָלטע באַקען. א טייל אין ווייסע העמדלעך איבער די קליידער און אנדערע אין פּאַנ-צערס ווי קריגס-לייט. איינער האָט געטראָגען אויפ'ן האַר-צען א צלם פון צוויי שווערדען און אן אנדערער א צלם פון צוויי שליסלען. יעדער האָט געהאַט אן זיין גארטעל אָדער שטריק אויף די לענדען פאַטשערקעס אָנגעהאַנגען.

דאָס זענען אלץ געווען מאַנאַכען פון פערשידענע אָר-דערס און מאַנאַסטירען פון אלע לענדער. מען האָט געזעהן ווי שטאַרק דעם פּויבסט'ס מאַכט איז און ווי ער הערשט אי-בער א סך פעלקער.

ווען יהודה איז צוגעקומען צום וואַטיקאַן האָט ער זיך דערשראָקען פאר זיין פּראַכט און גלאַנץ. די זיילען, קאַלאַנען, זאַלען און צימערען האָבען איהם געבלענדט די אויגען. עס האָט אויסגעזעהן ווי אין א געדיכטען וואַלד.

ער האָט זיך ערשט בערוהיגט ווען ער איז אריין אין פּויבסט'ס אויפנאַמס-צימער. דאָ איז אלץ געווען איינפאַך. אַ פּראַסט צימער מיט אַ פּראַסטען טיש און שטולען. אויפ'ן

טיש איז געשטאנען א קליין זילבערן לעמפעל און א שווארץ צער צ'ם. לעבען צלם איז געשטאנען א מענשליכער שארבען. דער פויבסט ניקאָליי דער פערטער, אן אלטער מאן, קליין, דאָר און שוואַך איז געזעסען ביים טיש. ער איז ערשט געווען אַיין יאָהר פויבסט.

יהודה האָט געקושט דעם פויבסט'ס האַנד און איהם בעי־גריסט אין נאָמען פון מאַנגאלישען קעניג, וואָס איז א גוטער קעניג צו די קריסטען. דער פויבסט האָט אויסגעדריקט זיין האַפנונג, אז דער קעניג מיט זיינע מיניסטאָרען וועלען דער־קענען דאָס קאטאָלישע גלויבען און זיי וועלען זיך שמד'ען, ווייל נאָר אין איהר וועלען זיי געפינען אייביגע הילף. דאָס איבעריגע לאָזט ער איבער זיין וויקאר צו פּערהאַנדלען. איי־דער ער וועט פּערלאָזען רוים זאָל ער ווידער קומען צו איהם און ער וועט איהם מיטגעבען א ברכה פאר זיין הערשער וואָס איז איהם טיער ווי א זון, ווייל אלע קעניגען וואָס זענען איהם געטריי זענען ביי איהם פּעררעכענט פאר קיני־דער.

דער פויבסט האָט איהם דערלאנגט די האַנד. יהודה האָט זי ווידער געקושט און דער וויקאר האָט איהם געגעבען א ווינק, אז די אוידיענץ האָט זיך געענדיגט און זיי זענען אַרויס.

אין דרויסען האָט יהודה געבעטען דע אורבינא'ן ער זאָל איהם פיהרען אין אידישען קוואַרטאַל. דע אורבינא האָט איהם שאַרף אָנגעקוקט, ער האָט אָבער נאָר נישט געזאָגט און האָט איהם אַוועקגעפיהרט אין אידישען קוואַרטאַל.

יהודה האָט דערזעהן א סך שמאָלע קרומע גאַסען פול מיט אַלטע פיער און פינף־שטאָקיע געביידעס. מען זעהט דאָרט נישט קיין גראָז און נישט קיין בוים. עס איז ענג, אָהן לופט. אזוי אנדערש אקעגען די אנדערע קוואַרטאַלען וואָס זענען ברייט און גרויס, פול בוימער און גראָז.

א סך זענען פּערנומען מיט האַנדעל. אנדערע געהען ארום לידיג. עס שפּאַצירען שטאָלץ די רייכע אידען. די חכמים געהען שנעל אין בית המדרש אריין און די אידישע מעכטער געהן אויסגעפוצט אין זייד און אַטלאַס מיט לאַנגע שלעפּעס און בעהאַנגען מיט צירונג ווי יאוועלען־געשעפּטען.

יהודה האָט דאָ דערזעהן דאָס ערשטע מאָל דעם שאַנד-צייכען. אַ גרין-געל שטיקעל סחורה, די מאָס און קאָליר פון אַ פּאַמעראַנץ. די מענער טראָגען דעם שאַנד-צייכען אויף די היט און די פרויען — אויפ'ן שליער.

ער האָט זיך קוים איינגעהאַלטען פון וויינען זעהענדיג דעם שאַנד-צייכען. די אידען זענען שוין אָבער געווען צוגע-וועהנט און זייענדיג צווישען זיך האָבען זיי גאָרנישט גע-פיהלט די שאַנד. נאָר ווען זיי זענען געגאנגען אין די גוי'שע קוואַרטאַלען זעהן זיך מיט די גרויסע לייט און די בעאמטע האָבען זיי דערפיהלט די גרויסע שאַנד. זיי זענען אויסגע-שטאַנען גרויסע צרות און דאָס ווילדע פעבעל האָט געשפעט פון זיי און זיי געפייניגט.

ווי יהודה און דער וויקאר זענען פערבייגעגאנגען פאר די רואינען פון וועספאסיאנוס פאַלאַץ האָבען זיי דערהערט אַ טומעל. זיי האָבען זיך אָבגעשטעלט און דערזעהן פיער בע-וואפענטע מענער זענען בעפאלען איין מאן, וואָס טופט זיך צו דער חורבה ווילענדיג זיך בעשיצען און ער ציהט אַ שווערד און בעט זיך ביי די אנפאלער זיי זאָלען איהם לאָזען צורוה.

— לאָמיר צוגעהן, מיר'ן ראַטעווען אַ מענשענס לעבען!
— האָט יהודה געזאָגט.

— איהר זענט גערעכט — האָט דער וויקאר מסכים געווען — אונזער גלויבען הייסט אונז זיך דערבארמען אויף הילפלאָזע — די אָנפאלער זענען דעם פויבסט'ס אנהענג-גער. איך וועל זיי זאָגען איין וואָרט וועלען זיי איהם אָב-לאָזען.

— ראַטעוועט איהם ! — האָט יהודה געשריגען.
אין דער רגע איז אַראָפּגעפאלען דער ברייטראַנדיגער הוט פון דעם בעפאלענעם'ס קאָפּ און מען האָט דערזעהן דעם שאַנד-צייכען.

— א, ס'איז א איד ! — האָט דער וויקאר געזאָגט צו-פרידען — וואָס אַרט אונז אַז עס וועט זיין חייניגער מיט א איד ?

יהודה איז אַראָפּגעשפרונגען פון פערד און מיט דער

בלויסער שווערר איז ער צוגעלאָפּען און זיך אוועקגעשטעלט
לעבען בעפאלענעם און געזאָגט :

— ס'איז אַ שאַנד פיער זאָלען בעפאלען איינעם !

— זעהסט דאָך, סיניאָר, ער איז א איר, פאר איהם זייען
נישטאָ קיין געזעצען.

— וואָס איז זיין זינד ?

— ער איז הויזדראַקטאָר ביים פויבסט'ס געגנער, ער קומט
איצט פון זיי.

— א דאקטאר מוז היילען אלע קראַנקע.

— דו מינטישער קאָפּ! —האָט אן אנפאלער געשריגען—

וואס מישסטו דיך? וואס שטערסטו אונז?

— אוועק, מערדער! —האט יהודה געשריגען— איהר זעהט
מיין שווערר?

— דו פרעמדער, וואָס נעמסטו זיך אָן פאר דעם איד? —

האָט אַ צווייטער אָנפאלער געשריגען— העלף איהם יועט מען
דיך אויך טויטען.

א מחנה מענשען איז אנגעלאָפּען צוקוקען און איינער, אַ
בעטלער, האט זיך אנגערופען:

— איהר זעהט נישט אָן זיין נאָז אז ער איז אויך א איד?

— העפּ! העפּ! —האט דאס פעבעל זיך צוהירושעט מיט
דעם זידעל געשריי אויף אידען.

די אנפאלער האבען געפאָכעט מיט זייערע שווערדען איר
בער ביידע אירישע קעפּ. יהודה און דעו דאקטאר האבען מיט
זייערע שווערדען צוריקגעלאפּט און זיך בעשיצט. דער דאקט
טאָר איז אבער געוואָרען מיעד און ארויסגעלאָזט די שווערד
און איינער פון די אנפאלער האט אין דער רגע איהם אריינג
געשטאָכען די שווערד אין זייט אריין. ער איז געפאלען שווער
פערואונדעט.

דאס פעבעל האט געשטורעמט פאר פרייד און די אנפאָ

לער האבען זיך איצט גענומען צו יהודה'ן. זיין שווארצער דיר
נער איז איהם געקומען צו הילף און העלפיש געקעמפט. ער
האט אבער געקראנען מיט א שווערד אין הארצען און געפאָ
לען טויט אויפ'ן אָרט.

פּלוצלונג איז אנגעקומען אן אבטיילונג רייטער פון
פויבסט'ס געגנער. די אָנפאלער האָבען זיי דערזעהן האָבען זיי

איבערנעלאָזט יהודה'ן און אין גרויס שרעק אנטלאָפּען און מיט זיי דער וויקאר.

— ווייסט איהר פון א פלאץ וואו מען זאָל דעם דאָס-טאָר ארייננעמען צו ראַטעווען זיין לעבען? — האָט יהודה אברכנאל געפרעגט די רייטער.

— דאָ נישט ווייט ביי סיניאָר דע מאנזי, — האָבען זיי איהם געזאָגט.

יהודה האט פערבונדען דעם דאקטאר'ס וואונד און אב-געשטעלט דאס בלוט און צוזאמען מיט די רייטער אוועקגע-טראָגען דעם פערוואונדעטען אין אידישען קווארטאל. די אי-דען זענען דערשראָקען זיך צוזאמענגעלאָפּען און באלד האט אויסגעבראכען א געוויין און א געשריי:

— אוי וועה, דאס איז דאָך דער דאקטאר רב יהיאל!

א מיטעליעהריגער חשוב'ער מאן איז צוגעלאָפּען און אג-געכאפט דעם פערוואונדעטען און געשריגען:

— וועה! וועה! מיין ברודער! מיין איידים!

מען האָט איהם אריינגעטראָגען אין דע מאנזי'ס הויז, עס איז געוואָרען א מחומה אין שטוב. א יונגע פרוי האט גע-הלש'ט און מען האָט זי נישט געקענט דערמינטערען.

— ראַטעוועט אייער טאָכטער! — האט יהודה געזאָגט דעם חשוב'ען מאן — איך בין א דאקטאר און וועל ראַטעווען אייער איידים.

מען האָט דעם פערוואונדעטען דאָקטאָר און זיין פער-הלש'טע פרוי געלייגט אין בעטען אין צוויי בעזונדערע צי-מערן. יהודה האָט אויסגעטאָן דעם דאָקטאָר און געזעהן אז די וואונד איז אין די ריפען. א יאָמערליך געשריי האט זיך דערהערט פון צווייטען צימער, די יונגע פרוי איז געקומען צו זיך דער פערוואונדעטער האָט געעפענט די אויגען און גע-וואָלט עפעס זאָגען, ער האָט אָבער באלד צוריק פערמאכט די אויגען.

יהודה און דער בעל הבית פון הויז, רב אברהם דע מאנזי, וואס איז אויך געווען א דאקטאר, האבען ארומגעוואשען די וואונד און פארשמירט און פעסט פערבונדען. זיי האָבען אָנגע-זאָגט, עס זאָל זיין שטיל אין הויז, ווייל יהיאל איז געפעהרליך קראנק.

יתודה האט געשיקט עטליכע מענשען זיי זאלען בעזאָרגען
א קבר פאר זיין שוואַרצען קנעכט און ער האָט זיך בעזעצט
אין רב אברהם'ס הויז.

אזוי האט יהודה אברבנאל זיך בעקענט מיט דער חשוב-
סטער אידישער משפחה אין רוים, מיט די דע מאנז'ו'ס. ער
האט בעסער געוואָלט וואוינען ביי זיי אידער אין דעם
פויבסט'ס פאלאץ.

רב אברהם האט איהם געגעבען דעם אויבערשטען שמאק
און זיין יונסטע טאָכטער יאָסטא האט אויפגעפוצט די צי-
מערן. יהודה האט ביי זיי געגעסען און ער האט גערונגען עט-
ליכע אידען פאר בעדיענטע.

די אידישע קהלה האט זיך שטאַרק דערפרעהט מיט איהם
ווען זיי האבען געוואָהר געוואָרען אז ער שטאַמט פון מלכות
בית דוד. ער האט זיי נישט אויסגעזאָגט וועגען זיין שליחות
צום פויבסט צו פערבעסערען זייער לאַגע, טאָמער וועט איהם
נישט געלינגען זיין שליחות זאלען זיי נישט ווערען ענטוישט.
א גאנצע וואָך איז יהודה נישט ארויס פון הויז און גע-
האַלפען רב אברהם'ן אומגעהן ארום קראַנקען, וואס איז געלע-
גען אין גרויס פיבער און שיער פערברענט געוואָרען. דעם
קראַנקענ'ס ווייב פאלא און איהר שוועסטער יאָסטא האָבען
נישט אָבערטעמען קיין מינוט פון זיין בעט.

יהודה האט געהנטער דערקענט רב אברהם'ס טעכטער און
זיי שטאַרק בעוואונדערט. זיי האבען זיך נישט געפוצט אזוי
ווי די אידישע טעכטער פון רוים. זיי האבען אויך נישט ווי
די אנדערע געזונגען ליעבע ליעדער און געטאַנצט מיט מענער
אויף די עפענטליכע טענץ. זיי זיינען געווען שטילע, צניעות-
דיגע אידישע טעכטער און געקענט לערנען. פאלא האט זיך
אויסגעצייכענט מיט איהר וואונדער-שעהנער האנדשריפט און
האָט נאָר וואָס געהאַט פערענדיגט איבערשרייבען א פירוש
אויף נביאים.

אין א וואָך ארום זענען אלע אידען געוואָרען איבערראשט
ווען זיי האָבען פלוצלונג דערזעהן דעם וויקאר דע אורבינא קר-
מען זיך זעהן מיט דעם איד פון באַגדאַד. יהודה האט איהם
ארניפגעפיהרט צו זיך אין וואוינונג און די בעדיענטע געהיי-

סען ארויסגעהן. דער וויקאר האט זיך ענטשולדיגט פאר איהם פאר זיינע רייד און פיהרונג יענעם טאָג און געזאָגט: — ווען איך ווייס אז איהר זענט א איד וואָלט איך נישט אזוי גערעדט וועגען אידען און וואָלט איך נישט גע' לאָזט אַליין אין גאָס נאָך דעם געש'לעגן. איך האב געמיינט אז איהר מישט זיך אין א פרעמדע מחלוקה. איך האב איך שוין געוואָלט העלפ'ען, זענען אָנגעקומען די רייטער וואס זענען דעם פויבסט'ס געגנער, האָב איך געמוזט אַנטלויפ'ען. יהודה האט גערעדט מיט וועהטאָג וואס די פיהרער פון דער קאטאָלישער קירכע טוען אזוי פיעל שלעכטס צו אידען און איהם אויפגעוויזען ווי מענשליך עס פיהרט זיך דער מאָנ'ג גאָלישער קעניג.

— ער האט געמאכט א איד, מיין עלטערן ברודער, פאר זיין ערשטען מיניסטער—האט יהודה דערקלערט דעם וויקאר —און דאס גאנצע לאַנד ווערט אָנגעפיהרט פון מיין ברודער, און דער אירישער מיניסטער מאכט נישט קיין אונטערשיד צווישען אידען און קריסטען. יעדען פעהיגען און עהרליכען מענשען איז ער מקרב. אויב די קריסטליכע הערשער פון איי' ראַפּא וועלען ווייטער אונטערדריקען זייערע אירישע אונ'טערטאָנען, וועט מיין ברודער, דער הויפט מיניסטער און דער קעניג אראגאן ענדערן די בעציהונג צו זייערע קריסטליכע אונ'טערטאָנען. און אפשר וועט נאָך דער מאָנגאָלישער קעניג געהן מיט זיין מעכטיגע ארמעע אויף אייראפּא. ער וועט זיך אברעכענען מיט זיי ווי זיין עלטער-זיידע גאנגען כאָן, וואס האָט פערוויסטעט א סך לענדער.

דער וויקאר איז געוואָרען בלאַס און געזאָגט : — מיין פריינד, איהר זענט גערעכט. איך וועל איבערגע'בען אייערע ריכטיגע רייד דעם "הייליגען פאטער", אז ער וועט ארויסגעבען א בעפעהל די קעניגען וועלען זיי איהם פאָל'גען. דאס קען אבער נישט געמאָן ווערען מיט א מאָל. די גע'זעצען נעגען אידען זענען אַלט הונדערטער יאָהר, פיעל פון זיי זענען געוואָרען פעהייליגט פון אונזער גלויבען. עס וועט זיין שווער זיי צו ענדערן מיט א מאָל. איך וועל איבעררעדען מיט'ן פויבסט. מיר'ן דאָס בעטראַכטען און רופען אַלע בישאָפ'ען אויף א קאָנסיליע, עס וועלען אויך קומען אַלע קעניגען אין

פירשטען און דעמאָלט וועט מען קענען דערפילען דעם פער-
לאנג פון אייער קעניג.

יהודה האט שאַרף אנגעקוקט דעם וויקאר און דערקענט
אז ער וויל איהם אבנארען און ער האט געפרעגט:

— מיט וואָסערע רעכט האַלטען די קעניגע זייערע אי-
דען ווי שקלאפען?

— דאס שטאַמט נאָך פון די אימפּעראַטאָרס וועספּאָס-
יאָנוס אין טיטוס — האָט דער וויקאר איהם דערקלערט —
זיי האבען דאָך גענומען די אידען געפאנגען אין קריעג און
יעדער קריעגס-געפאנגענער איז דערקלערט געוואָרען פאר
אן אייביגען שקלאַפּ.

— אין אונזערע לענדער—האט יהודה געזאָגט—האבען
די מאכמעדאנער און דער מאנאלישער קעניג געפאנגען א
סך קריסטען אין קריעג, און די קריסטען זענען נישט פער-
רעכענט אלס שקלאַפען, מען האלט זיי ווי בירגער. אָט די
"באַרבאַרישע" פעלקער בעהאנדלען בעסער זייערע אונטער-
טאָנען ווי איהר די געבילדעטע. די אידען זענען אמאָליגע
צייטען געווען בירגער אין רוים, נאָך ביי די קרייצצוגען ווען
די קרייצפאַהרער האבען געוואָלט פערטיליגען די אידען
האבען די קעניגען געוואָלט ווי עס איז בעשיצען די אידען
און געזאָגט אז די אידען זענען זייערע קנעכט און מען טאָר
זיי נישט הרג'ענען. דער תרוץ וואס איז אויסגעטראכט גע-
וואָרען צו טאָן אידען א טובה איז איצט געוואָרען די ערני-
סטע רעה פאר מיינע ברידער.

דער וויקאר האט זיך אויפגעשטעלט, אויפגעהויבען די
הענד און איהם געבענטשט און געזאגט:

— איהר זענט גערעכט. איך האלט מיט אייך. וואויל איז
אייער קעניג וואָס האָט אייך דעם קליגען מאן אויסגעקליבען
פאר א ראטגעבער! מיט מיינ גאנצען הארצען וועל איך זיך
בעמיהען אויספיהרען אייער פערלאנג. נאָך היינט וועל איך
רעדען מיט'ן פויבסט, איך וועל איהם אויפווייזען אויפ'ן אונ-
רעכט וואס מען טוט צו אידען און אז עס דראָהט אן אונגליק
די קריסטען פון אייער לאַנד, אויב מיר וועלען נישט ענדערן
אונזערע בעציהונגען צו אידען. ווען איך וועל האבען עפעס
אייך איבערצוגעבען וועל איך אייך איינלאדען אין פאלאץ

אדער איך וועל קומען צו איך אהער. זאל אבער אייער
 מיסיע בלייבען א סוד, אויך דאָס וואָס מיר האָבען גערעדט
 טאָר קיינער נישט וויסען. עס קען שטערען אונזערע פּלענער.
 דער וויקאר האָט איהם נאָכאמאָל געבענטשט און געגאָר
 גען צו דער טיר. יהודה אברבנאל האט גענומען עפענען די
 טיר, האט דער וויקאר געזאגט צו איהם שטיל:
 — וועמען האט איהר דאָ אויסגעקליבען?
 — איך ווייס נישט וואס איהר מיינט?— האט יהודה
 געזאָגט.

דער וויקאר האט געפינטעלט מיט די אויגען און גע-
 ענטפערט:

— די עלטסטע איז וואונדערשעהן... אבער די יונגערע
 איז נאָך בעסער. זי איז נאָך א מיידעל און זעהט אויס ווי א
 צייטיגע טייטעל...

יהודה'ן האָט זיך שטאַרק געגלוסט אָנצונעמען דעם אַל-
 טען גלח פאר'ן געניס און אראפּווארפען פון אלע שטיגען,
 נאָר ער האט זיך בעהערשט און געזאגט:

— דאס איז איך א זאך וואס איז בעסער צו בלייבען
 א סוד אידער צו רעדען דערפון....

— איהר האט דאָך גענוג צייט— האט דער אלטער וויר-
 קאר צוגעגעבען— איהר וועט דאָך קענען קריגען ביידע...

יהודה האט איהם גארנישט געענטפערט, געעפענט די
 טיר און איהם צוגעפיהרט צו זיין קארעטע און זיך געזעגענט.
 עס האט איהם שטאַרק פערדראסען אויף דעם וויקאר פאר
 זיינע שענדליכע ווערטער וועגען רב אברהם'ס טעכטער. ער
 איז אָבער עטליכע מאָל געווען ביי איהם אין פּאַלאַץ און איהם
 צוגעאיילט אויסצופיהרען זיין פאָדערונג. ער האָט געזעהן
 אז דער כיטרער פּאַלשער גלח נאָרט איהם און פּערציהט אַלץ
 אין דער לאַנגער באַנק.

ער וואלט שוין געווען פּערלאָזט רוים. ער האט דאס אבער
 נישט געקענט טאָן ווייל ער איז געוואָרען צוגעבונדען צום
 אָרט מיט א פעסטען בונד. די שטריק וואס האבען איהם צו-
 געבונדען צו רוים זענען איהם געווען זעהר אנגענעם און לייעב.
 יאסמא איז געווען זעהר א געשיקטע בעל-הבית'טע און
 זי האט אכטונג געגעבען, יהודה'ן זאל גאר נישט פּעהלען און

האט געזעהן אז זיינע בעדיענער זאלען בעוואַרגען פאר איהם אלץ וואס ער האט ליעב נאָך איידער ער פאָדערט דאס.

יהודה האָט געהאַט גרויס הנאה פון זיין וואוינען ביי רב אברהם'ן. און יאסמא איז געווען פאר איהם ווי א שעהנער נומער מלאך. נאָר ווען ער האָט איהר געוואָלט דאַנקען פאר איהר גוטסקייט און רעדען מיט איהר אונטער פיער אויגען, האָט איהר פנים זיך אָנגעצונדען, זי האָט צניעות'דיג אראָפּ געלאָזט די אויגען און גלייך פערשוואונדען.

דעם פערוואונדעמענס קראַנקייט האָט זיך געשלעפט האָפנונגסלאָז. די היץ איז פערשוואונדען, די וואונד איז גע- וואָרען פעהרליכט, ער איז אָבער נישט געוואָרען געזונד. זיי נע לונגען זענען געוואָרען אָנגעגריפען און ער האָט בעקומען שווינדזוכט.

דאָס אומגליק האָט אלעמען דערשלאָגען, זיי האָבען זיך ארומגדרעהט ווי שאטענס און פאר צער זיך געהיט פאר א הויך וואָרט. יהודה איז אָנגענומען געוואָרען פון זייער צער און אז די רייכע אידען האָבען איהם איינגעלאדען צו א באַל האָט ער נישט געוואָלט געהן.

די ליעבע-ליעדער פון בעריהמטען איטאַליענישען דיכטער דאנטע האָבען קינד און קייט געזונגען. די אידען האָבען גע- האָט זייער בעריהמטען דיכטער, דאנטעס חבר עמנואל בן שלמה, א לעבעדיגער, פּרעהליכער טאַלאַנטפולער מאן וואָס האָט געשריעבען וואונדערליכע העברעאישע ליעבע-ליעדער, פול בליציגע געדאַנקען און גליהענדע ליידענשאפט.

די אידישע יונגער האָט איהם שטאַרק ליעב געהאַט און איהם געקרוינט אַלס דאָס "וואונדער פון דער צייט" און ער אליין האָט אויך געהאַלטען זעהר פיעל פון זיך, אז ביי אים דען איז שוין עפּים גרעסערס פון איהם נישט געווען. די יונגענד איז אויסגעגאנגען צו פערברענגען מיט איהם, ווייל ער איז געווען א שארפזיניגער וויצלער און זיינע ווערטלעך האָ- בען פערטריבען דעם אומעט פון יעדען שווער געמיט.

אזוי ווי עמנואל איז אויך געווען א בעריהמטער דאָקט מאָר האָט מען איהם אָפט גערופען צום קראַנקען יחיאל, וואָס איז פון טאָג צו טאָג געוואָרען ערנער. די ערשטע צייט האָט

ער אריינגעבראכט א ביסעל פרייד אין דער אומעטיגער פא-
מיליע. אפילו פאלא וואָס איז געווען טרויעריגער פון אלעמען,
איז און יחיאל איז געווען מסוכן, האָט זיך איינמאָל שטאַרק
צולאכט פון עמנואל'ס אַ וויציגע געשיכטע.

עמנואל האָט זיך פארליעבט אין יאסטא'ן און ווען מען
האָט איהם שוין נישט גערופען צום קראנקען, איז ער אליין
געקומען. איינמאָל האָט ער פאר'ן אוועקגעהן דערלאנגט א
קליין בריוועל יאסטא'ן. זי האָט עס איבערגעלייענט און פער-
רויטעלט זיך. יהודה אברבנאל האָט דאָס בעמערקט און ער
האָט זי געבעטען זי זאָל איהם ווייזען דאָס בריוועל.

— וואָס וועט איהר דאָ געפינען? — האָט זי געשמיי-
כעלט — דאָס איז דאָך דער שטייגער פון די מענער צו מא-
כען קאָמפלימענטען און זאָגען ליגענס די מיידלעך וואָס זיי
וויילען געווינען...

זי האָט איהם געגעבען דאָס בריוועל און ער האָט דאָרט
געפונען אויסערגעווענהליכע קאָמפלימענטען פאר איהר. ער
איז געוואָרען אויפגעקאכט און געפרעגט:

— וואָס וועט איהר איהם ענטפערן?
— נאָר נישט — האָט זי געזאָגט נאאיוו.

ער האָט זיך בערוהיגט.

צומאָרגענס איז עמנואל ווידער געקומען. אלע האָבען זיך
ווי תמיד דערפרעהט מיט איהם, נאָר יהודה האָט איהם נישט
געקענט אָנקוקען. ווי עמנואל האָט דערזעהן יאסטא'ן איז
ער האַסטיג צו צו איהר און זי ווארים בעגריסט. זי האָט
איהם געענטפערט מיט אַ חאַלב מויל און גלייך ארויסגעגאַ-
גען.

עמנואל האָט לאַנג געוואַרט אויף איהר און איז אַוועק
געטוישט. יהודה האָט דערפון שטאַרק אָנגעקוואַלען. אין
אַווענד האָט מען יאסטא'ן געבראכט א גרויסען ברעיה פון
עמנואל'ן און ווי זי האָט איבערגעלייענט עטליכע שורות,
האָט זי דאָס צוקנייטשט און צוריסען.

באַלד האָבען די צוויי שוועסטער זיך צוקריגט דאָס ערש-
טע מאָל פאר דער גאַנצער צייט וואָס יהודא אברבנאל איז
דאָ געווען. ביידע האָבען זיך בעקלאנגט פאַר'ן פאָטער אין
יהודי'ס און דעם קראַנקענ'ס געגענוואַרט.

יאסטא האָט זיך בעקלאַנט פאר'ן פאָטער אז עמנאל איז פאלש. עס איז איהם ווייניג וואָס אלע מאָל נעמט ער זי דורך מיט די אויגען, שרייבט ער איהר ליעבע-בריוועלעך און וויל זי פערנארען אין ליעבע.

פאלא וואָס האָט געהאָפט אז דורך עמנאל'ן וועט איהר מאַן ווערען געזונד, האָט נישט געזעהן אין איהם קיין ביזן און זיך אָנגענומען פאר איהם. זי האָט זיך געביזערט אויף יאסטא'ן :

— עס מעג זיין פאר דיר א גרויסער כבוד וואָס עמנאל וויל דיר ! די בעריהמטטע אידישע מיידלאך וואָלטען זיך געפיהלט גליקליך ווען ער וויל קוקען אויף זיי !

— מיט וואָס ביזטו זיכער, אז ער מיינט מיט מיר ערנסט ? — האָט יאסטא גע'מענה'ט — מיט זיין געשליפען מויל האָט ער שוין פערדרעהט די קעפ פון א סך מיידלעך...

אין יהודה'ן האָט זיך אָנגעצונדען א העליש פייער. ער איז געוואָרען בלאַס. יאסטא האָט זיך בעגעגענט מיט זיינע בליקען און פערשטאנען וואָס אין זיין הארץ טוט זיך און זי האָט צוגעגעבען :

— ווען אפילו ער מיינט ערנסט, וויל איך אויך נישט. איך האָב איהם פיינט !

פון די ווערטער איז יהודה'ן געוואָרען גרינגער אויפ'ן הארצען.

— נאָר אזא אומבערעכענט מיידעל ווי דו קען פיינט האָבען עמנאל'ן, וועמען אלע האָבען אזוי ליעב ! — האָט פאלא געזאָגט אויפגערעגט — ווען דו וואָלסט געוואוסט זיין ווערט וואָלסטו גערערט אנדערש. ווען דו וואָלסט געוואוסט ווי געלערנט ער איז ! ער איז בקי אין תלמוד און אין מדרש, איז קלאָהר אין קבלה און זיינע פירושים אויף די הייליגע ספרים זענען פון גרעסטען ווערט.

— מיט די אלע חכמות קומט ער דאָך נישט צו מיר ! — האָט יאסטא געזאָגט ביזן — צו מיר קומט ער מיט ליעבע-ליעדער. דערפאר האָט איך איהם.

יהודה'ן איז געוואָרען אזוי ווארים און ליעב אויפ'ן האר-צען.

— יאסמא איז גערעכט — האָט דער קראַנקער געזאָגט פון פערדרום וואָס זיין פאלא נעמט זיך אָן פאר עמנואל דעם דאַמען העלד — ער זוכט נישט איהר נשמה, איהר גייסט, נאָר די פרוי אין איהר, ער איז נישט פאר איהר. פאלא האָט געשוויגען פערשעמט.

— וואָס ווילסטו, טאָכטער, זאָל איך דאָ טאָן ? — האָט רב אברהם געפרעגט.

— ער זאָל נישט קומען אַהער.

— גוט. אָבער איך קען דאָך אזא בעריהמטען מאן נישט פערטרייבען מיט אַמאָל. ער קען אונז טאָן ביי. איינציג ווייס וועל איך איהם דערווייטערן פון אונז.

יהודה האָט איצט געוואָלט עפענען זיין האַרץ פאר זיי און דערצעהלען ווי ליעב ער האָט יאסמאָן. ער האָט דאָס אָבער נישט געקענט טאָן, ווייל דער קראַנקער האָט געקראָ-גען א שווערע אַטאַקע און דערשראָקענע זענען אַלע צוגעלאָ-פען צו איהם. יהודה האָט דאָס אָבגעלייגט אויף צומאַרגענס. באלד אינדערפריה האָט דער וויקאר דע אורבינא איהם גערופען אין הויבסט'ס פּאַלאַץ און אז ער איז צוריקגעקומען האָט ער צו זיין שרעק געמערקט, אז אַלע האַלמען זיך פרעמד צו איהם. ער האָט געוואָלט פרעגען וואָס דאָ איז געשעהן, איז דער קראַנקער פּלוצלינג געשטאָרבען.

דער טרויער איז געווען גרויס. די נאנצע קהלה האָט יתיאל'ן שטאַרק בעוויינט. יהודה האָט אויך געטרויערט נאָך איהם. ער האָט דערפאר ניט געפרעגט קיין וואָרט און געד וואָלט איבערוואַרטען די "שבעה". האָט זיך אָבער דאָס רעד דיל איבערגעדערעהט און זיין גאַנצער פּלאַן איז געוואָרען צו-שטערט.

די גאַנצע צייט איז יהודה אברבנאל געווען א רעמעניש פאר די רוימישע אידען. א יונגער געלערנטער, א רייכער מאן, א שפראַכען-קענער פון בבל, וואו די אידען איז גוט, איז געד קומען נאָך איטאַליען דאָס פינסטערע לאַנד פאר אידען. ער האָט זיך בעזעצט אין רוים, די שטאָרט וואָס האָט הרוב געד מאַכט ארץ ישראל און פערטריבען די אידען און זיי געמאַכט פאר קנעכט.

ער געהט ארום ליידיג, טוט גארנישט. האַנדעלט נישט.
זאָרגט נישט פאר'ן מאָרגען און דאָס געלד וואָס ער האָט
מיטגעבראכט צעטיילט ער לייכטזיניג צווישען ארימע אידען.
וואָס טוט ער ביי די מאַנז'ס? און וואָס געהט ער אזוי אָפט
אין וואַטיקאָן? וואָס פאר אַ בעראַטונגען האַלט ער מיט די
קארדינאַלען? און פאָרוואָס שיקט ער אוועק די בעדינער
ווען דער וויקאַר קומט צו איהם?

אידען האָבען דאָך ליעב צו גרונטעווען זיך אין זאכען
וואָס זענען זיי אומפארשטענדליך, האָבען זיי אזוי לאנג גע-
טראַכט ביז זיי זענען געפאלען אויף דעם דאָזיגען געדאַנק:
אַנדערש נישט נאָר ער וויל זיך שמד'ען און אָבשמד'ען
די אידען פון בבל! ווייל צוליעב איהם אליין וועט דאָך דער
פויבסט זיך נישט דערנידריגען און האָבען מיט איהם אָפטע
בעראַטונגען! דערפאַר ערלויבט מען איהם געהן געקליידט
ווי אַ בירגער אָהן דעם שאַנד-צייכען.

יהודא אברבנאל האָט ערשט שפעטער געוואָהר געוואָרען
אין וואָס זיי זענען איהם חושד. שפעטער האָבען די אידען
איהם דאָס דערצעהלט. די ערשטע צייט האָט ער דאָס נישט
געוואוסט און זיי האָבען אָהן אויספאַרשונג איהם בעשולדיגט
אין דעם שווערסטען פערברעכען.

זיי האָבען פערגעסען, אז ער האָט איינגעשמעלט דאָס
לעבען פאר יחיאל'ן, זיי האָבען נישט געדענקט מעהר די
צדקה וואָס ער האָט געגעבען און האָבען אויסגערעדט אויף
איהם דאָס ערגסטע אויף דער וועלט.

עמנואל האָט איהם שרעקליך פיינט געהאַט איבער יאס'ן
מא'ן. ער האָט געפיהלט אז איבער איהם וויל איהם נישט
יאסמא. האָט ער אויפגעהעצט די עלטערע אידען, זיי זאָלען
וואַרען רב אברהם'ן, ער זאָל איהם אַרויסטרייבען פון הויז.
ווען יהודה איז געווען אין פויבסט'ס פּאַלאַץ זענען די
אידען געקומען צו רב אברהם'ען און איהם געזאָגט וואָס דער
נאַסט וויל דאָ טאָן און געפאַדערט פון איהם, ער זאָל איהם ניט
אַרויפלאָזען אויף דער שוועל.

רב אברהם האָט אויפגעציטערט. ער האָט נישט געוואָלט
גלויבען די שרעקליכע בעשולדיגונג אויף יהודה'ן, ווייל ער

האָט געוואוסט אז ער איז אן עהרליכער איד. ער האָט אָבער נישט געהאט וואָס צו ענטפערן אויף זייערע טענות. פאר איהם איז יהודה אויך געווען א רעטעניש און ער האָט נישט געקענט פערשטעהן וואָס ער האָט צו טאָן ביים פויבסט.

ער האָט דערפאר בעשלאָסען איבערצורעדען מיט יהודה'ן און געוואָהר ווערען וואָס ער טוט דאָ. ער האָט דאָס אָבער נישט געמאָן, ווייל יחיאל'ס קראַנקהייט האָט זיך אזוי פער-ערנערט, אז ער האָט געהאַלטען ביים שטאַרבען. עס קען זיין אז די בעשולדיגונג אויף יהודה'ן האָט דערנעהנטערט יחיאל'ס טויט. ס'האָט איהם וועה געטהאָן וואָס מען בערעדט אזוי דעם וואָס האָט איינגעשטעלט דאָס לעבען פאר איהם, דאָס האָט איהם אזוי אויפגערעגט, אז ער האָט געקראָגען א טויטליכען בלוט-שטורץ אין איז געשטאַרבען.

ווי אלע זענען שוין געווען צוגעוועהנט מיט דעם געדאַנק אז יחיאל וועט שטאַרבען, האָבען זיי זיך נישט געקענט בע-רוהיגען ווען דאָס אומגליק איז געשעהן. פאלא האָט ביטער געיאָמערט אויף איהר יונגען געליעבטען מאַן. רב אברהם האָט זיך נישט געקענט פאַסען. ער האָט פערלוירען זיין ברוי-דער און איידים. נאָר יאָסטא האָט געוויינט מעהר פון אלע-מען. ווען אלע זענען שוין געווען שטיל האָט זי נאָך אלץ גע-קלאַנט. יהודה האָט נישט געוואוסט, אז ער איז אַ טייל פון איהר טרויער.

זי האָט זיך געטראַכט אז כאַלד וועט דער פאָטער איהם נעמען אויף אַ פעהער. ער וועט ווערען אין כעס און פער-לאָזען דאָס הויז. און זי איז געוואָרען צו איהם אזוי שטאַרק צוגעבונדען. טאָג און נאַכט האָט זי געטראַכט פון איהם. זי האָט געפיהלט אז אָהן איהם וועט זי נישט קענען לעבען.

אָבער ווער וויים ? אפשר אין, חלילה, אמת דאָס וואָס מען זאָגט אויף איהם, האָט זי מיט שרעק געטראַכט, ווי קען איך דענקען פון איהם ? ניין ! עס איז נישט אמת ! עס איז אַ בלבול ! ער איז דאָך אזוי גוט, אזוי פרום און אזוי עהר-ליך ! אָבער פאַרוואָס האָט ער סודות פאר זיינע אידישע ברודער ?

זי האָט א סך געטראַכט פון איהם און געקומען צום גע-

דאָנק, אז ווי עס זאָל נישט זיין, איז ער נישט פאר איהר. איז ער עהרליך, פרום און געטריי זיין פאָלק, ווי קען זי נאָר טרוימען פון איהם? ער שטאַמט פון מלכות בית דוד, איז אונגעהייער רייך, א הערשער אין זיין לאַנד, ווי קען זי זיך פּעדגלייכען מיט איהם? ווען אפילו ער זאָל וועלען, איז ער אָבער צו הויך פאר איהר. זי טאָר נישט וועלען.

איז ער ווידער אזוי ווי מען זאָגט אויף איהם, טאָ וואָס איז ער ווערט מיט זיין יחוס און פערמעגען? און אפשר איז אלץ וואָס ער זאָגט ליגען, וואָס ער האָט דערצעהלט, כדי צו פּערפיהרען די אידען?

די ביטערע געדאַנקען האָבען איהר שטאַרק וועה געמאָהן און זי האָט א סך געוויינט איבער זיי. נאָך שבעה איז רב אברהם ארויס פון הויז אויף אַ וויילע און אז ער איז צוריק געקומען, איז ער אריינגעגאַנגען צו יהודה'ן, ארויסגעשיקט די בעדינטע און פּערשלאָסען די טיר. יאסמא האָט דאָס בע-מערקט און איהר האַרץ האָט געקלאַפט ווי מיט האַמערס.

רב אברהם האָט גערעדט מיט איהם אָפּען. האָט איהם דערצעהלט די שווערע בעשולדיגונג וואָס הענגט אויף איהם. יהודה האָט אויפגעציטערט און אום צו בעווייזען זיין אומ-שולדיגקייט האָט ער איהם אויסגעזאָגט דעם סוד פון זיין מיסיע און איהם בעווייזען די דאָקומענטען וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך. ער האָט איהם אויך געזאָגט, אז ער האָט לייעב יאסמא'ן.

א שעה צייט האָבען זיי פּערבראַכט. אז רב אברהם האָט זיך איבערצייגט אין אמת פון זיינע רייד, איז ער גיך ארויס געגאַנגען און צוגערופען יאסמא'ן און מיט פרייד איתר גע-זאָגט:

— נאָט שלאָגט און היילט! ער האָט מיר צוגענומען מיין ברודער און איידים און האָט מיר צוגעשיקט אַ טרייסט. אונ-זער נאַסט איז ריין פון דער בעשולדיגונג. ער איז עהרליך און פרום. ער איז ביי מיר אזוי גרויס ווי משיח, מיט וועמען ער איז פון איין משפחה. איך בין איבערצייגט אז ער איז געק-מען אין אַ הייליג שליחות. און דו, מיין טאָכטער, האָסט דאָס גרעסטע גליק. באַלד וועט ער קומען צו דיר און בעטען דיין האַנד. ער וועט דיך פּרעגען צי דו וועסט מסכים זיין ווערען

זיין פרוי און פאָהרען מיט איהם נאָך בבל? די השנחה האָט אזוי געפיהרט ער זאָל קומען צו אונז, מיר זאָלען זיך משרד זיין מיט דעם נשיא פון בבל. מיט דער משפחה פון מלכות בית דוד, וואָס וועט עקזיסטירען אייביג.

פאר שמחה האָט דער פאָטער נישט בעמערקט ווי יאסמא איז צוטומעלט און נישט געהערט וואָס זי זאָגט און גלייך אריין צוריק צו יהודה'ן און איהם געשיקט צו איהר אין צימער.

אין יאסמא'ס הארץ האָט זיך אויפגעהויבען א מורא'דיג גער קאמף. אָט איז יהודה ריין און עהרליך. ער איז איצט נאָך גרעסער ווי פריהער. דער כבוד איז אָבער צו גרויס פאר איהר. צו שווער. זי האָט מורא געהאט אז אין זיין היים וועט ער זי, דאָס פרעמדע מיידעל, נישט אזוי לייעבען ווי דאָ. אפשר וועט ער שפעטער זאָגען אז זי האָט מיט איהם חתונה געהאט נישט ווייל זי האָט איהם לייעב, נאָר צוליעב זיין גרויסקייט און דייבקייט?

יאָסטא האָט געהאט אַ שווערען קאמף. זי האָט דאָך איהם אזוי שטארק לייעב. זי איז געוואָרען בלאָס, די אויגען פינסטער און אז יהודה איז אריינגעקומען האָט ער געקוקט אויף איהר מיט שרעק. אזוי פערענדערט איז זי געווען.

אז ער האָט זי געפרעגט, אויב זי וועט מיט איהם חתונה האָבען? האָט זי פעסט געענטפערט:

— דאָס קען נישט געשעהן! קיינמאָל נישט! איך בע-שווער אייך איהר זאָלט דאָס נישט דערצעהלען מיין פאָטער. ער וועט האָבען גרויס צער. איך וועל איהם אליין איינציג-ווייס צוגרייטען דערצו און איהם דערקלערען די אורזאך פון מיין אָפּזאָג.

צומישט און צוטומעלט איז יהודה ארויסגעגאנגען. רב אברהם האָט געוואָרט אויף איהם מיט גרויס פרייד. יהודה האָט זיך בעהערשט און איהם געזאָגט, אז ער האָט געטאָן אַ פעעהלער, וואָס ער האָט דאָס איהר געזאָגט פלוצלינג. זי איז אזוי אויפגערעגט, אז זי ווייס נישט וואָס צו זאָגען. איצט איז בעסער זי צו לאָזען צורוח. אלץ וואָס זיי האָבען גערעדט זאָל בלייבען א סוד ביז ער וועט איהם זאָגען אז ער מעג דאָס אלעמען דערצעהלען.

רב אברהם איז געוואָרען צוטומעלט. יהודה האָט איהם געלאָזט ישטעהן און געהייסען זיינע בעדינטע איינשפּאַנען די קאַרעמע. ער האָט זיך איבערגעטאָן און איז אוועקגע- פּאַהרען אין פּויבסט'ס פּאַלאַץ, זיך זעהן דאָס לעצטע מאָל מיט דעם וויקאר און הערען וואָס ער האָט איהם צו זאָגען. ער האָט בעשלאָסען דעם זעלבען טאָג צו פּערלאָזען רוים און זיך אומקערען אהיים.

יהודה אברבנאל איז אוועק אין פּאַלאַץ און דער וויקאר איז נישט אַרויסגעגאַנגען איהם אויפנעמען און בעגריסען ווי תמיד. אויפגערגענט איז ער געשטאַנען אין פּאַדער-צימער און געוואָרען מיעד פון וואַרטען. האָט ער אַריינגעשיקט א פּויבסטליכען דינער אָנזאָגען דעם וויקאר אז ער האָט עפּים וויכטיגעס איהם צו זאָגען. דער דינער איז אָבער אויך נישט אַרויסגעקומען.

יהודה איז געגאַנגען אויף און אָפּ אומגערולדיג ווי אויף הייסע קוהלען און נישט פּערשטאַנען וואָס דאָ טוט זיך, וואָס דער וויקאר לאָזט איהם אזוי לאַנג וואַרטען. ענדליך איז דער דינער אַרויסגעקומען און איהם אַריינגערופּען, אָבער נישט אין וויקאר'ס פּריוואַט-צימער, נאָר אין אלנע- מיינעם שרייבצימער.

ווען יהודה איז אַריין האָט דער וויקאר זיך נישט גע- ריהרט פון אַרמ, נאָר שטאַלץ געזעסען אויף זיין אויסגעבעטען שטוהל און עפּים געצייכענט. צוויי מאָנאַכען זענען געזעסען לעבען טיש און פּערשריבען דאָס וואָס דער וויקאר האָט זיי דיקטירט. די מאָנאַכען האָבען געקוקט אויף יהודה'ן מיט אָפּענע פּעראכטונג און ער האָט געברענט פאר כעס.

— דאָס ביזטו, מיין פּריינד — האָט דער וויקאר געזאָגט — גוט וואָס דו ביזט געקומען. איך האָב געוואַלט שיקען נאָך דיר. איך האָב פאר דיר א וויכטיגע נייעס.

— אויב עס איז אזוי וויכטיג, האָט איהר מיך נישט גע- דאַרפט לאָזען אזוי לאַנג וואַרטען.

— עס איז נישט וויכטיג פאר מיר. נאָר פאר דיר. האָב איך מיך נישט געאייילט.

יהודה'ן האָט פּערדראָסען וואָס ער נעמט איהם אויף

אין אנוועזענהייט פון נאָך מענשען און ער בעט איהם נישט זיצען, האָט ער מיט פערבאָרגענעם צאָרן געזאָגט :

— מיר דאַכט זיך, אַז דאָס איז וויכטיגער פאר אייך און אייערע ברידער, די קריסטען, ווי פאר מיר. אויב איהר ווילט דאָס נישט אַנערקענען וועט איהר שפעטער האָבען חרטה...

— איך ציטער שטאַרק פאר דיר — חָאָט דער וויקאר געזאָגט מיט שפּאַט, און צו די מאָנאַכען האָט ער בעמערקט: — דער איד איז זעהר שטאַלץ. פאר א איד פאסט צו זיין שטאַלץ ווי הערנער פאר אן אייזעל...

ער האָט זיך שטאַרק צולאַכט און די מאָנאַכען מיט איהם. יהודה האָט גערעדט מיט אָפענעם כּעס :

— איך קום צו אייך דאָס לעצטע מאָל אין נאָמען פון מיין קעניג אייך דאַנקען פאר אַלדאָסגוטס וואָס איהר טוט מיט מיר און מיט מיינע אידישע ברידער. היינט זענט איהר נאָר גנעדיג צו מיר... זייט אָבער זיכער, אז אינגליכען וועט איהר שטעהן פאר מיר ווי איך שטעה איצט פאר אייך. דע-מאלט וועט איהר וויסען אז איך האָב די מאכט אָבצוצאָהלען צו מענשען דעם לויין וואָס זיי פּערדיגען...

— דענקסטו צו פּאָהרען נאָך היינט ? — האָט דער ווי-קאר איהם געפּרעגט רוחיג.

— יא.

— און די שעהנע אידישקע נעמסטו אויך מיט ? טוסט זעהר גוט וואָס דו נעמסט דיר מיט דעם מלאך, ער זאָל דיך בעשיצען. דיין וועג איז זעהר געפּעהרליך. ווער ווייס צו דו וועסט זיך אומקערען לעבעדיג ?

יהודה האָט אויפגעציטערט און געלייגט זיין האַנד אויף דער שווערד.

— נאָר הייך זיך נישט, איד ! — האָט דער וויקאר בע-מערקט רוחיג — איך קען דיך גרינג ארייננוואַרפען אין גע-פּעננטיש. ס'איז אָבער גענוג די בשורה פאר דיר פון דיין לאַנד. נאָ דיר דעם בריעף און האָב פּערגעניגען !

ער האָט איהם דערלאָנגט אַ פּערמאַכטען בריעף מיט דעם שטעמפּעל פון דעם באַגראַדער ערצדיאקאן אמבראזיוס. מיט

ציטערדיגע הענד האָט ער איהם געעפענט און איבערגעלייענט
 די דאָזיגע טרויעריגע נייעס :
 "באנדאד, דאָס יאָר 1291.
 "גאָט זאָל שיקען זיין פרידען צו דיר, מיין ליבער,
 טייערער פריינד יהודה.

"זאָל אונזער שטארקער גאָט דיך קרעפטיגען צו איבער-
 טראָגען די שרעקליכע בשורה וואָס איך לאָז דיר וויסען פון
 דיין טובח-וועגען, צו בעשיצען דיך פון אן אומגליק.
 "אין אונזער לאַנד איז פאָרגעקומען א גרויסע איבער-
 קערעניש. זייט דיין ברודער איז געוואָרען הויפט-מיניסטער
 איז געווען אַרדנונג אין לאַנד און אלע איינוואוינער זענען
 געווען גלייך פאר'ן געזעץ. די פערדאַרבענע מאַנגאלישע גע-
 נערלאַען, וואָס זענען געוועהנט צו רויבען דאָס רעכט פון די
 פרעמדע פעלקער זענען אָבער דערפון געווען אומצופרידען.
 די מאַכמאדאנער האָט אויך פערדראָסען וואָס א איד איז דער
 פיהרער פון לאַנד און זיינע נישט-פערגינער האָבען ארויס-
 געלאָזט אַ קלאַנג, אַז ער וויל צווינגען די מאַכמאדאנער אָב-
 צונעמען זיין ניי גלויבען, וואָס ער האָט אויסגעטראַכט, כדי
 אלע איינוואוינער זאָלען האָבען איין גלויבען. דער קעניג
 אראַגאן וועט זיין דער הויפט פון דער נייער רעליגיע אין
 דיין ברודער — זיין נביא.

"עמליכע מאָל זענען זיי בעפאלען דיין ברודער און איהם
 געוואָלט דערמאָרדען, נאָר אזוי לאַנג ווי דער קעניג האָט גע-
 לעבט האָט דיין ברודער אונטערדריקט יעדען אַויפשטאַנד.
 איז אָבער דער קעניג געוואָרען געפעהרליך קראַנק. די גאַנצע
 מיה וואָס דיין ברודער האָט אָנגעווענדעט איהם אויסצוהיי-
 רען איז געווען אומזיסט.

"אז ער האָט געזעהן אז דער קעניג איז האַפנונגסלאָז,
 האָט ער געשיקט נאָך'ן קרוינפרינץ וואָס איז געווען אין
 פערסיען, ער זאָל שנעל קומען אהיים און פערנעמען דעם
 טראָהן און ראַטעווען דאָס לאַנד פון אומגליקליכע אומ-
 רוהען.

"די גענעראַלען האָבען אָבער נישט געוואַרט און זענען
 בעפאלען דיין ברודער און אָפּגעהאַקט זיין קאָפּ. דערנאָך
 האָבען זיי אריינגעוואָרפען זיין גאַנצע פאַמיליע און אנהענ-

גער אין געפענגניש. זייערע פערמעגענס האָבען זיי צוגענומען און זייערע פרויען און קליינע קינדער פערקויפט פאר שקלאַ-פען.

"אויך די מאַכמאדאנער זענען בעפאלען די אירען און זיי אָנגעטאָן שרעקליכע צרות. איצט זענען מיר, קריסטען, אין אַ גרויס אומגליק. די מאַנגאלען און די מאַכמאדאנער זענען שטאַרק ביזן אויף אונז, ווייל אונז האָט זיך גוט געדלעבט אונטער דעם קעניג און דעם אירישען הויפט־מיניסטער מרדכי, אונזער בעשיצער. בינאַכט ציטערן מיר פאר שרעק און בייטאָג גלויבען מיר נישט אין לעבען.

"איצט, ווען איך האָב געלאָזט וויסען דעם פויבסט אַלץ וואָס עס האָט פאַסירט מיט אונז, שרייב איך דיר וואָס עס האָט געראַפּען מיט דיין ברודער און דייןע פרוינר. זאָלסט איצט נישט קומען אהיים, ווייל דייןע פיינד וואַרטען אויף דיר, זיי ווילען דיך הרג'ענען. עס וועט זיין בעסער פאר דיר זאָלסט בלייבען אין רוים און נישט טרעטען מעהר אויף דער פערפלוקטער ערד וואָס האָט זיך אָנגעזעטיגט מיט דעם בלוט פון דיין ברודער און דיין פאָלק.

"דיין פרוינר אין דיין טרויער

אמבראזיוס".

דער בדיעה האָט געציטערט אין זייןע הענר. עס האָט איהם געשווינדעלט אין די אויגען און די בוכשטאַבען האָבען ווי בייזע טייוואָלים געטאַנצט. דער קאַפּ האָט איהם אָנגעדויערן שטאַרק וועה טאָן און ער איז שיער געפאלען פון די פיס. ער האָט אָבער ווי דורך א נעפעל געזעהן ווי דער ווירטאָר מיט די מאַנאַכען שמייכלען און זענען צופרידען פון זיין אומגליק, האָט ער זיך אָנגעטאָן אן איבערמענשליכען כח און געזאָגט דעם וויקאר :

— ווען איהר וואָלט געווען אַזאַ מאַן ווי דער פרומער אמבראזיוס, וואָלט איהר בעסער זיך געזאָרגט פאר די קריסטען מען אין באַגראַד און נישט געפרעהט זיך אויף דעם אומגליק פון די אידען, וואָס האָבען גוט געלעבט מיט די קריסטען, און דאָס אירישע אומגליק איז אויך אן אומגליק פאר די קריסטען.

— די קריסטען האָבען זיך פּערלאָזט אויף די אידען, דערפאר זענען זיי אומגליקליך. גאָט האָט זיי געשטראַפּט, ווייל זיי האָבען געלעבט פּריינדליך מיט די אידען. איצט, איד, געה אַרויס פון דאַנען, האָסט דאָ גאָר נישט וואָס צו טאָן! — האָט דער וויקאר געזאגט ביזו. יהודה האָט גאָר נישט געענטפּערט און געגאַנגען צו דער טיר.

— וואַרט אַ וויילע — האָט דער וויקאר זיך אָנגערופען — וועסט נישט אוועקגעהן אָהן אַ מתנת...
ער האָט געגעבען אַ ווינק און צוויי בעוואַפּענטע סאָך דאַטען פון פּויבסט'ס אַרמעע האָבען זיך אוועקגעשטעלט ביי דער טיר.

— נעמט צו זיין שווערד און הוט! — האָט דער וויקאר בעפוילען.

יהודה האָט זיך נישט געשפּאַרט און זיי געגעבען די שווערד און הוט. אַ וויילע האָט דער וויקאר איהם אָנגעקוקט פּערטראַכט, זיך אויפּגעהויבען, צוגעגאַנגען צו איהם און געזאָגט:

— דו געחסט דאָך יעצט צו דיינע ברידער אין זייער אַרימקייט און אונטערדיקט לעבען. פּאָלג מיין עצה, שמד זיך, פּערגעס דיין פּאָלק, וועלען מיר דיך גוט בעהאַנדלען. — איך פּערשאַכער נישט מיין גלויבען! — האָט יהודה געענטפּערט שאַרף.

— בעטראַכט דיך, דו האַסטיגער איד, וואָס וועסטו גע- ווינען פון דיין נידריגקייט? דו וועסט דאָך מיטליידען מיט דיינע ברידער און געפייניגט ווערען אין זייערע יסורים. בע- העפט זיך מיט אונז, וועסט ווערען אַ בירגער, אַן אדעלמאַן, וועסט ווערען בעריהמט און זיין גליקליך.

יהודה האָט ביטער געשמייכעלט, געוואָלט איהם ענט- פּערן שאַרף, ער האָט זיך אָבער בעהערשט און געשוויגען.
דער וויקאר האָט געשמייכעלט גיפטיג און געזאָגט:

— די אידען זענען פון אייביג-אַן אַ האַרטנעקיג פּאָלק. זאָלסט וויסען, דו איינגעשפּאַרטער איד, אז דו וועסט בלייב בענדיג דאָ אין לאַנד זיין צו-שאַנד און שפּאַט ווי אלע דיינע ברידער. דו טאָרסט נישט טראָגען קיין שווערד און נישט

קײן הוט מיט אַ פּעדער, ווי אן אדעלמאַן. דיין שווערד געב איך צו און אָנשטאַט די שטאַלצע פּעדער וועסטו קריגען אַ מאָפּעלע חרפה.

ער איז צוגעגאנגען צום טיש און אַרויסגענומען אַ גרויס שטיק גרינע לייווענט און געהייסען די מאָנאַכען זיי זאָלען אַראָפּרייסען די פּעדער פון יהודה'ס הוט און אָנקלעפען דעם שאַנד-צייכען, וואָס איז צוויי מאָל אזוי גרויס ווי עס איז נויטיג לויט דעם געזעץ.

די מאָנאַכען האָבען עס גלייך געמאַן. די סאָלדאַטען האָבן בײַן יהודה'ן אָנגעמאַן דעם הוט מיט'ן שאַנד-צייכען און אַראָפּפּגעצויגען ביז איבער די אויגען. דערנאָך האָבען זיי איהם אָנגענומען פאר'ן געניק און אזוי געפיהרט איבער אלע צימערן ביז צו די שטיגען און איהם אַראָפּגעשלידערט פון דער הויך.

יהודה איז צומישט געוואָרען פון די פּלוצלינגע צרות און ער האָט זיך נישט געקענט אויפהויבען פון דער ערד. ער האָט שרעקליך געציטערט און געוואָרפען פאר שרעק מיט די הענד און פיס.

זיין בעדינער וואָס איז געשטאַנען פון ווייטענס מיט דער קארעטע האָט געזעהן אז אַ איד פאלט פון די שטיגען איז ער צוגעלאָפען זעהן ווער דאָס איז. ער האָט איהם נישט דערקענט. אזוי איז ער געווען פּערענדערט. ווען ער האָט זיך גוט איינגעקוקט האָט ער איהם דערקענט און געוואָלט אויפ' שטעלען. יהודה האָט אָבער נישט געקענט זיך האַלטען אויף די פיס. האָט דער בעדינער איהם גענומען אויף די הענד און צוגעמראָגען צו דער קארעטע און גיך געפּאָהרען אחיים.

ווי זיי זענען אָנגעקומען אין דער אידישער גאַס האָבען זיך אלע דערשראָקען און רב אברהם'ס הויז איז פול געוואָרען מיט מענשען. רב אברהם מיט זיין הויזגעזינד זענען אַרויס-געלאָפען זעהן וואָס דאָ איז געשעהן. זיי האָבען יהודה'ן ווי אַ טויטען אריינגעמראָגען אין הויז און געלעגט אין ערש' טען בעט אריין. יאסא האָט אַרויסגעלאָזט אַ שרעקליך גע-שרי און געפאלען פּער'חלש'ט לעבען בעט.

פון מינוט צו מינוט זענען נייע מענשען צוגעקומען. די

גאס איז שווארץ געוואָרען פון ניינעריגע. מיט גרויס מיה איז געלונגען די פרעמדע צו דערווייטערן פון הויז און דער מינטערן די פער'הלש'טע.

יאסמא'ן האָבען זיי די ערשטע דערמינטערט. זי האָט ניד וואָלט צוגעהן ראַטעווען יהודה'ן, האָט זי אָבער נישט געהאָט קיין כח צו ריהרען זיך פון אָרט. איז זי געזעסען אומעטיג אין ווינקעל און געוואַרט דער פּאָטער מיט פּאלא'ן זאָלען איהם דערמינטערן.

זיי האָבען בעמערקט אַ צוקנייטשמען בויגען פּאָפּיר אין זיין האַנד. רב אברהם האָט אַרויסגענומען דעם בריעה און אַז יהודה האָט געעפענט די אויגען האָט ער איהם איבער געלאָזט אויף'ן פּאלא'ן. און אריינגעגאנגען אין אנדערן צימער זעהן דעם בריעה און געוואָהר געוואָרען וואָס דאָ איז געשעהן. יהודה האָט זיך אַרומגעקוקט און געזאָגט פּערוואַונדערט:

— אוי, איך האָב געזעהן אַ שרעקליכען חלום !

— זאָל איהם גאָט מאַכען צו גוטען — האָבען פּאלא און יאסמא געזאָגט — וואָס פאר אַ חלום ?

— אז איך פּאָהר אין פּויבסט'ס פּאלאץ...

— איהר זענט דאָך געפּאָהרען וואַכענדיג ! — האָט פּאלא זיך אריינגעמישט, נאָר יאסמא האָט איהר געגעבען אַ ווינק צו שווייגען. און ער האָט ווייטער גערעדט :

— איך האָב געוואָלט וויסען דעם סוף פון מיין שליחות... פון מיין זיצען דאָ, האָב איך געהאַט עגמת־נפש... דער וויקאר האט געמאַכט הונק פון מיר... איך האָב גערעדט צו איהם שטרענג... ער האָט מיר דערלאָנגט אַ בריעה מיט אַ שרעק־ליכע בשורה... אוי, אַ שרעקליכער חלום !... אָבער וואָס מו איך דאָ ? וואָס בין איך נישט אין מיין צימער ?

ער האָט זיך אַרומגעקוקט פּערוואַונדערט און פּלוצלינג האָט ער דערזעהן זיין הוט מיט'ן שאַנד־צייכען אויף'ן טיש, האָט ער געשריגען ביטער :

— אוי, וועה ! איך בין אומגליקליך !

פּאלא און יאסמא האָבען זיך אויך דערשראָקען קוקענדיג אויפ'ן הוט און זיך אָנגעקוקט פּאָרוואַונדערט.

— אוי, וועה, מיין אומגליקליכער פּריינד ! וועה, מיין האַפּנונג איז פּערלאָרען ! — האָט רב אברהם געזאָגט מיט

וועהטאָג אריינקומענדיג — עס איז נישט קיין חלום. עס איז אמת. דער בריעף איז א בעווייז.

יהודה איז אראָפגעשפרונגען פון בעט און מיט א צור בראַכען האַרץ נאכאמאל איבערגעלייענט דעם בריעף. רב אברהם מיט די טעכטער זענען ארויס פון צימער און איהם געלאָזט אליין, ער זאָל בעוויינען זיין אומגליק.

— אוי, וועה, מיין ברודער און אוועסטערן! — האָט יהודה ביטער געוויינט און צוריסען די קליידער — ווי גרויס איז דאָס אומגליק! אין איין רגע האָב איך אַלץ פערלוירען. איך בין איצט עלענט, ווי א פערלוירענער בלאַט אין הערבסט! איך בין געפאלען פון הויכען הימעל אין טיפען תהום! איך האָב געהאַפט אויף גוטס און עס איז געקומען שלעכטס! איך האָב געוואַרט אויף ליכטיגקייט און בין איינגעהילט געװאָרען אין פינסטערניס.

יהודה האָט שטאַרק געוויינט און דאָס גאַנצע הויך געזינד האָט מיטגעוויינט. די מענשען אין דרויסען האָבען דערהערט די קולות, האָבען זיי זיך אריינגעריסען אינווייניג. האָט רב אברהם זיי דערצעהלט פון אומגליק. די אנגעזעהענע אידען זענען באלד אריין צו יהודה'ן און איהם אוועקגעזעצט אויף דער ערד אַלס אבל. אין א שעה אַרום האָבען זיי איהם אויפגעהויבען און זיך געשטעלט דאווענען מנחה און ער האָט מיט ביטערע טרערען געזאָגט קדיש.

זיי האָבען זיך געזעצט צום טיש עסען מיט'ן אבל אינד איינעם. יאסמא האָט דערלאנגט יהודה'ן א קאפעל און צו גענומען זיין הוט מיט'ן גרויסען שאנד-צייכען.

ביים עסען האָבען אַלע איהם מנחם אבל געווען. נאָר יאסמא איז נישט געווען דערביי. ווען זיי האָבען געוואָלט בענטשען איז יאסמא אריינגעקומען און האָט איהם דער לאַנגט דעם הוט. דאָס גרויסע שטיק גרינע לייזענט איז שוין נישט געווען, אנשטאט דעם איז אויפ'ן הוט געווען אנגענייט א קליין רונדיג שטיקעל גרין זיידענס. יהודה האָט איהר צו געוואָרפען א דאַנקבאַרען בליק און זיינע אויגען זענען פער- גאַסען געוואָרען מיט טרערען.

רב אברהם האָט געקוקט אויף ביידען און געזיפצט שווער.

יהודה האָט ביטער געטראַכט, אז איצט האָט ער אויך זי פּערלורען.

— טאָטע! — האָט יאָסמא זיך פּלוצלינג אנגערופּען און געוואָרען רויט — האָסט מיך פּריהער עפּיס געפרעגט און איך האָב דיר נישט געגעבען קיין ענטפּער... דער פּאָטער איז געוואָרען צוטומעלט, געוואונקען צו איהר און געשטאַמעלט :

— איך האָב פּערגעסען... איך געדענק נישט... מיר האָב בען היינט אזויפּיעל איבערגעלעבט... האָב איך פּערגעסען... — איך געדענק אָבער יא, טאָטע, דוקא צוליעב די איי בערלעבונגען... איך גיב דיר איצט מיין ענטפּער... איך וועל ערפּילען דיין פּערלאַנג... האָסט מיך געפרעגט, צי איך וויל ווערען זיין פּרוי, געהן מיט איהם אין זיין לאַנד? איך האָב מורא געהאַט, ער איז געווען צו הויך פאר מיר. איצט איז ער גלייך מיט מיר... איצט בעשטעה איך... דאָס איז אַ גאָט'ס זאך. צוליעב מיר איז ער אהער געקומען פון בבל. טאָטע, גיב אונז דיין ברכה!

די פּערוואַמעלטע האָבען געקוקט אויף איהר מיט בער וואונדערונג. יהודה האָט פאר פּרייט נישט געקענט רעדען קיין וואָרט. רב אברהם איז אַלץ געזעסען צוטומעלט און נישט געוואוסט וואָס צו טאָן.

יאָסמא איז צוגעגאנגען צו יהודה'ן, איהם אָנגעטאָן דעם חוט מיט'ן שאַנד־צייכען און געזאָגט פּרום :

— דאָס איז דער צייכען וואָס פּערבינדט אונז ביידע אויף אייביג. דורך דעם גרינעם צייכען ביזטו געוואָרען גלייך מיט אונז און איך וועל מיט דיר טיילען דעם גורל פון לעבען. איך קען דיר נישט אומקערען דאָס וואָס גאָט האָט צוגענומען ביי דיר. איך וועל דיר אָבער קענען צוהעלפּען אין לעבען. דו ביזט אַ גוטער דאָקטאָר און אַ געלערנטער מאַן און וועסט מיט גאָט'ס הילף מפרנס זיין דיין הויזגעזינד. איך קען שרייבען, וועל איך קריגען ארבייט איבערצושרייבען ספרים און מיר וועלען דורכקומען. טאָטע, זאָרג נישט, גאָט וועט אונז העלפּען!

יהודה האָט זיך אויפגעשטעלט און געזאָגט :

— זאָל דיר גאָט בענטשען, טייערע נשמה, וואָס דו פּערי-

לאָזט מיך נישט אין טאָג פון מיין אומגליק! דו ביזט מיין מלאך. מיין גאַנץ לעבען וועל איך אָבגעבען פאר דיר. און דאָס וואָס דו האָסט געזאָגט, אַז דו קענסט אויך ארבייטען, ויאַרט אַ רגע, פאר אלעמען וויל איך דאָ עפעס ווייזען...

ער איז ארויס און אוועק אין זיינע צימערן. אין אַ וויילע אדום איז ער צוריקגעקומען און געהאַלטען אין האַנד אַ גרוי־סען גאַלדענעם האַלזבאַנד בעזעצט מיט איידעל־שטיינער און אין מיטען אַ גרויסער דימאַנט וואָס האָט פערפלייצט די שטוב מיט ליכט. און ער האָט געזאָגט:

— גאָט האָט מיך געשטראַפט. מיינע אייגענע זענען אומ־געקומען. אונזער פערמעגען האָט דער פיינד אוועקגערויבט. דאָס איז מיר נאָר געבליבען. אָבער עס וועט זיין גענוג אונז צו שפייזען און נאָך אויף הילף פאר אַנדערע נויטבעדערפֿ־טיגע.

דאָס זעלטענע שטיק צירונג איז געגאנגען פון האַנד צו האַנד. אלע האָבען זיך געוואונדערט און געזאָגט:

— דאָס איז דאָך קעניגליך צירונג. מען קען דאָך דער־פאר אָפקויפען אַ גאַנצע מדינה!

— איהם פאַסט דאָס! — האָט זיך אָנגערופען רב אברהם, ער שטאַמט דאָך פון נשיא פון בבל, פון מלכות בית דוד!

— איך האָב נאָך אַ סך אַזעלכע טייערע זאַכען — האָט יהודה געזאָגט — זיי זענען ביי מיר און אייביג אַנדענקען מיין מיין מאמע די נשיאָה, אַ ליכטיגען גן־עדן זאָל זי האָבען! זייט זיכער, רב אברהם, מיר וועלען זיי נישט דאַרפֿען זעהן. קויפען אויף ברויט. אַ דאַנק גאָט, איך בין נישט אַריים. פאַלאַ האָט אָנגעטאן דעם האַלזבאַנד יאסמאַן און צו־קושט זיך מיט איהר און געזאָגט:

— דעם האַלזבאַנד טו איך אָן אויף מיין שעחנער שוועמ־טער'ס האַלז. ווי דער האַלזבאַנד איז בעהאַפטען און זיין האַלז, אזוי זאָל אייער לעבען זיין פערבונדען און באהאַפֿט מען ביז הונדערט און צוואַנציג יאָהר.

ווי זי האָט דאָס געזאָגט האָט אַ שטראם טרערען ארויס־געזעצט פון איהרע אויגען. זי איז אוועק אין אַ ווינקעל און

שטיל געוויינט. יאסטא האָט אויסגעטאָן דעם האַלזבאנד און איהם דערלאָנגט איהר פּאָטער.

— איך טאָר זיך איצט נישט אָנטאָן קיין צירונג. מיר זענען איצט אין גרויס טרויער נאָך פּאלא'ס מאן יחיאל און נאָך יהודה'ס ברידער.

— שליסען א שדוך מעג מען אָבער יא. — האָט רב אברהם געזאָגט, אָנגענומען יאסטא'ן און יהודה'ן פּאָר די הענד און זיי געגעבען זיין פאטערליכע ברכה צום שדוין.

דעם זעלבען אבענד איז געווען די תנאים, אין א מאָג נאָט אַרום איז געווען די חתונה. אין א יאָהר אַרום האָט יאסטא געהאט א יונגעל און יהודה האָט איהם א נאָמען געגעבען יוסף נאָך זיין פּאָטער. אין דריי יאָהר אַרום האָט יאסטא געהאט נאָך א יונגעל שמואל. די צוויי קינדער זענען געווען זייער טרויסט אין לעבען.

יהודה איז בעריהמט געוואָרען אלס גוטער דאָקטאָר און די אדעליגע פאמיליעס וואָס פּאלא'ס טראַגיש אומגעקומענער מאַן יחיאל איז געווען זייער דאָקטאָר, האָבען אָנגעשטעלט יהודה'ן אלס זייער הויפּט־דאָקטאָר. ער האָט פּערדינט א סך געלד און געטאָן א סך צדקה אין דער אידישער קהלה און געהיילט זיינע אַרימע ברידער אומזיסט.

יהודה אברבנאל האָט געהאָפּט צו לעבען רוהיג. איז איהם בעפּאלען א נייע צרה. דער נייער פּויבסט האָט דערקלערט אַ קרייץ־צוג אויף דער אדעליגער פאמיליע, וואָס יהודה איז געווען זייער הויפּט־דאָקטאָר. דאָס פּעבעל איז בעפּאלען זייערע פּאלאָצען און פּערניכטעט. די אדעליגע זענען אנטלאָפּען נאָך פּראַנקרייך צום קעניג וואָס איז געווען צוקריגט מיט דעם פּויבסט.

דעם פּויבסט'ס מענשען האָבען אָבער געוואָלט אויס־הרג'ענען אלעמען וואָס האָבען געהאט צו טאָן מיט די אדע־ליגע. יהודה אברבנאל איז געווען געצוואונגען צו נעמען יאסטא'ן מיט די קינדער און אנטלויפּען פון רוים. נאָך פּראַנקרייך האָט ער מורא געהאט צו לויפּען, ווייל דער קע־ניג פּלייב דער שעהנער האָט שרעקליך געפּייניגט די אירען, איז ער אוועק נאָך סעוויל, שפּאַניען, וואו דער קעניג פּער־

דינאנד דער פערטער האָט שטאַרק מקרב געווען אירען.
יהודה האָט אין שפּאַניען געראַטעוועט זיין לעבען און
דאָס לעבען פון זיין הויזגעזינד. זיין פערמעגען איז אויך
געבליבען גאַנץ. אינגיכען איז ער בעקאנט געוואָרען אין
סעוויל און בעפריינדעט מיט די אדעללייט פון לאַנד און
בעקומען א גרויסען נאָמען.

די מגלה האָט געשריבען יהודה אברבנאל אין יאָהר פינף
טויזענט פינף הונדערט און זעכציג לויט דעם אידישען רעכ-
נונג. ער האָט די מגלה צוזאַמען מיט די פריהעריגע מגלות
און דאָס שטיק גרינע לייווענט, וואָס די מאָנאַכען האָבען אַנ-
גענייט אויף זיין הוט אלס שאַנד-צייכען איבערגעלאָזט אַלס
אנדענקען פאר זיין זוהן יוסף און צוגעשריבען די פאָלגענדע
ווערטער :

יוסף, מיין טייער קינד !

אונזער עלטער-פאָטער דוד הנשיא האָט געשריבען זיין
מגלה אין בבל און אויך שרייב מיין מגלה אין סעוויל.
בבל און שפּאַניען טרעפען זיך אָפט אין אונזערע
זכרונות. דער מזרח מיט'ן מערב זענען ביי אונז
פערבונדען. אונזער גורל איז ווי דער גורל פון אונזער פאָלק
וואָס וואַגעלט צווישען פעלקער און לענדער אין גלות שוין
איבער צוועלף הונדערט יאָהר. פארוואָהר עס איז נאָט'ס
וויילען, אז אונזער פאַמיליע, די קינדער פון מלכות בית-דוד,
זאָל מיטגעהן מיט אונזער פאָלק אין אלע לענדער פון זיין
גלות און טיילען זיך מיט איהם זיינע ליידען.

איך לאָז דיר איבער א סך טייערע זאַכען. אָבער אַמ-
טייערסטען איז ביי מיר דאָס גרין שטיק לייווענט וואָס די
מאָנאַכען האָבען אָנגענייט אויף מיין הוט אלס שאַנד-צייכען
און דאָס איז געוואָרען דער צייכען פון בונד צווישען מיר
און דיין נעטרייע מאמע יאסא. דאָ אין סעוויל, האָף איך
צו נאָט, וועל איך שוין לעבען רוהיג.

איך בעט דיך, טייער קינד, היט אָב מיין ירושה, בעזונ-
דער דעם שאַנד-צייכען אזוי גוט ווי איך היט זיי. זאָל עס
זיין הייליג פאר דיר און דייןע קינדער און קינדס-קינדער.
נאָט זאָל דיך אָבהיטען פון אַלדאָסביי און בעשערען א רוהיג

לעבען דיר און אונזער גאנצע משפחה צוזאמען מיט אונזער
פאָלק אויף אייביג.

דאָס זענען די רייד פון דיין פאָטער
יהודה בן יוסף אברבנאל פון בבל,
דוד הנשיא'ס אן אור־איניקעל, פון
מלכות בית דוד.

די פערניפטעטע ברוניםמער

א דור געהט אוועק און א דור קומט. קעניגרייכען בייטען זיך און פערשווינדען. פיעל פעלקער זענען ווי די שאמענס אפגעווישט געוואָרען. נאָר דאָס אידישע פּאָלק איז געבליבן בען אויף זיין דערנידריגטען שטאַנד. געשטויסען און גע-טריבען פון אלע פעלקער, פערשעמט און בעליידיגט אין יעדען דור : אלע פעלקער האָבען געמאַכט איין האַנד צו פערטיליגען גאָט'ס פּאָלק. אידען טרינקען זיך אין זייער בלוט און טרע-רען. און גאָט זעהט דאָס און שווייגט ! ווי לאַנג, וועסטו שווייגען, גאָט ?

יוסף בן יהודה אברבנאל האָט געלעבט אין סעוויל און געווען זעהר רייך. ווען זיין פרוי האָט געהאַט א יונגעל האָט ער איהם אַ נאָמען געגעבען יהודה נאָך זיין פאָטער. ווי יהודה האָט נאָר אָנגעהויבען רעדען האָבען זיי איהם דער-צויגען אין פרייען אידישען גייסט. ביז דרייצעהן יאָהר האָט בען זיי איהם געלאָזט לערנען תורה און שפּראַכען. יוסף האָט איהם אויך געלערנט מעדיצין און יהודה האָט זיך שטאַרק אויסגעצייכענט אין לערנען.

ווען ער איז געוואָרען בר-מצוה האָט יוסף איהם אוועק-געפיהרט נאָך טאַלעדא צום רב רבי יהודה, דער זוהן פון רא"ש. יוסף האָט געוואָלט אַריבערנעמען דעם רב נאָך סע-וויל. די טאַלעדא'ר אידישע קהלה האָט איהם אָבער נישט געוואָלט אוועקלאָזען און געטאָפעלט זיין שכירות, ער זאָל פערבלייבען אין שטאָדט.

יהודה איז פערבלייבען אין רב'ס הויז און געלערנט ביי איהם פיער יאָהר. ווען יהודה איז געוואָרען זיבעצעהן יאָהר האָט דער רב געראטען זיינע עלטערן זיי זאָלען איהם שיקען

נאך דייטשלאַנד אין א ישיבה. די ישיבות אין דייטשלאַנד
 זענען דעמאלט געווען די גרעסטע. און דער רא"ש האָט
 געזאָגט, אז די רבנים פון פראַנקרייך און דייטשלאַנד האָבן
 גען גע'ירש'נט די תורה פון דור צו דור פון ערשטען קוואַל.
 דער רב, דעם רא"ש'ם זוהן, האָט אויך געהייסען זיינע
 פינף זיהן זיי זאָלען פערלאָזען שפּאַניען און פּאָהרען נאָך
 דייטשלאַנד לערנען. דער יונגער יהודה אברבנאל האָט שטאַרק
 געוואָלט פּאָהרען. זיינע עלטערן האָבען אָבער מורא געהאַט
 איהם צו שיקען, ווייל זיי האָבען געוואוסט, אז די אידען אין
 דייטשלאַנד שמעהן אויס געברענטע צרות. יהודה האָט זיך
 אָבער איינגעשפּאַרט, דער רב האָט זיי אויך שטאַרק צוגע-
 רעדט און זיי האָבען איהם מיטגעגעבען א גרויסע סומע געלט
 און אוועקגעשיקט אין ווייטען וועג אריין.

אַלע האָבען שטאַרק געוויינט ביים געזעגענען, די מוטער
 האָט מען ערשט געקענט אָפּרייסען פון איהר געליעבט קינד
 ווען די שיה האָט שוין אָנגעהויבען ריהרען פון אָרט.

אויף דער שיה האָט יהודה זיך בעקענט מיט א יונגען
 דייטש און געוואָרען מיט איהם בעפריינדעט. דער דייטש
 קאנראד ווינטערטור האָט געשטאַמט פון אן אנגעזעהענע
 קריסטליכע פאַמיליע אין שטראסבורג. ער האָט געלערנט אין
 פאַריז און אז ער האָט געענדיגט אַלס אַדוואָקאַט איז ער
 געגאָהרען אהיים.

יהודה און קאנראד האָבען זיך בעקענט אויף דער ריזע
 און גוט פערבראכט. דאָס וואָס זיי האָבען געהערט צו פער-
 שידענע אמונות האָט זיי נישט געשטערט צו ווערען גוטע
 פריינד.

פּלוצלונג איז קאנראד געוואָרען זעהר קראַנק. דער שיפס-
 קאַפיטאַן האָט מורא געהאַט ער זאָל נישט שטאַרבען און
 געוואָלט איהם אַראָפּלאָזען אין א פראַנצויזישע פּאָרט-
 שטאָרט. האָט זיך יהודה איינגעשטעלט פאר איהם. ער האָט
 זיך אונטערגענומען איהם אויסצוהיילען. צעהן טעג האָט
 יהודה נישט אָפּגעטרעטען פון זיין בעט. ווי א געטרייער
 ברודער האָט ער איהם געהיט און בעדינט ביז קאנראד איז
 געוואָרען געזונד.

קאנראד האָט נישט געהאַט גענוג ווערטער איהם צו

דאנקען פאר דעם חסד וואָס ער האָט געטאָן מיט איהם. און ער האָט איהם געבעטען ער זאָל מיטפאָהרען מיט איהם צו זיינע עלטערן, זיי זאָלען קענען דעם מענשען, וואָס האָט זייער קינד געזאָטעוועט פון טויט.

יהודה האָט אָבער געוואָלט פאָהרען גלייך אין ישיבה און ער האָט נישט געוואָלט אַראָפּגעהן אינמיטען וועג. ווען די שיף איז צוגעקומען צו קעלן האָבען זיי זיך געזענענט האַרציג און קאָנראַד האָט געזאָגט :

— מיין פריינד, דו ווילסט נישט פאָהרען איצט מיט מיר כדי מיינע עלטערן זאָלען דיך קענען, וויל איך דיר עפּים באַרלייגען. דו פאָהרסט דאָך צו דייןע ברודער. זייער לעבען איז דאָך שטענדיג אין סכנה. זאָלסטו וויסען, אַז אין שטראַט־בורג האָסטו א פריינד, וואָס איז תמיד גרייט דיר צו העלפּען. יהודה איז געפאָהרען נאָך ווערמייזא (וואַרמס) אין דער גרויסער ישיבה פון רב שמואל בן אשר הלוי.

ווערמייזא איז אַ היבשע שטאָדט לינקס ביים רהיין. זי איז געבענטשט מיט איהרע תבואות און טייערן וויין. אין דעם גוטס האָבען אָבער אירען נישט געהאַט קיין חלק. די אירען זענען נישט געווען קיין בירגער און האָבען נישט געהאַט קיין שום רעכט. פון די טויענענט מאָס שנאה וואָס די גוים האָבען צו אירען האָבען די דייטשען געהאַט ניין הונדערט חלקים. און די איינוואוינער פון רהיין האָבען גע־האַט די גאַנצע טויענענט מאָס האַס צו אירען.

וואָס עס האָט נישט געטראָפּען, אַ גליק צי אַן אונגליק, האָבען נאָר די ווילדע מאַסען זיך פּערזאַמעלט, האָבען זיי געטרעטען די אירען און זיי גע'הרג'עט און געמאָרדעט. די אירען זענען געווען שטאַרק דערשלאָגען און אונטערדוויקט, זיי זענען קיינמאָל נישט געווען זיכער מיט'ן לעבען.

אָבער ווי שלעכט די גוים זענען געווען צו די אירען, אזוי גוט האָבען די אירען געלעבט צווישען זיך. זיי האָבען געלעבט צוזאַמען אין גרויס איבערגעבענהייט. געהיט די פּאַמיליע און גרויס געמאַכט די קהלה און לערנען תורה איז געווען זייער איינציגע פרייד אין לעבען.

אויף דער גאַס איז דער איד געווען אַ פּערפּאָלנטער קנעכט. אין זיין הויז און אין שוהל איז ער געווען אַ מלך.

אין דרויסען איז זיין וועלט געווען פינסטער. אין שטוב מיט זיין פאמיליע און אין שוהל האָט נאָט'ס ליכט געשיינט אויף זיין קאָפּ.

וואָס מעהר דער איד האָט געלימען פאר זיין אמונה און וואָס שרעקליכער ער איז פערפאָלגט געוואָרען פאר דער תורה, אַלץ טייערער און לייעכער איז די אמונה און די תורה איהם געוואָרען. די גרעסטע זאָך אויף דער וועלט איז געווען צו זיצען און לערנען.

דער רב האָט געקראָגען גרויס כבוד. און וואָס מעהר תלמידים דער רב האָט געהאָט אַלץ מעהר כבוד האָט מען איהם אָפגעגעבען. די תלמידים זענען געגאָנגען פון שטאָדט צו שטאָדט, פון איין ישיבה אין דער אַנדערער און געלערנט. אַלע מאָל ביי גרעסערע רבנים און פערשריבען זייערע אויפ'ט מוען.

א תלמיד האָט זיך אויסגעצייכענט און געוואָרען אנגע'זעהן, ווען ער האָט גאַנצע נעכט געאַרבייט צו פערשרייבען די תורה פון זיין רבי. פון די פערשריבענע תורות איז גע'וואָרען "תוספות". דער תלמיד האָט דאָס מיטגעבראַכט אין דער נייער ישיבה און דאָ האָבען די תלמידים דאָס אָפגעשרי'בען און אויסגעלערנט.

אַזוי פלעגען די לערנער וואַנדערן פון ישיבה צו ישיבה. געווען צווישען זיי אַזעלכע וואָס האָבען שוין געהאַט אַ ווייב מיט קינדער, געווען אַליין שוין רבנים אין זייערע קהלות, האָבען זיי איבערגעלאָזט די ערטער און דאָס הויזגעזינד און געוואָרען פרושים צו פערטיפען און פערפולקאמען זיך אין לערנען.

אין די ישיבות זענען געווען יונגע בחורים און פרושים. יעדע ישיבה האָט געהאַט אַ בית המדרש לעבען דער שוהל. דאָרט זענען זיי געזעסען אַ גאַנצע וואָך, טאָג און נאַכט מיט די ראשי ישיבות. נאָר אויף שבת און יום־טוב איז דער דאָס ישיבה געגאָנגען אַהיים.

די שטאָדט־לייט און אויך די אידען פון די אַרומיגע קהלות האָבען געצאָהלט אַ חדש־אַבצאָהל פאר דער ישיבה,

די תלמידים זאלען נישט דארפען זאָרנען וועגען עסען און מיט אַ רוהיג געמיט זיצען און לערנען.

די ווייבער פון די פרושים און רבנים האָבען געהאָנדעלט און געפיהרט געשעפטען, די מענער זאלען רוהיג לערנען און נישט האָבען אויף זיך דעם עול פון פרנסה. און אויב די פרויען זענען געווען פערמעגליך האָבען זיי געדונגען א סופר ער זאל איבערשרייבען גמרות און אַנדערע ספרים פאר דער ישיבה. געלד, עשירות, האָבען נישט געבראַכט קיין כבוד, נאָר די תורה האָט געבראַכט כבוד.

אַ יודיה איז געקומען נאָך ווערמייזא איז ער אַוועק אין ישיבה און אָפגעגעבען דעם בריעה פון זיין רבי דעם ראש ישיבה. דער ראש ישיבה האָט איהם תיכף שטאַרק מקרב געווען, האָט איהם געגעבען אן ארט אין ישיבה צום לערנען און אויף צו וואוינען. אויף שבת און יום־טוב האָט ער איהם בעשטעלט צו קומען צו זיין טיש.

אין ישיבה האָבען דעמאלט געלערנט איבער הונדערט מאָן, פרושים און יונגע בחורים. ווען זיי האָבען געוואָהר גע- וואָרען אז ער קומט אַרויס פון מלכות בית־דוד און אז דער ראש ישיבה איז איהם אַזוי מקרב, האָבען זיי איהם גאַנץ ליעב אויפגענומען און זיך דערפרייט מיט איהם.

ער האָט אָנגעקוואָלען פון זיינע נייע חברים. עס האָט גערוהט אויף זיי די לויטערקייט פון דער תורה. זייערע בריי- מע, טיפע שטערנס האָבען זיך געקנייטשט פון פערטראַכט- קייט און שאַרפען זיך אין לערנען. יעדער האָט געהאַט אַ פנים פון א דענקער און א טרוימער. נאָר יעדער האָט גע- טראָגען א הוט אַנדערש פון צווייטען.

ער האָט זיך געוואונדערט און געפרעגט, פארוואָס זיי טראָגען פערשידענע היט? זיי האָבען איהם דערקלערט, אַז דאָס איז א גורח, פונאַנדערצושיידען די אידען נישט נאָר פון די גוים, נאָר די אידען פון איין שטאָדט זאלען טראָגען אַן אַנדער מין הוט ווי די אידען פון א צווייטער שטאָדט.

די אידען אין דייטשלאַנד האָבען נישט געמוזט טראָגען דעם שאַנד־צייכען, אַ גרין אָדער אַ רויט שטיקעל לייזענט. זיי האָבען געמוזט טראָגען הויכע היט מיט א שפיץ ווי אַ

האָרן. די פאָרם פון די היט איז אומעמום גלייך, נאָר די קאָליר איז פערשידען.

אין עסטרייך און שוואַבען מוז דער הוט זיין רייט. אין שלעזיען, די רהיין־געגענד און נידערלאַנד — גרין. אין איין געגענד בלוי, אין אַ צווייטע געל. יעדע געגענד אַ הוט פון אַן אנדערע פארב. ווען אַ איד פון איין געגענד איז אַוועקגעפאָהר רען אין אַן אנדער געגענד, האָט ער נעמוזט טראָגען זיין היי־מישען הוט, מען זאָל וויסען פון וואַנען ער קומט. זיי האָבען אויך נישט געטאָרט טראָגען אַ יארמעלעך אָדער אַ קאפּוז, זיי זאָלען שטענדיג מוזען געהן אין הוט, מען זאָל זיי דער־קענען. נאָר אַ איד וואָס קומט פון אַ פּרעמד־לאַנד, מוז טראָגן גען אַ קאפּוז, צו אונטערשיידען זיך פון די דייטשע אידען. דער קאפּוז איז עהנליך צום קאפּוז פון די מאַנאָכען.

אין ישיבה האָט מען קיינעם נישט גערופען ביים נאָמען. איינער וואָס איז געווען פון דרום־פראַנקרייך, האָט געהייסען דער "פּראַווינצער". איינער האָט געהייסען דער נירנבער־נער, ער איז געווען פון נירנבערג. זלמן "ראַנקעל", וואָס האָט אַזוי געהייסען, ווייל ער איז געווען פון דער שטאָדט ראַנקעל, איז געווען איינער פון די בעסטע בחורים אין ישיבה, און דער רב האָט איהם גענומען פאר זיין עלטסטער טאָכטער'ס חתן. דער ראשי־ישיבה רב שמואל חלוי איז אריינגעקומען פון זיין חדר. עס איז געוואָרען שטיל. דער רב איז ארויף אויפ'ן בעלעמער. די תלמידים האָבען זיך געזעצט אויף זייערע ער־טער. יהודה'ן האָט דער ראשי־ישיבה געזעצט לעבען זיין זוהן און מען האָט אָנגעהויבען לערנען.

דער רב האָט געזאָגט די גמרא מיט רש"י. האָט גוט דער־קלערט דעם ענין יעדער זאָל וויסען קלאָר. דערנאָך האָט ער געזאָגט תוספות און ערשט שפעטער זיינע אייגענע אויפ־טוען. און דאָ האָט זיך אָנגעפאָנגען דער "פּלפּול". די וואָס האָבען שוין געלערנט אין אנדערע ישיבות האָבען נאָכגעזאָגט וואָס זיי האָבען געהערט און אנדערע האָבען געזאָגט אן איי־גענעם אויפטו.

מען האָט זיך אָנגעהויבען שפּאַרען, אָפּשפּאַרען, עס איז געוואָרען אַ שטורם, אַ "מלחמה". אָט האָט מען איינעם יעד־כאַפּט. ער האָט געזאָגט אַן אויפטו און זיך געברויסט, און עס

איז זיין אייגענער. האָט זיך ארויסגעזויזען, אז ער האָט דאָס גע'גנב'עט פֿון עמיצען. ער האָט זיך שטאַרק פּערשעמט. איינער וואָס האָט געפֿריזט עפֿים זאָגען, און עס האָט זיך נישט געקלעבט אַ וואָרט צו אַ וואָרט, האָט אויך געהאַט בזיון. וואויל איז געזען דעם וואָס האָט געזאָגט אַ גוטען אויפטן. דער רב האָט איהם געלויבט און די חברים האָבען איהם אָבגעגעבען גרויס כבוד. אַ הייליגער שיינ האָט גע'רוהט אויף זיין פֿנים. די אויגען האָבען אויפגעלויכטען מיט דער פֿרייד פֿון דער תורה.

די פֿיהרער פֿון דער קהלה, די צוועלף פֿרנסים, וואָס זענען געווען גוי די צאָהל פֿון די אידישע נשיאים אין דער מדבר, זענען אַריינגעקומען אין דער ישיבה. זיי זענען געווען זעהר רייך און גרויסע לערנער. תאָבען זיי זיך אָפט אַריינגע'מישט אין לערנען און אַז אַ בחור איז שטאַרק געפֿעלען גע'וואָרען, תאָבען די רייכע אידען געוואָרפען אַן אויג אויף איהם, געגעבען אַ גרויסען נרן און גענומען פֿאַר אַן איידים. יהודה איז אָנגעקומען דאָנערשטאג. צומאָרגענס, פֿריי'טאג, איז דער רב נישט געקומען אין ישיבה. די בחורים זענען מיער פֿון דאָנערשטאג אַ נאַנצען טאָג. זיי לערנען דאָנערשטאג אַ טאָפֿעלטען שיעור און זיצען-אויף אַ גאַנצע נאַכט און איבער'חזר'ן דאָס לערנען פֿון דער וואָך.

פֿרייטאָג זענען די ישיבחה'לייט פֿריי. זיי באַדען זיך אין פֿערייכטען די קליידער אויף שבת. אַנדערע געהן אין שטאַרט זעהן זיך מיט פֿריינד און בעקאנטע, ביי וועמען זיי עסען שבת און יום-טוב. אַ טייל ישרייבט בריעה צו עלטערן און סרובים. נאָר די מתמידים זענען געזעסען און פֿערשרייבען די אויפטוען פֿון דער וואָך.

יהודה איז געבליבען אין ישיבה. ער האָט נאָך נישט גע'האַט צו וועמען צו געהן. די חברים האָבען איהם אויך גע'רא'טען נישט אַרויסצוגעהן אין זיינע שפּאַנישע קליידער אין גאַס, ווייל די שטאַרט'וועכטער קענען איהם כאַפען און בע'שמראַפען, וואָס ער געהט אָהן אַ קאפּז.

ער איז געזעסען ביים פענסטער און אַרויסגעקוקט. ער האָט דערזעהן מחנות אידען מיט זעס אויף די פֿליצעס קומען אין שטאַרט אַריין. דאָס זענען די שטאַרט'אידען,

וואָס זענען אַ גאַנצע וואָך געגאַנגען איבער די דערפער אויפֿ-
צוקויפֿען אַלטוואָרג, איהיימגעגאַנגען אויף שבת.

יהודה איז געזעסען אין ישיבה און אַ מינוט האָט ביי
איהם אויסגעוויזען ווי אַ יאָהר. ער האָט שוין געוואָלט דער-
לעבען אווענד און זיין אין רב'ס הויז. ווי ער זיצט אַזוי אומ-
געדולדיג, האָט ער דערהערט מען קלאַפט אין די פענסטער
צוויי גיכע קליינע קלעפּ און דעם דריטען לענגער און שטאַר-
קער.

עס איז געווען גלייך ווי דער זייגער האָט געשלאָגען
צוועלף. יהודה האָט אַרויסגעקוקט און דערזעהן דעם אונטער-
שמש ווי ער געהט מיט אַ הילצענעם האַמער און "קלאַפט
אין שוהל אַריין". דער אונטערשמש איז געווען אָנגעטאָן
אין אַן אַלטע זיידענע זשופּעצע, וואָס איז ערמערווייז געווען
אויסגעקראַכען, אָבער זעהר ריין.

דער אונטערשמש איז געגאַנגען פון הויזצור-הויז און
"געקלאַפט אין שוהל אַריין". און פּוץ די הייזער האָבען זיך
אַרויסגעקלאָזט אידען מיט זייערע קליינע און גרויסע זיהן,
פרישע, ליכטיגע אין זיידענע קליידער און געגאַנגען אין
שוהל, וואָס איז געווען לעבען דער ישיבה.

יהודה האָט זיך אָנגעטאָן זיין קורץ רעקיל און אויך
געגאַנגען אין שוהל אַריין. שטייל איז געווען אין שוהל. די
קינדער זענען געזעסען אויף די קינדער-בענק. זייערע חדר-
בעהעלמערס האָבען אַכטונג געגעבען אויף זיי. און די טאָר-
טעם זענען אויך נישט געשטאַנען לייד. אַ טייל האָט גע-
האַלפֿען דעם שמש ר' אליקום אָנצינדען די ליכט אין די
קופּערנע הענגלייכטער, וואָס האָבען געבלאַנקט ווי גאָלד.
אַ טייל האָט מעמיד געווען די סדרה, אַנדערע האָבען געזאָגט
שיר השירים מיט אַ זיסען ניגון.

באַלד זענען אַריינגעקומען די חזנים מיט די שוחטים און
זיך געזעצט אויפֿ'ן בעלעמער. דערנאָך זענען געקומען די
פרנסים און זיך געשטעלט ביי דער מזרח-וואַנט. דערנאָך
איז געקומען דער רב מיט זיין זון משה און זיך געשטעלט
לעבען אַרוםקודש רעכטס. נאָך'ן רב זענען אַריינגעקומען די
הלמידים פון ישיבה און די שוהל איז געוואָרען פּוץ. דער רב

האָט צוגערופען יהודה'ן און איהם געגעבען אן אָרט לעבען זיין זוהן. און משה דעם רב'ס האָט איהם געזאָגט :
— דער שניידער האָט שוין אָפגעבראַכט דעם מאַנטעל מיט דעם קאפּוז פאר דיר. וועסט חיינט קענען מאַכען איבער זיי א שעהיינו...

דאָס דאוונען און די ניגונים האָבען געמאַכט א שטאַר-קען איינדרוק אויף יהודה'ן. נאָך מעריב האָט דער שמש אַרויסגענומען א פּלאַש וויין מיט א זילבערנעם בעכער פון בעלעמער און דערלאנגט דעם רב א בעכער וויין. די בעהעל-פערס האָבען אַרויפגעפיהרט די חרריונגלעך און זיי אויס-געשטעלט לעבען רב. דער רב האָט געמאַכט קירוש און א בעהעלפער האָט געגעבען דעם קירוש-וויין די קינדערלעך צו טרינקען. און דער רב האָט אויפגעהויבען די הענד און זיי געבענטשט.

דעמאלט זענען די קינדער ערשט צוגעגאנגען צו זייערע טאַטעס. יעדער פּאָטער האָט געבענטשט זיין קינד אַרויס-לייגענדיג די הענד אויף זיין קעפּיל. דערנאָך זענען די פּרנסים מיט אַלע דאוונער צוגעגאנגען צום רב און געזאָגט הייך :

— גוט שבת, רבי !

— גוט שבת ! גוט יאָהר ! — האָט דער רב יעדען גע-ענטפערט.

יעדער האָט מיטגענומען אן אָרימאן אויף שבת צום טיש. דער רב איז אַרויס מיט זיין זוהן און דער טאַכטער'ס חתן און יהודה'ן. עס זענען אויך מיטגעגאנגען מיט'ן רב א סך תלמידים, אַזעלכע וואָס האָבען נישט געהאַט קיין פּריינד אין שטאָדט. זיי האָבען געגעסען שבת ביים רב.

זיי זענען אריין אין רב'ס הויז. די שטוב האָט געשיינט שבת'דיג. פון דער שבת-שיין האָבען אַרויסגעלויכטען דאָס פרומע ליכטיגע פנים פון דער רבי'צין גיטעל'ן און די וואונ-דער-שעהנע דריי מעכטער דעם רב'ס. מיכלא, די עלטסטע, די כלה, זי איז געווען בעריחמט אין לערנען. האָט געקענט בעסער פון א סך בחורים. די צווייטע ליבע, א זעכצעהן יעהריג טיידעל, וואָס האָט געבלענט מיט איהר שעהקייט

און הן. און די יונגסטע ראָזאליין, צעהן יאָהר אלט און ווי צוויי טראָפּענס וואַסער ווי ליבע.

אַלע האָבען געזאָגט הויך : גוט שבת. און די פרויען האָבען געענטפערט הויך : גוט יאָהר. די מיידלעך האָבען זיך געשמעלט אין אַ רייה. מיכלא איז צוגעגאנגען צום פאָד מער און אַראָפּגעבויגען דעם קאַפּ. און דער רב האָט זי גע- בענטשט. ווי זי איז ארויסגעגאנגען פון אונטער זיינע הענד האָט ליבע אַראָפּגעבויגען דעם קאַפּ און זיך געשמעלט אונטער דעם פאַטער'ס הענד.

יהודה האָט געקוקט אויף איהרע לאנגע שווארצע צעפּ וואָס האָבען געגרייכט ביז איהר בלויען נאַרמעל, וואָס האָט פעסט איינגעצויגען איהר לאנג ווייס קלייד און דער טאַליע וואָס איז געווען אזוי דין און איידעל. יהודה איז פערכאַפט געוואָרען פון די וואינדערליכע צעפּ און געשטאַנען פערטראכט ביז דער רב האָט איהם איבערגעשלאָגען, ווען ער האָט איהם פאַרגעשמעלט פאַר דער רביצין מיט די טעכטער. דער רב האָט דערצעהלט ווי זיין פריינד דער רב פון טאַלעדא ליובט איהם שטאַרק פאַר זיין פעהיגקייט צום לערנען און, אז ער בע- זיצט אַלגעמיינע בילדונג און קען אַ סך שפראַכען.

— איך בין נישט ווערטה די לויב — האָט יהודה געזאָגט בעשיידען. און ער איז ווידער צוטומעלט געוואָרען. ער האָט זיך געטראָפּען מיט ליבע'ס ליכטיגע בליקען, וואָס האָבען אַרויסגעשטראַהלט פון איהרע ראבֿשוואַרצע ווי העס און איהר רע ברענענדיגע שוואַרצעפּלען האָבען איהם בעגאָסען מיט אַ פייער־כוואַליע.

ליבע האָט דערלאָנגט צום מיש. איינציגווייס האָט יהודה זיך צוגעוועהנט צו קענען ביישטעהן איהרע שוואַרין־ פייעריגע אויגען. ביים עסען האָט דער רב געבעטען יהודה'ן ער זאָל דערצעהלען ווי עס לעבט זיך די אידען אין שפּאַניען. ער האָט דערצעהלט און זיי האָבען שטאַרק הנאה געהאַט, וואָס די אידען איז גוט אין שפּאַניען און זיך געטרייסט פאַר די צרות וואָס אידען ליידען אין דייטשלאַנד שוין אַ פאַר הונדערט יאָהר.

אין צווייטען צימער האָבען געגעסען די תלמידים פֿין ישיבה. דאָרט איז אויך געווען דער "נירנבערגער", וואָס איז

געווען א גרויסער וויצלינג. האָט ער געזאָגט וויצען און די תלמידים האָבען געלאַכט. דער רב האָט זיי דאָס ערלויבט. זיי אַרבייטען שווער ביים לערנען אַ גאַנצע וואָך.
נאָך'ן עסען האָבען די תלמידים אריינגערופען יהודה'ן צו זייער טיש, ער זאָל שטעלען וויין, זיי יעדער פרישער בחור.

— לייגט דאָס אָפּ אויף מאָרנען, אויף שבת צונאַכטס —
האָט דער רב געזאָגט — עס איז שבת הגדול. איך מוז צו גרייטען מיין דרשה. אז איהר וועט טרינקען וויין, וועט איהר חוליען א גאַנצע נאַכט און מיר שטערען.
האָבען זיי דאָס אָפּגעלייגט אויף שבת צונאַכטס.

די בחורים זענען צוריק געגאנגען אין ישיבה, שלאָפען אין זייערע צימערן, וואָס זיי האָבען דאָרט געהאַט. נאָך מיכלא'ס חתן זלמן ראנקעל און יהודה אברבנאל זענען געבליבען נעכטיגען אין רב'ס הויז.

דער רב איז אוועק אין זיין חדר צוגרייטען די דרשה אין די רביצין האָט זיך געלייגט שלאָפען. משה, מיכלא און ליבע זענען געבליבען זיצען מיט זלמן'ען און יהודה'ן. דער חתן האָט אָנגעהויבען שמועסען אין לערנען מיט מיכלא'ן, האָט איהר איבערגעגעבען די אויפטוען פון דער וואָך און איהר געגעבען צו פערשטעהן. אָפט איז מיכלא רויט געוואָרען, ווייל זלמן האָט זיך שטאַרק געבייזערט אויף איהר און אָפט געשריגען אז זי האָט אַ פערשטאַמען קאָפּ, זי פערשטעהט ניט. יהודה האָט זיי שטאַרק בעוואונדערט. זייער תמימות, צניעות, הייליגקייט און ריינקייט, וואָס ער האָט דאָ דער זעהן. די דייטשע רבנים האָבען טאַקי געמאַכט פון די אידען אַ הייליג פאָלק, האָט ער געטראַכט.

אזוי ווי משה איז אריינגעצויגען געוואָרען אין תורה שמועס פון זיין שוועסטער מיט'ן חתן, איז יהודה מיט ליבע'ן געבליבען אין א בעזונדערע גרופע. יהודה האָט נישט געשמועסט מיט איהר אין לערנען. אין שפּאַניען האָבען די בעסטע בחורים נישט גערעדט פון לערנען מיט שעהנע מיידל'עך. זיי האָבען געקוקט אויף זיי מיט אויגען פון מענער אויף פרויען.

האָט יהודה געקוקט אויף איהרע בליהענדע באַקען, גע-
מאָקטע ליפּען, אין איהרע וואונדערליכע אויגען און ער האָט
געפיהלט ווי זיין נשמה וואָלט זיך גע'טובל'ט אין א רויזען-
טייך. די וואונדערשעהנע ליבע האָט איהם געפאָנגען. ער
האָט גערעדט אַ סך. ער האָט אָבער נישט געוואוסט וואָס
ער רעדט ביז דער לערנער'ישער שמועס האָט אויפגעהערט
און משה האָט זיך אויפגעשמעלט און געזאָגט :

— ס'איז שפעט ! צייט צו געהן שלאָפּען !

ווען יהודה איז געזעסען מיט ליבע'ן האָט ער גע'חלום'ט
וואַכעדיג. און אז ער איז איינגעשלאָפּען האָט ער ווידער גע-
טרוימט פון איהר.

עס איז געקומען א מלאך צו איהם. האָט איהם גענומען
אויף די פליגעל און אוועקגעטראָגען אין הימעל אריין. ער
האָט איהם געבראכט אין היכל פון די נשמות. יהודה איז
געשטאַנען און געקוקט און ער האָט דערזעהן ליבע'ן. ווי א
פייגעלע איז זי צוגעפלוניגען צו איהם און זיך געזעצט אויף
זיינע הענד. ער האָט איהר געקוקט אין די אויגען און זיין
הארץ האָט געצאָפּעלט פאר גרויס פרייד.

פלוצלינג האָט אַ האַנד זיך בעוויזען און דערנעהנטערט
צו איהם. און ליבע איז אוועקגעפלוניגען. ער האָט זיך אויפ-
געכאַפט דערשראָקען און דערזעהן מיכלא'ן. זי האָט גע-
זאָגט :

— בחור ! שמעה אויף, זלמן איז שוין אויפגעשטאַנען.

צייט צו געהן דאווענען !

ער האָט זיך אויפגעהויבען אָהן חשק און מיט פערדרום
זיך אנגעטאָן די נייע קליידער, דעם לאַנגען מאַנטעל מיט'ן
קאַפּוז און דעם הוט מיט'ן האָרן. ער האָט זיך אָנגעשפייגעלט
און זיך נישט דערקענט. אזוי שרעקליך פערענדערט האָט ער
אויסגעזעהן אין די קליידער. און דוקא האָט ער היינט זיך
געוואָלט אויספועזען ווי אמשענסטען. ער איז געווען צופרידען
וואָס ליבע איז נאָך געשלאָפּען און האָט איהם נישט געזעהן
אין די מאָדנע קליידער.

ווען זיי זענען אהיימגעקומען פון דאוונען האָט יהודה
גלייך אַראָפּגעוואָרפען די משונה'דיגע קליידער פון זיך. זיי
האָבען געמאַכט קידוש און פערביסען מיט געשמאַקע קיב-

לעך. די דינסט האָט אריינגעטראָגען אן עמער וואַסער, א שטעפּ און אַ שאַף, זיי זאָלען זיך וואַשען. דער רב איז געשטאַנען פערטראַכט, געקלערט מסתמא פון דער דרשה, האָט די רעביצין איהם צוגעאיילט :

— וואָשט זיך שוין ! מען האָט שוין ארויסגענומען ס'טשאַלענט, ס'וועט ווערען קאַלט !

פּלוצלינג האָט זיך געעפענט די טיר און עמיצער האָט געפּרעגט אויף דייטש :

— וואו איז דער בישאָף פון די אידען ? (די דייטשען האָבען יעדען רב גערופּען : "יודען בישאָף").

אַלע תּאָבען זיך דערשראָקען. ווער ווייס, אפשר עפּים א נייער בלבלול אָדער א פּרישע גאָר ? עס איז אַריין קאָנראַד ווינטערטור. יהודה האָט איהם דערזעהן און געבליבען געפלעמט. אין אַ רגע האָבען זיי זיך אַרומגעכאַפט און קאָנראַד האָט איהם בעדעקט מיט האַרציגע קושען. דעם רב'ס הויז געזינד זענען נישט געוועהנט געווען צו זעהן אז אַ גוי זאָל קושען א איד, האָבען נישט פּערשטאַנען וואָס דאָ טוט זיך.

קאָנראַד האָט זיי אָבער באַלד אויפגעקלערט דאָס רעטע-ניש. ער האָט זיי דערצעהלט וואָס פאַר אַ גוטס יהודה האָט איהם געטאָן. ער האָט דערצעהלט יהודה'ן אז ער איז געוואָר רען וויצע-בירגערמייסטער פון שטראַסבורג און ער האָט גענומען אורלויב אויף עטליכע טעג צו זעהן זיין פעטער דעם בישאָף פון ווערמייזא. ער האָט זיך היינט אינדערפריה געזענענט מיט'ן פעטער און געוואָלט פּאָהרען אַהיים, איז ער צופעליג דורכגעגאַנגען אין אידישען קוואַרטאַל און האָט געזעהן די אידען ארויסגעהן פון שוהל.

ער האָט בעמערקט אן אַלטען עהרווירדיגען מאַן געהן מיט דריי יונגע לייט. איינער איז איהם געווען שטאַרק בע-קאַנט. ער האָט זיך אָבער נישט געקענט דערמאָנען וואו ער האָט איהם געזעהן.

— טייערער פּריינד, איבער דער ווילדער קליידונג האָב איך דיך נישט דערקענט — האָט קאָנראַד געזאָגט יהודה'ן — איהר זענט אָבער באַלד פּערשוואַונדען אין דעם הויז. איך האָב געפּרעגט די פּערבייגעהער, ווער עס וואוינט דאָ ? און זיי האָבען מיר געזאָגט, אז דאָ וואוינט דער "בישאָף פון די

אירען", האָב איך מיך דערמאָנט, אז דו האָסט געוואָלט פאָהרען לערנען דאָ, בין איך אריינגעגאָנגען. איך בין אזוי גליקליך וואָס איך האָב דיך געטראָפּען !

קאָנראַד האָט איהם שטאַרק געבעטען ער זאָל מיטפּאָהרען מיט איהם אויף עטליכע טעג נאָך שטראַסבורג. ער האָט גע'בעטען דעם רב, ער זאָל איהם הייסען פּאָהרען.

— איך וויל מיין פּאַמיליע זאָל קענען דעם גוטען מלאַך וואָס האָט געראַטעוועט מיין לעבען ! — האָט ער זיך געבעטען.

יחודה האָט זיך אָבער איינגעשפּאַרט. ער וויל נישט פּאָהרען. ער האָט געפיהל'ט אז עס וועט איהם זיין שווער אפילו איין טאָג צו זיין אוועק פון דאָנען און נישט זעהן ליבע'ן...

— גוט. ביזט אן עקשן. איך זעה — האָט קאָנראַד גע'זאָגט — זאָג, וואָס קען איך איצט פאר דיר טאָן, כאָטש א גליינע בעלוינונג פאר דיין גרויסע טובה ?

— קענסט טאָן, אויב דיר איז מעגליך, — האָט יהודה געזאָגט — פּועל ביים בישאָף, דער הערשער פון שטאָרט, איך זאָל מעגען טראָגען מיינע שפּאַנישע קליידער.

קאָנראַד האָט איהם דאָס צוגעזאָגט, זיך צוקושט מיט איהם, פּערנויגט זיך פאר אלעמען און ארויסגעגאָנגען.

דער רב האָט שווער געאַרבייט אויף זיין דרשה. די מיה איז אָבער נישט געווען אומזיסט. ער האָט געהאַלטען א טיעפע וואונדערליכע דרשה. צוויי א זייגער נאכמיטאג האָט ער זיך געשמעלט זאָגען און געענדיגט אום פינה. די גרעסטע לומדים פון שטאָרט האָבען געשטויגט פון איהר שאַרפּקייט און טיעפּקייט.

אז דער רב האָט אויסגעטאָן דעם מליח זענען צוגעגאָ'גען צו איהם די פּרנסים און אלע בעריהמטע לומדים און איהם שטאַרק געראַנקט פאר דער דרשה און געהויבען צום הימעל זיין חכמה און גאונות.

נאָך מנחה זענען אַלע מיטגעגאָנגען צום רב אין הויז עסען שלש סעודות. דער טיש איז געווען געדעקט פון אלעם גוטען.

די פרנסים האָבען געלאָזט ברענגען וויין. מען האָט געגעסען
אין געטרונקען און געזונגען זמירות ביז נאַכט.

מיט אַמאָל האָט זיך אריינגעטראָגען די שטימע פון דער
רביצין, וואָס האָט פרום ווי דאָס קול פון א מזיב געזאַט:
אויף אידיש־דייטש :

גאָט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב !
היט דיין פאָלק ישראל אין דיינעם לאָב !
דער ליעבער שבת קודש געחט אַוועק,
און די פולע וואָך קומט אָן צו מזל
און צו ברכה
און צו הצלחה
און צו א גוט געזונד
און א גוטע פרנסה
און צו גוטע זכיות
פאר אונז און פאר כל ישראל
אמן ואמן !

האָט דער עולם געבענטשט און זיך געשמעלט דאָוונען
מעריב. דעם רב'ס טעכטער האָבען אָנגעצונדען ליכט. משה
דעם רב'ס זוהן, האָט אָנגעצונדען די "חברלה", וואָס איז
געווען געפלאַכטען פון אַכט וואַקסענע ליכט, און אָנגעגאַסען
דעם בעכער ביז איבער די ברעגען און פּערגאַסען דעם טיש.

דער רב האָט געמאַכט חברלה און געגעבען אלעמען צו
טרינקען פון כוס. ער האָט אויך אריינגעשיקט פון חברלה
וויין פאר דער אידישער דינסט. דערנאָך האָט ער פּערלאָשען
די חברלה און וויין פון טיש. דער רב האָט אַראָפּגענומען
דעם הוט און ארויפגעלייגט ביידע הענדר אויף זיין אייגענעם
קאָפּ און געזאָגט דריי מאָל :

— א ברכה און א הצלחה זאָלען רוהען אויף מיין קאָפּ !
דערנאָך האָט ער געבענטשט זיין זוהן, די טעכטער, דעם
חתן און יהודה'ן. דאָס איז געווען אַ גוטער סימן פאר יהודה'ן
אז דער רב האַלט איהם ווי אן אייגען קינד.
— אַ גוטע וואָך ! א גוטע וואָך ! — האָבען די געסט
געזאָגט און געזאַנגען אהיים.

— א גוט יאָהר ! א גוט יאָהר ! — האָבען דער רב מיט זיין הויזגעזינד זיי נאָכגעוואונשען צו דער פולער וואָך. די ישיבהבחרים האָבען אָנגעהויבען צוזאַמענקומען. היינט אויפדערנאַכט דאַרף דאָך דער "שפּאַנישער" שטעלען וויין. זיי האָבען געוואוסט אז ער איז רייך און עס וועט זיין אַ סך צו טרינקען. דאָס גאַנצע הויז איז געוואָרען פול. דער רב האָט געהייסען דעם שמש עפענען די קהל'שע מאַגזין שטוב. אַלע תלמידים זענען אַהין געגאנגען. די רביצין מיט איהרע מעכטער און די פרנסים'ס פרויען און מעכטער זענען אויך געקומען און זיך געזעצט ביי אַ בעזונדערן טיש. צוויי שעה די מיידלעך זענען געווען עטליכע כלה'מיידלעך, וואָס האָבען דאָ געהאַט זייערע חתנים, וואָס דער רב האָט פאַר זיי אויסגעקליבען פון דער ישיבה.

יהודה האָט אָנגעזאָגט ר' אליקים שמש, ער זאָל געבען אזויפיעל וויין וויפיעל מען וועט וועלען. די רביצין און די עטליכע מחותנות'טעס האָבען געבראַכט טייער געבעקס און מען האָט גענומען טרינקען איין גלאָז וויין נאָכ'ן אנדערן. די אויסגעבלייכטע באַקען האָבען בעקומען פאַרב, די צוקנייטשטע שטערענס האָבען זיך אויסגעגלייכט און די אומעטיגע אויגען האָבען אויפגעלעכט און געוואָרען פול פרייד. די בחורים האָבען אָנגעהויבען שפילען פערשידענע שפילערייען. איינער האָט אָנגעהויבען זאָגען אַ פסוק. דער צווייטער האָט געמוזט אָנהויבען אַן אנדער פסוק וואָס הויבט זיך אָן מיט'ן זעלבען אות, וואָס דעם פריהעריגענס פסוק האָט זיך געענדיגט.

יהודה האָט זיך שטאַרק געוואונדערט וואָס דער גרעסטער טייל האָבען געקענט זעהר ווייניג תנ"ך. געווען אַנדערע וואָס האָבען אין זייער לעבען קיין קאַפיטעל תנ"ך נישט געלערנט. דאָך האָבען זיי גיך געפונען אַ פסוק צו זאָגען. און אז מען האָט זיי געפרעגט פונוואנען זיי ווייסען? האָבען זיי געענטפערט, אַז דער פסוק איז אין דער און דער גמרא, אויף דעם און דעם בלאַט.

געקענט גוט תנ"ך האָבען נאָר דער "פיטן"; דער נאָרד-פּאַרענער" פרוש; דער "מיינצער" בחור; דער "ווינער"

עלוי און זלמן, דעם רב'ס חתן. יהודה האָט זיך שטאַרק אויס-
געצייכענט. ער האָט געקענט תנ"ך פון אויסווייניג. יהודה
איז איבערראשט געוואָרען, ווען ער האָט דערזעהן אז ליבע
קען אויסגעצייכענט תנ"ך. זי האָט אָפט אַרויסגעהאַלפּען
איהר ברודער משה און אנדערע בחורים, וואָס ס'איז זיי
אָנגעקומען שווער צו געפינען א פּסוק.

נאכדעם האָבען זיי געזאָגט רעטענישען. יהודה האָט זיי
געבעטען עפּים זינגען. האָבען אלע געבעטען דעם "פיטן",
וואָס האָט געשריבען שירים, ער זאָל ווייזען וואָס ער קען.
צוערשט האָט דער משורר געזונגען דעם אבן-עזרא'ס א שיר
און אלע האָבען געפאַסטט בראַווא. אז ער האָט געוואָלט זיך
גען אן אייגענעם שיר, איז אויפגעשפרונגען דער "נירנבער-
גער" און געזאָגט אַ ווייז אויף דעם משורר אז אלע האָבען
זיך שטאַרק צולאַכט.

— נירנבערגער ! נירנבערגער ! זאָג וויצען ! — האָ-
בען אלע געשריגען און נישט געוואָלט הערען די געזאַנגען.
ער האָט אָנגעהויבען זאָגען וויצען אויף פּערשידענע
בחורים. זיי האָבען איהם געענטפּערט און עס איז געווען
פּרעהליך.

— איי, גוט ! — האָט דער שמש געזאָגט, און ווידער
דערלאַנגט וויין.

— נירנבערגער ! זאָג א דרשה ! — האָבען די בחורים
איהם געבעטען — אָבער א שאַרפען פּלפּול אויף שבת
הנדול !

דער שמש האָט געגעבען א קלאַפּ אויפ'ן טיש און אויס-
געשריגען :
— שאַ !

עס איז געוואָרען שטיל. דער "נירנבערגער" האָט זיך
געשטעלט אויבען-אָן, געקנייטשט דעם שטערען און אָנגע-
הויבען זאָגען. די ערשטע פּאָר ווערטער האָט מען פּערשטאַ-
גען. דערנאָך האָט ער געזאָגט נישט-געשטויגענע און נישט-
געפּלויגענע אויפטוען, האָט געבראַכט גמרות וואָס ער האָט
ערשט אויסגעטראַכט, געהאַלטען אין איין פּרעגען קשיות און
פּערענטפּערט. גערעדט הייס מיט פייער און עס האָט זיך
נישט געקלעפּט אַ וואָרט צו'ן אַ וואָרט. דער וואָס קען נישט

לערנען האָט געקענט מיינען, ווי גוט און טייער ער זאָגט.
דאָס האָט ער געטאָן אויף צופלייסען, און די חברה האָט
זיך נישט געקענט שוין איינהאַלטען און אויסגעשאַסען אין
א גרויס געלעכטער, אז מען האָט שוין נישט געהערט וואָס
ער רעדט.

— שאַ! — האָט ער געגעבען אַ געשריי — וואָס דאַרף
איך רעדען? אייך פערשטעהט דאָך אויפ'ן וואונק!
ער האָט געשוויגען. נאָר אויסגעשמעלט צוויי פינגער אין
דער הויך און זיי געלאָזט אין דער אַרבייט. עס האָט אויס-
געזעהן ווי די צוויי פינגער שפּאַרען זיך אין אַ שווערען ענין.
אָט דרעהען זיי זיך, ווילען אַרויפשפּרינגען איינער אויפ'ן
אַנדערן, אָט בעמען זיי זיך איבער, אָט פּערטראַכטען זיי זיך.
ער האָט דאָס געמאַכט מייסטערהאַפט. זעלטען גוט נאכגע-
קרימט ווי בחורים שפּאַרען זיך אין לערנען.

עס האָט אויסגעבראַכען אַ פּרישער שטורם פון געלעכ-
טער. דער נירנבערגער איז אַוועק פון אויבען אָן, צוגעגאַנגען
צום שמש און גענומען אַ פּלאַש וויין און אַריינגעדריעהט אין
האַלז אַריין.

— רבותי! באַלד טאָגט שוין! לאָמיר ענדיגען די שמחה
מיט אונזער וויין-ליעד! — האָט געזאָגט דער ווינער עלוי.
אַלע האָבען זיך אויפגעשמעלט און גענומען פּולע גלעזער
וויין אין די הענד און זיך אויסגעשמעלט אין אַ ראָד, דער
ווינער עלוי האָט אָנגעהויבען זינגען און שפּעטער האָבען אַלע
צוגעזונגען. דאָס איז געווען אַ וויין-ליעד לכבוד דער תורה.
נאָכ'ן ווינער עלוי האָט דער "פימן" געזונגען אַ סטראַף
און אַלע האָבען צוגעזונגען. דער נאַרדהאוזער פּרוש, דעם
רב'ס חתן און דער נירנבערגער האָבען אויך געזונגען צו
סטראַפען. דערנאָך האָט יהודה אויפ'ן אָרט געשאַפען אַ
סטראַף און אַלע האָבען צוגעזונגען.

דער שמש האָט צוגענומען די גלעזער און די בחורים
האָבען זיך אָנגענומען פאַר די הענד און אָנגעהויבען טאַנצען.
פּרעהליך, שטורמיש מיט פייער האָבען זיי געטאַנצט צום
ניגון פון וויין-ליעד ביז זיי זענען געוואָרען מיעד.
זיי האָבען געדאַנקט די אַנגעזעהענע פּרויען וואָס זענען

פערבליבען די גאנצע צייט ביז איבער'ן טאנצען. דערנאך האָבען די בחורים זיך צוקושט און זיך געגאנגען שלאָפֿען.

דעם ערשטען טאָג פסח. אַלע זענען געווען אין שוהל. מען האָט געהאַלטען אינמיטען לייענען, האָבען זיי דערהערט פויקען אין אידישען קוואַרטאַל. אַלע האָבען זיך דערשראָקען. ווייל ווען דער מאַגיסטראַט אָדער דער בישאָף האָבען אַרויס-געגעבען אַ ניי בעפעהל פאר אידען האָבען זיי דאָס געלאָזט וויסען מיט פויקען. ווער ווייס, צי דאָס איז נישט אַ נייע גזרה? האָבען אַלע געציטערט.

אַ סך זענען אַרויסגעלאָפֿען אין דרויסען געוואָהר ווערען וואָס דאָס בעטייט. זיי זענען אָבער באַלד צוריקגעקומען. ווייל די פויקער געהן צו דער שוהל, איבערגעבען דעם בע-פעהל אין שוהל.

אַלע האָבען אויסגעשטעלט די אויגען צו דער טיר. עס איז אַריין אַ הויכער אַלמער מאַן אין אַ פּורפּול מאַנטעל מיט זילבער-בענדער אַרום די זוימען, אָנגעטאָן אין אַ דריי-עקיר-כיגער הוט מיט זילבער-שטיקער בעזעצט און אין האַנד האָט ער געהאַלטען אַ לאַנגען שטעקען מיט אַ גאָלדענער גאַלקע. דאָס איז געווען אַ בעאמטער פּון מאַגיסטראַט וואָס רופֿט אויס די בעפעהלען.

לעבען איהם איז געגאנגען אַ שעהנער יונגערמאַן פּון עמליכע און צוואַנציג יאָהר, אָנגעטאָן ווי אַ גלח-שילער. ער האָט געהאַלטען אַ בעפעהל-פּאַפּיר גע'התמ'עט פּון צוויי ביי-שאַפֿען און בעשטעטיגט פּון מאַגיסטראַט.

דער מאַן מיט דער פּויק איז געבליבען שטעהן ביי דער טיר און דער אַלמער מיט דעם יונגענמאַן זענען אַרויף אויפ'ן בעלעמער. דער אַלמער האָט אויפגעהויבען דעם שטעקען. אַלע האָבען איינגעהאַלטען דעם אַמעם און דער בעפעהל איז פּאַר-געלייענט געוואָרען. און דאָס איז געווען אָנגעשריבען:

"מיר, די הערשער פּון גאָט'ס גנאָד, דער ערצבישאָף פּון מייניץ און דער בישאָף פּון ווערמייזא, האָבען געהערט פּון אונזער קרוב קאנראד ווינטערטור פּון שטראַסבורג די גרוי-סע הילף וואָס עס האָט איהם געגעבען אַ אידישער יונגער-מאַן פּון שפּאַניען, יהודה אברבנאל, ווען ביידע זענען גע-

פאָהרען אויף אַ שײַף, האָבען מיר בעשלאַסען, אז מיר זאָלען מערגעלטען דעם אידישען יונגענמאַן ווי ער האָט פּערדיענט. מיר גיבען איהם די פּריווילעגיע פאר דער גאַנצער צייט וואָס ער וועט זיין אין אונזער לאַנד, צו זיין אַ בירגער, מיר בע-פּרייען איהם פון אלע טאַקסעס וואָס די אידען צאָהלען. די גזרות אויף אידען זאָלען אויף איהם נישט אָנגעהן, ער זאָל נישט ליידען פון זיי. מיר גיבען איהם אויך די ערלויבניש צו טראָגען פּרייע קליידער און געוועהר ווי יעדער בירגער און ווער עס וועט איהם אָנריהרען אָדער בעליידיגען, בעליידיגט ער אונזער כבוד".

זיי זענען אַרויס פון שוהל און דעם בעפעהל פאָרגעלייענט אויף די גאַסען.

אין שוהל איז געוואָרען לעבעדיג. אלע האָבען זיך צוגע-שטופט צו יהודה'ן זאָגען מזל-טוב. אין דער ווייבערשער שוהל איז אויך געוואָרען פּרעהליך. זיי האָבען זיך צוגעשטופט צו די פענסטערלעך אָנקוקען יהודה'ן, וואָס האָט אזא גליק. די ווייבער האָבען אַרומגערינגעלט די רביצין און אויסגעפרעגט אויף יהודה'ן. און די רביצין האָט זיי דערצעהלט ווער ער איז און וואָס פאר אַ יחסן.

דער רב האָט אָבער געגעבען אַ וואונק דעם שמש. מען האָט דערהערט אַ קלאַפּ אין בעלעמער. עס איז געוואָרען שטיל און מען האָט זיך געשטעלט דאוונען מוסף. נאָך מוסף איז ווידער געוואָרען אַ טומעל. עטליכע יונג-לעך וואָס זענען נאָכגעגלאָפּען די אויסרופער זענען צוריק געקומען און געזאָגט, אז די מאַגיסטראַט-לייט זענען אַוועק אין רב'ס הויז און זיי וואַרטען אויף איהם. דער רב האָט זיך אבער נישט געאיילט אהיימצוגעהן. יהודה איז געשטאַנען אומגעדולדיג. ער האָט געוואָלט וויסען וואָס זיי ווילען איהם זאָגען.

אז זיי זענען אהיימגעקומען האָבען זיי נאָר געטראָפּען דעם יונגענמאַן. ער האָט זיך פּערנייגט פאר'ן רב און בעגריי-סענדיג יהודה'ן האָט ער איהם אָפּגעגעבען אַ גרוס פון זיין קרוב קאַנראַד ווינטערטור.

— איך הייס יאָהאַנים ווינטערטור, איך קום פון מיין פּע-טער, דער ערצבישאָף פון מיינץ, וואָס איז דער אויבער-

הערשער איבער אלע אידען פון דייטשען קייסערטום. איך האָב דאָ די ערלויבניש וואָס דער פעטער האָט געשיקט צו מיין היגען פעטער, דער בישאָף פון ווערמייזא, נאָכדעם ווי מען האָט די ערלויבניש פאַרגעלייענט אין די גאַסען, גיב איך עס דיר איבער, זאָלסט דאָס האַלטען אויף אייביג.

— איך דאַנק דיר פון טיפען האַרצען — האָט יהודה גע-
ענטפערט — איך האָף דו וועסט זיין מיין פריינד ווי עס
איז דיין קרוב דער גוטער קאנראד.

יהודה האָט איהם אריינגעפיהרט צו זיך אין צימער, נישט
צו שטערען דעם רב. ליבע האָט אריינגעטראָגען אויף אַ זיל-
בערגע טאַץ צוויי בעכער מעד און קיכלעך און אוועקגעשטעלט
אויפ'ן טיש פאר זיי און איז ארויסגעגאַנגען. יאָהאַנים איז
געוואָרען שטאַרק איבעראַשט און געהאַלטען זיינע בליקען
אויף דער טיר, וואו ליבע איז ערשט ארויס.

— איז דאָס דעם אידישען בישאָף'ס טאַכטער ? זיין
טאַכטער ? — האָט יאָהאַנים פערוואונדערט געפרעגט --
פרינצעסינס קענען דאָך זיך נישט פערגלייכען מיט'ן שטויב
פון איהרע טריט ! ווען זי האָט פליגעל וואָלט איך געשוואוי-
רען, אז אַ מלאַך פון הימעל איז אַראָפּגעקומען און זיך פער-
שטעלט פאר'ן אידישען בישאָף'ס טאַכטער !

יהודה איז געווען שטאַרק צופרידען, וואָס פון ערשטען
בליק האָט זי דעם מאַן אזוי בעצויבערט. אין זיין פריינד האָט
יהודה איהם דערצעהלט אז ער האָט זי לייעב. זי האָט איהם
אויך נישט פיינט. ער גלויבט, אז זיין האָפנונג אויף איהר
וועט נישט זיין אומזיסט. זיינע עלטערן זענען זעהר רייך
און זיי וועלען נישט שפאָהרען קיין געלד פאר זיין גליק. און
ער וועט האַלטען ליבע'ן ווי אַ פרינצעסין.

יאָהאַנים האָט איהם בעגרייט מיט זיין גליק און גע-
וואונשען אַלדאָסגוטס. באַלד זענען זיי ארויס, דורכגעגאַנג-
גען דאָס עס-צימער. יאָהאַנים האָט זיך געזעגענט מיט'ן רב
און נישט אַראָפּגענומען די אויגען פון ליבע'ן. זי האָט זיך
פערשעמט און געקוקט צו דער ערד.

יהודה האָט איהם אַרויסבעגלייט. אין ררויסען האָט יאָ-
האַנים איהם אַרומגענומען פריינדליך און געזאָגט אז ער וועט
איהם אָפט בעזוכען, ווייל ער געפעלט איהם ועהר.

— איך וועל זיין צופרידען — האָט יהודה געזאָגט --
 וואָס דעם גוטען קאנראד'ס קרוב וועט אויך זיין מיין פריינד.
 אַ גאַנצע וואָך בין איך אָבער אין ישיבה. נאָר שבת און יום-
 טוב בין איך אין הויז. איך וועל זיין זעהר צופרידען ווען דו
 וועסט קומען מיך זעהן.

יאָהאַנים איז אוועק און יהודה אין אריין אין שטוב. אלע
 האַבען איהם בעגריסט מיט זיין גליק. דער רב האָט געזאָגט
 אז אין ווערמייזא איז דאָס צום ערשטען מאל א איד זאָל
 קריגען אזא כבוד. דאָס איז א גוטער סימן. עס וועט יהודה'ן
 זיין גוט, אז די בישאָפּען שיצען איהם. עס וועט נאָך אַרויס-
 טומען א טובה פאר אנדערע אידען. ער האָט איהם אָבער
 געראטען צו האַלטען זיך ווייט פון יאָהאַנים'ען. ער זעהט
 אויס צו זיין א פאַלשער מענש.

יהודה האָט זיך געוואונדערט אויפ'ן רב, וואָס פון איינ-
 סאָל זעהן זאָגט ער אזוי אויף דעם יונגענמאַן. ער האָט אַ קוק
 געטאָן אויף ליבע'ן און דערזעהן, אז זי דענקט אזוי ווי איהר
 פאָטער.

די ערשטע טעג יום-טוב זענען אריבער פּרעהליך. די
 פרנסים און די לומדים פון שטאָרט זענען געקומען צום רב.
 זייערע פרויען זענען געקומען צו דער רביצין. דאָס הויז איז
 געווען פול מיט געסט. די טיר האָט נישט גערוהט אַ מינוט.
 מען איז געגאַנגען אַרײַן און אַרויס. דעם רב'ס מיידלעך
 זענען געווען פּערנומען מיט דערלאַנגען כבוד און יהודה איז
 געווען דער הויפט-געשפּרעך די צוויי טעג.

די ערשטע נאַכט חול-המועד האָט מען זיך אָנגעהויבען
 גרייטען צום "סיום". צוויי מאל אין יאָהר, חול המועד פּסח
 און חול-המועד סוכות האָט מען געמאַכט אַ סיום אין די
 ישיבות. עס זענען געקומען די פרנסים פון אלע לענדער און
 צוזאַמען מיט די ישיבה-לייט געמאַכט אַ סיום אויף אַ מסכתא
 דעם ערשטען טאָג חול המועד און צו-מאָרגענס אָנגעהויבען
 אַ נייע.

מען האָט געמאַכט אַ גרויסע סעודה. יעדער האָט צו-
 שטייער געגעבען און די חשוב'ע פרויען האָבען געהאַלפּען

דער רביצין אָנגרייטען די סעודה. און די פרייד איז געווען גרויס.

דעם צווייטען טאָג חול-המועד ווען אלע זענען זיך צו-גאנגען אהיים האָט מען געזאָגט יהודה'ן אז יאָהאָנים איז געווען אין הויז און איהם געוואָלט זעהן. מען האָט געוואָלט שיקען נאָך איהם אין ישיבה, האָט דער גוי געזאָגט אז מען דאַרף נישט. ער האָט צייט צו וואַרטען. ער האָט אָבער זיך נישט געקענט דערוואַרטען און איז אוועקגעגאַנגען. יהודה האָט אַ קוק געטאָן אויף ליבע'ן און דערזעהן אז זי איז אַר-כעטיג, האָט ער געוואַרט אויף אַ געלעגענהייט צו פרעגען וואָס איהר איז.

פאַרנאָכט איז יהודה מיט ליבע'ן מיט'ן רב'ס אנדערע קינדער אַרויסגעגאַנגען שפּאַציערען אין שוהל גאַרטען. די אידען האָבען נישט געמאַרט שפּאַצירען אין שטאַרט גאַרטען נישט צו מישען זיך מיט די גוים. אזוי איז געווען דאָס גע-זען. האָבען אידען דערפאַר געהאַט אַ גאַרטען הינטער דער שוהל.

ווי זיי זענען געקומען אין די אלעען האָט דער חתן זלמן דאַנקעל אָנגעהויבען שמועסען אין לערנען מיט זיין כלה אין משה דעם רב'ס האָט זיך אַריינגעמישט, האָט יהודה גע-פרעגט ליבע'ן וואָס זי זעהט אויס שלעכט ?

זי האָט מיט טרערען איהם דערצעהלט, אז יאָהאָנים האָט איהר אָנגעטאָן עגמת-נפש. ווען ער האָט געוואַרט אין הויז, האָט ער איהר געזאָגט, אז ער קומט נאָר אַהער צוליבע איהר. ווען נישט וואָלט ער זיך נישט דערנידריגט צו רעדען מיט אַ אידישען בחור וואָס ער האָט פיינט מיט זיין פאָלס און גלויבען.

דאָס האָט זי פערדראָסען און זי האָט זיך אָנגענומען פאַר יהודה'ן און איהם פאַרגעוואַרפען זיין פאַלשקייט, וואָס ער מאַכט זיך ווי ער וואָלט געווען זיין פריינד און ער איז נאָר אַ שונא.

דאָ איז ער געוואָרען אין כעס, ווי אַ ווילדע חיה געלאָפּען אויף-און-ראָפּ אין שטוב און דערנאָך געזאָגט ביז :
— איך האָב באלד געוואוסט אז דער אידישער יונג גע-

פעלט דיר ! היינט נאך מיט דער ערלויבניש וואָס ער האָט
 בעקומען ווילסטו איהם אודאי. זאָלסט אָבער וויסען אז דער
 מיט וואָס ער וועט טראָגען בירגער־קליידער בלייבט ער אַלץ
 אַ איד און צו היטען זיין הויט, וועט ער אַוועקגעבען אַלס
 דינג. איך וועל דיר בעווייזען, אז ווי נאָר איך וועל איהם
 אָנשרעקען וועט ער דיך איבעררעדען זאָלסט געהערען צו
 מיר. ער וועט דיך מיט זיינע אייגענע הענד פיהרען אַהין וואו
 איך וועל איהם הייסען. דעמאָלט וועסטו דערזעהן ווער ס'איז
 בעסער פאר דיר, איך אָדער דער איד !

— נאכדעם ווי ער האָט דאָס געזאָגט, — האָט ליבע גע-
 זאָגט, — איז ער מיט ביזען שטאָלץ אַוועקגעגאנגען.

אז יהודה האָט דאָס דערהערט איז ער געוואָרען שטאַרק
 פערביטערט. נישט גענוג וואָס אידען ווערען אזוי געפייניגט
 ביי די דייטשען, ווערען זיי נאָך געהאַלטען אזוי נידריג, אז
 די גוים גלויבען נישט אז א איד האָט א מענשליכען געפיהל.
 ער האָט זיך אָבער דערמאָנט אן קאנראד'ן און זיך געטרייסט
 אז נישט אלע דייטשען זענען אזוי פערדאָרבען ווי יאַהאַנים.
 און ער האָט געהאַפּט, אז קאנראד וועט איהם העלפען אויב
 יאַהאַנים וועט איהם וועלען טאָן ביז.

ער האָט בערוהיגט ליבע'ן און געזאָגט עס זאָל זי נישט
 אַרען וואָס דער פערדאָרבענער ווילדער יאַהאַנים האָט איהר
 געזאָגט. ער האָט זיך דאָך גלייך אויסגעגעבען. איצט וועט
 מען זיך קענען היטען פאר איהם.

— דו קענסט נישט די דייטשען — האָט ליבע געזאָגט
 פערזאָרנט — זיי האַלטען אונז ווי שטרוי. נאָר א פוגס
 מעהלט און זיי קענען אונז אלע פערברענען.

— פערנעס דאָך נישט — האָט יהודה גערעדט — קאָנ-
 ראַד איז גרייט יעדע רגע מיר צו העלפען. די צוויי בישאָפען
 שיצען מיך. וואָס קען דער לייכטזיניגער יאַהאַנים מיר
 טאָן ?

— דו פערנעסט אז ער איז א קרוב פון די בישאָפען אזוי
 ווי קאנראד. ער קען זיי איבעררעדען צו שלעכטס. דער טאָ-
 טע זאָגט אלע מאָל מען זאָל זיין פאָרויכטיג מיט דעם קלענ-
 סטען גוי... מיר זענען דאָך קיינמאָל נישט זיכער מיט'ן לע-
 בען — האָט ליבע איהם דערקלערט.

— מאָ וואָס איז דיין עצה צו מאַן ?

— איך בין א יונג מיידעל, וואָס ווייס איך ? מען דאַרף דערצעהלען דעם טאַטען. וואָס ער וועט זאָגען וועט מען מאַן. — בהמה ! — האָט זיך פּלוצלינג געהערט א געשריי פּין א זייט. דאָס האָט דער חתן א געשריי געגעבען אויף זיין כלה, וואָס האָט נישט גלייך פּערשטאַנען זיין טיעמען פּלפּול. — ביזט נאָך צו יונג — האָט יהודה געזאָגט צו ליבע'ן — א קינד, שרעקסט זיך אומזיסט. מען דאַרף נישט איבער זאָ קלייניגקייט בעאומרוהיגען דעם רב. דער רשע האָט דאָך געזאָגט, אז ער וועט רעדען מיט מיר. ער מיינט אז איך וועל איהם העלפען אויספיהרען זיין בייזען פּלאַן. וואַרט, זאָל ער רעדען צו מיר ! זאָרג נישט ! ער וועט פּערנעסען וואָס ער האָט גערערט צו דיר ! און אז נישט וועלען מיר דעמאָלט זעהן וואָס צו מאַן.

עטליכע טעג זענען אריבער און מען האָט נאָר נישט גע-
הערט פון יאָהאַניס'ן. דאָס איז געווען א בעווייז אז יהודה
איז גערעכט. ער האָט שוין פּערנעסען וואָס ער האָט גע-
פּלוידערט.

אחרון של פּסח ווען אלע זענען געווען אין שוהל און
געדאַווענט מנחה, איז צוגעגאַנגען א יונגעל צו יהודה'ן
און איהם געזאָגט אז א בישאָפּליכער דינער וואַרט פּאר
איהם אין דרויסען. ער איז ארויס. דער דינער האָט איהם
דערלאָנגט א פּערזיגעלטען בריעף און פּערנייגענדיג זיך
אוועקגעגאַנגען. יהודה האָט בעהאַלטען דעם בריעף ביז נאָך
הבדלה.

ער איז אריין צוריק אין צימער איבערלייענען דעם בריעף.
"אזוי ווי איך ווייס אז דו ביזט א קלוגער, האָט יאָהאַניס
איהם געשריבען, וויל איך דיר עפּיס פּאַרלייגען פון דיין
טובה וועגען און צום גוטען פּאר דינע ברודער. זייט איך
האָב געהערט פון דעם אידישען בישאָפּ'ס שעהנע
טאַכטער האָב איך זי געוואָלט קענען. ווען קאַנראַד
מיין קרוב האָט זיך געמיהט פּאר דיר ביים מיינצער ערצביר-
שאָף זאָלסט קריגען בירגער־רעכט און איך האָב זיך דער-
וואוסט אז דו וואוינסט ביים אידישען בישאָפּ, האָב איך
צוגעהאָלפּען, דו זאָלסט קריגען די בירגער רעכט. איך האָב

זיך אויך אונטערגענומען דיר אויגענהענדיג איבערצוגעבען די ערלויבעניש, כדי איך זאל קענען אריינקומען אין אידישען בישאָף'ס הויז.

"ווען איך האָב דערזעהן דאָס מיידעל האָב איך אויס־געפונען אז זי איז טויזענט מאָל שענער ווי מען מאַלט זי. איך האָב זיך פערליעבט אין איהר און געה אויס נאָך איהר. איך ווייס זי געפעלט דיר, דו געפעלסט איהר. דאָס צינדט אָבער נאָכמעהר דאָס ליעבע פייער אין מיין האַרצען צו איהר. איך בין אן אומדערשראָקענער מאַן. איך שטעל זיך נישט אָפּ פאר קיין זאך אויפ'ן וועג צו גרייכען דאָס וואָס איך וויל. איך מוז קריגען דאָס וואָס מיין האַרץ גלוסט אפילו ווען די וועלט זאל זיך איבערקערען.

"נאָכדעם ווי דו ווייסט דאָס, האָף איך, אז דיין פער־שטאַנד וועט זיענען אויף דייע געפיהלען און אָנשטאַט דו זאָלסט מיר זיין א שטערונג וועסטו מיר נאָך זיין צו הילף. געדענק, דו ביזט א איד און איך בין א קריסט. דו געהערסט צו דעם פאָלק וואָס איז אין די הענד פון מיין פאָלק. נעם דיר דאָס אריין גוט אין זינען און פאָלג מיר, וואָס איך וועל דיר הייסען טאָן, זאָלסטו טאָן.

"אויב דו וועסט מיר פאָלגען וועל איך זיין גוט צו דיר און צו דייע ברודער. איהר וועט לעבען רוהיג. אויב נישט וועל איך אויפהויבען אויף אייך די רוט פון מייע ברודער און מיר וועלען אייך אלע פערטיליגען. ווען די רוט וועט זיך אַראָפּלאָזען איבער די אידישע לייבער וועסטו אויך נישט ווערען געשווינט. דייע ברודער רעכט וועלען דיר נישט בעשיצען פון ביז. דאָס מיידעל וועל איך צונעמען. וועט זי מיר פאָלגען וועל איך זיין גוט צו איהר. און אויב זי וועט זיין איינגעשפאָרט, וועל איך זי פייניגען און דערנאָך וואַרפען פאר'ן פעבעל, וואָס וועט זי צעטרעטען.

"איך גיב דיר זיבען טעג צייט זאָלסט זיך מישב זיין און איינערדען דאָס מיידעל, זי זאל געהען צו מיר. סוף וואָך וועל איך וואַרטען ביי דער קירכע פאר דיר. דו וועסט מיר דאַרפען געבען א זיכערען סימן אז דו ביזט גרייט מיר צו פאָלגען. אויב נישט, וועט דיר שפעטער באַנג טאָן. יאָהאַנים ווינטערטור."

יהודה האָט געלייענט דעם בריעף און נישט געגלויבט זיינע אויגען. די בוכשטאבען זענען געשפרונגען פאר זיינע אויגען ווי ווילדע טיייוואָלים. ווי וואַנט דאָס דער פערדאָרר בענער גוי אַזוי צו שרייבען ? ! ער האָט אויפגעציטערט פאר כעס און נישט געוואוסט וואָס צו טאָן.

שעה'ן איז ער געזעסען און געטראכט וועגען אן עצה. און ער האָט ענדליך בעשלאָסען צו פאָהרען צו קאָנראד'ן. ער האָט אָבער נישט געוואָלט אויסזאָגען פאָרוואָס ער פאָהרט. ער איז אריין צום רב און געזאָגט אז ער האָט דערהאלטען אַ בריעף פון קאָנראד'ן. ער איז קראַנק און ער בעט איהם צו קומען איהם היילען.

אלע האָבען איהם געגלויבט. ער האָט זיי געוויזען דעם בריעף מיט דעם שטעמפעל "ווינטערטור". ליבע האָט זיך אָבער דערשראָקען. דאָס האַרץ האָט איהר געזאָגט, אז דער בריעף איז פון יאָהאָניס ווינטערטור. און קאָנראד'ס קראַנק הייט איז נאָר אן אויסרייר. יהודה האָט זיך אויסגעדרעהט און איהר נישט דערצעהלט פון בריה, זי זאָל נישט וויסען פון דעם מורא'דיגען אמת. די זעלבע נאָכט האָט ער געדונגען אַ פערד, אָנגעטאָן זיך די וואַפען און זיך געלאָזט אין וועג אריין.

דריי טעג האָט ער געריטען און קיינער האָט איהם נישט געשטערט. אלע האָבען געדענקט אז ער איז אַ שפּאַנישער אַדעלמאן, וואָס בערייזט די וועלט. אין אבענד איז ער אָנגעקומען נאָך שטראַסבורג.

קאָנראד האָט זיך שטאַרק דערפרעהט און איהם פאָר געשטעלט פאר זיין יונגע פרוי און זיינע עלטערען מיט די דאָזיגע ווערטער:

— דאָס איז מיין היילער און בעשיצער ! ער האָט מיך געראַטעוועט פון טויט !

אלע האָבען איהם אויפגענומען מיט גרויסע לייעבע. קאָנראד האָט פערשטאַנען אז יהודה איז געקומען איבער אן וואַנטע זאך און ער איז אריין מיט איהם אין אַ בעזונדערן צימער. יהודה האָט איהם אלץ דערצעהלט און געוויזען

יאָהאַנים/עם בריעף. דאָס האָט קאָנראד'ן אויפגערענט און
ער איז אויפגעשפרונגען.

— איך קען דעם פערדאָרבענעם יונג! — האָט ער
געזאָגט ביז — איך האָב נישט געדענקט אז ער וועט דיר
ברענגען די ערלויבעניש. איך האָב מיר אויך נישט געקענט
פאָרשטעלען אז ער איז אזוי פערדאָרבען! נאָר זיי רוהיק,
פריינד! איך וועל איהם אָפראמען פון וועג. דער נידער-
טרעכטיגער וועט דיר מעהר נישט שטערען!

— וואָס ווילסטו טאָן?

— איך וועל דאָס דערצעהלען מיין פעטער דעם מיינצער
ערצבישאָף, וואָס האָט איהם אויפגעצויגען. ער האָט גע-
האָט א סך צער און שאַנד פון איהם. ער וועט איהם מאַכען
פאר א מאַנאָך און איהם פערשפאָרען אין אַ מאַנאָסטיר.
דאָרט וועט ער זיצען איינגעשלאָסען ווי אַ ווילדע חיה.

דאָס איז געפעלען יהודה'ן. דערמיט וועט ווערען פער-
מידען בלוטפערניסונג. דיזעלבע נאָכט איז קאָנראד גע-
פאָהרען מיט יהודה'ן און האָט מיטגענומען דעם בריעף צו
וויזען דעם מיינצער ערצבישאָף.

אין עטליכע טעג ארום האָט מען דערהערט אז דער ווער-
מייזאָר בישאָף האָט ארעסטירט יאָהאַנים'ן און איהם אי-
בערגעגעבען צו די מאַנאָכען פון קעלנישען מאַנאָסטיר. זיי
וועלען איהם ברענגען צום ערצבישאָף צום משפט פאר אַ
פערברעכען.

דערנאָך איז געקומען קאָנראד און דערצעהלט יהודה'ן
אז ער האָט אליין געזעהן ווי מען האָט יאָהאַנים'ן אָבגעגאָלט
ווי אַ מאַנאָך און איינגעשלאָסען אין מאַנאָסטיר. עס איז
געשעהן אזוי ווי קאָנראד האָט געזאָגט.

דעמאָלט האָט יהודה דערצעהלט דעם רב און זיין הויז-
געזינד פון דעם אומגליק וואָס האָט געהאנגען איבער זיי.
זיי האָבען אויפגעציטערט. קאָנראד האָט זיי בערוהיגט און
בעוויזען אז די בישאָפען זענען גוט צו אידען. איצט אז
יאָהאַנים איז פערשפארט דארפן זיי זיך מעהר נישט
שרעקען.

דער רב האָט זיך אָבער נישט בערוהיגט. דאָס וואָס

יאָהאַנים איז פּערשפּאַרט אין מאָנאַסטיר אין נאָך אַלץ נישט
 קיין זיכערקייט און ער האָט געזאָגט טרויריג :

— ווען איך וואָלט געהאַט דעם מוטה ווי דער גרויסער
 תנא, וואָס האָט געבעטען דעם טויט אויף זיין שענהע טאַכט
 טער! איך האָב אָבער נישט קיין מוטה. איך וויל דאָס
 נישט! ווי קען איך שילטען מיין ריינע טויב? איך בין דאָך
 נאָר אַ מענש!

ער האָט ארויפגעלייגט די הענד אויף ליבע'ן און שווער
 געזיפצט. די רעביצין האָט אויסגעבראַכען אין אַ געוויין.
 ליבע איז געשטאַנען צוטומעלט, בלאָס ווי קאַלך. יהודה און
 קאָנראַד זענען געשטאַנען שטיל און געציטערט פאַר אויפֿ־
 רעגונג.

עס האָט נישט געהאַלפּען וואָס יהודה מיט קאָנראַד'ן
 האָבט געפרובירט בערוהיגען דעם רב. דער רב האָט זיך
 נישט געקענט בערוהיגען און געזאָגט :

— איך מוז וואָס ניכער חתונה מאַכען ליבע'ן און זי
 אוועקשיקען פון לאַנד. נאָך דעמאָלט וועלען מיר זיין זיכער
 פון אומגליק.

דעם זעלבען אבענד האָט דער רב געבענשט יהודה'ן מיט
 ליבע'ן אַלס חתן כלה. דערנאָך האָט די רעביצין זיי גער
 בענשט און שטאַרק געוויינט. דער רב האָט בעשטימט די
 חתונה פון זיין עלטערער טאָכטער אויף ל"ג בעומר כדי
 ליבע'ס חתונה זאָל קענען זיין גיכער. יהודה האָט תיכף
 געשריבען צו זיינע עלטערען זיי זאָלען קומען אויף דער
 חתונה. עס איז בעשלאָסען געוואָרען אז ווי די עלטערען
 וועלען קומען וועלען זיי גלייך האָבען חתונה. און באלד
 נאָך דער חופּה זאָלען זיי פּאַהרען נאָך שפּאַניען.

קאָנראַד האָט צוגעזאָגט צו קומען אויף דער חתונה און
 זיך פּרעהען מיט זיי אינאיינעם. טרויסטענדיג זיי און
 מיט ווערטער פון בערוהיגונג האָט ער זיך געזעגענט און
 אַהיימגעפּאַהרען.

יהודה'ס האָפּנונג איז פּערווירקליכט געוואָרען אַ סך
 פּריהער ווי ער האָט געדענקט. ער און ליבע זענען געווען
 די גליקליכסטע מענשען. און דאָס אַלץ איז געשעהן אזוי

ניך איבער יאָהאַנים'ן. ווען נישט ער וואָלטען זיי נאָך
לאנג נישט ארויסגעזאָגט דאָס וואָס זיי האָבען גע'חלום'ט
שטיִלערהייט.

עס איז געקומען ל"ג בעומר. דעם טאָג געהען ארויס
סיי גָדר קינדער ווי די גרויסע ישיבה בחורים אין פעלד
אריין שפּילען אין סאָלדאטען. דערפאר הייסט ל"ג בעומר,
"דער יום־טוב פון די תלמידים".

דעם ל"ג בעומר זענען זעהר ווייניג בחורים געגאנגען אין
פעלד אריין. זיי זענען געקומען אויף דער חתונה פון
זייער חבר זלמן מיט מיכלא דעם רב'ס טאָכטער.

אין דער פרייה האָט דער הויפט פרנס געבראכט דער כלה
דעם חתן'ס מתנה : א זיידענער גארטעל געשטיקט אין גאָלד.
דער אונטער שמש האָט געבעטען די גאנצע שטאָרט קומען
צום חתן. דערנאָך האָבען זיי איהם געפיהרט מיט מוזיק
און טענץ און מיט ברענענדיגע "הברלות". דער חתן איז
געגאנגען פאָראויס פאר'ן רב ביז זיי זענען אָנגעקומען
אויפ'ן שוהל הויף. דאָרט איז ער געבליבען מיט זיינע
חברים.

דערנאָך זענען אלע פרויען געגאנגען ברענגען די כלה.
ווען זיי זענען געקומען מיט דער כלה זענען זיי געבליבען
שטעהן ביים טויער. דער רב, די פרנסים און די חשוב'ע
בעלי בתים האָבען ארומגערינגעלט דעם חתן און מיט איהם
געגאנגען אקעגען דער כלה. דער חתן איז צוגעקומען צו
איהר און זי גענומען פאר דער האנד. און מען האָט זיי
בעשיט מיט ווייץ און דריי מאָל געזאָגט :

— פרוכפערט זיך און מעהרט זיך !

חתן כלה זענען צוגעגאנגען צו דער טיר פון שוהל און
מען האָט זיי אוועקגעזעצט אונטער דער חופה. עטליכע
מינוט זענען זיי געזעסען און מען האָט די כלה צוריקגעפיהרט
אהיים און געמאכט "בעדעקענס". דאָס פנים פערדעקט מיט
א שלייער, אָנגעטאָן א לייווענטענעם מאַנטעל איבער איהרע
קליידער און זי איינגעהילט אין א טויער'ן פעלץ.

דעם חתן האָט מען אריינגעפיהרט אין שוהל, אָנגעטאָן אין
שבת־קליידער מיט דעם קאפּו איבער'ן קאָפּ אלס צייכען

פון טרויער. דער חתן האָט זיך געשטעלט לעבען ארון קורש און מען האָט אָנגעהויבען דאוונען.

זי כלה איז דערווייל געזעסען אין הויז אַרומגערינגעלט פון איהרע חבר'טעס, וואָס האָבען פערפלאַכטען איהרע האָר און איהר געגעבען מתנות. דערנאָך האָט מען זי מיט מוזיק געפיהרט צו דער שוהל.

אַז מען האָט אָפּגעדאווענט האָט דער רב מיט די חשוב'ע בעלי בתים אַרויפגעפיהרט דעם חתן אויפ'ן בעלעמער און דער רב האָט אַרויפגעשיט אַש אויפ'ן חתן'ס קאַפּ. מען האָט אַריינגעפיהרט די כלה און זי געשטעלט צום חתן'ס רעכטער האַנד.

ביידע זענען געשטאַנען אונטער דער חופּה. די עלטערען און די קרובים אַרום זיי און די חשוב'ע פרויען האָבען אַריבערגעלייגט דעם חתן'ס קאַפּ אַויף דער כלה'ס קאַפּ, אַ צייכען אַז זיי זענען פון היינט אָן אַ פּאָר פּאַלס.

דער רב האָט געזאָגט די ערשטע ברכה און געגעבען חתן כלה צו טרינקען. דערנאָך האָט דער חתן געשלידערט מיט קראַפּט דאָס גליון אַויף דער וואַנט און עס איז צושפּריצט געוואָרען אַויף שטיקלעך. ער האָט מקדש געווען די כלה. דער חזן האָט געלייענט די כתובה, אַ פּרנס האָט געזאָגט שבע ברכות און אלע האָבען געשריגען הויך :

— מזל טוב! מזל טוב!

די מענער האָבען אוועקגעפיהרט דעם חתן אין קהל'שען מאַנץ-שטוב. באלד האָבען די פרויען געבראַכט אַהין די כלה מיט געזאַנג און טענץ.

חתן-כלה האָט מען אַריינגעפיהרט אין אַ בעזונדער ציי-מער און אַ פּרוי האָט זיי דערלאָנגט אַ געקאַכטע הוהן מיט אַ געבראַמען איי צו עסען. אַרום מיטאַג צייט האָט זיך אָנגעהויבען די חתונה מאָלצייט.

די געסט האָבען זיך שטאַרק געפּרייט. די חשוב'סטע לייט האָבען געטאַנצט און געשפּרונגען ווי קינדער. אַ טייל בהורים האָט געריטען אַויף פּערד און פּאַר'ן מאַנץ-שטוב געמאַכט פּערשידענע פּאַרשטעלונגען. און די כלה איז גע-

ווען ארומגערינגעלט פון אלטע און יונגע פרויען, וואָס האָבן
בען געהאַלטען אין איין טאַנצען.

נאָר ליבע האָט נישט געטאַנצט. מען האָט זי זעלטען
געזעהן צווישען די מיידלעך. זי האָט אַכטונג געגעבען אויף
די סאַרווערס ביים דערלאנגען צום טיש. אָבער ווען זי איז
אריינגעקומען האָט די שטוב אויפגעשיינט. זי איז געווען
די שענסטע פון אלע. אלטע ווייבער האָבען איהר נאָכגע-
וואָרפען זאָלץ, קיין בייז אויג זאָל איהר נישט שאַדען.

יהודה איז געזעסען לעבען חתן. ווען ליבע איז פערביי-
געגאַנגען האָט זי געקוקט אויף איהם מיט שטילע צניעות'דיגע
בליקען און ער איז געווען אזוי גליקליך, וואָס זי איז זיין
כלת.

פּלוצלונג איז שטיל געוואָרען די מוזיק. דאָס טאַנצען
האָט אויפגעהערט. דער חתן האָט געזאָגט אַ דרשה. דער
רב און די לומדים זענען געזעסען מיט געקנייטשטע שטערנס
און איינגעהערט און אָפט צוגעשאַקעלט מיט די קעפּ.

די רעביצין איז געזעסען אין צווייטען צימער מיט די
פרויען. זי איז געווען אזוי גליקליך. דער גמרא ניגון
וואָס האָט זיך געטראָגען פון חתן'ס מויל איז איהר געווען
טייערער פון דער טייערסטער מוזיק. גליקליך האָט זי
געקוקט זאָ אויף איהר מאַן דעם רב, דאָ אויפ'ן איידים דעם
עלוי און אויף איהר גליקליכע טאָכטער מיכלא, וואָס האָט
זוכה געווען צו קריגען אזא לַמֶּדֶן פאַר אַ מאַן.

פאַר גרויס פרוייד זענען איהרע אויגען געוואָרען פול מיט
טרערען. איהרע פרוינדינס האָבען זי בעטראַכט און מיט-
געפרייט זיך אין איהר שמחה. און איטליכער האָט זיך גע-
ווינשען די זכיה צו האָבען אזעלכע געראַטענע קינדער און
אידימס. די כלת האָט זיך איינגעהערט אין חתן'ס דרשה.
נאָך איהרע חבר'טעס האָבען איהר געשטערט. זיי האָבען
זי געהאַלטענערהייט געשטאָכען מיט נאָדלען.

אין מענער צימער איז נאָך אלץ געווען שטיל. נאָר דעם
חתן'ס שטימע האָט מען געהערט. ער האָט געהאַלטען אַ
וואונדערליכע דרשה. אַ סך צוהערער האָבען שוין פערלוי-
רען דעם פאָדים. נאָר דער רב האָט זיך געהאַלטען פעסט.

די רעביצין האָט איינגעדערעמעלט. דער ניגון פערשלעפערט זי אָפט מיט זיין זיסקייט.

זי האָט זיך אבער אויפגעכאפט מיט גרויס שרעק. דאָס הויז האָט געשטורעמט פון א פלוצלונג געלעכטער ביי די מענער. אן אלטער גרייז גרויער מאַן האָט אריינגעקוקט דורכ'ן פענסטער. אַ פנים ווייס ווי שניי מיט לאַנגע פאות און אַ שרעקליך לאַנגע באַרד און אַ נאָז וואָס פער־דעקט דאָס פענסטער.

די נאָז האָט דאָס אַרויסגערופען אַזא שטורמדיג געלעב־טער. און דאָס וואונדער איז געווען, וואָס אלע זענען געזעסען אויפ'ן צווייטען שטאָק. ווי גרייכט דער מאַן אַזוי הויך? אַנ־דערש נישט נאָר ער שטעהט אויף אַ לייטער. באַלד האָבען זיי אָבער דערזעהן דעם מאַן אין אַן אַנדער פענסטער. אין אַ רגע אַרום איז ער געווען ביי אַ דריטען פענסטער, און פלוצלינג האָבען זיי איהם דערזעהן אין פענסטער לעבען הַתן און ער מאַכט נאָך מיט די פינגער דעם חתן ווי ער זאָגט די דרשה.

— דער נירנבערגער! דער נירנבערגער! — האָבען די בחורים אויסגעשריגען.

— זאָל ער אַריינגעהן מאַכען פרעהליך! — האָט דער רב געזאָגט.

— זאָל ער! זאָל ער אַריינגעהן! — האָבען אלע איהם גערופען.

דעם חתן'ס דרשה איז געווען איבערגעריסען. אַ כַך בחורים זענען אַרויסגעלאָפֿען אַריינברענגען דעם "נירנבער־גער". ער האָט אָפֿגעקלאַפט דאָס מעהל פון פנים, אַראָפֿגענו־מען די שטיקער פלאַקס וואָס ער האָט זיך צוגעקלעפט צו די באַקען און אוועקגעוואָרפען די שטאַלצען.

ער איז אַריין אין צימער וואַקעלדיג און מען האָט געזעהן אין זיינע פערנעפעלטע אויגען און רויט פנים אַז ער האָט געטרונקען איבער דער מאָס. ער האָט זיך אוועקגעשטעלט קעגען־איבער דעם רב מיט'ן חתן און אָנגעהויבען דעם חתן'ס דרשה און דערנאָך גערעדט פאר פייער און וואַסער און עס האָט זיך נישט געקלעפט אַ וואָרט צו אַ וואָרט. אַלע האָבען שטאַרק געלאַכט. דער רב האָט זיך אויך נישט געקענט איינ־

האלטען פון געלעכטער. ער האט ארויסגעוויזען אין דעם אנהייב שטעל א סך עכמע קענטנים אין לערנען.

דער רב האָט איהם אָבער געהייסען אויפהערען. עס זאָל נישט אויסזעהן ווי חוזק געמאַכט פון לערנען. דער עולם איז אָבער געווען אויפגעלייגט און מען האָט געהאַלטען אין זאָגען וויצען כסדר, ביז דער רב האָט געזאָגט :

— צייט צו דאוונען מנחה !

זענען אלע געוואָרען שטיל. מיט ערנסט האָבען זיי זיך געשטעלט דאוונען און מען האָט נישט געקענט דערקענען אז ערשט האָט מען זיך אזוי געוויצעלט.

נאָך'ן דאוונען איז דער עולם ווידער געגאנגען צום טיש. דער חזן האָט געזונגען און מען האָט געבענטשט. אז דער חזן האָט געהאַט געזאָגט די שבע ברכות און יעדען געמאַכט א "מי שברך", האט מען ארויסגעטראגען די טישען פון מענער-ציימער און די כלה פערשלייערטערהייט אוועקגעזעצט אויבער'אָן.

די מוזיק האָט געשפּילט און אלע מענער פון יונגסטען בחור ביז צום רב האָבען איינציגווייז פערבייגעטאַנצט פאר דער כלה. די מענער האָבען געטאַנצט און די פרויען האָבען צוגעפאַטשט מיט די הענדר. און דער "נירנבערגער" האָט געזאָגט גראַמען אויף יעדען טענצער.

די שמחה האָט געדויערט ביז נאַכט. דערנאָך האָט דער רב מיט דער רביצין און די אנגעזעהענסטע געסט מיט מיר זיך אוועקגעפיהרט התנדכלה אין זייער וואוינונג. נאָך די ישיבה בחורים זענען געבליבען אין טאַנצ-שטוב און געהור-ליעט ביז טאָג.

אויף שבועות איז געקומען א שליח פון יהודה'ס עלטערן מיט זייער ברכה פאַר'ן שדוך און טייערע מתנות פאר דער כלה און די מחותנים. זיי האָבען אויך צוגעשיקט א גרויסע סומע געלד אויף חתונה הוצאות. און זיי האָבען געלאָזט ווירטוען, אז ראש חודש תמוז וועלען זיי קומען נאָך ווערטיזאן זייערען די חתונה.

אַלע האָבען זיך געפרייט מיט דער בשורה און די חתונה איז בעשטימט געוואָרען אויף ראש חודש תמוז. מיט גרויס

שמחה האָט די קהל געפֿייערט דעם יום־טוב. אלע הייזער זענען געווען אויסגעפּוצט מיט גרינס און בלומען. די שוהל איז פּערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גרינעם וואַלד און פון שוהל־נארטען האָט אריינגעצויגען דאָס געזאַנג פון די פּויל־נעל.

די טאַטעס האָבען געבראַכט זייערע פינף־יעהריגע יונג־לעך אין שוהל אריין. ראש חודש ניסן האָט מען די קינדער־לעך געבראַכט אין "קליינעם בית מדרש" לעבען דער ישיבה. די עלמדים האָבען אונטער דער אויפזיכט פון אַ משגיח געלערנט מיט זיי. גאַנץ ניסן האָט מען מיט זיי געלערנט דעם "אלף־בית". איר האָט מען זיי געלערנט די "נקודות" און סײַן האָט מען אָנגעהויבען לערנען מיט זיי "ראף".

שבועות האָט מען די קינדער־לעך געבראַכט מיט פּאַראַד אין שוהל אריין, צוגעוועהנען זיי צו אידישקייט. אין דערפֿריה האָבען די מאַמעס אַרומגעוואַשען די קינדער און זיי אויס־געפּוצט. די טאַטעס האָבען זיי איינגעהילט אין טליתים און זיי געפֿיהרט אין שוהל אריין הערען לייענען די "עשרת הדברות".

נאָך־ לייענען האט מען זיי געבראַכט אין "קליינעם בית־מדרש" און זיי אוועקגעזעצט אויפֿ'ן טיש. דער מלמד האָט געזאָגט מיט זיי "תורה צוה לנו משה" און "תורה תהי אמונתו" און געלערנט מיט זיי די ערשטע צוויי פּסוקים פון "ויקרא", דאָס חומש וואָס מען לייגט דעם קינד צוקאָפּענס אין וויגעלע.

דערנאָך דער־לאַנגט מען די קינדער־לעך דאָס "סיני" גע־בעקס. אַ גרויסע חלה אין פּאַרם פון אַ באַרג געקנעטען פון דריי סאָרטען טייער מעהל מיט אויל, האָניג און מילך. אויף דער חלה איז פון צוקער געווען אויסגעגאַסען זיבען פּסוקים פון "אשרי תמימי דרך", אָנהויבענדיג זיך מיט "במה יזכה נער את ארחו".

די חלה פלעגט לאָהר ביי יאָהר באקען דאָס חשוב־סטע מיידעל פון שטאָרט. פּריהער פלעגט דאָס מאַכען מיכלא דעם רב'ס. איצט האָט עס געמאַכט ליבע. זי האָט צושניטען די חלה אויף רעפּטלעך און געגעבען די קינדער און מען האָט זיי געפֿיהרט צום טיך.

מיט דעם יום־טוב האָט זיך געענדיגט די קינדערישע פרייהייט. עס האָט זיך אָנגעהויבען זיין ארבייט אין לערנען.

ווען יהודה'ס עלטערן זענען געקומען האָט זיך אָנגעהויבן בען א יום־טוב־צייט אין שטאָדט. זיי האָבען געשפענדירט אַ סך געלד פאר ארימע לייט. יעדער אָרימאן האָט געקראָגען נייע קליידער און געלד גענוג אויף עטליכע חדשים פרנסה. אויף דער "אָרימער חתונה" האָבען יהודה'ס עלטערן בע־דינט די אָרימע געסט וואס זענען געקומען מהנות־ווייס פון די ארומיגע שטעט. די קריסטליכע אָרימע לייט האָבען אויך געקראָגען שעהנע נדבות און גוט צו עסען און צו טרינקען. די פרנסים פון שטאָדט האָבען מיט שמחה געזאָגט אז ווערמיזא זעהט אזא חתונה דאס ערשטע מאָל.

קאָנראד מיט זיין פאמיליע זענען אויך געקומען און די חתונה איז געפייערט געוואָרען מיט אזא פאראד וואס האט ארויסגערופען גרויס וואונדער. קאָנראד האָט געבעטען יהודה'ס עלטערן, אז פאר'ן פערלאָזען דאָס לאנד זאָלען זיי קומען צו איהם נאָך שטראסבורג מיט'ן יונגען פאָר. זיי האָבען איהם צוגעזאָגט צו קומען. איידער זיי זענען אוועק געפאָהרען האָט קאָנראד זיי געפיהרט צום בישאָף אויף אַ ווייזט. דער בישאָף האָט זיי אויפגענומען מיט גרויס עהרע און זיי האָבען איהם איבערגעגעבען אַ גרויסע סומע געלד פאר אָרימע לייט. ער איז געווען זעהר צופריעדען און זיי פערזיכערט אז ער וועט זיין גוט צו אידען. צופריעדענע האָר בען זיי זיך געזעגענט מיט'ן בישאָף און זיך געגרייט אין וועג אריין.

דער גליקליכסטער מענש אויף דער וועלט איז געווען יהודה. די וואונדערליכע ליבע איז זיין פרוי און אלע שמע־רונגען זענען אָפגערוימט פון וועג. ער נעמט זי מיט נאָך סעוויל. גאנץ קהל האט זיי בעגלייט און מיטגעגעבען האר־ציגע ברכות אויפ'ן וועג. אין שטראסבורג האבען זיי אויך געהאט גרויס כבוד, די אנגעזעהנסטע בירגער מיט קאָנראד'ס פאמיליע האבען זיי ארויסבעגלייט פון שטאָדט און זיי האבען זיך אויפגעזעצט אויף דער שיף. פאר ראש השנה זענען זיי אָנגעקומען נאָך סעוויל. די

שטאָרט האָט זיך געוואונדערט דערזעהנדיג ליבע'ן. אזא וואונדערליכע שעהנהייט האָבען זיי דערזעהן דאָס ערשטע כּאָפּ. אלע האָבען אָפּגעגעבען גרויס כּבוד ליבע'ן און יהודה'ס עלטערן האָבען זי לייעב געהאַט ווי די אויגען אין קאַפּ.

יהודה איז אָבער נישט צופרידען געווען פון די סעוויאַלע אידען. נאָך אַלס אינגעל ווען ער האָט געלערנט ביים טאָלי-דער רב האָט ער געהערט ווי זיין רבי בעקלאַנט זיך אויף דער פיהרונג פון די שפּאַנישע אידען. ער האָט דאָס דעמאָלט נישט פּערשטאַנען.

אָבער נאכדעם ווי ער איז געווען אין דייטשלאַנד האָט ער דערזעהן דעם גרויסען אונטערשייער צווישען די דייטשע און די שפּאַנישע אידען. אין דייטשלאַנד האָט ער געזעהן איין אידיש פּאָלק וואָס האַלט זיך פּעסט צוזאַמען, ווי איין גוף מיט איין נשמה. די אידען אין שפּאַניע זענען געווען צוריסען און צוטיילט. און וואָס רייכער איינער איז געווען אַלץ ווייניגער איד איז ער געוואָרען.

ער האָט געזעהן אין דייטשלאַנד די אידישע עשירים זע-נען גרויסע לומדים און זיי זענען די פיהרער פון די קהלות, נישט צוליבע זייער רייכקייט, נאָר צוליבע זייער לומדות. אין שפּאַניען איז דאָס רוב עשירים פּוסטע מענשען, האָבען נישט געלערנט קיין אידיש וואָרט, זיי פיהרען זיך נישט אידיש און ווילען זיין אידישע פיהרער.

עס זענען אוועק די גוטע צייטען אין שפּאַניען פון א רב הסדאי, דער "נניד", די גרויסע לייט וואָס האָבען בעלויכטען דאָס אידישע לעבען, זענען געווען אויף הויכע שטעלעס אין קעניגליכען הויף און האָבען געלערנט אין בית המדרש. זיי האָבען געפיהרט דאָס לאַנד און אין דער זעלבער צייט גע-שטאַרקט זייער פּאָלק.

די היינטיגע רייכע אידען האָבען נאָר געוואָרנט פאר זיך אַליין. זייער נאַנצע מיה איז געווען צו ווערען א "דאָן" אָדער א "גראַנד". זיי האָבען געוואָלט נאָר נאַכטאָן די שפּאַנישע אַדעללייט, וואוינען אין פּאַלאַצען ווי די שפּאַנישע אַריס-טאָקראַטען, בעהענגען זייערע ווייבער מיט צירונג ווי דעם מויבסט'ם מיליאַיוועל. לערנען זייערע קינדער ווי די שפּאַ-

נישע הויכעשטעלמע לייט מענץ, קריגס־קונסט און צו טורנירען.

די קינדער ווייסען נישט פון דער תורה און נישט פון דער אמונה, ווערען אזוי דערווייטערט פון אידען, אז זיי ווייסען נישט אז זיי שטאמען פון אידען און אָפּט שעמען זיי זיך מיט דעם נאָמען איד. אַ סך האָבען חתונה מיט קריסטען און ווערען אינגאנצען אָפּגעריסען פון זייער פּאָלק. די פערמעגליכע טאנצען נאָך די רייכע און דער וואָס האָט פערמאָגט צוויי הונדערט גילדען האָט געקליידט די סינדער רייכער ווי די קריסטליכע מאַגנאָמען־קינדער. די גוים פער־דריסט אויף די אידען וואָס רייסען אויף די אויגען מיט זייער צירונג און רייכע קליידער. די גלחים רייצען אָן דאָס פעבעל אויף אידען און די אידען זענען פערנומען מיט אינ־ווייניגסטע מחלוקת און פערטראַכטען זיך נישט אין דער צוקונפט. דערצו האָבען זיי געהאַט אַ סך מוסרים צווישען זיך, וואָס האָבען פערשאַפט גרויסע צרות.

אידען האָבען שוין געהאַט אַ סך שלעכטע צייטען אין שפּאַניען. שווערע וואָלקענס האָבען זיך אָנגעהליבען אויף אידישע קעפּ אין לאַנד. די גוטע צייטען זענען שוין לאַנג אוועק. אָנגעהויבען האָט דאָס ביז דער פּויבסט אינאנצענט דער דריטער. די קעניגען האָבען געמאַכט גזרות אויף אידען. אוינמאָל האָט אַ גלח אויפּגעהעצט דאָס פעבעל און זיי זענען בעפּאַלען אידען און זעהר פיעל אויסגע'הרג'עט. אַ סך צרות האָבען אידען געליטען פון די רעליגיאָנס דיסקוסיעס. דער רמב"ן איז דורך אזא דיסקוסיע ארויסגעטריבען געוואָרען פון לאַנד איבער דעם משומד פראי פּאַלאַ.

נאָר אין קאסטיליען איז געווען גוט די אידען. דאָס גוטס איז אָבער אויך נישט געווען זיכער. קעניג פערדינאַנד דער דריטער, וואָס האָט געהייסען "דער הייליגער", האָט אָנגע־טאָן צרות צו אידען. זיין זוהן אלפאנזא האָט גוט בעהאַנד־דעלט אידישע געלעהרטע, ווייל ער האָט געוואָלט לערנען פון זיי און ווערען בעריהמט. ער האָט אָבער צונויפגעזאמעלט אַלע געזעצען קעגען אידען און פארשריבען אין אַ בוך, די

שפעטערדיגע הערשער זאָלען זיך בענוצען מיט זיי. ער האָט דערמיט געבראַכט א גרויס אומגליק אויף אידען.

ווען אלפאנזא האָט געוואָהר געוואָרען, אז אידען טרינקען נישט דעם וויין וואָס א גוי האָט אָנגעריהרט, איז ער גע-וואָרען שרעקליך בייז און געוואָלט אידען שטאַרק בעשטראַ-פען, נאָך דער חויף-דאָקטאָר דאָן יהודה כהן האָט איינגע-שטילט זיין צאָרן.

איינמאָל איז דער דאָקטאָר צו איהם געקומען האָט אל-פאנזא געשריגען :

— זענען מיר אזוי טמא אז איהר ווילט נישט טרינקען דעם וויין וואָס מיר ריהרען אָן ? וועסט זעהן וואָס איך וועל אייך, אידען, דערפאַר טאָן !

— דער קעניג איז קראַנק און מיין פֿליכט איז דיך פריי-הער צו היילען — האָט דער דאָקטאָר געזאָגט רוהיג — זאָל מען ברענגען וואַסער, וועל איך וואַשען דייע פיס דיך צו קרעפטיגען, דערנאָך וועל איך ענטפערן אויף דער פראַגע.

מען האָט געבראַכט וואַסער. דער דאָקטאָר האָט אָפגע-וואַשען דעם קעניג'ס פיס און דערנאָך געטרונקען דאָס וואַ-סער. דאָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקען איינדרוק אויפ'ן קע-ניג און ער האָט זיך בערוהיגט.

דער אידישער פינאַנץ-מיניסטער דאָן יצחק דע מאַליא האָט ארויסגעגעבען א סומע געלד פון דער רעגירונגס-קאַסע דעם קרוינפרינץ, דאן שאננא, האָט דאָס פערדראָסען אל-פאנזא'ן און ער האָט געטויט דאן יצחק'ן און קאָנפּיסקירט זיין פערמענען. דאָס האָט איהם אַלץ נישט בערוהיגט און ער האָט פארשפּאַרט אין געפענגניס אלע אידען פון קאַסטי-ליען ביז זיי האָבען איהם אריינגעטראָגען אן אונגעהייערע סומע געלד אלס שטראַף.

נאָך זיין טויט אין דער צייט פון עטליכע הערשער איז אַמאָל געווען גוט די אידען און אַמאָל שלעכט. איצט ליידען אידען ווידער צרות. די גוים האַסען זיי שרעקליך און דער משומד אבנר אלפאנזא פער'מסר'ט די אידען, אז אין דער שמנה עשרה שילטען זיי די קריסטען. נאכדעם ווי דער משומד מיט די דאמיניקאנער גלחים האָבען פערקלאַנט די

אידען פאר'ן קעניג איז ארויס א בעפעהל אז אידען טאָרען מעהר נישט זאָגען "ולמלשינים" אין דער שמנה עשרה.

דער קעניג אלפאנזא דער עלפטער האָט איינמאָל גע-
זאָגט צו זיינע אידישע פריינד :

— איהר זאָלט וויסען, אז ווען איך וועל איך ארויסטריי-
בען פון לאנד וועט איהר נישט ארויסגעהן מיט פרייך ווי
איהר זענט ארויסגעגאנגען פון מצרים. איהר וועט ארויסגעהן
מיט גרויס יאָמער און קלאָג.

א האָר האָט געפעהלט און ער וואָלט איבער א בלבל
אלע אידען ארויסגעטריבען. דער בלבל איז אָבער בעוויזען
געוואָרען אלס פאלש און ער האָט מבטל געווען די גזרה.

דאָס ווייזט אז עס פעהלט נישט קיין סך די לאַגע פון די
אידען אין שפּאַניען זאָל זיין אזוי שלעכט ווי די לאַגע פון
אידען אין דייטשלאנד. דער חילוק איז אָבער וואָס די דייטשע
אידען זענען פּעראייניגט. לעבען מיט זייער אמונה און די
אידען אין שפּאַניען זענען צוטיילט און צוריסען. די רייכע
לייט האָבען זיך ארומגעקריגט און איינער דעם אנדערן גע-
וואָלט איבערשטייגען און איינער דעם אנדערן פּער'מסר'ט.
די פּראָסטע אידען האָבען זיך אָפּגעלערנט פון די רייכע
און זיך אויך ארומגעריסען. די גוים האָבען דאָס געוואוסט.
און איינמאָל ווען דער קעניג האָט געוואָלט אויס'הרג'ענען
אלע אידען, האָט איהם א ראַטגעבער אָפּגערעדט דערפון און
געזאָגט :

— פאַרוואָס זאָל דער קעניג פּערשמוצען זיין נאָמען מיט
זוזא אומדערבארמדיג פּערברעכען ? אויב דער קעניג וויל זיך
נוקם זיין אין אידען, זאָל ער זיי אריינפיהרען אין איין
שטאָדט, וואו קיין נישט-איד זאָל נישט זיין, וועלען זיי זיך
אָנהויבען ארומרייסען צווישען זיך ביז זיי וועלען אונטער-
נעהן...

דאָס האָט יהודה געזעהן און ער האָט געהאט גרויס צער.
ווען ליבע איז מיט דער שוויגער געקומען אין שוהל אריין
ראש חשנה, האָט זי דערזעהן דעם גרויסען אונטערשיד
צווישען די אידישע פרויען אין דייטשלאנד און אין שפּאַניען.

די רייכע ווייבער זענען געקומען זעהר שפעט. ביז מיט טאג האָבען זייערע דינסטען שווער געארבייט זיי וואָשען, שמירען און פּוצען. יעדע האָט געוואָלט זיין אויסגעפּוצטער פּון די אנדערע. אז זיי זענען שוין געקומען און פּערנומען די מזרח-וואַנד האָבען זיי נישט געדאווענט, נאָר געשמועסט צווישען זיך און איינס דאָס אנדערע בערערט. געריהמט זיך מיט זייער דייכקייט און געלויבט זייערע קינדער וואָס וואָס-סען אַריסטאָקראַטען, אז מען קען נישט דערקענען אז זיי זע-נען אידען.

די ווייבער האָבען נישט אַראָפּגענומען די אויגען פּון ליי-בען וואָס איז געזעסען אויף מזרח צווישען איהר גאָסט-פּאַרטיינע שוויגער און יהודה'ס מוהמע, דאן שמואל אברבנאל'ס ווייב. לייבע איז געגאנגען אָנגעטאָן אין איינפאַ-כע ווייסע קליידער ווי דער מנהג איז אין דייטשלאַנד.

זי איז געווען שענער פּון אלע. איז זי געשטאַנען שטיל און אויפּגעהויבען איהרע פרומע אויגען צום הימעל און גער-דאווענט ערנסט. די ווייבער האָבען זי בעטראכט פּון אלע זייטען און געשמייכלט. זי האָט ביי זיי אויסגעזעהן מיט איהר איינפאַכקייט און פרומקייט ווי א דאָרפס-מידעל וואָס איז געקומען אין שטאָרט אַרײַן.

לייבע האָט בעמערקט זייערע בליקען, האָט זי זיך אויס-געדריעהט מיט'ן פנים צו דער וואַנט און נישט געקוקט מעהר אויף זיי. יהודה'ס מוהמע האָט געוואָלט אויסזידלען די רייכע ווייבער, נאָר יהודה'ס מוטער האָט זי אָפּגעהאַלטען און געזאָגט:

— לאַז צורות די געהרטע געסט, שוועגערין — זיי קומען דאָך ראש-השנה יום-כפור אויף א שעה-צוויי, זיי וועלען דאָך באַלד אוועק און מען וועט זיי נישט זעהן ביז איבער אַ יאָהר...

צומאָרגענס האָט זיך געקאָכט אין שוואַל. עס איז אָנגע-קומען די נייעס פּון טאַלידא אז דער הויף-דאָקטאָר דאן עמואל אבן יקר האָט אויסגעדרונגען ביים פינאַנץ-מיניסטער זאָן יוסף דע אייסיגא דאָס אָפּצאהל געשעפט פּון אלע סחורות וואָס קומען אַרײַן אין לאַנד.

דער סעניג איז שטאַרק אויפּגעגענט געוואָרען אויף די

רייכע אידען, וואָס האָבען געליהען געלד אויף פּראָצענט צו די גוים און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל אז זיי מאַרען נישט מעהר נעמען קיין פּראָצענט ווי אַ דריטעל ווי פּריהער. די גלחים זענען שטאַרק ביז געווען אויף דעם אידישען פינאַנץ־מיניסטער דאן יוסף און דער קעניג האָט איהם שוין געוואָלט אַראָפּזעצען. די צייט האָט אויסגעקליבען דער הויף־דאָקטאָר דאן שמואל אויסצודינגען דאן יוסף'ס געשעפטען.

די נייעס האָט אַלעמען אויפגעקאָכט. דאן שמואל און דאן יוסף האָבען געהאט קרובים און גוטע פּריינד אין סעווייל, האָבען זיי זיך אין שוהל שטאַרק ארומגעקריגט. ליבע האָט דאָס געזעהן און עס האָט איהר שטאַרק וועה געטאָן און אהיימוקומענדיג פון שוהל האָט זי געפרעגט יהודה'ס עלטערן פארוואָס די אידען פיהרען זיך אזוי. דער ערגסטער איד אין דייטשלאנד פיהרט זיך דאָך בעסער ווי די בעסטע אין שפּאַניען.

די עלטערן האָבען איהר געענטפערט, אז די אידען אין שפּאַניען זענען נישט שולדיג. עס פעהלט זיי גרויסע רבנים, מיט פיהרער צדיקים ווי די דייטשע אידען האָבען וואָלטען; זיי זיך געפיהרט ווי די דייטשע אידען.

יהודה האָט געזאָגט אז די גרעסטע צריקים וואָלטען דאָ גאָרנישט געקענט אויפמאָן. די קהלות ווילען נישט פּאָלגען. אָט איז דאָ דער טאָלידאָר רב, — האָט יהודה גע'טענה'ט — ווער קען זיך גלייכען אין גרויסקייט און צדקות צו איהם? און די טאָלידאָר גבירים פּאָלגען איהם גאָר נישט.

— דאָס איז אַלץ ווייל זיי חבר'ען זיך מיט די קריסטליכע אַריסטאָקראַטען — האָט ליבע געזאָגט — דאָס וואָס זיי זענען נאָהנט אין קעניגליכען הויף דערווייטערט זיי פון זייער פּאָלק. דורכדעם יאָגען זיי זיך נאָך גאָלד און כבוד. אונזערע גבירים ווערען בעליידיגט פון די גוים דערפאַר זענען זיי נאָהנט צום פּאָלק. זיי גיבען נישט אויס זייער נאָלץ אויף טייערע פּערד מיט קארעמעס און פּאַלאַצען, נאָר אויף ישיבות. זייערע פרויען זענען צנועות, בערדען נישט איינע די אַנדערע, נאָר גיבען אַ סך צדקה, שטיצען תּלמידים חכמים און לאָזען שרייבען ספרים פאר די לערנער.

יהודה'ס פאָטער יוסף אברבנאל האָט אָנגעקוואַלען פון זיין שנור'ס רייד און יהודה האָט איהר געזאָגט :

— ליבע טייערע, דו מיינסט אז שטענדיג האָבען זיך אונזערע עשירים אזוי שלעכט געפיהרט ? ניין. מיר האָבען אַמאָל געהאַט מיניסטאָרען וואָס זענען געווען גרויסע לומדים, רבנים פיהרער וואָס זענען געווען א כבוד פאר'ן פאָלק. היינט איז עס נאָר אזוי געוואָרען. איך ווייס אפילו נישט פאַרוואָס מיר האָבען שוין מעהר נישט אַזעלכע ווי דער "נגיד ?"

— די אַמאָליגע גרויסע לייט זענען פריהער געווען אידען און ערשט שפעטער איז געקומען ביי זיי זייער הויכע שטע-
לע — האָט יוסף אברבנאל דערקלערט — די היינטיגע האַל-
טען זייער אירישקייט צו לעצט. אַלץ וואָס זיי שטרעבען איז צו קריגען א הויכע שטעלע. זענען זיי שוין נישט אזוי געלערנט ווי די פריהעריגע און זייער רייכקייט האָט נישט קיין קיום. זיי זענען גרויסע אויסברענגער, ווילען זיך אויס-
פיינען אלס גרויסע מאַנאַטען און גיבען אויס מעהר וויפיעל זיי פערמאָגען. די קריסטען לעבען נישט אזוי ברייט, לאָזען זיי איבער מעהר עשירות.

— אויב אזוי, פאַרוואָס לייהען די גוים געלד ביי אידען?
— האָט יהודה געפרעגט.

— ווייל די קינדער פון די רייכע גוים וואָס האָבען גע-
קראָגען דאָס פערמעגען א ירושה. און האָבען נישט געאַרבייט אויף דעם, ברענגען זיי עס גרינג אויס, מוזען זיי לייהען. דער איד וואָס לייהט זיי ווערט רייכער. אָבער ווען ער קומט אָפּ נעמען דעם חוב ביים גוי און דער גוי האָט נישט קיין געלד ווייל דאָך דער איד צונעמען זיין נחלה, הויבט אָן דער גוי שרייען אז דער איד האָט איהם בערויבט, אויסגעזויגען זיין מאַרד און דער קעניג גיט ארויס א בעפעהל צו שענקען א האַלבען און אַמאָל דעם גאַנצען חוב.

דער איד איז ווי די פיאַווקע אין דאָקטאָר'ס האַנד. נאכ-
דעם ווי די פיאַווקע האָט זיך אָנגעטרונקען מיט דעם קראַנ-
קענס בלוט, דריקט אויס דער דאָקטאָר דאָס בלוט פון איהר און וואַרפט זי אוועק. דער סוף איז אז די גוים האָבען וויי-
טער זייערע גיטער און דער איד געהט ארויס מיט א ליידיגער קעשענע און די גוים זענען נאָך אין כעס אויף איהם און

רעכענען זיך אָפּ פאר איהם מיט אונזער פּאָלק.
 — האָבען דאָ רייכע אידען נישט קיין אַנדערע געשעפֿ-
 טען נאָר צו לייחען געלד אויף פּראָצענט ? — האָט ליבע
 געפרעגט.

— מיר האָבען דאָ אַ סך עשירים וואָס האָבען געמאַכט
 זייערע פּערמעגענס פון אַנדערע געשעפֿטען אָדער פון זייער
 געלערנטקייט. נאָר זייער יאָגעניש נאָך כבוד מאַכט זיי
 פּערלירען זייערע עהרליכע פּערמעגענס, און אויב זיי פּער-
 לירען עס נישט, קומען זייערע קינדער וואָס די מאַמעס גיבען
 זיי אַ ווילדע ערציהונג, און ברענגען אויס דאָס פּערמעגענס
 און פּערארימען זייער טאַטען. דאָס אידישע פּערמעגען איז
 אויך נישט פּעסט און זיכער, ווייל מיר האָבען נישט קיין
 גיטער. מיר האָבען נישט קיין אידישע ערד-ארבייטער.

— האָט איהר דאָ נישט קיין אידישע ערד-ארבייטער ?
 — האָט ליבע זיך געוואונדערט — אין דייטשלאַנד לאָזט מען
 נישט צו די אידען צו ערד-ארבייט. אָבער דאָ שטערט מען דאָך
 אייך נישט. פּאַרוואָס וואוינען נישט בעסער אידען אין די
 דערפער און ארבייטען אויף דער ערד און נישט ווי זיי לעבען
 אין די שטעט מיט זייערע פּוסטע געשעפֿטען ?

— טאַכטער מינע — האָט יוסף געזאָגט — דו ווייסט
 נישט אונזער געשיכטע, מיר האָבען דאָ ערגערע צייטען ווי
 די אידען אין דייטשלאַנד. אַלע גזרות וואָס אידען ליידען פון
 זיי איצט אומעטום, האָבען מיר מיט יאָהרען צוריק געהאט
 דאָ. די קעניגן פון לאַנד וואָס האָבען דאָ געהערשט איידער
 די אַראַבער האָבען איינגענומען דאָס לאַנד, האָבען געצוואונ-
 גען אידען צו שמד, זיי שרעקליך געפייניגט, אוועקגענומען
 ביי זיי יעדע מענשליכע רעכט און זיי אָפּגעריסען פון לאַנד
 און זיי געצוואונגען וואוינען אין די שטעט. אזוי זענען
 אידען אָפּגעוועהנט געוואָרען פון ערד אַרבייט און געוואָרען
 שטאָרט מענשען. עס זענען שפּעטער געקומען בעסערע ציי-
 טען, איז שוין אָבער שווער געווען זיך אָפּצורייסען פון די
 שטעטטישע געוואָנהייטען און זיך בעזעצען אויפֿן לאַנד.
 אויסער דעם האָבען מיר נישט קיין קלאַסען ווי די קריסטען,
 פון העררען און קנעכט, פון אַדעללייט און פּראָסט פּאָלק,
 מיר זענען אַלע גלייך, די קינדער פון אברהם, יצחק און יעקב.

און אז איין איד זאָל זאָגען צום צווייטען ער זאָל ווערען אַ פּויער און ערד אַרבייטער, וועט איהם יענער ענטפערען: געה דיר אויפ'ן לאַנד, אויב דיר געפעלט, איך וויל זיין אין שטאָדט, דאָ וועלען מיינע קינדער לערנען, שטודירען אין ביי ערד אַרבייט וועלען זיי בלייבען פּערגרעכט.

— איצט איז דאָס אונמעגליך, ווען מיר זאָלען עס אפילו וועלען — האָט יהודה זיך אָנגערופען — דאָס פּראָסטע פּאָלק איז פון די גלחים אָנגערייצט אויף אידען, וואָלטען מיר געגאנגען וואוינען אויפ'ן לאַנד, וואָלטען די גוים אונז אויסגעקוילעט.

— ביי אונז מאַכען די גוים שחיטות אויף אידען אָהן אונטערשיד אין די דערפער אָדער אין די שטעט — האָט ליבע געזיפצט.

— דאָ וואָגען זיי נישט אין די שטעט אָנצופאַלען אויף אידען — האָט יוסף געזאָגט — אונזערע הויפּלייט ווירקען אויפ'ן קעניג ער זאָל אונז בעשיצען. איז אָבער איצט אן אומגליק, די אידישע הויפּלייט רייסען זיך אַרום און גראָד בען איינער הינטערן אַנדערן, און זיי וועלען, חלילה, אַלע אַרײַנפאַלען אין גרוב. ווער וועט דאָמאַלט אונז ביישטעהן אין אן עת צרה?

— זאָל שוין זיין גענוג די אומעטיגע רייד! — האָט יהודה'ס מוטער געזאָגט — עס איז יום טוב, לאָמיר האָפען צו גאָט, אַז דאָס נייע יאָהר וועט זיין אַ געבענשט יאָהר פאַר אַלע אידען!

די רייסערייען צווישען די אידישע הויפּלייט זענען גע- וואָרען גרעסער. דאן יוסף און דאן שמואל האָבען זיך אַרומ- געקריגט און דער סוף איז געווען, אַז זיי זענען ביידע אומ- געקומען און געבראַכט אן אומגליק אויף אַלע אידען.

ביי דאן יוסף'ן איז געווען אַ קריסטליכער בעצאמטער, אַ פּעראָרימטער אַדעלמאַן, גאנזאלא. דאן יוסף האָט איהם שטאַרק מקרב געווען און דערהויבען צו אַ הויכען אַמט, ביז ער האָט איהם פאַרגעשטעלט פאַר'ן קעניג און ער איז געוואָרען הויפּמיניסטער.

אַז גאנזאלא איז געוואָרען גרויס, האָט ער זיך דערמאַנט

אָן זיין וואוילטעמער דאן יוסף און איהם בעצאָהלט מיט שלעכטס פאַר גוטס. ער האָט געזאָגט צום קעניג אז די אידישע מיניסטערען דאן יוסף און דאן שמואל זויגען אויב דעם מאַרד פון לאַנד און פּערגרעסערן זייערע פּערמעגענס, נעמענדיג געלד פון דער רעגירונגס קאַסע. ער האָט פּאַרנעגט לייגט דעם קעניג אז ער וועט ביי זיי אָפּנעמען די פּרעמדע פּערמעגענס וואָס זיי האָבען איינגעשלונגען.

דער קעניג האָט זיך געלאָזט איבעררעדען און איהם איבערנעגעבען די צוויי אידישע מיניסטערען. ער האָט גלייך אַרעסטירט דאן יוסף, דאן שמואל'ן מיט זיינע צוויי בריי-דער און נאָך אַכט זייערע קרובים מיט זייערע פּאַמיליעס און ער האָט זיי פּערשפּאַרט אין געפּענגניש, און ער האָט צוגענומען זייערע פּערמעגענס.

דאן יוסף איז געשטאַרבען אין געפּענגניש. דאן שמואל'ן האָט גאנזאלא פּערפייניגט צום טויט. גאנזאלא האָט אויך געוואָלט אומברענגען אלע אידען. איז דעמאָלט געוואָרען אַ מלחמה. די אַראַבער זענען געגאַנגען אויף קאַסטיליען. דער קעניג האָט בעשטימט גאנזאלא'ן אלס פּעלדמאַרשאַל און איהם געשיקט קעגען די אַראַבער.

דעמאָלט האָט גאנזאלא געראַטען דעם קעניג ער זאָל אַרויסטרייבען אלע אידען און קאַנפּיסקירען זייערע פּערמע-גענס. עס איז געווען אַ גרויסע עת צרה. אידען האָבען גוזר תּענית געווען און געשריגען צו גאָט.

גאנזאלא האָט צושלאָגען די אַראַבער און די אידען האָר בען נאכמעהר געציטערט פאַר איהם. גאָט האָט אָבער גע-האָלפּען און גאנזאלא האָט געהאַט אַ גרויסע מַפְלָה. ער האָט שטילערהייט געפלאַנט אַן אויפשטאַנד קעגען קעניג. דער קעניג האָט דאָס געוואָהר געוואָרען און געשיקט נאָך איהם, האָט ער נישט געוואָלט קומען און אָפּען אַרויסגעטראָטען קע-גען קעניג. דער קעניג האָט איהם געכאַפט און געלאָזט פּע-רענען לעבעדיגערהייט.

דאָס איז געשעהן אין הודש אדר, האָבען אידען געהאַט אַ טאָפּעלע שמחה, זיי זענען פּטור געוואָרען פון דעם נייען המן.

יְהוָה האָט געזעהן אז די אידען זענען נישט זיכער אין

קאסמיליען. א האָר האָט געפעהלט מען זאָל זיי אַרויסטריי-
בען. זיי זענען שוין באַלד גלייך מיט די אידען אין דייטש-
לאַנד, דער חילוק איז וואָס די דייטשע אידען זענען שוין
אריבער דעם שטורם, האָבען זיך שוין צוגעוועהנט צו די
צרות און דאָ מיינען זיי אז זיי זענען נאָך זיכער און דאָס
אומגליק לויערט שוין אויף זיי.

ליבע האָט שטאַרק געבענקט אַהיים, האָט יהודה שוין
בעסער געוואָלט זיך בעזעצען אין דייטשלאַנד וואו די אידען
זענען אינערליך שטאַרק. ער האָט מורא געהאַט אז די על-
טערן וועלען זיי נישט אַוועקלאָזען. ער און ליבע זענען זיי
געווען טייער ווי דאָס שוואַרצאַפּעל פון אויג.

עס איז געקומען פריהלינג, האָט יהודה גענומען ליבע'ן
און געאַנגען מיט איהר צום טייך. האָט זי אויפגעציטערט
און אַראָפּגעלאָזט דעם קאַפּ.

— וואָס איז, ליבע טייערע? וואָס ביזטו צעטומעלט? —
האָט יהודה זי געפרעגט.

זי האָט אָבער פאַר אויפרעגונג נישט געקענט רעדען.
אַ שטראָם טרערען האָט אַרויסגעזעצט איבער איהר פנים.
יהודה האָט זי בעשוואוירען זי זאָל איהם זאָגען וואָס זי איז
אומעטיג.

— אוי, דער ריין! דער ריין! אונזער טייך! — האָט
זי געזאָגט און געוואָרען רויט.

— דער טייך איז נישט ערנער פון ריין, וואָס זיין וואַסער
איז פיעל מאָל רויט געוואָרען פון אידיש בלוט — האָט
יהודה געזאָגט.

— איך בעט דיך, יהודה, דערמאָן מיך נישט איצט
דאָס שלעכטס — האָט זי זיך געבעטען — ער דערמאָנט מיך
מיינע קינדער יאָהרען. מיט מיינע חבר'טעס בין איך ראיש
השנה געאַנגען צום ריין. מיר זענען געאַנגען אָנגעמאָן אין
ווייסען. נישט ווייט פון אונז איז געשטאַנען די קהלה לַע-
בען טייך און געזאָגט תשליך. נישט ווייט איז די שוהל,
די ישיבה, די טאַנץ-שטוב, אונזער הויז... וואָס טוען איצט
מאַמע מאַמע? איך בין איצט ווייט פון זיי. שבת און יום
טוב קוש איך זיי נישט מעהר און זיי בענטשען מיך נישט...

יהודה האָט איהר מיטגעפיהלט, נאָר ער האָט זי גע-
וואָלט אויספרובירען און געזאָגט :

— אויב דו בענקסט אזוי אהיים, בין איך גרייט אויפֿ-
צוגעבען מיין ליבע צו דיר, דיך בעפרייען און דיך אָפֿ-
שיקען צו דינע עלטערן...

ליבע האָט געשטוינט און געפרעגט :

— אזוי גרינג איז דיר מיך אויפהערען ליבע האָבען אין
מיך שיקען אהיים? איך נישט, איך וואָלט אָהן דיר נישט
געקענט לעבען קיין איין טאָג. די ליבע פון מינע עלטערן
קען נישט פערבייטען די ליבע צו דיר.

— איך קען דאָך דיך נישט האַלטען געפאַנגען ווי א
פייגעלע אין שטייג. איך קען דאָך נישט צוקוקען ווי דו
געהסט אויס פון בענקשאַפט.

— עס איז טאַקי אן עולה וואָס איך האָב היינט אזוי
גערעדט — האָט ליבע געזאָגט מיט א זיפֿץ — איך שווער
דיר צו אַז איך וועל מעהר נישט רעדען פון מיין בענקשאַפט.
יהודה האָט זיך מעהר נישט געקענט איינהאַלטען און
געזאָגט :

— זאָלסט וויסען, מיין טייערע, אַז איך בענק נאָך דינע
עלטערן און נאָך ווערמייזא אזוי שטאַרק ווי דו, ווען נישט
איבער מינע עלטערן וואָלט איך שוין לאַנג פערלאָזט קאַס-
טיליען, וואָס איז מיר מיאוס, און געפאַהרען מיט דיר נאָך
ווערמייזא.

ליבע האָט אויפגעשיינט. זי האָט אָנגעכאַפט זיין האַנד
און זי געקושט היים און געזאָגט :

— זאָל דיר גאָט בעצאָהלען פאר דיין גוטסקייט, מיין
טייערער מאַן! דו האָסט מיך מחיה געווען מיט דינע רייד,
גיסט מיר האַפנונג אויף דעם וואָס איך האָב נישט געוואַנט
ארויסצורעדען. ווי גוט עס וועט זיין, ווען מיר וועלען זיין
צוזאַמען מיט מינע עלטערן. איך גלויב אַז מען קען ווירקען
אויף דינע עלטערן זיי זאָלען זיך אויך בעזעצען אין דייטש-
לאַנד. לאָמיר פֿרובירען רעדען מיט זיי.

יהודה האָט איהר צוגעזאָגט. ווען ער האָט אָנגעהויבען
רעדען מיט זיין מוטער וועגען פאַהרען, האָט זי זיך אָנ-
גערופען אַז זי האָט שוין לאַנג דערקענט ווי ליבע בענקט

און זי האָט שוין איבערגערעדט מיט'ן פּאָטער, אז יהודה מיט ליבע'ן זאָלען אויף אַ שטיקעל צייט פּאָהרען נאָך ווערמייזא און עס וועט איהר שוין דערנאָך נישט זיין אזוי שווער אומ-צוקערען זיך נאָך סעוויל.

יהודה'ן איז די עצה געפעלען און ער האָט שוין מעהר נישט געפרובט רעדען אז די עלטערן זאָלען זיך בעזעצען אין דייטשלאַנד. ער האָט דאָס אָפּגעלייגט אויף שפעטער, אז זיי וועלען זיך אומקערען פון דער רייזע. ער האָט גע-וואוסט אז עס מוז דויערן אַ שטיק צייט ביז די עלטערן זאָלען קענען פּאָהרען אפילו ווען זיי וועלען מסכים זיין צו פּאָהרען. ער מיט ליבען האָבען געוואָלט פּאָהרען וואָס גיכער. דער פּאָטער האָט געהאט נאָך אַ בעסערע עצה. יהודה זאָל ווערען אַ שותף אין זיינע געשעפטען. זיי זאָלען קויפען שיפען וואָס זאָלען פיהרען דעם האַנדעל צווישען פראַנקרייך, שפּאַניען און דייטשלאַנד און זיי וועלען זיך קענען אָפּט זעהן.

נאָך פסח האָבען זיי זיך געזעגענט מיט דער מוטער. דער פּאָטער איז מיטגעפּאָהרען מיט זיי ביז מאַרסעל, וואו מען בויט שיפען. ער איז פערבליבען דאָרט און יהודה מיט ליי-בע'ן זענען געפּאָהרען נאָך שטראַסבורג צו קאָנראַד וויי-טערטור. קאָנראַד איז שוין געווען בירגער-מייסטער פון שטאָדט. ער האָט זיך שטאַרק דערפרייט מיט זיי און פאָ-געשלאָגען צו פּאָהרען מיט יהודה'ן צו די בישאָפען פון ווער-מייזא און קעלן צו בענייען זיין בירגער-רעכט.

פון שטראַסבורג האָבען זיי געשיקט אָנזאָגען די עלטערן אז זיי קומען. ווען זיי זענען אָנגעקומען נאָך ווערמייזא האָט די גאַנצע שטאָדט זיך געפרעהט מיט זיי. דער רב האָט אויפ-געהויבען די הענד צום הימעל מיט דאַנק. די רעביצין האָט געוויינט פאר שמהה. דאָס הויזגעזינד האָט זיי ארומגעריינד געלט מיט ליעבע .

אַבער ליבע איז געווען אויפ'ן זיבעטען הימעל. ווי אַ קינד איז זי געשפרונגען פון איינעם צום אַנדערן. דאָ האָט זי זיך ארומגעכאַפט מיט'ן פּאָטער און איהם בעדעקט מיט קושען, דאָ איז זי ארויפגעפאלען אויף דער מוטער און געוויינט פאר

פרייד. זי האָט אַרומגעכאַפּט די שוועסטערן און דעם ברודער און געטאַנצט מיט זיי.

צומאָרגענס איז יהודה מיט קאָנראַד'ן געפּאָהרען צום בישאָף. דער בישאָף האָט געדענקט די גרויסע נדבה וואָס יהודה'ס פּאָטער האָט איבערגעלאָזט פאַר אַרימע לייט. ער האָט איהם גוט אויפגענומען און געפרעגט אויפ'ן פּאָטער. יהודה האָט געזאָגט, אַז אין עטליכע חדשים אַרום וועט דער פּאָטער קומען און זיי וועלען זיין ביי איהם און איהם געבען א סומע געלד פאַר אַרימע לייט.

דערנאָך זענען זיי געווען ביים מיינצער ערצבישאָף. ער האָט אויך גוט אויפגענומען יהודה'ן. ער האָט געזאָגט קאָנראַד'ן, אַז ער האָט שוין געשאַנקען די שטראַף יאָהאַנסי'ען. נאָר יאָהאַנסיס איז נאָך פערבליבען אין מאָנאַסטיר. ער וויל נישט אַרויס און האַלט אין איין פּאַסטען און בעמען. אלע זאָגען אויף איהם, אַז ער איז אַ הייליגער.

קאָנראַד איז מיט יהודה'ן געפּאָהרען נאָך קעלן און איהם בעקענט מיט גרויסע סוחרים. זיי האָבען איהם געזאָגט זאָר סערע סחרות זיי ווילען ברענגען פון שפּאַניען און זענען געווען צופריעדען צו פיהרען געשעפטען מיט יהודה'ן.

קאָנראַד האָט איהם אויך בעקענט מיט די גרויסע סוחרים פון שטראַסבורג און יהודה האָט דורך קאָנראַד'ן פערבונדען גרויסע געשעפטען. ער איז געווען אין צענטער צווישען די צוויי גרויסע האַנדעלס־שטערט שטראַסבורג און קעלן. ער האָט דאָס געלאָזט וויסען זיין פּאָטער דורך איינעם פון די אנגעשטעלטע וואָס דער שווער האָט איהם רעקאָמענדירט פאַר זיינע געשעפטען.

יהודה האָט זיך אויפגעבויט א גרויס הויז. ער האָט גע־פיהרט גרויסע געשעפטען און זיין פערמעגען איז שטאַרק געוואַקסען. יאָהר ביי יאָהר זענען זיינע עלטערן געקומען צו איהם צו נאַסט און פערבראַכט עטליכע וואַכען.

דעם רב'ס איידים זלמן ראַנקעל איז אויפגענומען געוואָרען אלס רב פון זיין שטאָרט. איז משה דעם רב'ס מיטגער פּאָהרען מיט איהם און מיט זיין געלערנטע שוועסטער מיכלאַ. און מיט'ן רב זענען געבליבען ליבע מיט יהודה'ן און זיין יונגסטע טאָכטער.

אין דריי יאָהר אַרום האָט ליבע געהאַט א יונגעל און זיי האָבען איהם א נאָמען געגעבען שמואל. דאָס קינד האָט זיי געבראַכט שמחה אָהן א שיעור.

זייט ליבע איז צוריקגעקומען נאָך ווערמיזא האָט זי אָנגעהויבען בליהען. זי האָט צוריקגעקראָגען דאָס ליכטיג-קייט אין די אויגען און איהר פנים איז ווידער געוואָרען לויטער.

זי האָט נישט געוואָלט נעמען קיין אם פאר'ן קינד, נאָר האָט עס אַליין געזויגען און אומגענאנגען דערמיט. נאָר איהר יונגערע שוועסטער ראזעלין האָט איהר מיטגעהאַלפּען. יהודה מיט ליבען זענען געווען דאָס גליקליכסטע פּאָר-פּאַרק. זיי האָבען זיך שטאַרק ליעב געהאַט. זייער שעהן קינד האָט אָנגעפילט זייער חוין מיט האַרציגער פרייד. גרויס נחת האָבען זיי געהאַט פון ביידענס עלטערן. ליבע'ס טאַטע-מאַמע וואָס אלע האָבען פּערהייליגט און יהודה'ס עלטערן, וואָס אלע האָבען פּערהערט פאר זייער איידעלקייט און ברייטהאַרציגקייט.

דער נירנבערגער בחור איז אָפט געקומען צו יהודה'ן. ער איז שטענדיג געווען פּרעהליך און אויפגעלייגט און געזאָגט קלוגע וויצען. זיי האָבען הנאה געהאַט פון זיין קומען. יהודה האָט איהם געוואָלט געבען א שטעל אין געשעפט. דער נירנבערגער האָט זיך אָבער נישט געוואָלט אָפּרייסען פון לערנען און נישט אָנגענומען די שטעל. ער האָט אָפט אָפּגעריסען יהודה'ן פון די געשעפטען און מיטגעשלעפט אין בית המדרש אַרײַן.

פיעל מאָל האָט ער פּאָרגעוואָרפען יהודה'ן, וואָס ער פּערנאַכלעסיגט דאָס לערנען צוליעב די געשעפטען. ער האָט זיך נישט גערעכענט וואָס יהודה איז געוואָרען א גרויסער עושר. ער האָט זיך בעצויגען צו איהם אזוי ווי פריהער, זיי זענען ביידע געווען תלמידים אין ישיבה. און אזוי האָט זיך בעצויגען צו איהם יהודה.

אין פינף יאָהר ארום איז יהודה אויסגעקליבען געוואָרען אַלס פּרנס. א יאָהר שפּעטער האָבען איהם די פּרנסים ער-וועלט פאר הויפט-פּרנס.

זיי זענען געווען גליקליך און רייך. יהודה האָט געהאַט גרויס כבוד. ליבע האָט געגעבען א סך צדקה. זי איז געווען די ערשטע און די גרעסטע אין אלע וואוילטעטיגקייטען. די שטאָדט האָט זיך געבענמטשט מיט זיי און די עלטערן האָבען געהאַט גרויס נחת פון זיי.

פלוצלינג איז געקומען דער גרויסער באַרף. ווי א שטורם האָט זיך אַראָפגעלאָזט דאָס אומגליק אויף זייערע קעפ און פון אלעם געמאַכט שטויב און אש.

עס האָט אויסגעבראַכען די שוואַרצע פעסט. די מגפה האָט פּערבאַפּט אלע לענדער. דריי יאָהר האָט געדויערט די מגפה. פינף און צוואַנציג מיליאָן מענשען זענען געשטאָרבען אין דער מגפה. א פּערטעל וועלט איז אומגעקומען.

די קראַנקהייט האָט זיך אָנגעהויבען מיט אן אנצינדונג. דער קערפּער איז געוואָרען פול בעדעקט מיט טונקעלע בלאַט-טערן. דער גאַנצער גוף איז געוואָרען פּערגיפּטעט. און די קראַנקהייט איז אזוי אנשטעקיג, אז ווער עס האָט אָנגעדריהרט א קראַנקען אָדער אין זיין מלבוש איז גלייך געוואָרען קראַנק. און נישט נאָר מענשען האָבען געליטען. בהמות, חיות און עופות זענען געפאלען אין מיליאָנען.

די פעסט האָט נישט געמאַכט קיין אונטערשיעד צווישען פּעלקער, מענשען און רעליגיעס; צווישען אַרים און רייך; צווישען אַלט און יונג; צווישען מאַן און פרוי.

אלעמען גלייך האָט דער טויט אריינגענומען אין זיינע נעגעל. עס איז דעמאָלט געווען דער יום-טוב פון טויט. די ערד איז געווען איין גרויסער מזבח און דער טויט האָט צוגענומען זיינע קרבנות.

גאַנצע געגענדען מענשען זענען אויסגעשטאָרבען. אין די ערטער וואו נישט אלע זענען געפאלען אין דער מגפה, איז אויך געווען א גרויסער חורבן. עס איז נישט געווען קיין תויו וואָס זאָל נישט האָבען געהאַט א טויטען.

א פינסטערע מורא איז בעפאלען די מענשען. זיי זענען געוואָרען שלעכט און ווילד. האָבען פּערגעסען אן רחמנות. איינער איז אנטלאָפּען פון צווייטען. האָט איינער בעגעגענט דעם צווייטען אין גאַס, איז ער אנטלאָפּען פון איהם ווי

פאר'ן טיוועל. א ברודער האָט פערלאָזען זיין ברודער אין זיין נויט. עלטערן האָבען זיך נישט אומגעקוקט אויף קינדער און קינדער נישט אויף עלטערן. דער מאַן האָט איבערגע-לאָזט זיין קראַנק ווייב און א מאַמע איז אַנטלאָפּען פון איהר קינד, אויב עס איז געוואָרען קראַנק.

די מורא'דיגע פינסטערע שרעק האָט פערשטאַרקט די מאַכט פון דער פעסט און די קרבנות זענען געווען אָהן א צאָהל.

נאָר אירען האָבען זיך געשטאַרקט קעגען דער פעסט. זיי האָבען נישט איבערגעלאָזט זייערע קראַנקע אָהן הילף. די חברות "ביקור חולים" און "הלויית המת" האָבען געאַרבייט מיט אַלע קרעפטען אין קאַמף קעגען דער מגפה און זיי האָבען בעוויזען גרויס וואונדער.

די אירען האָבען זיך איינגעשטעלט דאָס לעבען צו ראַד טעווען די קראַנקע. די קראַנקע זענען אָפּגעזונדערט געוואָרען פון די געזונטע. האָבען געגעבען אַלערליי רפואות די קראַנקע. באַלד ווי איינער איז געשטאַרבען האָבען זיי איהם געבראַכט צו קבורה און פערברענט זייערע מלבושים און די הויז-זאָ-כען. די הייזער זענען געוואָרען אויסגערייניגט און די אבליים האָבען געקראַגען גוט צו עסען און זענען אָפּגעהיטען געוואָרען זעהר שטרענג.

האָבען אירען ווייניגער געליטען פון דער מגפה. זיי האָ-בען אויך געהאַט א סך פעסט-קרבנות, אָבער א סך ווייניגער ווי די גוים. האָבען די גוים מקנא געווען די אירען, זיי נישט פערניגען און געבראַכט אויף זיי דעם טויט, וואָס די מגפה האָט נישט געבראַכט. די וואָס זענען געבליבען לעבען פון דער מגפה האָבען די גוים פערטיליגט.

די שוואַרצע פעסט איז דעמאָלט נישט געקומען צום ערשטען מאָל. צעהנדליגע מאָל האָט די וועלט געליטען פון איהר פריהער. די פעסט האָט פיעל מאָל פריהער געבושעוועט אין דייטשלאַנד. פריהער האָבען אָבער די מענשען אָנגענומען די פעסט אַלס שטראַף פון הימעל. דאָס פראַסטע פאָלק האָט גענלויבט, אז א גרויזאמער טיוועל קומט ארויף פון אונטער דער ערד און מאַכט הרוב שטעדט און לענדער.

איצט זענען אויפגעשטאַנען פערדאָרבענע לייט און גע-

מאכט א בלבול אויף אידען. זיי האָבען געוואָנט אז די אידען האָבען אריינגעוואָרפֿען סם אין די ברונענס און אין טייכען, די נויס זאָלען טרינקען און ווערען פֿער'ס'ט. דערפֿון קומט די שוואַרצע פֿעסט.

אידען זענען פֿון אייביג'אָן געווען דער שיער לעזאָל. די פֿינד האָבען אַרויפֿגעוואָרפֿען אויף זיי די שולד פֿאר יעדער צרה. די ערשטע קריסטען האָבען געליטען פֿון בלוט-בלבול. די געצענדיגער האָבען זיי בעשולדיגט אז זיי קוילען א געצענדיגער אויף פֿסח.

האָט דעמאָלט, אין אָנהויב פֿון דריטען יאָהרהונדערט, דער קריסטליכער בישאָף פֿון קארטאנא בעוויוזען, אז דער בלבול איז פֿאַלש. די קריסטען נוצען נישט קיין מענשליך בלוט, ווייל לויט תּורת משה טאָרען זיי נישט עסען קיין בלוט.

דער בלבול וואָס די קריסטען האָבען געליטען פֿון איהם גהויסע צרות, ווען זיי זענען געווען קליין און שוואַך צווישען די געצענדיגער, האָבען די קאטאָלישע גלחים טויענט יאָהר שפּעטער אויסגעטראַכט אויף אידען. דעמאָלט ווען די קאָטאָליקען זענען געוואָרען מעכטיג האָבען זיי געפֿייניגט און דען מיט דעם זעלבען בלבול.

ווי נאָר אַ קריסטליך קינד איז געגאנגען פֿערלירען, און עס איז געפֿונען געוואָרען א גע'הרג'עטער, אָדער אן אונטער-געוואָרפֿענער טויטער, האָבען די גוים גלייך געמאכט אַ בלבול אויף אידען, אז זיי האָבען איהם גע'הרג'עט און אויסגע-צאָפֿט זיין בלוט און פֿערקנאָטען אין די מצות.

איבער דעם ווילדען פֿאַלשען בלבול האָבען אידען געל-טען שרעקליך. גאַנצע קהלות זענען געוואָרען אויסגעראָט. אַ סך צדיקים זענען אומגעבראַכט געוואָרען מיט אַ נרויזא-מען טויט, אויף שטיקער צוהאַקט אָדער פֿערברענט לעבע-דינערהייט.

צו דעם בלבול איז נאָך צוגעקומען דער בלבול פֿון "האַסטיע", דאָס "הייליגע ברויט". די גלחים האָבען געוואָנט, אז די אידען ננב'ענען דאָס "הייליגע ברויט" פֿון קירכע אין צושטעכען עס ביז עס געהט בלוט.

דאָס פּראָסטע פּאָלק איז דום און נאַריש נאַכגענאַנגען די גלחים און גענלויבט אלע זייערע בלבולים. האָט דאָס פּראָסטע פּאָלק אויך גענלויבט די גלחים אז זיי האָבען גע- זאָגט אז אידען האָבען געבראַכט די שוואַרצע פעסט אויף די קריסטען. און די גוים האָבען זיך גענומען נעמען נקמה אין די אידען.

אַכט און צוואַנציג יאָהר פריהער האָבען די אידען גע- ליטען פון די "פּאַסטוכער". דאָס האָט געטראַפען אין פּראַנק- רייך. אַ פּאַסטוך האָט דערצעהלט, אז אויפ'ן פעלד וואו ער האָט געפּאַשעט די שאָף איז געקומען צולויפּען צו איהם אַ טויב, די טויב איז אין אַ רנע פּערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ שעהע יונגפּרוי. די יונגפּרוי האָט איהם אויפגעפּאַדערט ער זאָל נעמען זיינע חברים און מאַכען אַ נייעם קרייצצוג נאָך ארץ ישׂראל.

מאַסען פּאַסטוכער און ווילדע חברה האָט זיך ארומגע- קליבען אַרום איהם. זיי זענען געווען פּערציג טויזענט מאַן. אַ גלח און אַ מאָנאַך זענען צוגעשטאַנען צו זיי און געטראָ- גען פּאַראוים די "הייליגע פּעהנער".

אידער זיי זענען געגאַנגען נאָך ארץ ישׂראל האָבען זיי, אויפ'ן אַלטען שטייגער, זיך געוואָרפּען אויף די אידישע קהלות פון דרום פּראַנקרייך און צפון שפּאַניען און זיי פּער- טיליגט. אַ סך אידען האָבען זיי געצוואונגען צו שמד און פּיעל אידען האָבען זיך גענומען דאָס לעבען נישט אַריינצו- פּאַלען אין זייערע הענד אַרײַן.

ביז דער פּויבסט מיט דעם פּראַנצווישען קעניג און דער שפּאַנישער קרוינפּרינץ זענען אַרויסגעטראָטען קעגען די פּאַסטוכער און זיי אַריינגעלעגט אין חרם. האָבען זיי שוין נישט בעקומען די שטיצע פון פּאָלק און די רייטער האָבען זיי צוקלאַפּט און צוטרײבען. די איבערגעבליבענע פּאַסטוכער זענען אומגעקומען אין מגפּה, וואָס האָט אויסגעבראַכען צווישען זיי. זיי האָבען אָבער אויסגע'הרג'עט הונדערט און צוואַנציג אידישע קהלות. די צרות ווערען גערופּען די "גזרה פון די פּאַסטוכער".

אַ יאָהר שפּעטער נאָך די "פּאַסטוכער גזרה" האָבען איר- דען געליטען פון דער "גזרה פון די קרעציגע". עס האָט

אין פראנקרייך אויסגעבראָכען אַ מגפה. און די קרעציגע, וואָס מאַרען נישט וואוינען צווישן מענשען זענען געוואָרען בעשולדיגט אז זיי האָבען פּערגיפטעט די ברונענס, ווייל די מענשען בעזאָרגען זיי נישט מיט עסען.

מען האָט געכאַפט די קרעציגע און זיי שטאַרק געמאַר טערט. און זיי האָבען געוואָרפען די שולד אויף אירען. די אירען האָבען זיי געגעבען געלד און געהייסען פּערגיפטען די וואַסערן. דאָס גיפט האָבען די אירען צוזאַמענגעשטעלט, האָבען די קרעציגע געזאָגט, פון מענשליך בלוט, אורין, דריי סאַרטען גראָזען און "האַסטיע".

זיי האָבען דאָס צוזאַמענגעקנאַטען, אָפּגעבאַסען און צו מאַלען אויף שטויב. דאָס שטויב האָבען זיי אריינגעוואָרפען אין די ברונענס און טייכען. דער פּראַנצוויזשער קעניג האָט דאָס געגלויבט און ער האָט אַרעסטירט פינף טויזענט אירען און געפייניגט מיט שרעקליכע פייניגונגען, דערנאָך זיי פּער־ברענט לעבעדיגערהייט.

אַ סך אירען האָט ער אַרויסגעטריבען פון לאַנד און צו גענומען זייער האָב און גוטס. אין ניין חדשים אַרום איז בע־ווזען געוואָרען דאָס פאַלשקייט פון בלבול. אָבער דער קעניג האָט דאָך אַרויפגעלייגט אויף די אירען אַ שווערע שטראַף.

איצט אַז די שוואַרצע פּעסט האָט אויסגעבראָכען האָבען די גוים זיך גענומען צו דעב זעלבען בלבול. אָנגעהויבען האָט זיך די עפידעמיע אין פּראַנקרייך. פּלוצלינג איז אַרויס אַ קלאַנג אַז די אירען פון קאַסטיליען האָבען געבראַכט די פּעסט, ווייל זיי ווילען זיך נוקם זיין אן די קריסטען און ווילען זיי פּערטיליגען.

די אירען פון קאַסטיליען האָבען געשיקט שלוחים מיט גיפט צו זייערע ברודער אין אלע לענדער, האָבען די גוים געזאָגט, און זיי בעפוילען אריינצוטאָן דעם שרעקליכען גיפט אין די ברונענס און טייכען.

יעקב פאַסאַטאַ, אַ אירישער כּשוף־מאַכער פון מאַלידא איז געקומען נאָך שוואַבען. ער האָט גענומען צו הילף אַ רב און אַ פּרנס און זיי האָבען פּערשפּרייט דאָס סם אומעטום. דאָס סם, האָבען די ווילדע גוים געזאָגט, בעשטעהט פּין שלאַנגען־פּלייש, שפינען, זשאַבעס, פּלעדערמיז, אַ קריסט־

ליך הארץ און די "האָסטיע". דאָס סם האָבען זיי געהאַלטען אין לעדערנע בייטלען און אין טיכלעך און אריינגעוואָרפען אין די וואַסערן.

די מעהרסטע גלחים און אדעללייט האָבען זיך געהאַלטען אָן דעם נאָרישען פינסטערן בלבול. די גלחים האָבען אזוי געהאַלטען אויס האָס צו אידען. און די אדעללייט האָבען דורכדעם געוואָלט פטור ווערען פון די חובות, וואָס זיי זענען שולדיג געווען צו אידען.

אין אַ סך ערטער האָבען די גוים געכאַפט די אידען און זיי שרעקליך געמאַטערט ביז די אידען, וועלענדיג זיך בער פרייען פון די מורא'דיגע פיון, האָבען אונטערגעשריבען וואָס מען האָט זיי געהייסען. און זיי האָבען אונטערגעשריבען ער-קלערונגען, אַז זיי זענען זיך מודה אין ס'ען יואסערן.

דערנאָך האָבען די גלחים דאָס צושיקט אין אַלע שטעט אַלס בעוויון, אַז די אידען האָבען זיך מודה געווען אין פער-ברעכען. אַ פיערדיגע שנאה האָט אויסגעבראַכען אין אַלע לענדער צו אידען. אַחן אַ שיעור אירישע קהלות האָבען די גוים אַרויסגעפיהרט חונטערן שטאָרט און זיי פערברענט לעבעדיגערהייט.

נאָר די אירישע קהלות אין קאָסטיליען האָבען נישט געליטען. די פעסט האָט אין קאָסטיליען אויך אַוועקגערויבט אַ סך מענשען. אין סעוויל און טאַלידא זענען געפאַלען טויז זענטער. אָבער עס איז קיין קריסט נישט איינגעפאַלען חוּשד צו זיין אידען, אַז זיי זענען שולדיג אין דער פעסט. די גוים האָבען דאָך געזעהן אַז אויך אידען שטאַרבען פון דער מגפה. עס איז אויך געמאַכט געוואָרען אַן אויספאַרשונג וועגען דעם כשוף-מאַכער יעקב פאַסקאַטאָ און עס האָט זיך אַרויס-געוווּזען אַז אַזאַ מאַן האָט קיינמאָל נישט עקזיסטירט.

מיט דער פעסט איז מיטגענאַנגען דער בלבול. וואו עס איז געקומען די פעסט, איז מיטגעקומען דער בלבול. אָנ-געהויבען האָט עס זיך אין דרום-פראַנקרייך. דאָס פּאַלק האָט אויסגעגאַסען זיין ווילדען צאָרן אויף די אידען. פון דאָרט איז עס אַריבער נאָך צפון-שפּאַניען און דאָרט האָבען די אידען געליטען פונקט ווי אין פראַנקרייך. נאָר די אדעל-לייט אין שפּאַניען האָבען זיך איינגעשטעלט פאַר די אידען.

אויך דער פויבסט קלעמענס דער זעקסטער האָט אָנגעזאָגט די שפּאַניער זיי זאָלען לאָזען אידען צורוח.

ווי די פעסט האָט זיך אריינגעכאַפט צו די דייטשען האָבען די אדעללייט צוזאַמען מיט'ן פּראָסמען פּאָלק גע- פיהרט פון די גלחים זיך געוואָרפען אויף די אידען. עס האָט נישט געהאָלפען דעם פויבסט'ס "בולעס" און דעם קייסער'ס בעפעהלען, אז מען זאָל אידען נישט טשעפען. די פינסטער רע מאַסען האָבען זיך נישט געוואָלט צוהערען. זייער האַס צו אידען האָט זיך געטראָגען ווי א שרעקליכער שטורם אָפּ- צוואוישען דעם נאָמען איד פון דער וועלט.

די פעסט האָט זיך פערשפּרייט אין דייטשלאַנד. יעדען מאָג זענען געפאלען מעהר קרבנות. דאָס פּאָלק איז געוואָרען אָפּהענדיג. זיי האָבען אויפגעהערט אַרבייטען. וואָס טויג זיי אַרבייטען אויף מאָרגען אַז זיי וועלען נישט דערלעבען דעם מאָרגען? די תבואות זענען געשטאַנען אויף די פעלדער און קיינער האָט זיי נישט געשניטען. די בהמות האָבען זיך געפּאַשעט אויף די פולע פעלדער און צושטערט די גערטנער און קיינער האָט זיי נישט געשטערט.

מאַסען מענשען זענען אויסגעגאַנגען און קיינער האָט זיך נישט אומגעקוקט אויף זיי. די טויטע קערפּערס האָבען זיי צוזאַמענגענומען אין גרויסע קופות און אַרויפגעלעגט אויף וועגען. שיכור'ע מים פאר אַ גרויסען לוינ האָבען די וועגען טויטע אַרויסגעפיהרט הינטער דער שטאָרט און אַריינגעוואָרפען אין גריבער און זיי נישט פערשאַטען. די קליידער פון די טויטע האָבען זיך געוואלגערט אין די בלאָך- טעס און די חזירים און מייז האָבען זיי צוביסען און זיי זענען באלד געפאלען טויט. זיי האָבען נאָך פערגרעסערט די עפידעמיע.

אין די שטערט איז געוואָרען גרויס אונאַרדנונג. יעדער האָט געוואָרנט פאר זיך און זיך נישט אומגעקוקט אויפ'ן צווייטען. עס איז נישט געווען מעהר קיין אונטערשיעד צווישען אַ הערר און קנעכט און א רייכען און ארימאן. עס איז געוואָרען אַ שרעקליכער כאָאָס. מען האָט זיך נישט צוגעהערט צו קיין בעפעהל.

רייכע פּאַלאַצען זענען געוואָרען פּוּסט. די בעלי-בתים

זענען אויסגעשטאָרבען אָדער אַנטלאָפּען וואו די אויגען טראָג גען. דאָס פּראָסטע פּאָלק האָט זיך אַרײַנגערײסען אין די פּאַלאַצען און אויסגערויבט אַלדאָסגוטס וואָס זיי האָבען גע- פונען.

עס איז שפעטער געוואָרען קלאָר אז די שרעק און דער טרויער העלפען שטאַרקען די פעסט. האָבען זיי בעשלאָסען צו פערטרייבען די שרעק און טרויער, אין איטליכע שטאָדט האָבען זיך צוזאַמענגענומען מחנות מענער און פרויען און גע'שיכור'ט און געהוליעט. דאָס האָט זיך אַרײַנגעכאַפט אין די מאָנאַסטירען. א סך מאָנאַכען האָבען זיך אָנגעשלאָסען און די שיכור'ע מחנות. פיעל מאָנאַכען וואָס האָבען נישט געוואָלט פערשוועכען זייער שבועה און זיך נישט באהעפטען מיט די מחנות פון פּראָסטען פּאָלק האָבען געגרינדעט אײ- גענע גרופּעס פון מאָנאַכען און מאָנאַשקעס.

בייטאָג האָבען זיי געפּראַוועט הייליגע שטיק און בײ- נאַכט האָבען זיי געטאָן די ווילדסטע פינסטערע מעשים אין דער גרעסטער אויסגעלאָסענקייט. בייטאָג זענען די מענער און פרויען געגאַנגען איבער די גאַסען, כמעט נאַקעט, גע- זונגען מיט ווילדע קולות זייערע געזאַנגען און זיך געשלאָגען מיט פאַסקעס דאָס לייב ביז בלוט. דאָס האָבען זיי געטאָן אַלס תּשובּה אויף די זינד. זיי האָבען זיך גערופּען די "פּלאַגע- לאַנטען" באַנדעס. זיי האָבען אָנגעצונדען מיט זייערע מעשים אַלע צושוער מיט ווילד פייער און אַלע האָבען זיי געהאַל- טען פאַר הייליגע, פאַר מלאכים און א סך זענען צוגעשטאַנען צו זיי און זיי נאָכגעטאָן.

די אידען האָבען געוואוינט אין זייערע פערשלאָסענע געטאָס. די טויערן פון געטא זענען ערשט געוואָרען געעפענט מיטאָגזייט, די אידען זאָלען אַרויסגעהן אויפ'ן מאַרק איינ- קויפּען עסענוואַרג, נאַכדעם ווי די בירגער האָבען שוין איינ- געקויפט אויף זייער געברויך.

די אידישע דאָרפס-געהער זענען געבליבען אין דער היים, זיי האָבען מורא געהאַט צו געהן איבער די דערפער און די הויפּען. די רייכע האָבען אויך געציטערט צו געהן אין שטאָדט אַרײַן אָפּגעמען חובות.

אין דער דאָזיגער ביטערער צייט האָט זיך פּערשטאַרקט דאָס ברודערליכע געפיהל ביי אידען. דאָס שרעקליכע אומד-גליק וואָס האָט געהאַנגען איבער די אידען האָט זיי נאָכד-מעהר דערנעהנטערט צווישען זיך. די אידישע דערבאַרקייט און ברייטהאַרציגקייט איז געוואָרען גרעסער ווי שטענדיג. די מאָפּעלטע שרעק פאַר דער מנפּה און פאַר די גוים האָט זיי געגעבען קרעפטען צו האַלטען זיך פּעסט און זיך פּערלאָזען אויף גאָט.

יהודה איז געבליבען אין דער היים. ער איז נישט אַרויס-געגאַנגען פון געטא. זיינע געשעפטען האָבען זיך אָפּגע-שטעלט. זיינע אַגענטען זענען געבליבען אונטערוועגענס אין די שטערט וואו זיי זענען געווען. די שיפען האָבען אויפגע-הערט געהן און ער האָט מעהר נישט געקענט זיך צונויפּשריי-בען מיט זיינע עלטערן.

דאָס האָט איהם נאָר צובראָכען. ער האָט נישט געוואוסט וואָס עס הערט זיך ביי זיי. לעבען זיי אָדער אן אומגליק איז געשעהן מיט זיי. ער האָט געוואוסט אז זיי זענען אומרוהיג וואָס זיי ווייסען נישט וואָס מיט איהם איז געשעהן.

איינ ווינקעל איז געבליבען וואָס איז געווען זייער טרייסט. דאָס בית המדרש. אלע אידען זענען געקומען אין בית המדרש און דער רב האָט געזאָגט דרשות. ער האָט געשטאַרקט די קהלה מיט זיינע פּעסטע רייד צו זיין שטאַרק אין גלויבען פון די עלטערן. טאָג און נאַכט האָט דער רב געלערנט.

די רעביצין האָט נישט גערוהט. טאָג און נאַכט איז זי געווען פּערנומען מיט צדקה־אַרבייט. היילען קראַנקע, שפּיי-זען אלמנות און יתומים און שטיצען ארימע לייט.

עס איז געווען ראש חודש אלול. די יום־טובים קומען אָן. אלע פּרנסה קוואַלען האָבען זיך אָפּגעשטעלט און די נויט אין שטאָרט איז געווען זעהר גרויס. און אַרימע וואָס מען האָט געדאַרפט שטיצען האָבען זיך געמעהרט פון טאָג צו טאָג.

איינמאָל איז מען געקומען אין בית המדרש אריין אהיימרופען יהודה'ן. זיין פריינד קאָנראַד ווינטערטור, דער בירגערמייסטער פון שטראַסבורג, וואָס ער האָט איהם אַ שטיק צייט נישט געזעהן, איז געקומען.

אויף איהם האָט יהודה געלייגט גרויסע האַפנונגען אז ער וועט שיצען אירען אין דער ביטערער צייט. ער איז דאָך אַ קרוב מיט צוויי הויכע בישאָפּען. איז בירגערמייסטער פון שטראַסבורג און ווערט געשעצט ביים פּאָלק.

יהודה איז גלייך געגאנגען אַהיים און געפּאָפּען קאָנראַד'ן ויצען ביים טיש שפּילענדיג זיך מיט זיין פינף-יעהריג וונגעלע שמואל. ליבע מיט איהר יונגערע שוועסטער ראָזע-ליין זענען געזעסען קעגענאייבער און גערעדט גוטמוטיג.

יהודה מיט קאָנראַד'ן האָבען זיך אַרומגענומען און צו-קושט און קאָנראַד האָט אַריינגערופען יהודה'ן. אין אַ בע-זונדער צימער. קאָנראַד'ס אויגען האָבען געקוקט אַזוי טרוי-ריג און אויפגערעגט. יהודה האָט זיך דערשראָקען און גע-זאָגט:

— קאָנראַד, דו האָסט נישט קיין גוטע בשורה פאר מיר!

זאָג זי מיר גלייך!

— איך בין צו שטאַרק אויפגערגט — האָט קאָנראַד גע-זאָגט — פון דער בלאָטע און שמוץ וואָס מיין פּאָלק איז פּערוונקען ביז איבער'ן קאָפּ. נאָט האָט אונז געשטראַפּט. אויסער דער שוואַרצער פעסט ליידען מיר נאָך פון אַ ניס-טיגער פעסט. אונזער פּאָלק איז אַזוי נאַריש און פּערסיהרט. דאָס פעבעל מיט זיינע פיהרער, הערשער און לעהרער גלוי-בען אין ווילדע פינסטערע בלבולים.

— אויב דו מיינסט די בלבולים וועגען אונז, אירען — האָט יהודה צוטומעלט געזאָגט, — זאָל אונז נאָט ביי-שטעהן! ווער ווייס וואָס מיט אונז וועט געשעהן!

— ביזט גערעכט, מיין פריינד. נאָר נאָט ווייס וואָס מיט אירען וועט געשעהן! דעריבער בין איך געקומען דיך און דיין הויזגעזינד נעמען צו מיר. ביי אונז וועט איהר זיין זיכער פון געפּאָהר.

— איך זאָרג זיך נישט פאר מיר און מיין הויזגעזינד — האָט יהודה געטומעלט — איר בין דאד אַ בירגער. דייע

פעטערס די הויכע בישאָפּען האָבען מיר דאָך געגעבען ביר-
געדרעכט. ווער וועט וואָנען מיך אָנריהרען ?

— דער קייסער האָט ארויסגענומען די אידען פון ווער-
מייזא פון בישאָפּ'ס רשות און זיי איבערגעגעבען אין די
הענד פון די בירגער. די בירגער קענען איצט טאָן מיט די
אידען וואָס עס גלוסט זיי. די ענדערונג שאַפט אָפּ דינע
פּריווילעגיעס. ביזט איצט אין זעלבען אומגליקליכען צו-
שטאַנד וואָס אלע אידען — האָט איהם קאָנראַד דערקלערט.
— דיין פעטער, דער מיינצער ערצבישאָפּ איז דאָך דער
אויבערהערשער איבער אלע אידען פון דייטשלאַנד. וועט
ער אונז נישט בעשיצען ? — האָט יהודה געפרעגט.

— אין דער איצטיגער בהלחצייט זענען אָפּגעשאַפט
אלע געזעצען און קיין שוין איז נישט גענוג. מען קען זיך
אויך נישט פּערלאָזען אויף דעם ערצבישאָפּ. ער האָט קיינ-
כאָל נישט ליעב געהאַט אידען און איצט איז ער געוואָרען
אן אָפּגעער ביטערער פיינט.

דערשלאָגען איז יהודה געזעסען אין געשוויגען און קאָנ-
ראַד האָט איהם געטרייכט :

— פּערליר נישט דיין מוט. עס איז נאָך דאָ אַ האַפּנונג.
פאַראַן עהרליכע אָרנטליכע דייטשען, וואָס האָבען גרויס
איינפלוס. אין מיין שטאָדטראַט האָב איך חברים וואָס האַל-
טען מיט מיר. די גרויסע סוחרים פּין קעלן, וואָס זענען די
שטאָדטראַטלייט האָבען אויך בעשלאָסען נישט צו דערלאָ-
זען דאָס פּעבעל אויסלאָזען זיין ווילדען האַס צו אידען. דער-
פּויבסט מיט'ן קייסער וואַרנען אויך דאָס פּאָלק נישט צו
טאָן ווילדע זאַכען. אָבער פאַר דיר איז מיין עצה, ווי אַן
אַמט'ער פּרײַנד, זאָלסט נעמען דיין פאַמיליע און זיך בע-
זעצען אין שטראַסבורג.

— דאָס קען נישט זיין. מיין שווער, דער רב, וועט נישט
פּערלאָזען זיין קהלה אין אַן עת צרה.

— אין צייט פון געפּאָהר זאָרגט יעדער פאַר זיין אייגען
לעבען — האָט קאָנראַד בעמערקט.

— דו קענסט נישט די אידישע רבנים. זיי זענען ווי
די שיפּס-קאָפיטאַנען וואָס געהן אונטער מיט דער שיף אינ-
איינעם און ווילען זי נישט איבערלאָזען זינקען אין ים און

ראטעווען דאָס אייגענע לעבען. היינט, מיין שווער, דער צדיק, וואָס לעבט קיינמאָל נישט פאר זיך, נאָר פאר גאָט, פאר דער תורה, פאר דער ישיבה און פאר זיין קהלה! מיין שוויגער, די פרומע רעביצין, וועט דאָך נישט וועלען איבער-לאָזען איהר מאן, וואָס ער איז איהר גאַנץ לעבען. נישט מיין פרוי און נישט די יונגסטע טאָכטער, די בלום וואָס הויבט ערשט אָן בליהען, וועלען איבערלאָזען טאטע-מאמע. אויב דו גלויבסט מיר נישט, פרוביר, רעד מיט מיין שווער-נערין. זאָג איהר, אז דאָס אומגליק איז נאָהנט און זי האָט איין עצה צו ראטעווען איהר לעבען. זי זאָל מיט מיר און ליבען אַנטלויפען נאָך שטראַסבורג, יואו זי וועט זיכער זיין מיט'ן לעבען. איך וועל בעשטעטיגען דיינע רייד, זי זאָל נישט מיינען, אז דו מאכסט געשפעט, און וועסט זעהן, אז זי וועט נישט איבערלאָזען טאטע-מאמע און געהן מיט דיר זיך ראָטעווען. און דאָס וועט זי נישט טאָן בלויז אויס איהר ליבע צו איהרע עלטערן. ווען זי וואָלט אפילו געווען א יתומה, אן עלענטע, זי וואָלט דאָ נישט געהאט קיין קרובים, וואָלט זי נישט איבערגעלאָזט איהרע ברידער אליין אין אומגליק. אזוי איז די טבע פון אידען.

— איך פערשמעה נישט די וועגען פון דיין פאָלק —
האָט קאָנראַד געזאָגט — יעדער מענש אַנטלויפט דאָך פון א שרפה. און איהר, אידען, ווילט בלייבען אין פייער?
— פון א שרפה אַנטלויפט דער איד, ווען אַ הויז ברענט.
אָבער ווען דאָס גאַנצע אירישע פאָלק שטעהט אין אַ פייער וועט קיינער נישט אַנטלויפען, ער וועט נישט וועלען אַרויס-טרעטען פון זיין פאָלק!

— איך וויל דאָך נישט אז דו זאָלסט אַרויסטרעטען פון דיין פאָלק. איך וויל נאָר זאָלסט פערלאָזען די הינע קהלה און אַריבערפאָהרען אין דער שטראַסבורגער קהלה!

— איך קען דאָס נישט טאָן. עס וועט זיין אַ פערדאט צו דער היגער קהלה. וואָלטען זיי געווען געזינדיגט, וואָלט איך זיי געווען פערלאָזט. דו ווייסט דאָך אָבער, אז זיי זענען אומ-שולדיג. און אויב דאָס פאָלק דיינס וועט זיי הרג'ענען וועט דאָך דאָס זיין פאר אַ פאלשען בלבול, וואָס זיי טראַכטען אויס אויף אונז איבער אונזער אמונה, אונזער איינציגע

פעסטונג. מוז יעדער בלייבען אויפ'ן פלאץ. אזוי ווי דער וואָס פערלאָזט דאָס שלאכטפעלד איז אַ פעררעטער, אזוי איז א פעררעטער דער דאָזיגער וואָס לאָזט איבער זיינע ברידער אין צרה און לויפט ראטעווען זיין אייגען נפש.

— אָבער איהר שטעלט זיך דאָך אפילו נישט קענען אייערע פיינט! — האָט קאָנראַד זיך געוואונדערט — איהר האלט זיך צוזאמען ווי שאָף צו דער שחיטה.

— וואָס קענען מיר דען מאָן? מיר זענען אין אַ קליינע צאָהל. אינזערע פיינט זענען מעהר און שטארקער. מיר וואַרן טען ביז די פיינט ווערען מיער. מיר ווייזען אָבער אז מיר שרעקען זיך נישט פאַר'ן טויט.

— וואָס קומט אייך אָבער אַרויס פון אייער טויט? איהר ראטעוועט דען דערמיט אייער אמונה?

— יא. דאָס איז אונזער קראפט. מיר געהן מוטיג צום טויט פאר אונזער גאָט און אונזער אמונה ווערט שטארקער. און אונזער פאָלק לעבט אייביג.

— איהר זענט אנדערש פון אלע פעלקער. משה האָט אייך נאָך גערופען האַרטנאָקטיג פאָלק. איהר זענט איינגע-שפּאַרט. אפשר איז דאָס דער סוד פון אייער עקזיסטענץ צווישען אזויפיעל פיינט — האָט קאָנראַד געזאָגט — איך וועל דיר מעהר נישט זאָגען זאָלסט קומען צו מיר. איך פער-זיכער דיך אָבער אז אזוי לאַנג ווי איך לעב. וועל איך בעשר-צען דיך און דיינע ברידער. איך וועל אין שטראסבורג דער-וועקען אלע מיינע אַרנטליכע פריינד, מיר זאָלען שטעהן אויף אייער זייט און אייך אָפהיטען פון אומגליק. בערוהיג זיך, פריינד, טייערער, די אלטע ווילדע צייטען פון גרויזאמע שחיטות אויף אידען וועלען זיך מעהר נישט אומקערען. דאָס דייטשע פאָלק פערמאָגט אויך מוטיגע, עהרליכע לייט, וואָס האָבען פיינט רויב און מאַרד. זיי וועלען שמעהן צו אייער הילף.

פּלוצלינג האָבען זיי דערהערט אַ געשריי פון צימער וואו ליבע מיט'ן קינד און דאָזעליין זענען געזעסען. יהודה אין קאָנראַד זענען אויפגעשפרונגען און אריינגעלאָפּען צו זיי. ליבע איז געשטאַנען הינטער'ן טיש בלאָס ווי קאלך, דאָס

יונגעלע האָט פאר שרעק זיך בעהאַלטען הינטער איהר פאר-
טוך און ראָזעליין האָט אינגאַנצען געציטערט.

דערשראָקען האָבען זיי געקוקט צו אַ מאַן, וואָס איז גע-
שטאַנען אין טיר. דער מאַן איז גענאַנגען אָנגעטאָן אין אַ
לאַנגען שוואַרצען מאַנטעל מיט אַ טאַפּעלעטען קאַלנער. די
האַר רונדיג געשוירען און אינמיטען קאַפּ אויסגעגאַלט.
ארום די לענדען אַ ווייסער שטריק מיט לאַנגע קוטאַסען. אַ
פראַנציסקאַנער מאָנאַך. יהודה האָט נישט געוואוסט ווער
דאָס איז. נאָר קאָנראַד האָט איהם דערקענט און געזאָגט :

— יאָהאַנים ! וואָס טויסטו דאָ, דו פרומער צדיק ?

יהודה האָט דערהערט דעם נאָמען אין ער האָט אויפגע-
ציטערט. יאָהאַנים האָט מיט חיה'שע בליקען געקוקט אויף
זיבען מיט ראָזעליין און זיך אָנגערופען :

— און וואָס טויסטו דאָ, קאָנראַד, דו איידעלער מאַן ?

— איך בין געקומען זעהן מיין אַלטען פריינד, יהודה

אברבנאל — האָט קאָנראַד איהם געענטפערט.

— און איך בין געקומען צו זיין פרוי, וואָס איך האָב
אַמאָל שטאַרק ליעב געהאַט. איך האָב געוואָלט זעהן וואָס
זי מאַכט. איך בין שטאַרק צופרידען פון מיין ווייזט. עס
ווייזט זיך מיר אויס אז דאָס איז מיט ניין יאָהר צוריק. דאָס
מידעל מוז זיין איהר שוועסטער. זי זעהט אויס פונקט ווי
איהר שוועסטער מיט ניין יאָהר צוריק — האָט יאָהאַנים
געזאָגט צו קאָנראַד'ן און דערנאָך האָט ער זיך געווענדעט
צו יהודה'ן .

— הער, דו איד, ירושלים'ער אדעלמאַן פון שפּאַניען !
אין דיין שטאַלץ האָסטו מיט ניין יאָהר צוריק נישט געענט-
פערט אויף מיין בריעה. קוק אויף מיינע מאָנאַכען קליידער.
פערשטעה אַז איצט בין איך מעכטיגער ווי דעמאָלט. איך
בין אָבער געקומען מיט אַ פרידליכען פאַרשלאַג. איך וויל
נישט פון דיר דיין ווייב. אַז דו האָסט שוין מיט איהר חתונה
געהאַט וויל איך זי שוין נישט. איך וויל דאָס מידעל. וועסטו
מיר זי געבען, וועט זיין וואויל דיר און דייןע ברידער. וועסטו
אָבער נישט פאַלגען מיין גוטע עצה, ווארן איך דיר פאר
קאָנראַד'ס אויגען, אַז איך וועל נעמען נקמה, אַ שרעקליכע
נקמה, וואָס צום צווייטען מאָל שטערסטו מיר. איך וועל

זיך אין אייך נוקם זיין אזוי ביטער. וואָס איהר האָט דאָס נישט געהאַט זייט די צייטען פון אייער פריינד טיטוס און האַדריאַן. דיין גאַנצע געמיינדע וועל איך פערברענען, דיין פאָלס וועל איך פערטיליגען. דיין פאַמיליע וועל איך קוילען פאר דייןע אויגען. נאָר דיך וועל איך לאָזען לעבען. איך וועל דיך היטען, דו זאָלסט צוזעהן די שרעקליכע נקמה, וואָס איך וועל אויסגיסען אויף אייערע קעפּ. דיין לעבען וועט זיין ערנגער ווי דער טויט. דיין זוהן וועל איך ארוינגעבען אַלס מאָנאַסטיר. מען וועט איהם שמד'ען און ערציהען אַלס קריסט. דיין ווייב מיט איהר שוועסטער וועל איך נעמען פאר מיר און דערנאָך וועל איך זיי אוועקגעבען צו שאַנר. און פון דיין גאַנץ פערמעגען וועט דיר נישט בלייבען א צובראַכענער שאַרבען זאָלסט זיך קענען קראַצען דערמיט אין דייןע מורא'דיגע פיין.

— שווייג, מנובל ! — האָט קאָנראַד געשריגען און גע-

כאַפט אַ מעסער

— קאָך זיך נישט — האָט דער ווילדער יאָהאַניס געזאָגט רוהיג — איך בין שטאַרקער פון דיר. איך האָב בעסער גע- וועהר ווי דיין שטומפּיג מעסער. מײן געוועהר איז שאַרף און אויסגעשמירט מיט שוידערליכען סם... האָסט פּערגעסען אז איך בין אַ פּראַנציסקאַנער ?

ער האָט אַרויסגעשטעקט די צונג אויף קאָנראַד'ן. קאָנ- ראַד האָט זיך ארוינגעוואָרפען אין שטוהל און געציטערט פאר אויפּרענונג. ליבע מיט ראָזעליין האָבען זיך ארומגענו- מען און שטיל געזיפצט און דאָס יונגעלע האָט זיך צושריגען פאַר שרעק. יהודה'ן האָט געשוידערט פאר כעס און ער האָט געזאָגט צו ליבען מיט ראָזעליין :

— געהט אַרויס פון דאַנען, נעמט מיט דאָס קינד, איהר זאָלט נישט הערען די פּערדאַרבענע רייד.

— ניין, מיר וועלען נישט אַרויסגעהן — האָט ליבע גע- זאָגט — די שמוציגע רייד קענען נישט פּערשמירען אונזער רײניקייט. זאָל ער וויסען, דער מאַן, אז ער רעדט נישט צו נאַרישע פּרויען, נאָר צו אירישע פּרויען, וואָס שרעקען זיך נישט פאַר טויענט ווילדע דאָמיניקאַנער און פּראַנציסקאַר נער. מיר האָבען נישט מורא פאַר'ן טויט. מענשען פון זיינס

גלייכען האָבען אויסגעלערנט אַנזערע עלטערן צו זיין גרייט יעדע רגע פאר'ן טויט. זאָל ער נאָר פרובירען צוגעהן צו אונז, וועט ער וויסען אז עס איז נאָך שאַרף די שווער פון יהודית...

ליבע מיט ראָזעליין האָבען אַרויסגענומען צוויי שפיציגע שאַרפע מעסערס, וואָס זיי האָבען צוגעגרייט באלד ווי די שרעקליכע צייט האָט זיך אָנגעהויבען. זיי האָבען געהאַלטען פעסט די מעסערס און זייערע אויגען האָבען געשפּריצט פייער.

— איך בין טאַקי אַ מאַנאָך — האָט יאָהאַנים געזאָגט חוצפּה'דיג — אָבער איך ליעב צו פיהרען זיך ווי העלד'דיג שער ריטער, וואָס זיי ווילען בעסער רייטען אויף אַ ווילד פּערד וואָס בריקעט זיך איידער אויף אַ פּערד וואָס גיט זיך גלייך אונטער.

קאָנראַד האָט זיך נישט געעקנט איינהאַלטען און געזאָגט :

— איך געה שוין צום פעטער, דעם מיינצער ערצבישאַף, איך וועל איהם אלץ דערצעהלען און ער וועט דעם ווילדען מנוב'ל ווידער פּערשפּאַרען אין מאַנאַסטיר ביז ער וועט ווער רען פּערפּוילט !

— געה, ניכער ! — האָט יאָהאַנים זיך צולאַכט — ער איז איצט ווי אַ קעניג אָהן אַ פּאַלק. אין זיין מאַנאַסטיר זען נען איצט נאָר דאָ הונגערדיגע מיין. די מאַנאַכען זענען אַוועק. דו ווייסט נישט, קאָנראַד, אז די ווערמייזער אידען זענען איצט אַרויסגענומען געוואָרען פון אונזער פעטער, דעם היגען בישאַף'ס רשות ? זיי זענען איצט אין די הענד פון די בירגער.

ווייסטו ווי אזוי דאָס איז געשעהן ? דורך מיר. איך האָב אָנגערעדט אונזער פעטער, דעם מיינצער ערצבישאַף, ער זאָל שטאַרק לויבען די ווערמייזער בירגער פאר'ן קייסער און אַלס לויין זאָל דער קייסער זיי אוועקשענקען די אידען פון שטאָרט. איך האָב דאָס געמאָן, כדי אונזער פעטער, דער היגער בישאַף זאָל זיי נישט קענען בעשיצען און דער איד אברבנאל זאָל פּערלירען זיינע בירגער'רעכט. איך האָב איד אַ רעקאָמענדאָציע פון פעטער, דעם הערצאָג פון שוואַבע.

דאָרט האָט מען ארעסטירט עטליכע אידען אויפ'ן פערדאָכט, אז זיי האָבען אריינגעטאָן גיפט אין די ברונענס. איך ווייס, זיי זענען סוחרים, די אַגענטען פון יהודה אברבנאל. זיי האָנדל'ען דאָך מיט פערשידענע געווירצען. בעט דער פעטער דעם הערצאָג ער זאָל זיך בעראַמען מיט מיר ביי דער אויספאָר-שונג אויסצוגעפינען דעם אמת.

יהודה איז בלאָס געוואָרען פאר שרעק. יאָהאָנים האָט דאָס בעמערקט און ער האָט איהם געפרעגט :

— וואָס שרעקסטו זיך ? איך האָב דאָך דיך פערזיכערט אז דיר וועט נישט געשעהן קיין ביזן, איך וועל דיך בעשרי-צען. נאָר מיט דיין פאמיליע און דייע אַנגעשטעלטע וועל איך זיך אָפּרעכענען. דו האָסט אַ פערטרעטער אין טאנא ? האָסט צוויי פערטרעטער אין ווילאנאָף ? האָסט דריי ארום פאָהרענדע אַגענטען אין דער שווייץ וואָס הייסען מתתיהו, לעמעל און הירש ? די ערשטע דריי זענען שוין פערשפאָרט אין געפענגניש און די איבעריגע וועלען זיך אויך נישט אַרויסדרעהען. מײן נעץ איז אויסגעשפּרייט. איך וועל זיי כאַפּען. מען וועט זיי אינגיכען ארוםפיהרען אין אייזערנע שטייגען פון שטאָרט צו שטאָרט און פון לאַנד צו לאַנד, אלע זאָלען אַנקומען די אידען, וואָס האָבען פער'ס'ט די ברונענס און געבראכט אויף די קריסטען די שוואַרצע פעסט. זיי וועלען שוין דעמאָלט נעמען נקמה פון אלע אידען.

— דו לומפ ! איך ווייס דאָך אז זיי פערקויפען שפּאַנישע געווירצען, די זעלבע געווירצען וואָס מען קריגט אין קריסט-ליבע קראַמען אין קעלן, אין מיינץ און אומעטום ! — האָט קאָנראַד געזאָגט מיט פערזאכטונג.

— גוט, אז דו ווייסט — האָט יאָהאָנים געלאַכט — לויף מיר נאָך אומעטום, וואו איך וועל זיין און בעווייזן אז איך זאָג ליגען.

— איך וועל טאָקי דאָס טאָן — האָט קאָנראַד געזאָגט — דאָקטוירים, אפּטייקערס און סוחרים וועלען דאָך אונטער-זוכען די געווירצען און אויסגעפינען דייע פערברעכערישע ליגענע, דו וועסט דאָך פאר שאַנד נישט קענען ווייזען דיין

פנים, אז די אנגענומען פיהרען נאָר מעדיצין שטאַפּען און שמעקעדיגע געווירצען פאר פרויען !

— אוי, דו אייזעל קאָפּ וואָס דו ביזט דער קאָפּ פון שטראַסבורג — האָט יאָהאַנים געזאָגט מיט שפּאַט — מען וועט דען די געווירצען געבען צו האַלטען די אידען אָדער דיר ? די געווירצען זענען דאָך ביי די ריכטער און אז איך וועל זיין דער הויפט־ריכטער, ווער וועט מיר שטערען צו פערבייטען די געווירצען אויף דעם טויטליכען גיפט וואָס איך טראָג מיט מיר ?

ער האָט איהם געוווּזען א לעדערן זעקיל, ווי די זעקליך פון אידישע הענדלער און געזאָגט צו יהודה'ן :

— גענוג גערעדט ! צום לעצטען מאָל פאָדער איך זין דיר דו זאָלסט פועל'ן ביי דיין שוועגערין זי זאָל געהן מיט מיר. אויב נישט, וועט דער סוף פון אייך אלע מיט איינער פאָלק זיין זעהר ביטער. דו זעהסט די שנור קרעל ? הונדערט און פופציג זענען זיי ווי די צאָהל פון תפלות וואָס מיר דארף פען מתפלל זיין איטליכען טאָג. איך גיב דיר צייט ביז איך וועל איבערזעהלען די קרעל. אויב דו וועסט מיר נישט ענטי פערן ביז דעמאָלט, געה איך ארויס מיט ליידניגען. אָבער איך ווארן דיר, עס וועט דיר שטאַרק באַנג טאָן !

— אוי, דו נידערטרעכטיגער, געמיינער יונג ! — האָט קאָנראַד געשריגען — דו פערשוועכסט די הייליגע קרעל ! זיי זענען צו צעהלען די תפלות און דו צעהלסט זיי פאר דיין ווילדע, אויסגעלאַסענע תאוה !

דער מאָנאך האָט געלאַכט און געצעהלט. ליבע איז גע- פאלען אין חלשות און ראזעליין האָט געשריגען דערשראָקען: — ראַטעוועט ! העלפט !

ראזעליין האָט זיך געוואָרפען מיט יאָמער אויף ליבע'ן. דאָס קינד האָט נישט געוואוסט וואָס דאָ קומט פאָר און גע- שריגען. יהודה מיט קאָראַד'ען האָבען גענומען ראַטעווען ליבע'ן.

— אַט האָט איהר די העלדישע ווייבער ! — האָט יאָהאַנים געזאָגט רוהיג — און ווייטער געצעהלט — איך קען די ווייבער, א סך פון זיי געזעהן אין מאָנאַסטיר... לאַזט זי צורוח, זי וועט אליין אויפקומען.

פלוצלינג האָט זיך דערהערט אַ צאָרניג געשריי. אַ הויך-
כער פעסטער מאַן איז צוגעשפרונגען צו יאָהאָניס'ן און
איהם אַ כאַפּ געמאַן אין דער הויך און אַרויסגעשליידערט אין
דרויסען ווי אַ גע'פּגראַטע קאַץ.

דאָס איז געווען דער "נירנבערגער". ער איז אַריינגעקומען
מען אין סוף און דערהערט די רייד אין צימער. ווי ער האָט
דערהערט יאָהאָניס'עס לומפישע פּאָדערונג און ראָזעליינ'ס
געשריי, ווען ליבע איז געפאלען חלשות, האָט ער זיך נישט
געקענט איינהאַלטען, אַריינגעריסען זיך אין צימער און
אַרויסגעשליידערט דעם מנובל.

זיי האָבען געליינט ליבע'ן אין בעט אַריין און דערמיני-
טערט. קאָנראַד האָט אָנגענומען דעם נירנבערגער'ס האַנד
און געזאָגט :

— איהר האָט גוט געמאַן. ווען מיר טוען דאָס באַלד
ווי ער איז געקומען וואָלטען מיר פּערשפּאַרט צו הערען זיינע
שענדליכע רייד. ער איז אַ משוגע'נער. גוט וואָס ער האָט
אויסגעזאָגט וואָס ער וויל טאָן. איך וועל צושטערען זיין
געמיינעם פּלאַן.

אין פּאָדער-הויז האָבען זיי געפונען דעם לעדערן בייטעל
מיט גיפּט, וואָס יאָהאָניס האָט פּערלויירען, ווען דער "נירנ-
בערגער" האָט איהם אַרויסגעוואָרפען. קאָנראַד האָט גענו-
מען דעם בייטעל און געזאָגט :

— דאָס איז אַ גוטער סימן ! איך פּאַהר שוין צום הער-
צאָג פון שוואַבען. איך וועל איהם בעווייזען יאָהאָניס'עס
געמיינהייט. דאָס פעסיל גיפּט וועט זיין דער בעסטער בע-
ווייז. דער הערצאָג וועט בעשטראַפען דעם לומפ !

קאָנראַד איז גלייך געפּאַהרען צום הערצאָג פון שוואַבען.
ער האָט אָבער געהאַט גרויסע שוועריגקייטען אויפ'ן וועג.
אויסער דעם וואָס ער האָט געמוזט פּאַהרען איבער הויכע
בערג און טיעפע טאָלען, טייכען און יועלדער, וואָס דאָס האָט
פּערלענגערט זיין רייזע, האָט ער נאָך בעגעגענט אַ סך
שמרויכלונגען, ווי פון הימעל וואָלט מען איהם נישט געלאָזט
פּאַהרען.

עס איז געווען שווער צו פּאַהרען אין אַ קארעטע, האָט
ער גענומען צוויי פּערד פאר זיך מיט זיין דינער. אויפ'ן

וועג האָט ער אָפּט געביטען די פּערד, ווי זיי זענען אָבער נאָר צוגעקומען צו אַ האַרבּעריק אַ ביסעל אָפּרוּהען, האָבען פּערד דעכטיגע מענער אָנגעשיכור'ט דעם קנעכט און ער האָט זיך געוואלנערט אין רינשטאַק, ווען ער האָט געדאַרפּט אָנזאַטלען די פּערד.

אָפּט זענען פּערדעכטיגע לייט צוגעשטאַנען צו קאָנ-ראַד'ן און זיך אָנגעהויבען קריגען מיט איהם און אָנגעפּאַנ-גען אַ געשלעג. דערנאָך האָט ער שוין געמוזט וואַרטען אויפ'ן געריכט עטליכע טעג. די רייזע האָט זיך שטאַרק געשלעפּט, און ערשט נאָך פינף וואָכען רייטען איז ער אריבער דער גענפּער-זעע. פון דאָרט האָט איהם געדויערט נאָר איין טאָג צוצוקומען צום הערצאָג.

ער איז אָבער געוואָרען ענטווישט ווען ער האָט זיך דער-וואוסט, אַז די ארעסטירטע אידען האָבען אונטער די הענד פון זייערע פייניגער זיך מודה געווען, אַז זיי האָבען פּערד-סמ'ט די ברונענס און מען האָט זיי פּעראורטיילט צום טויט. ער האָט אָבער געוואָלט געהן צום הערצאָג און איהם בע-ווייזען מיט דעם פּעקיל גיפּט וואָס יאָהאַנים האָט פּערלוירען, אַז די אידען זענען אומשולדיג, זיי האָבען זיך מודה געווען, ווייל זיי האָבען נישט אויסגעהאַלטען די שרעקליכע מאַטער-נישען.

צום אומגליק האָט ער אָבער פּערלוירען דאָס פּעקיל גיפּט. ער האָט עס געזוכט און נישט געקענט געפינען. ער האָט גע-זעהן אַז ער וועט נאָר נישט ווירקען ביים הערצאָג און האָט זיך גלייך אומגעקערט אהיים. אין די אלע שטעט אויפ'ן וועג האָט ער געזעהן ווי דאָס פּעבעל שלעפּט מחנות אידען מיט ווייבער און קינדער הינטער דער שטאָרט און מען פּערד-ברענט זיי. דאָס פּעבעל איז געווען שרעקליך צורייצט הע-רענדיג, אַז די אידען האָבען זיך מודה געווען און זיי האָבען געוואָלט אָפּווישען אלע אידען פון דער ערד.

דאָס העלישע פייער האָט זיך אָנגעצאנדען אין שוואַבען און פּערכאַפּט גאַנץ שווייץ. אין אלע שטעט און דערפּער וואו די נייעס פון די פּער'משפּט'ע אידען איז אָנגעקומען האָט זיך געגאַסען אידיש בלוט ווי וואַסער.

קאָנראַד האָט דאָס געזעהן און ער האָט זיך געאױלֶט אַהיים אָנצונעמען מיטלען, אז דאָס פּייער זאָל נישט אַרומ־כאַפּען דײַטשלאַנד. אָבער נאָך אײדער ער איז געקומען נאָך דײַטשלאַנד, און ער איז צוגעקומען צו דער גרעניץ־שטאָרט שאַפּהויזען האָט מען דאָרט שוין געוואוסט פון שוידערליכען בלבוף. דאָרט זענען געווען אײנגעשפּאַרט יודוה'ס פּערטרע־טער מתתיהו, לעמעל און הירש. יאָהאַנים איז דאָרט געווען און געבראַכט רעקאָמענדאַציעס פון מײנצער ערצבישאָף, פון שוואַבישען הערצאָג און פון די געריכטען אַ בעשטעטער־נונג, אז די פּריהער געפּאָנגענע האָבען זיך מודה געווען.

יאָהאַנים האָט געהייסען פּײַנגען די ארעסטירטע אידען מיט מורא'דיגע פּײַן. מען האָט אויפגעשניטען דאָס פּלײש פון זײערע פּײַס און אריינגעגאָסען קאָכעדיגע סמאָלע. דער־נאָך האָט מען זיי ארויפגעשמעלט אויף הייסע קוהלען ביז דאָס פּלײש איז געוואָרען פּערברענט און די בײנער האָבען זיך אַרויסגעזעהן.

די דריי אידען האָבען זיך אָבער געהאַלטען פּעסט. זיי האָבען נישט געוואָלט מודה זײן אויף דעם פּערברעכען, וואָס יאָהאַנים האָט אויף זיי אַרויפגעוואָרפען. דאָס האָט אָבער ניט געהאַלפּען בעווייזען זײער אומשול־הײט. מען האָט זיי פּער־ברענט. יאָהאַנים האט זיך בענוצט מיט דעם געצוואונגענעם מודה־זײן פון די פּריהעריגע. ער האָט אויך געוויזען זעק מיט גיפּט און געזאָגט, אז דאָס גיפּט וואָרפען די אידען אין די וואַסערן. מען האָט אויך אַרומגעפּיחרט אין אַן אײזערנע שטייג רבי פּירוט, דעם רב פון שאַמבריי און געזאָגט, אז ער האָט דאָס געקראָגען דאָס סם פון דעם אויסגעטראַכטען שפּאַנישען אידען יעקב פּאַסקאַמאַ.

יאָהאַנים איז געגאַנגען פון שטאָרט צו שטאָרט און גע־פּיחרט די "פּלאַנלאַנטען" באַנדעס. זיי האָבען זיך געשמעקט אײנמיטען גאַס, געגאַנגען נאַקעט און געזונגען און אָפּגע־ריכט אַ געבעט, אז די פּעסט זאָל זיך אָפּטאָן. זיי האָבען זיך מיט די לעדערנע פּאַסקעס געשפּיכען דאָס לײב ביז בלוט.

דאָס פּעבעל האָט דאָס צוגעקוקט און געוואָרען אויפגע־קאַפּט אויף אידען. ווילד האָבען זיי זיך געוואָרפען אויף די

אידישע קהלות און נישט געווארט אויף דין און משפט. און פערברענט מענער, פרויען און קינדער.

די אידען פון בערן זענען פערברענט געווארען לעבעדיג געהייט. ווי יאָהאַנים מיט זיין באַנדע זענען אָנגעקומען נאָך באזעל האָט דאָס פעבעל צוזאַמענגענומען אַלע אידען מיט ווייבער און קינדער און זיי אוועקגעפיהרט הינטער'ן שטאָרט אין אַ הילצערנע געביידע און זיי פערברענט.

אין פרייבורג לעבען באזעל האָט מען פערשפּאַרט פינף אידען און אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז זיי האָבען זיך מודה געווען און צוגעגעבען, אַז די פּאַרשטעהער פון צוועלף איר דישע קהלות האָבען געהאַט אַ בעראַטונג און זיי האָבען בעשלאַסען צו פערטייליגען אַלע קריסטען מיט דעם סם וואָס מען וועט ארייננוואַרפען אין די ברונענס. די קלאַנגען זענען אויך געגאַנגען אַז די פינף אידען האָבען מודה געווען, אַז אַלע אידען ווייסען דערפון, די אידען פון שטראַסבורג אויך, נאָך קיינער וואָגט נישט אויסזאָגען, ווייל מען האָט געלייגט אַ חרם. דאָס גיפט האָבען זיי געקראָגען פון באזעל.

מען האָט גלייך צוזאַמענגענומען אַלע אידען פון פרייבורג און פערברענט לעבעדיגערהייט.

דאָס פייער האָט זיך אריינגעכאַפט נאָך עלזאָס און אויפֿ גערודערט די הויפט־שטאָרט שטראַסבורג. קאָנראַד האָט אָבער נישט פערלירען דעם מוטה. ער האָט געהאַפט, אַז עס וועט איהם געלינגען אָפּצושטעלען דעם פעבעלס כעס. איהם האָבען געהאַלפּען צוויי עהרליכע קריסטען, דער אוי־ בער־ריכטער שטורם און דער הויפט פון די צעכען פעטער שוואַרבער.

זיי האָבען נישט גערוהט און געוואָלט איינשמילען דאָס פעבעל. זיי האָבען פערשלאַסען אַלע ברונענס אין שטאָרט און געהייסען אַלעמען טרינקען פון רהיין. אין שטראַסבורג איז נאָך נישט געווען די פעסט. האָבען זיי געוואָלט בעווייזן זען, אַז די פעסט קומט אפילו ווען מען טרינקט נישט פון די ברונענס. די שטאָרט־עלטסטע פון קעלן און עטליכע אַנדערע שטעדט זענען צוגעשטאַנען צו זיי. שפעטער זענען אויך געקומען די עלטסטע פון אפענבורג. אין אפענבורג האָט מען אַרעסטירט צוויי אידען און זיי געפייניגט אַזוי

אָהן רחמנות, אז זיי האָבען מודה געווען, אז זיי האָבען אַריינגעוואָרפֿען פֿעק גיפֿט אין די ברונענס.

באַלד האָבען זיי פֿערברענט אַלע אידען. דערנאָך האָבען זיי אונטערזוכט די ברונענס און געוואָלט זיי רייניגען פֿון גיפֿט, האָבען זיי אויסגעפֿונען, אז עס איז גאַרנישט געווען קיין גיפֿט אין די ברונענס. זיי האָבען פֿערשטאַנען, אז די אָרימע אידען האָבען זיך מודה געווען אין א פֿערברעכען וואָס איז נישט געשעהן, נאָר ווייל מען האָט זיי מורא'דיג געפֿייניגט. האָט זיי באַנג געטאָן וואָס זיי האָבען פֿערברענט די אידען און זיי האָבען געהאַלפֿען קאָנראַד'ן ווירקען אויפֿ'ן פֿעבעל ער זאָל זיך בערוהיגען.

דער פּויבסט, קלעמענס דער זעקסטער, האָט צושיקט בריעף מען זאָל די אידען לאָזען צורוה. די אידען טרינקען דאָך פֿון די זעלבע ברונענס, האָט דער פּויבסט אויפֿגעווייזען, זיי ליידען דאָך אויך פֿון דער פֿעסט. אין ערטער, וואו מען זעהט קיינמאָל נישט קיין אידען איז די פֿעסט אויך שרעקליך. דאָס איז גאָט'ס שטראַף, האָט דער פּויבסט דער-קלערט, ווייל די מענשען זענען שלעכט. און דערמיט וואָס מען הרג'עט אומשולדיגע מענשען פֿערגרעסערט מען גאָט'ס צאָרן.

דער קעניג קארל דער פּירטער האָט אויך אַרויסגעגעבען א שטרענגען בעפֿעהל מען זאָל נישט טשעפען די אידען. זיי זענען די קנעכט פֿון קעניגרייך און ווער עס טשעפעט זיי איז ווי ער וואָלט געטשעפעט דעם מלכה אוצר.

די גלחים מיט די אדעללייט האָבען זיך נישט געוואָלט צוהערען צו קיינעם. עס איז אָבער אָנגעגאַנגען א גרויסע מהלוקה אין עלזאס. א טייל האט זיך איינגעשטעלט פֿאַר אידען. און די מעהרסטע האָבען זיך געריסען אומצו-ברענגען אַלע אידען.

האָבען די גלחים מיט די אדעללייט און עלטסטע פֿון די שטעדט בעשלאָסען צוזאַמענצוקומען אויף א גרויסע פֿער-זאַמלונג און אָפֿשטימען די פֿראגע וואָס צו טאָן מיט די אידען,

די פֿערזאַמלונג איז געווען אין בענפעלד. קאָנראַד וויי-טערמור, שטורם און שוואַרבער די עלטסטע פֿון שטראַסבורג

און פעטער שווענקער, דער הויפט ריכטער פון בענפעלד, האָבען זיך איינגעשטעלט פאר אידען. קאָנראַד האָט אויך דערזעהלט די אורזאך פאַרוואָס זיין שוועסטער-קינד יאָ האָנים איז קעגען אידען. ער טוט דאָס איבער אַ אַידיש מיידל, דעל, וואָס האָט נישט געוואָלט געהן מיט איהם. אלע האָבען איהם אָבער נישט געלויבט. זיי האָבען געזאָגט אז ער טראַכט אויס אַ בלבל. דער שטראַסבורגער בישאָף האָט זיך גע-שטעלט קעגען אידען און עס איז בעשלאָסען געוואָרען מיט אַ גרויסע מעהרהייט צו פערטיליגען אלע אידען פון די רהיין-געגענדען.

אידיש בלוט איז געוואָרען ערלויבט. די פיהרער פון לאַנד האָבען ארויסגעגעבען די גזרה. די ערשטע זענען געווען די אידען פון שפייער. דאָס פעבעל האָט אלע אידען דער-הרג'עט און די טויטע קערפערס אריינגעוואָרפען אין ליידיגע פעסער און זיי אוועקגעלאָזט שווימען אויפ'ן רהיין.

די עלטסטע פון שטראַסבורג האָבען נאָך אלץ געהאַפט עס וועט זיי געלינגען צו ראַטעווען די אידען. זיי האָבען פערשלאָסען די געמא דאָס פעבעל זאָל נישט אָנפאלען איה אידען. די אַרבייטער האָבען אָבער געפאָדערט פון זייער עלטסטען פעטער שוואַרבער ער זאָל זיי איבערגעבען די אידען צום הרג'ענען. האָט ער זיך געבייזערט אויף זיי. דעמאלט האָבען זיי געזאָגט אז זיי ווילען אַ טייל פון דעם געלד וואָס די אידען האָבען געגעבען איהם מיט זיינע חברים, וואָס שטעלען זיך איין פאר אידען.

שוואַרבער איז געוואָרען ביז און געהייסען זיי פערשפאַ-רען אין געפענגנים. נאָר איינעם איז געלונגען צו כאַפען, די איבריגע זענען אַנטלאָפּען און אויפגעהעצט די קצבים און נארבערס. וואָס זענען שולדיג געווען אַ סך געלד צו אידען. צו זיי זענען צוגעשטאַנען די איבריגע צעכען און די אדעל-לויט. זיי האָבען זיך בעוואַפענט און געשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט פאר דער קירכע.

אינדערפריה איז שוין די גאַנצע שטאָרט געווען בעד-וואפענט. זיי האָבען זיך אריינגעריסען אין ראַטהויז און אַראָפּגעזעצט די עלטסטע און אויסגעקליבען אַנדערע, וואָס זענען געווען גרייט אויסצו'הרג'ענען אלע אידען.

שבת, פיער טאג נאכדעם ווי די גוטע עלטסטע זענען גע-
 וואָרען אַראָפּגעוואָרפּען פון זייערע שטעלעס, האָבען די גוים
 געקלאַנגען מיט'ן גרויסען גלאַק און דאָס פעבעל איז בעפא-
 ל'ען די געטא און אַרויסגענומען איבער צוויי טויזענט נפשות
 און זיי אַוועקגעשלעפט אויפ'ן בית-עולם. דאָרט האָבען זיי
 אויפגעלייגט פֿייער און געשליידערט די אידען אויפ'ן פֿייער.
 די אידען זענען פערברענט געוואָרען זאָגענדיג תהלים. זייערע
 הייזער און פערמעגענס האָבען צוגענומען די שטאָדט-בירגער.
 די שטראַסבורגער קהלה איז געוואָרען אָבגעווישט. דאָס איז
 געווען אין אדר, דער חודש פון פרייך איז געוואָרען א חודש
 פון טרויער.

יהודה איז די גאַנצע צייט געווען אין ווערמיזא. ער האָט
 מורא געהאט איבערצולאָזען זיין פאַמיליע און קהלה. איינס
 נאָך דאָס אנדערע זענען אָנגעקומען די ביזע בשורות פון
 די אנדערע שטעט. יאָהאַנים האָט איהם אויך נישט געלאָזט
 צורוח. ער האָט איהם אָפט געשיקט בריעף און איהם אָנגע-
 זאָגט דעם טאָג ווען ער האָט בעשטימט זיך נוקם צו זיין אין
 איין אירישע קהלה און ווען א צווייטער. עס איז נישט גע-
 ווען קיין שיעור וויפיעל קהלות ער האָט אומגעבראַכט. איצט
 געהט ער אויף ווערמיזא און ער וועט זיי ווייזען אז ער האָלט
 וואָרט.

דער רב האָט צוזאַמענגערופּען די קהלה און מספיד גע-
 ווען די הייליגע קהלים וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש
 חשם. אלע האָבען געפאַסט, געוויינט און געקלאַגט און גע-
 בעטען צו גאָט נאָך הילה. די הילה איז אָבער נישט געקומען.
 דאָס פעבעל האָט זיך שוין נישט געקענט דערווארטען
 אויף דעם טאָג וואָס דער שטאָדטראט האָט בעשטימט אויף
 צו משפּט'ן די אידען. דער טאָג איז געווען צעהן טאָג אין
 אדר, דער טאָג פון משפּט איז נאָך געווען אן אָנשמעל. די
 שונאי ישראל האָבען געוואָלט יוצא זיין פאר די ארנטליכע
 קריסטען, וואָס האָבען געשריגען, אז די אידען זענען אומ-
 שולדיג, נאָר מען וויל ביי זיי צונעמען זייערע פערמעגענס,
 טראַכט מען אויס אויף זיי די בלבולים. די ביזע גזרה איז
 שוין אָבער געווען אונטערגעשריבען פריהער.

ווערמיזער אידען זענען ארומגעגאנגען טרויעריג און דערשלאָגען. טרויריגער פון אלע זענען געווען ליבע און ראָ-זעליין. זיי האָבען געהאַלטען אז איבער זיי איז געקומען דאָס ביטערע אומגליק אויף אידען. ווען זיי וואָלטען זיך איבער-געגעבען יאָהאָניס'ן וואָלטען אזוי פיעל אידען נישט אומ-געקומען.

דער פאָטער מיט יהודה'ן האָבען זיי אָבער געטרייסט און בערוהיגט און אויפגעוויזען אז עס איז נישט זייער שולד. עס איז אַ שטראַף פון גאָט. וואָלט עס נישט געקומען דורך יאָהאָניס'ן וואָלט עס געקומען דורך אַן אנדערן שונאָ.

עמליכע טעג פאר דעם שרעקליכען טאָג האָט דער רב אָנגעזאָגט מען זאָל אויפהערען פאַסטען און וואַלנערן זיך אין אש. ער האָט געהייסען אַלעמען זיך באַדען, עסען און טרינקען, און זיך אָנטאָן יום-טוב'דיג און זיין גרייט אויפ'ן דריטען טאָג צו געהן אויף קידוש השם.

צומאָרגענס אויפדערנאַכט. יהודה מיט ליבע'ן און ראָ-זעליין מיט דער רעביצין אין ווייסע קליידער ווי ימים נוראים זענען געזעסען אין שטוב און דאָס יונגעלע שמואל האָט געלערנט ביים נירנבערגער, האָט די רעביצין געפרוּ-בירט אַלעמען טרייסטען און שטאַרקען זייער מוט. זי האָט זיך אָבער פֿלוצלינג צואוויינט און אלע האָבען מיטגעוויינט. מען האָט געקלאַפט אין טיר. מיט ציטערדיגע הענד האָט יהודה געעפענט די טיר.

בלאָס, דערשראָקען איז אריין קאָנראַד. זעהענדיג אלע-מען וויינען האָט ער געזאָגט :

— איך האָב געוואָלט נעמען יהודה'ן אין אַ בעזונדער צימער רעדען. איך זעה אָבער אז עס איז שוין נישט קיין סוד, וועל איך רעדען אָפען, אפשר וועלען די פרויען העלפען מיר. די בירגער האָבען בעשלאָסען מאָרנען אומצוברענגען אלע אידען. די בעל מלאכות האָבען בעוואַפּענט זייערע געזעלען און לעהריונגען און זיי בעוואַכען די געטאָ טויערן. אינדער-פריה וועלען זיי ווי אַ שטורם זיך אריינרייסען אין געטאָ און אייך אוועקשלעפען אויפ'ן בית-עולם צו פערברענען. נאָר דער וואָס וועט זיך שמד'ען וועט בלייבען לעבען. אויף

קינדער וועלען זיי אויך נישט האָבען קיין רחמנות, אויסער דאָס קינד וואָס אַ בירגער וועט אויסקלייבען פאר זיך צו שמד'ען. דאָס געזעץ איז זיי זאָלען קיינעם פון אויך נישט הרג'נען סיידען די וואָס וועלען זיך קעגענשטעלען. זיי האָבן בען מורא די לופט זאָל נישט קאָלירע ווערען פון די טויטע. זיי וועלען אויך דערפאר פערברענען לעבעדיגערהייט.

— "גאָט איז מיין ערוֹת — האָט קאָנראַד ווייטער געזאָגט — אז אויך מיט מיינע חברים זענען גרייט אונזערע לעבענס מקריב צו זיין צו קענען ראטעווען אלע אידען. ליידער קענען מיר נישט ראטעווען אלע אידען. מיר קענען אָבער היינט ביינאָכט ראטעווען איין פאַמיליע. מיינע חברים שטעהען צווישען פעבעל וואָס היט די געטא טויערן לעבען וואָלד. אויך וועל זאָגען אז איהר ווילט זיך שמד'ען און אויך פיהר אויך צום בישאָף. מיינע חברים וועלען אויך ארומרינגלען און הימען ווי די אויגען אין קאָפּ ביז מען וועט אויך ארויספיהר רען פון דאָנען. די שוויגער איז דאָך דאָך, יהודה! אויך בעט דיך, ראטעווע דיין פאַמיליע! רוף דעם שווער, נעמט מיט אייער געלד און צירונג. אויך וועל אויך ברענגען צו מיין פערטער, דעם בישאָף, ער וויל אויך בעשיצען. איהר וועט זיין אַ שטיקעל צייט אין בעהעלטניש ביז דאָס פעבעל וועט זיך בערוהיגען. איהר וועט זיך אומקערען צוריק און אויפבויען די געמיינדע. אָבער מיט דאָס שנעל, די מינוטען זענען גע- צעהלעט!

מיער האָט קאָנראַד זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אַ שטול און געוואַרט אויף אַן ענטפער. יהודה האָט געקוקט אויף די פרויען און געוואַרט. די שוויגער האָט זיך אָנגערופען:

— מיין מאַן איז אַ געטרייער פאַסטוך, ער וועט נישט איבערלאָזען די שאָף אליין פאר די ווילדע חיות. ער האָט גע- לעבט מיט זיין קהלה אין ער וועט שטארבען מיט איהר. און אויך האָב פינף און דרייסיג געטרייע יאָהרען מיט איהם גע- לעבט, וויל אויך שטארבען מיט איהם אינאיינעם. ראטעוועט, נוטער מענש, מיינע קינדער, וועלען מיר אין הימעל זיך מי- הען פאר אויך.

— מיר וועלען שטארבען מיט אונזערע עלטערן און

פאלק — האָבען ליבע מיט ראָזעליין זיך אָנגערופען.
 — קען איך איצט וועלען בלייבען לעבען ? — האָט
 יהודה געפרעגט קאָנראַד'ן — אז זיי ווילען דאָך שטאַרבען !
 איך וויל בעסער שטאַרבען מיט זיי איידער זיי איבערלאָזען !
 קאָנראַד איז אויפגעשפרונגען און געזאָגט אויפגע-
 רענט .

— ווייסט איהר וואָס פאַר א טויט דער פיינט גרייט פאַר
 אייך ? אַ לאַנגער, מורא'דיגער, גרויזאַמער טויט. איינציג
 ווייס וועט איהר אָפגעבראַטען ווערען !
 ער האָט געמאָלען פאַר זיי די שרעק פון טויט דורך פייער
 און פערצווייפעלט זיך געבעטען :
 — ראַטעוועט אייערע לעבענס !
 ווי ער האָט געמאָלען די גרויזאַמע פיינ פון ווערען פער-
 ברענט האָט ליבע געזאָגט :

— דער שרעקליכער טויט קומט אויף מיין פאלק דורך
 מיר. איבער מיר האָט עס זיך אָנגעהויבען, ווי קען איך לאָזען
 אַלעמען ווערען פערברענט און איך וועל זיך ראַטעווען ?
 — ביים אויסברעכען בין איך געווען די אורזאַך — האָט
 ראָזעליין געזאָגט — איך האָב אַ מעסער. איך קען מיך
 טויטען אין אַ רגע. איך וועל עס אָבער נישט בענוצען, סיי
 דען ווען אַ גוי וועט מיך וועלען פאַנגען. איך וועל רוהיג
 שטעהן אין פייער און שטאַרבען מיט אַלע אידען און מיין
 אַש זאָל זיך אויסמישען מיט זייער אַש.

די אידישע דינסט האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטען
 און האָט אויסגעבראַכען אין אַ שרעקליכען יאָמער. רער
 נירנבערגער האָט זיך צואוויינט ווי אַ קליין קינד. האָט שמואל
 זיך דערשראָקען און אָנגעהויבען שרייען. האָט קאָנראַד גע-
 זאָגט וויינענדיג :

— אויב איהר האָט נישט קיין רחמנות אויף אייער
 לעבען, האָט רחמנות אויפ'ן קינד ! ווילט איהר מען זאָל
 איהם פערברענען אָדער מען זאָל איהם שמד'ען, ער זאָל
 נישט וויסען ווער זיינע עלטערן זענען געווען ?
 ליבע האָט געכאַפט דאָס קינד און געדריקט צום האַרד-
 צען און איהם בעדעקט מיט קושען, אויסגעווייקט אין
 טייכען טרערען.

די טיר האָט זיך געעפענט און עס איז אריין משה דעם רב'ס. אלע זענען צוגעשפרונגען צו איהם אַרומגעכאַפט און געקושט און ראזעליין האָט געפרענט :

— משה, טייערער ברודער, צו וואָס ביזטו איצט געקומען, מעהרען אונזערע קרבנות ?

— נאָט האָט מיך געבראַכט אַהער איך זאָל טיילען אייער גורל. פאַראַכטאַגען ווען איך בין געקומען נאָך קעלן האָב איך געזעהן ווי די אידען גרייטען זיך צום טויט און האָב דאָרט געוואָהר געוואָרען אז מאָרגען איז אייער לעצטער טאָג. בין איך געקומען אַהער שטאַרבען מיט איך אינאיינעם. אוי, נירנבערגער ! דו ביזט דאָ ? וואָס ביזטו אזוי אומעטיג ? זאָג א פאָר וויצען !

— פאַר מיין לעבען אַרט מיך נישט — האָט דער נירנבערגער געזאָגט — מיר טוט וועה אויף די פרויען, וואָס וועלען פערברענט ווערען, מיר טוט זעהר וועה פאַר'ן קינד. ווער ווייס ? אָדער די רשעים וועלען איהם דער'הרג'ענען אָדער די רשעים וועלען איהם שמד'ען !

— איך, זיין מאַמע, וועל איהם מציל זיין פון ביידע — האָט ליבע זיך אָנגערופען — איך האָף צו נאָט אז מיט מיין מעסער וועל איך האָבען גענוג כח צו טאָן אזוי ווי א סך דערבאַרמדיגע מוטערס און מקריב זיין מיין הייליג קרבן...

ווי זי האָט דאָס געזאָגט, איז זי געפאלען שווער ווי א שטיין צו דער ערד. עס איז געוואָרען א געשריי. אלע האָבען געאַרבייט זי צו דערמינטערן. זי איז אָבער נישט געקומען צו זיך ביז מען האָט אוועקגעלייגט לעבען איהר דאָס קינד. זי האָט איהם אַרומגענומען און איינגעווייגט און מיט איהרע טרערען נאָס געמאַכט זיינע לאַקען.

דאָס קינד האָט איינגעשלאָפען, האָט ראזעליין איהם אַרויסגענומען און געלייגט אין זיין בעטיל און זי האָט זיך געלייגט לעבען דער שוועסטער. זיי האָבען זיך אַרומגענומען און געווייגט שטיל.

דער רב איז אריינגעקומען רוהיג און פעסט. ער האָט ערשט געבענטשט די אידען אין שוהל. זיי האָבען איהם צו געשוואוירען ביים אָפענעם אַרון־קודש בייצושטעהן דעם

נסיון און אָפּגעבען די לעבענס אויף קידוש השם. דער רב האָט געלויכטען מיט אַ פּערברענגען ליכט. קאָנראַד האָט מיט יראת הכבוד זיך אויפגעשטעלט פאַר איהם. דער רב האָט איהם דערלאָנגט די האַנד און געזאָגט, אַז ער איז אַ חסיד פון די אומות העולם און וואָלטען אַ סך גוים געווען ווי ער, וואָלטען אידען נישט געליטען קיין צרות.

קאָנראַד האָט געזאָגט אַז ער איז גאָרנישט ווערט די לויב און אַז עס זענען דאָ אַ סך עהרליכע לייט אין דייטשלאַנד, נאָר מען פּאָלגט זיי איצט נישט. ווייל עס הערשט איצט דער ליגען אויף דער וועלט. עס וועט קומען אַ צייט ווען אלע וועלען פּערשטעהן אַז איין גאָט יאהאָט אַלעמען בעשאַפען און עס וועט מעהר נישט זיין קיין שנאה אויף דער וועלט פון איין פּאָלק צום צווייטען.

ער האָט אָבער אויפגעהערט רעדען דערמאָנענדיג זיך אַז ער רעדט וועגען דער גומער צייט צו מענשען וואָס וועלען מאָרגען אין דער צייט זיין פּערברענט אויף קויל. ער אָהאָט געבעטען דעם רב אַריינצוגעהן מיט איהם אין אַ בעזונדערע שטוב. דער רב איז מיטגעגאנגען מיט איהם.

איבער אַ שעה האָבען זיי זיך גע'סוד'עט. דערנאָך זענען זיי אַריינגעקומען האַלטענדיג זיך פאַר די הענד און דער רב האָט געזאָגט צו יהודה'ן :

— איך קען נישט בעפעהלען מיינע קינדער זיי זאָלען אַנטלויפען. פון גאָט קען מען נישט אַנטלויפען. מיר טוט אָבער וועה פאַר'ן קינד, פאַר שמואל'ן. אויב מיר קענען איהם ראַטעווען, דאַרפען מיר עס טאָן. אפשר וועט גאָט זיך מרחם זיין און איהם לאָזען לעבען. אונזער פריינד קאָנראַד וויל איהם נעמען און פּאָהרען מיט איהם נאָך שפּאַניען צו דיינע עלטערן. ער האָט מיר צוגעשוואוירען ביי גאָט אַז ער וועט האַלטען וואָרט. איך גלויב איהם. גיט איהם דאָס קינד, זאָל ער איהם אַרויספיהרען פון טויער אידער עס וועט טאָגען. זאָל ער שוין געהן, ווייל ער מוז נאָך רעדען מיט'ן בישאָף ביי וועמען ער וויל איהם לאָזען אויף אַ וויילע. אינדערפריה וועט ער ווידער קומען צו אונז, אפשר וועט זיין אַ שטיקעל האַפּנונג פאַר אונזער קדוּלה. דאָס קינד גיט איהם שוין. מיר וועלען געהן אין שוהל אַריין. אלע וועלען באַלד זיך צוזאַ-

מענקומען און בעטען צו גאָט. אפשר וועט גאָט זיך מרחם זיין!

יהודה'ן איז געווען א שאָר אוועקצוגעבען דאָס קינד, נאָר דער רב האָט איהם צוגעאיילט דערצו. האָט יהודה גע-פרעגט:

— ווער ווייס, צי מיינע עלטערן לעבען?

— שווער איך ביי אלעם הייליגען — האָט קאָנראַד אויסגערופען — אז ווען איך וועל דאַרפען אויספאַהרען די וועלט ביז איך וועל געפינען א איד וועל איך פאַהרען, דאָס קינד וועל איך איבערגעבען צו א אידען ער זאָל איהם דער-ציהען אלס איד. איך וועל איהם אויסהאַלטען. ווייסטו נישט, יהודה, ווי כ'האָב ד'ך ליעב! איך שווער ביי גאָט אז די ליע-בע וועל איך אָפּהיטען צו ליינע קינדער!

עס איז נאָך געווען א פונק האָפנונג אז מען וועט דאָ טעווען די ווערמיינער אידען. דער בישאָף האָט זיך געלאָזט צורעדען פון קאָנראַד'ן און ער האָט שטרענג בעפוילען די עלטסטע, אז איידער זיי וועלען ארויסגעבען דעם אורטייל אויף אידען, זאָלען זיי ערלויבען די פרנסים קומען אין ראטהויז זיך צו פערטיידיגען.

דער בישאָף האָט געזאָגט אז א גאנצע געמיינדע איז נישט ערגער פון איינעם. אן איינצעלנער מאן ווערט פריהער נישט פער'משפט ביז ער פערטיידיגט זיך, דארפען די אידען קריגען די זעלבע רעכט.

די האָפנונג איז אָבער געווען קליון, ווייל ווען די עלטס-טע זאָלען שוין פאָלגען דעם בישאָף און צולאָזען די פרנסים, ווער ווייס צי זיי וועלען זיך צוהערען צו זייערע רייד? אז דאָס פעבעל איז שוין אזוי אומגעדולדיג און קען זיך שוין נישט דערוואַרטען אויף דער רגע, ווען ער וועט אָפּבראָטען די אידען! זייערע אויגען קריכען ארויס אויף דעם אידישען חאָב און גוטס וואָס זיי ווילען פערכאַפען!

מען האָט אויפגעוועקט ליבע'ן מיט איהר שוועסטער און מאַמע וואָס האָבען פון פיעל ווייגען איינגעדרימעלט. ליבע האָט אַרויסגענומען דאָס קינד פון בעמיל און געוויינט.

— עם איז געקומען דער בייזער טאָג. דאָס איז אונזער
ערשטער קרבן !

דער רב האָט זיי איינגעשמילט און אָנגעזאָגט, אז קיינער
זאָל נישט מיטנעהן מיט'ן קינד צום טויער. עם קען פּעדעריר-
סען די אידען וואָס האָבען קליינע קינדער. איז געבליבען אז
דער נירנבערגער זאָל אוועקטראָגען דאָס קינד צום טויער.
דאָרט וועט קאָנראַד איהם נעמען און איבערגעבען צו אַ
פּריינד וואָס וועט איהם אוועקטראָגען אין בישאָף'ס פּאלאַץ.
אינדערפריה וועט קאָנראַד קומען אָנזאָגען צי די פּרנסים
וועלען קענען געהן פּערטיידיגען די געמיינדע.

די אונגליקליכע ליבע האָט גוט איינגעהילט דאָס קינד
און האָט איהם הייס געקושט. שמואל איז געשלאָפען און
נישט געוואוסט, אז זיין מאמע האָט איהם געקושט צום
לעצטען מאָל...

די גאַנצע נאַכט האָבען די אידען פּערבראַכט אין שוהל
אין געוויינען און געבעט. אינדערפריה האָבען זיי געדאווענט
און געגאַנגען אַהיים, זיך איבערטאָן און זיין גרייס...
קאָנראַד איז געקומען צולויפען מיט דער בשורה, אז די
שטאָדט־עלטסטע פּאָלגען דעם בישאָף. זיי וועלען אויסהערען
די פּרנסים. קאָנראַד האָט געטריבען יהודה'ן ער זאָל שנעלער
צוזאַמעננעמען די פּרנסים און געהן מיט איהם אין ראַט-
הויז. אַלע פּרנסים זענען זיך צוזאַמענגעקומען. דער רב און
קאָנראַד האָבען געזאָגט, אז יהודה זאָל געהן פּאַראוים. האָט
ליבע איהם אַרומגעכאַפט און נישט אָפּגעלאָזט. זי האָט גע-
קלאַגט מיט ביטערע טרערען :

— טייערער יהודה ! מיין ליבער ! בלייב מיט מיר !
לאָז מיך נישט איבער אין אן עת צרה ! מיט דיר האָב איך
געלעבט גליקליך, מיט דיר וועט מיר זיין גרינגער צו שטאַר-
בען !

— בערוהיגט איך, איידעלע פּרוי — האָט קאָנראַד גע-
זאָגט פּערשטיקט — ער וועט באַלד צוריקקומען און לעבען
אָדער שטאַרבען מיט איך אינאיינעם !

— אוועק ! איהר שלעכטער ! — האָט ליבע געשריגען
צומישט — איך ווייס איהר ווילט איהם ראַטעווען, איהר
וועט איהם ברענגען צו אונזער קינד און אויף די אָרימע

אומגליקליכע מאמע האָט איהר נישט קיין רחמנות, איהר
ווילט זי לאָזען אומקומען !

זי האָט זיך אָבער באַלד געכאַפט און געזאָגט :
— ענטשולדיגט מיר, טייערער מענש ! ראַטעוועט איהם,
גיט אָפּ דעם סינד זיין פּאָטער ! זאָל ער נישט בלייבען קיין
יתום. לעב דו, מיין טייערער מאן, דערמאָן איהם זיין מאמע!
ער איז דאָך אזוי קליין, ער וועט דאָך מיך נישט געדענקען !
קער זיך אום אין דיין לאַנד און זיי גליקליך מיט דיין פּאָר
מיליע, און איך — איך בין פּערלִוירען !...

— וואָס רעדסטו, ליבע ! — זאָט יהודה גערעדט צו-
בראָכען — איך וועל דיך פּערלאָזען און זיך געהן ראַטעווען ?
דו, מיין שוואַרצאַפּעל פון אויג, מיין לעבען, בעסער וועל איך
שטאַרבּען מיט דיר איידער לעבען אָהן דיר ! אָבער, ביזנט
נערעכט, טייערע ! אונזער געהן צו די עלטסטע וועט נישט
העלפּען, איך בלייב מיט דיר די לעצטע רגע'ס פון אונזער
לעבען !

— הערט דאָך אויף רעדען נאַרישקייטען ! — האָט דער
רב זיך געבייזערט — דאָס לעבען פון אן עדה אידען הענגט
אויף אַ האָר און זיי איז שווער זיך צו שיידען ! יהודה, געה
טו דיין פליכט פאר דיין פאָלק און הויזגעזינד !
ער האָט אָנגעכאַפט ליבע'ן און זי אוועקגעריסען פון
יהודה'ן.

— מיר וועלען דאָך נישט פּוועל'ן — האָט יהודה געזאָגט
— אַלע אונזערע רייד וועלען זיין אומזיסט ארויסגעוואָרפּען.
— דאָס איז נישט דיין עסק. דאָס איז שוין אַ גאָט'ס
זאָך. ווען די שווערד ליגט אויפ'ן האַלז זאָל מען זיך נישט
מיאש זיין פון גאָט'ס הילף ! — האָט דער רב געזאָגט.
— געה, יהודה, טייערער וואו דער טאטע הייסט דיך —
האָט ליבע געזאָגט און געציטערט.

פּלוצלינג האָט זי אויפגעשוידערט און געשריגען ווילד
טייטלענדיג מיט די פינגער :

— אָט איז דער מערדער !

— ווער ? וואו ?

— דער מאָנאָך ! דער פּראַנציסקאַנער ! — האָט זי גע-
שריגען מורא'דיג — אָט געהט ער אויף מיר ! ווי ער שטעכט

מיך מיט די אויגען ! וואו האָב איך ס'מעסער ? גוט, אז
כ'האָב עס !

זי האָט אַרויסגעכאַפט דאָס מעסער פון גאַרטעל און צו-
מישט גענומען עס צום האַלז. די מוטער און ראָזעליין האָ-
בען שרעקליך געשריגען און מיט גרויס מיה איז געלונגען
אַרויסצורייסען דאָס מעסער פון איהר האַנד. זי איז גלייך
געפאַלען חלשות.

און ווי אַלע זענען געווען פערנומען זי צו דערמינטערן
איז ראָזעליין אויך געפאַלען חלשות.

— גם זו לטובה ! — האָט דער רב געזאָגט. — די
פרויען וועלען דיר נישט שטערען. געה גיך, יהודה, דו ביזט
אַ פרנס, דער כלל איז וויכטיגער פון פרט. זאָל גאָט מצליח
זיין אייער וועג. מיר וועלען שוין ראַטעווען די פער'חלש'טע.
אויף לאַנג אָדער אויף אַ וויילע — ווייס נאָר איין גאָט !

דעם רב'ס שטימע האָט אָנגעהויבען ציטערן. ער האָט
אַבער אַרויסגעשטופט יהודה'ן און פערמאַכט די טיר.

קאָנראַד האָט איהם גענומען און געזאָגט מיט איהם.
יהודה האָט געקוקט אויף איהם פערצווייפעלט און ער האָט
דערזעהן אז קאָנראַד'ס אויגען גיסען טייכען טרערען. אַ
פרעמדער וויינט אויפ'ן אידישען אומגליק און ער, יהודה,
קען נישט וויינען. ער איז געווען שוואַך און צובראָכען און
נישט געקענט לאָזען קיין טרער און די געטא האָט געקוקט
אויף איהם ווי אויף איהר לעצטע האַפנונג. ער איז צוגע-
קומען צו די איבריגע פרנסים, מען האָט געעפענט דאָס טויער
און זיי זענען אַרויס.

דאָס פעבעל וואָס האָט געלויערט אויף דער געטא ווי
אַ חיה אויף זיין קרבן, האָט געמאַכט פאר זיי אַ וועג, גער-
שפּעט פון זיי, נאָכגעקרימט און נאָכגעלאַכט. די פרנסים
זענען געגאַנגען צווישען זיי ווי צווישען אַ מחנה ביזע טיי-
וואַלים. די בירגער זענען געגאַנגען אויף-און-אַפּ בעוואַפענט
און אויך געשפּעט פון די פרנסים. זיי זענען ענדליך צוגעסטר-
מען צום ראטהוויז, קאָנראַד איז אוועק און ציטערדיגע זענען
זיי געגאַנגען אויף די שטיגען און אריין אינווייניג.

דאָס אומגליק האָט זיי געשטאַרקט און געגעבען מוטא
און זיי האָבען גערערט צו די עלטסטע אַזעלכע רייד, אַז אַ

שמיין וואָלט צוריעבן געוואָרען אויף שטויב. זיי האָבען בע-
וויזען אז זיי זענען אומשולדיג. עס איז א פאלשער בלבול.
אויב די בירגער זענען שילדיג אזוי פיעל געלד צו אידען.
וועלען דאָך די אידען זיי נישט וועלען פער'סמ'ען, זיי וועלען
דאָך דורכדעם פערלירען אלדאָס געלד! די אידען ליידען
אויך פון דער פעסט. מען קען שוין נישט זאָגען אז די בירגער
וויילען פטור ווערען פון די אידען איידער די אידען פון די
בירגער!

ווי גערעכט די פרנסים זענען געווען האָבען זיי אָבער גע-
רעדט ווייך אין געבעטען גענאָד און רחמנות. די רייד האָבען
געווירקט און די עלטסטע האָבען געזאָגט, אז די אידען זאָלען
שענקען זייערע חובות און אז זיי וועלען ווייטער לייהען זאָלען
זיי נעמען דעם קלענסטען פראָצענט. שבת און יום טוב זאָ-
לען אידען זיצען פערשלאָסען אין געמא און זיך נישט ווייזען
אין נאָס. עסענוואַרג זאָלען אידען ערשט קויפען ווען די
בירגער האָבען שוין איינגעקויפט. קיין איד זאָל נישט אַרײַנ-
נעמען צו זיך א איד פון אן אנדער שטאָדט. קיין חתונה זאָל
נישט זיין אָהן אן ערלויבניש פון ראטהויז.

אויף די בעדינגונגען, האָבען זיי געזאָגט, וועט געלינגען
צו בערוהיגען דאָס אויפגערעגטע פעבל. צו דעם האָבען זיי
נאָך ארויפגעלייגט א שווערע טאָקסע, וואָס די אידען מוזען
אַרײַנטראָגען אין א וואָך צייט אין שטאָדט-טאָקסע, אויסער
די ציגלען וואָס זיי מוזען צאָהלען יעהרליך דער שטאָדט,
די גלחים און די צעבען.

די עלטסטע האָבען ארויפגעלייגט א שרעקליכען יאָך אויף
זיי. אָבער עס איז גאַרנישט געווען צו שווער. מיט טרערען
אין די אויגען האָבען די פרנסים אלץ גענומען אויף זיך. די
שרייבערס האָבען זיך געזעצט אָנשרייבען די בעדינגונגען
און עס וועלען זיך התמ'ענען די עלטסטע און די צוועלף
פרנסים.

פֿלוצלינג איז געוואָרען א טומעל פאר'ן ראטהויז. אלע
זענען צוגעלאָפען צו די פענסטער זעהן וואס עס טוט זיך.
האָבען זיי דערזעהן מחנות מענשען שמופען זיך און שמויטען
זיך צום ראָד. אינמיטען ראָד מענשען האָט זיך צוזאַמענגע-

עליבען א באנדע פון הונדערט און פופציג מענער מיט פרויען. יעדער האָט געהאַלטען אין איין האַנד אַ צלם און אין דער צווייטער אַ גראָבען פּאַסעס. נאַקעטע האָבען זיי געשפרונגען און אָפּגעריכט אַ געבעט די פעסט זאָל אויפהערען. זיי האָבן בען זיך מתורה געווען אויף זייערע זינד און זיך געשלאָגען מיט די פּאַסעס ביז בלוט.

דערנאָך האָבען זיי געזונגען ווי זייער ערלייזער האָט געלאָזט פּערגייסען זיין בלוט און זיי האָבען פּערפּלוקט די אידען, וואָס האָבען געפּאָדערט זיין בלוט.

דאָס פעבעל איז געוואָרען שרעקליך אָנגעצונדען און געשרינגען ווילד :

— א טויט פאר די פּערפּלוקטע אידען ! א טויט פאר די מערדער פון אונזער ערלייזער ! א טויט פאר אונזערע מערדער וואָס פּערגייסען אונזערע ברויגענס !

ווי דאָס פעבעל האָט געשמורעמט זענען אַרויסגעשפרונגן גען אַ באַנדע פּראַנציסקאַנער און אין לאַטיין געזאָגט אַ פּסוק פון "יושב בסתר עליון". די באַרוויסע פּלאַנעלאַנטען האָבען דאָס איבערגעזאָגט אויף דייטש. אזוי האָבען זיי געזאָגט פּסוק נאָך פּסוק דאָס גאַנצע קאַפיטעל תּהלים.

— געוואַלד, דוד בן ישי ! — האָט יהודה ביטער געשרינגען — זעה וואָס עס איז געוואָרען פון דיין הייליגען תּהלים !

ווען די מאַנאַכען מיט די פּלאַנעלאַנטען האָבען געזאָגט דעם לעצטען פּסוק, "אז דו וועסט טרעטען אויף אַ שלאַנג און אַ לייב און וועסט צומרעטען דעם יונגען לייב מיט דעם שלאַנג", האָבען זיי אָנגעוויזען אויף דער געטא. פּאַראַוויס איז געשטאַנען יאָהאַנים ווינטערטור. יהודה האָט אויפגעצייטערט ווען ער האָט איהם דערזעהן.

דאָס פעבעל האָט נישט גערוהט. זיך געטראַגען ווי אַ שטורמדיגער ים. דער בירגער־מייסטער האָט געגעבען אַ צייל כּען און אַ דינער איז אַרויף אויפ'ן טורעם און אָנגעהויבען קלינגען מיט'ן גרויכען גלאָקס. ווי ווילדע חיות האָט זיך דאָס פעבעל געלאָזט צו די טויערן פון געטא.

— אוי, וועה, דאָס איז דער סוף ! מיר זענען פּערלירען !

— האָט יהודה געשריגען און געשווינד געלאָפּען אַראָפּ די שטיגען צו דער געטא. אין דער רגע זענען די עלף פּרנסים בעפאלען די עלטסטע און אויסגעשריגען :

— תמות נפשנו עם פלשתים! מיר'ן וועלען שטארבען אינ-איינעם מיט אייך, פיינד !

יהודה האָט אויפגעהויבען די פאלעס זיי זאָלען איהם נישט שמערען אין לויפען און ער האָט געפונען ליבע'ס מעסער, וואָס ער האָט פריהער צוגענומען ביי איהר.

— אוי וועה, איצט וועט זי זיך נישט קענען ראַטעווען פון פיינט ! — האָט יהודה געטראַכט און אנגעשמרענגט די לעצטע קרעפטען און לויפען.

ווען ער איז אריינגעקומען אין געטא האָט מען פון דער צווייטער זייט שוין אַרויסגעטריבען די אידען צום בית-הקברות. יהודה איז געלאָפּען ווילד און געזוכט זיינע אייד-גענע און זיי נישט געקענט געפינען. ער איז געלאָפּען נאָך זיי און זיי זענען שוין געשטאַנען אויפ'ן בית-עלמין אויף די קופות מיט שטרוי וואָס מען האָט אָנגעגרייט פאר זיי.

דאָס פעבעל האָט אַרומגערינגעלט די אידען. א טייל האָט געהאַלטען פלאַקערן און זיי געשטופט אין שטרוי. אַנדערע האָבען געגאַסען אויל, געשאַמען שוועבעל און ברענענדיגע סמאָלע אויף'ן האַלץ. א סך האָבען געשלאָגען די אידען וואָס האָבען נישט געקענט געהן גיך. ווילדע גוים זענען געלאָפּען אין די ווינקלען פון דער געטא אין אויפגעזוכט די וואָס האָבען זיך געהאַט בעהאַלטען און זיי געשלעפט אהער.

אומגליקליכע מאמעס האָבען געקעמפט מיט די מערדער וואָס האָבען געוואָלט אַרויסרייסען ביי זיי די קינדער. מייד-לעך וואָס די געמיינע גוים האָבען געוואָלט שענדען זענען געלאָפּען אין פייער אריין. זיי ווילען בעסער ווערען פער-ברענט איידער געשענדט. אָט האָט יהודה געזעהן אַ גרופע מענער רייסען זיך און צווישען זיי ווארפט זיך אַ ווייס קלייד און אַ פרויען-געזיכט פערשטעלט פון שוואַרצע צופאַטעלטע האָר.

פלוצלינג איז די פרוי אומגעפאלען. עס איז געוואָרען א געשריי און אָט הויבט מען זי אויף אינדערהויך, דאָס ווייס קלייד איז רויט קעגען האַרצען וואו עס שמעקט אַ מעסער...

דער ווינד צושפרייט איהרע האָר. יהודה זעהט איהר בלאַס פנים.

— ראָזעליין! די ריינע אומשולדיגע טויב!

דער נירנבערגער טראַגט זי אינדערהויך און לויפט מיט איהר צום פייער. נאָך זיי איז געלאָפּען משה און אַ סך ישיבה בחורים, וואָס האָבען זיך צוזאמענגענומען ראַטעווען דעם רב'ס טאָכטער פון די רויבער. די מערדער האָבען זיי נאָכגעיאָגט. עס איז נאָך אָבער געבליבען אַ גרויסע מחנה אויפ'ן אָרט און זיי האָבען זיך אַרומגעריסען און אָנגעמאַכט אַ גרויסען שטויב. צווישען זיי איז אויך געווען אַ ווייס קלייד. אָבער קיין איין איד איז נישט געווען צו זעהן. בלוז קריסטען, זיי שלאָגען זיך פּערביטערט. אין דעם טומעל האָט יהודה דערהערט קאָנראַדס שטימע שרייען:

— בלוטיגער מערדער! וועסט זי נישט קריגען, ווי דו האָסט נישט געקראָגען איהר שוועסטער! אומזיסט דיין רייד סען זיך מיט מיר, וועסט זי נישט קריגען, דיין געמיינע תּאוח וועסטו נישט דערפילען!

— ליבע! ליבע! איך קום! איך קום! — האָט יהודה געשריגען לויפענדיג. מען האָט אָבער נישט דערהערט זיינע געשרייען.

— איך האָב דיך איצט, דו היפּאָקריט! — האָט געשריגען יאָהאַנים אַראָפּוואַרפענדיג דעם מאָנאַכען מאַנטעל — דו האָסט נישט לייעב געהאַט דעם פּערדאַמטען איד, נאָר זיין שעהנע אידישקע! ווי אַ פּריינד האָסטו זיך געוויזען צו איהם און אין דער שטיל געליעבט זיך מיט זיין ווייב! נישט איך וועל זי האָבען און נישט דו!

ער האָט דערלאָנגט מיט אַ שאַרפע שפּיז ליבע'ן אין האַרצען. זי האָט אַ צאַפעל געמאָן און אויסגענאַנגען. יהודה איז צוגעשפרונגען מיט'ן מעסער צו יאָהאַנים'ן און עס אַריינגעזעצט אין זיין האַרצען, שרייענדיג:

— שטאַרב! דו פּערפּלוקטער מערדער, און מאַך מעהר נישט אומגליקליך די וועלט!

דאָס מעסער איז אָבער צושפרונגען אויף שטיקער, אַנד שלאָגענדיג זיך אן יאָהאַנים'עם פּאַנצער. דאָס הענטיל איז געבליבען אין יהודה'ס ציטערדיגע האַנד.

— דו לעב, אומווירדיגער איד! — האָט יאָהאַנים גע-
לאַכט — איך האָב דיר צוגעזאָגט דיך צו לאָזען לעבען. די
נקמה איז דאָך גרעסער פון אלסדינג וואָס איז געשעהן מיט
דיר ביז איצט.

עמיצער פון יאָהאַנים'עס באַנדע האָט מיט אַ שווערע
זאָך דערלאַנגט יהודה'ן איבער'ן קאָפּ און יהודה איז ווי אַ
טויטער געפאלען צו דער ערד. ער האָט אָבער געהערט די
געשרייען פון די שלענגערס און ענדליך האָט קאָנראַד געגער-
בען אַ בעפעהל :

— בינדט דעם לומפּ! טראָגט איהם צום בישאָפּ, דאָרט
וועל איך זיך מיט איהם אָברעכענען!

באלד איז דאָ געוואָרען שטיל. פון בית עולם וואו דאָס
האַלץ האָט זיך צופלאַקערט און אַרומגעכאַפט די אידישע עדה
האָט זיך געטראָגען דאָס לוסטיגע געשריי פון ווילדען פעבעל.
אָבער די אידישע קולות האָבען זיך געהערט העכער און
שטאַרקער. זיי האָבען מיט'ן רב געשריגען פון פייער אַרום :

— ויעקב הלך לדרכו, ויפגעו בו מלאכי אלהים (יעקב איז
געגאנגען זיין וועג און בעגעגענט מלאכים פון גאָט!) —
יהודה איז געקומען צו זיך. ער האָט געעפענט די אויגען
און געקוקט צום בית עולם און עס האָט זיך איהם געדאַכט
אַז ער זעהט דעם נירנבערגער בחור ווי ער האַלט אין דער
הויך די אויסגעגאנגענע ראָזעליין... די פנים'ער פון רב מיט
דער עדה ווערען שוואַרץ פון רויך. אָבער זייערע אויגען לייכט-
מען אַרום ווי שטערן אין אַ פינסטערער נאַכט. אַ סך אירען,
מענער, פרויען און קינדער, טאַנצען און שפּרינגען אינמי-
טען פייער. טאַנצען זיי אַקעגען דעם טויט. אָדער דאָס פייער
ברענט זייערע פיס, שפּרינגען זיי פאר ווייטאָג? ...

יהודה האָט דאָס נישט געוואוסט. עס איז איהם אויך
נישט געווען קלאָר צי ער האָט דאָס געזעהן מיט די אויגען,
אָדער אין זיין צומישמען קאָפּ.

איינס האָט ער גערענקט זיכער :

ווען דאָס פייער האָט אַרומגעכאַפט אַרום און אַרום, ווען
עס האָט זיך געהויבען אין דער הויך איין גרויסער פלאַם,
האָט צוקלונגען זיך אַ הויך קול פון דער ווערמיזער עדה,
וואָס האָט געשריגען פון פלאַם :

שמע ישראל, ד' אלקינז, ד' אחד ! — — — — —

יהודה'ן איז געוואָרען שטאַרק הייס. ער האָט געפיהלט
ער ווערט פערברענט. די צונג איז איהם געוואָרען צונגעקלעפט
צום גומען. ער האָט געפיהלט ער זינקט ערגיזוואו טיעף,
טיעפער, טיעפער... אין דער דגע האָט ער געטראַכט :
— דאָס איז ער... דער טויט.... — — — — —

יהודה האָט זיך אויפגעכאַפט אין אַ קליין ריין צימער.
די זון האָט אריינגעשיינט דורך די לאַדען און דער זונשטייב
האָט געצויגען צו די אויגען. די טיר האָט זיך געעפענט, עמיר
צער איז אַריין און זיך איינגעקוקט אין איהם.

— קאָנראַד ! ?

— יהודה, מיין טייערער ברודער און פריינד ! געלויבט
איז גאָט וואָס ער לאָזט דיך לעבען ! — האָט קאָנראַד גע-
זאָגט און איהם געקושט אין שטערן.

באַלד האָט קאָנראַד אריינגעפיהרט שמואל'ן. דאָס קינד
האָט זיך דערפרעהט מיט'ן פאָטער און האָט איהם געפרעגט
אויף דער מאַמע, אויף דער מוהמע, זיידע און באַבע און
אויף'ן נירענבערגער. וואו זענען זיי ? יהודה'ס האַרץ איז
שיער צושפּרונגען געוואָרען אויף שטיקער. זיי זענען דאָך
אַלע אומגעקומען. ער האָט איהם געזאָגט אז זיי וועלען באַלד
קומען און אַלע צוזאַמען געהן אַהיים.

קאָנראַד האָט דערצעהלט יהודה'ן, אז אַ וואָך צייט ליגט
ער אין הייזעל הינטער דעם בישאָף'ס פּאַלאַץ. סען האָט איהם
דאָרט געהיילט. דעם בישאָף'ס דינער האָבען איהם בעדינט.
קאָנראַד האָט זיי געזאָגט אז יהודה מיט זיין קינד האָבען
זיך גע'שמד'ט. ליבע'ן האָט מען מקבר געווען לעבען קבר זון
די עלף פרנסים, וואָס די ראטהויז דינער האָבען דער'הרג'עט
נאכדעם ווי זיי האָבען זיך נוקם געווען אן די עלטסטע.

דער לומפ יאָהאָנים ווינטערטור איז געווען פערשפּאַרט
אין בישאָף'ס הויף-געפענגניס. דאָס אומגליק וואָס ער האָט
געבראַכט אויף אידען האָט זיך שוין נישט אָפּגעטאָן. אַהן

איהם האָט זיך דאָס בלבל פּערשפּרייט דורך די פּלאַנלאַנר
מען.

ווי יהודה האָט זיך געפיהלט בכח ארומצוגעהן האָט ער
בעשלאָסען צו פּערלאָזען דאָס פינסטערע לאַנד מיט איהרע
ווילדע ברואים און אוועקפּאָהרען מיט'ן קינד נאָך שפּאַניען.
נאָך צוליעב דעם קינד, דאָס איינציגע איבערבלייבנדיש פון
זיין פּאַמיליע, האָט ער זיך נישט גענומען ס'לעבען.

קאָנראַד האָט זיך פּאָרנעשלאָגען מיטצופּאָהרען מיט
איהם. ער האָט מעהר נישט געוואָלט בלייבען אין שטראַס-
בורג. די נייע עלטסטע האָבען בעשלאָסען אז ער און זיין
פריינד שטורם, וואָס האָבען זיך איינגעשטעלט פאר אידען,
זאָלען נישט טאָרען פאר צעהן יאָהר האַלטען אן אמט.
שוואַרבער'ן האָבען זיי נאָך האַרבער בעשטראַפט. זיי האָבען
איהם ארויסגעשיקט פון שטאָדט און קאָנפּיסקירט זיין פּער-
מענען.

דער בישאָף האָט איינגעוויליגט צו געבען זיין קאַרעמע
מיט'ן הערב פאר קאָנראַד'ן מיט יהודה'ן, זיי זאָלען קענען
אומגעשטערט אריבער די גרעניץ.

פאר'ן פּאָהרען האָט יהודה זיך פּערמאַסקירט און גע-
נאַנגען מיט קאָנראַד'ן אויפ'ן בית-עלמין אין געטא. צווישען
די קופות אש האָט יהודה געזעהן אַפּגעזעענגטע ביינער, שאַר-
בענס אַפּגעסמאַליעטע. ווי קען מען דערקענען דאָ די ביינער
פון רב מיט דער רביצין, משה'ס ביינער, ראָזעליין מיט'ן
נירנבערגער'ס ביינער, דער נירנבערגער האָט דאָך זי גע-
האַלטען אין דער הויך, דאָס בלוט האָט זיך געגאָסען פון איהר
האַרצען און גערוגען איבער זיינע באַקען. ער האָט זי גע-
האַלטען ביז דער פּלאַם האָט ארומגעכאַפט ביידען.

יהודה האָט זיך געזעגענט מיט דער הייליגער אש מיט
ביטערע טרערען אין די אויגען און זיינע ליפּען האָבען גע-
מורמעלט

— ווען נישט מיין קינד, וואָלט איך זיך געלייגט מיט
איידך!

ער איז צוגעקומען צום קליינעם בערגיל לעבען גרויסען
קבר פון די עץ פרנסים. דאָס קליינע בערגיל האָט זיך שוין
אַנגעהויבען בעדעקען מיט גרינס. עס איז געווען פריהלינג.

אלין האָט געבליהט און געגרינט און ליבע'ס קבר איז בע-
דעקט געווען מיט פריש גרין גראָז. זיינע אויגען זענען געוואָר-
רען אַ קוואַל טרערען וואָס האָט זיך נישט געוואָלט אָפּ-
שטעלען.

די געטא איז געווען פערברענט. אין דעם שרעקליכען טאָג
ווען די הייליגע קהלה איז פערברענט געוואָרען האָט זיך אָנ-
געצונדען די שוהל און אלע הייזער זענען אוועק מיט'ן פייער.
פון שוהל זענען נאָר געבליבען די הוילע ווענד און פון די
הייזער די נאָקעטע קוימענס, פינסטערע מצבות אויף דער
פערוויסטער שטאָרט.

זיי האָבען פערלאָזט די שטאָרט וואָס האָט אומגעבראכט
דאָס טייערסטע אין זייער לעבען. זיי האָבען פערלאָזט דאָס
לאַנד וואָס האָט פערטיליגט אזוי פיעל אידען. זיי זענען גע-
פאָהרען איבער פראַנקרייך און אז זיי זענען געקומען נאָך
סעוויל האָט יהודה אויסגעפונען אז זיין שרעק איז נישט גע-
ווען אומזיסט. זיין טאָטע-מאָמע זענען נאָך מיט פינף חרשים
פריהער געשטאָרבען פון דער פעסט. די גאַנצע פאָמיליע איז
אומגעקומען, עס איז נאָר געבליבען יהודה'ס פעטער דאן
שמואל אברבנאל, וואָס האָט אויך פארלוירען זיין פרוי.

יהודה האָט זיך געטרייסט וואָס זיינע עלטערן זענען גע-
שטאָרבען פריהער און נישט געזעהן זייער אומגליקליכען
זוהן מיט זיין יתום. יהודה איז פון די שרעקליכע איבערלע-
בונגען געוואָרען געפעהרליך קראַנק אין זיין פעטער דאן
שמואל, וואָס איז געווען א בעריהמטער דאָקטאָר, האָט איהם
געזאָגט, ער זאָל זיין גרייט, ער וועט נישט לאַנג ציהען.
יהודה איז געווען צופרידען דערפון. ער וועט געהן אהין דאָרט
וואו אלע זיינע לייעבע און טייערע געפינען זיך.

זייט ער האָט זיי פערלוירען איז איהם דאָס לעבען גע-
ווען פער'מיואוס'ט. ער האָט זיך שוין נישט געזאָרגט פאר
זיין קינד. זיין פעטער דאן שמואל האָט איהם צוגעשוואוירען
אז ער וועט איהם האַלטען ווי א קינד.

נאָקעט און באַרוועס האָט יהודה זיך אומגעפערט פון
דייטשלאַנד. פון זיין גרויס פערמענען אין דייטשלאַנד איז
איהם נאָר נישט געבליבען. די פיינד האָבען עס צורויבט אין

דאָס וואָס איז איבערגעבליבען איז פּערברענט געוואָרען אין דער גרויסער שרפה.

ווען נישט קאָנראַד וואָלט יהודה נישט געהאַט אײַף חוצאות נאָך סעוויל. דא האָט ער אָבער געפונען אַ גרויס פּערמעגען, די עלטערן'ס ירושה. ער האָט געוואוסט אז זיין קינד שמואל'ן וועט גאָרנישט פּעהלען, ער וועט ירש'ען זיין פּערמעגען און אײַך זיין פּעטער דאן שמואל'ס פּערמעגען, וואָס האָט נישט קיין אַנדערען יורש.

די דאָזיגע מגלה האָט יהודה אברבנאל אָנגעשריבען אין יאָהר פינף טויזענד הונדערט און צעהן לױט דעם אידישען רעכנונג. ער האָט די מגלה איבערגעלאָזט זיין זוהן שמואל און צוגעשריבען די דאָזיגע ווערטער :

— טייערער זוהן שמואל !

אַלס יונגער בחור האָט גאָט מיך ארויסגעפיהרט פון מיין נע עלטערן'ס הויז און מיך געבראכט נאָך דייטשלאַנד, איך זאָל צוועהן מיט מיינע אויגען דאָס אומגליק פון מיין פאָלק און ארייננעמען זיינע טרערען אין מיין לאָגעל.

די זכרונות פון מיין משפּחה, די קינדער פון מלכות בית דוד, זענען אַ גרויס לאָגעל וואָס האַלט אין זיך די טרערען פון אונזער פאָלק, וואָס איז צושפּרייט איבער אַלע לענדער. דייטשלאַנד איז דאָס ערגסטע לאַנד. אין דייטשלאַנד רינען אידישע טרערען אָהן אויפהער און מישען זיך אויס מיט אַיִ-דיש בלוט וואָס גיכט זיך אָהן רחמנות.

דאָס לאָגעל טרערען איז פול, פול איבער די ברעגען. די טרערען לױפען שוין איבער. — גאָט, ביז ווי לאַנג !...

מיין טייערער זוהן ! איידער קאָנראַד איז אַוועק פון מיך האָט ער מיר איבערגעלאָזט אן אנדענקען אַ פּעקיל גיפּט וואָס דאָס שטראַסבורגער ראטהויז האָט דערהאַלטען פון באַזעל. דאָס איז אזא פּעקיל ווי דעם לומפּ יאָהאַניס'עס, וואָס ער האָט פּערלױרען, ווען דער נירנבערגער האָט איהם אַרויסגעוואָרפען.

איך לאָז עס דיר, מיין ליבערער זוהן פאר קינדער און קינד'ס קינדער. איך לאָז עס מיט דער מגלה ביים פּעטער, וואָס וועט דיר זיין ווי אַ פּאַטער. אז דו וועסט אויפּוואַקסען

וועט ער עס דיר געבען. זאָלסט איבערלייענען די מגלה אין וועסט וויסען וואָס עס האָט געטראָפּען מיט דיינע עלטערן און זיין פאָלק אין די רהיין געגענדען.

וועסט קוקען אויף דעם פעקיל גיפט און וועסט וויסען וואָס פאר א צרות עס האָבען געטראָפּען אונזער פאָלק דורך דעם פאלשען בלבל. זאָל גאָט געבען די ביטערע צייטען זאָל לען זיך נישט אומקערען. עס זאָל מעהר נישט זיין צוויי שעה די גוים אזעלכע בלוטיגע מאָנאָכען ווי יאָהאָנים און עס זאָלען זיין א סך ווי קאָנראד, דער גוטער, עהרליכער און גוט הערציגער מענש. עס זאָל מעהר נישט זיין קיין רעליגיאָנס־און ראסע־האס. גאָט זאָל זיך מרחם זיין אויפ'ן איבערבלייבונג פון זיין פאָלק און עס זאָל שוין ווערען ליכטיג פאר די אידען אומעטום.

דאָס זענען די רייד פון דיין פאָטער
יהודה בן יוסף אברבנאל, יהודח
הבבלי'ס אייניקעל, פון דוד הנשיא'ס
תנין, פון מלכות בית דוד.